

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
KARADENİZ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
KARADENİZ TECHNICAL UNIVERSITY
THE JOURNAL OF INSTITUTE OF BLACK SEA STUDIES

YIL / YEAR: 2021 CİLT / VOLUME: 7 SAYI / NUMBER: 13

Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü adına sahibi / *Owned on behalf of Institute of Black Sea Studies by*

Prof. Dr. Mehmet OKUR

☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE

EDİTÖRLER / EDITORS

Dr. Öğr. Üyesi Yüksel KÜÇÜKER

☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi, Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü, Trabzon/TÜRKİYE

Dr. Öğr. Üyesi Volkan AKSOY

☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi, Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü, Trabzon/TÜRKİYE

ALAN EDİTÖRLERİ / FIELD EDITORS

Arkeoloji - Sanat Tarihi / Archaeology - Art History

Dr. Öğr. Üyesi Hülya Çalışkan AKGÜL

☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE

Deniz Bilimleri / Marine Sciences

Prof. Dr. Ertuğ DÜZGÜNEŞ

☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sürmene Deniz Bilimleri Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE

Dil ve Edebiyat / Languages and Literature

Dr. Öğr. Üyesi Muzaffer UZUN

☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE

İktisadî ve İdarî Bilimler / Economic and Administrative Sciences

Prof. Dr. Rahmi YAMAK

☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE

Mimarlık ve Çevre Bilimleri / Architecture and Environmental Sciences

Prof. Dr. Cenap SANCAR

☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE

Sosyoloji / Sociology

Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin YADİGAROĞLU

☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE

Tarih / History

Doç. Dr. Ahmet KÖKSAL

☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE

Uluslararası İlişkiler / International Relations

Doç. Dr. Bülent ŞENER

☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE

DİL SORUMLULARI / LANGUAGE MANAGERS

Doç. Dr. Bahadır GÜNEŞ

☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE

Dr. Öğr. Üyesi Tuncer YILMAZ

☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

- Prof. Dr. David McDONALD**
☞ University of Wisconsin / USA
Prof. Dr. Dilek BEYAZLI
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Dmitry D. VASILIEV
☞ Russian Academy of Sciences / RUSSIA
Prof. Dr. Gocha TSETSKHLADZE
☞ University of Melbourne / AUSTRALIA
Prof. Dr. Haşım KARPUZ
☞ Karatay Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Kemal ÜÇÜNCÜ
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Mehmet HACISALİHOĞLU
☞ Yıldız Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Mehmet OKUR
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Mehmet Serhat YILMAZ
☞ Kastamonu Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Mesut ÇAPA
☞ Ankara Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Murat ARSLAN
☞ Akdeniz Üniversitesi / TÜRKİYE

- Prof. Dr. Necmettin AYGÜN**
☞ Aksaray Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Rahmi ÇİÇEK
☞ Trabzon Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Ramazan ÖZEY
☞ Marmara Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. R. SHUKUROV
☞ Lomonosov Moscow State University / RUSSIA
Prof. Dr. Süleyman ERKAN
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
Doç. Dr. Ali ASKER
☞ Karabük Üniversitesi / TÜRKİYE
Doç. Dr. Bayram SEVİNÇ
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
Doç. Dr. Coşkun ERZÜZ
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
Doç. Dr. Emanuel PLOPEANU
☞ Ovidius University of Constanța / ROMANIA
Doç. Dr. Mustafa Zeki ÇIRAKLI
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
Doç. Dr. Özgür YILMAZ
☞ Samsun Üniversitesi / TÜRKİYE
Doç. Dr. Üyesi Ülkü KÖKSAL
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

- Prof. Dr. A. Mevhibe COŞAR**
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Barış ÖZDAL
☞ Uludağ Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Bernt BRENDEMOEN
☞ University of Oslo / NORWAY
Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ
☞ Uludağ Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Enis ŞAHİN
☞ Sakarya Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Faruk BİLİCİ
☞ Paris- INALCO / FRANCE
Prof. Dr. Feridun EMECEN
☞ 29 Mayıs Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Hakan KIRIMLI
☞ Bilkent Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. İbrahim TELLİOĞLU
☞ Ondokuz Mayıs Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. İlhan EKİNCİ
☞ Ordu Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Mehmet ÇOĞ
☞ Samsun Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Mehmet TEZCAN
☞ Uludağ Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Mehmet ZAMAN
☞ Atatürk Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Mirian MAKHARADZE
☞ Tbilisi State University / GEORGIA
Prof. Dr. Nedim İPEK
☞ Ondokuz Mayıs Üniversitesi / TÜRKİYE

- Prof. Dr. Oktay BELLİ**
☞ İstanbul Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Osman KARATAY
☞ Ege Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Peter Benjamin GOLDEN
☞ Rutgers University / USA
Prof. Dr. Selçuk URAL
☞ Kafkas Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Sergey P. KARPOV
☞ Lomonosov Moscow State University / RUSSIA
Prof. Dr. Sezai BALCI
☞ Giresun Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Ülkü ELİUZ
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Yalçın SARIKAYA
☞ Giresun Üniversitesi / TÜRKİYE
Doç. Dr. Sanem ÖZEN TURAN
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
Doç. Dr. Serkan DEMİREL
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
Doç. Dr. Şahin DOĞAN
☞ Akdeniz Üniversitesi / TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Ferdi KESİKOĞLU
☞ Bülent Ecevit Üniversitesi / TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Osman EMİR
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
Öğr. Gör. Veysel USTA
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
KARADENİZ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
KARADENİZ TECHNICAL UNIVERSITY
THE JOURNAL OF INSTITUTE OF BLACK SEA STUDIES

YIL / YEAR: 2021 CİLT / VOLUME: 7 SAYI / NUMBER: 13

HAKEMLER / REFEREES

- Prof. Dr. Ahmet Ali BAYHAN**
☞ Ordu Üniversitesi
Prof. Dr. Erdal AKSOY
☞ Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Esra BURCU
☞ Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Haldun ÖZKAN
☞ Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim TELLİOĞLU
☞ Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet ÇOĞ
☞ Samsun Üniversitesi
Prof. Dr. Melek ÖKSÜZ
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa GÖKÇE
☞ Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Roın KAVRELİŞVİLİ
☞ Samtskhe-Cavakheti Devlet Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet KÖKSAL
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Cemal SEZER
☞ Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Doç. Dr. Merve İrem YAPICI
☞ Aydın Adnan Menderes Üniversitesi

- Doç. Dr. Ömer ERDEN**
☞ Ordu Üniversitesi
Doç. Dr. Özgür YILMAZ
☞ Samsun Üniversitesi
Doç. Dr. Ulviyye AYDIN
☞ Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Yusuf ACIOĞLU
☞ Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Doç. Dr. Yücel NAMAL
☞ Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İhsan HASDEMİR
☞ Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ÖZSARAY
☞ Fatih Sultan Mehmet Vakfı Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Osman ÜLKÜ
☞ Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Serdar GÖKTAŞ
☞ Bayburt Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Sinan BAŞARAN
☞ Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Öğr. Gör. Banu Gökmen ERDOĞAN
☞ Trakya Üniversitesi

ETİK KURALLARA UYGUNLUK / COMPLIANCE WITH ETHICAL RULES

Yayımlanmak üzere KAREN'e gönderilen çalışmalar daha önce yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere başka bir yere gönderilmemiş olmalıdır.

Çalışmalarda ICMJE (International Committee of Medical Journal Editors) tavsiyeleri ile COPE (Committee on Publication Ethics)'un editör ve yazarlar için uluslararası standartları dikkate alınmalıdır.

Bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygunluk durumu, Üniversitelerarası Kurul Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi'nin 4. maddesi, TÜBİTAK Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu Yönetmeliği'nin 9. maddesi ve Yükseköğretim Kurulu Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi'nin 6. maddesinde yer alan hükümler çerçevesinde değerlendirilmektedir.

"Etik Kurul Kararı" gerektiren klinik ve deneysel insan ve hayvanlar üzerindeki çalışmalar için etik kurul onayı alınmış olmalı ve bu onay çalışmada belirtilerek belgelendirilmelidir.

The papers submitted to KAREN should not already been published or been submitted to another journal.

Authors should adhere to ICMJE (International Committee of Medical Journal Editors) recommendations and COPE (Committee on Publication Ethics)'s international standards for editors and authors.

Compliance with the principles of scientific research and publication ethics is evaluated within the framework of the provisions of Article 4 of the Inter-University Council Scientific Research and Publication Ethics Directive, Article 9 of Regulations of the TUBITAK Committee on Research and Publication Ethics and Article 6 of the Higher Education Council Scientific Research and Publication Ethics Directive.

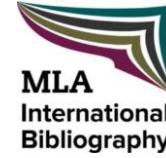
Ethical committee approval should be obtained for studies on clinical and experimental human and animals requiring "Ethics Committee Decision" and this approval should be stated and documented in the paper.

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
KARADENİZ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
KARADENİZ TECHNICAL UNIVERSITY
THE JOURNAL OF INSTITUTE OF BLACK SEA STUDIES

YIL / YEAR: 2021 CİLT / VOLUME: 7 SAYI / NUMBER: 13

DERGİNİN TARANDIĞI İNDEKSLER / INDEXES

KAREN TÜBİTAK Ulakbim TRDizin, Index Copernicus, Directory of Open Access Journals (DOAJ), Central and Eastern European Online Library (E3), International Institute of Organized Research (I2OR), Academic Resource Index ResearchBib, MLA International Bibliography, Türk Eğitim İndeksi, Eurasian Scientific Journal Index (ESJI), Directory of Research Journals Indexing (DRJI), Scientific Indexing Services (SIS) ve SOBIAD indeksleri tarafından taranan uluslararası hakemli akademik bir dergidir ve senede iki kez yayımlanır.

Dergide yayımlanan makalelerin sorumluluğu yazarlarına aittir.

KAREN is an international peerreviewed journal indexed by TUBITAK Ulakbim TRDizin, Index Copernicus, Directory of Open Access Journals (DOAJ), Central and Eastern European Online Library (E3), International Institute of Organized Research (I2OR), Academic Resource Index ResearchBib, MLA International Bibliography, Türk Eğitim İndeksi, Eurasian Scientific Journal Index (ESJI), Directory of Research Journals Indexing (DRJI), Scientific Indexing Services (SIS) and SOBIAD and published twice in each year.

Authors are responsible for the content of their work.

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
KARADENİZ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
KARADENİZ TECHNICAL UNIVERSITY
THE JOURNAL OF INSTITUTE OF BLACK SEA STUDIES

Kapak Tasarım ve Dizgi / Cover Design and Typesetting

Dr. Öğr. Üyesi Yüksel KÜÇÜKER

☛ Karadeniz Teknik Üniversitesi, Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü, Trabzon/TÜRKİYE

Yazışma Adresi / Correspondence

Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü,
Karadeniz Teknik Üniversitesi,
61080, Trabzon / TÜRKİYE

*Institute of Black Sea Studies,
Karadeniz Technical University,
61080, Trabzon /Turkey*

Tel: +90 462 377 42 37
Fax: +90 462 325 86 88
<http://www.ktu.edu.tr/karen>
<http://dergipark.gov.tr/karen>
karen@ktu.edu.tr
karen.dergiler@gmail.com
karen@yaani.com

ISSN: 2458-7680
E-ISSN: 2458-9705

Aralık / December 2021, Trabzon / TÜRKİYE

Baskı / Printing

Karadeniz Teknik Üniversitesi Matbaası / *Karadeniz Technical University Printing Office*

Tel: +90 462 377 21 44

İÇİNDEKİLER / CONTENTS*

Raziye Çiğdem ÖNAL Trabzon/Araklı'da Geç Dönem Osmanlı Camii Mihraplarında Tipoloji ve Bezeme <i>Typology and Design of Late Ottoman Mosque Mihrabs in Trabzon/Arakli</i>	180-198
İzzettin KUTLU - İrem BEKAR Tarihi Yapıların Yeniden İşlevlendirilme Sürecinde Cam Kullanımı: Trabzon Kızlar Manastırı Örneği <i>The use of Glass in the Process of Re-Using of Historical Buildings: Example of Trabzon Kızlar Monastery</i>	199-213
Esra BABUL 19. Yüzyıl Savunma Yapıları: Trabzon Tabyaları Üzerine Bir İnceleme <i>19th Century Defensive Structures: A Review on the Bastions of Trabzon</i>	215-247
Mine GÖZÜBÜYÜK TAMER Sivil Toplumdan Sivil Toplum Kuruluşlarına: Trabzon Eğitim Sendikaları Üzerine Bir Araştırma <i>From Civil Society to Civil Society Organization: A Research on Trabzon Education Unions</i>	249-263
Ayşe AYÇİÇEK - Abdurrahman SEÇKİN Gürcü Kaynaklarına Göre Tiflis Emirliği <i>Emirate of Tbilisi According to Georgian Sources</i>	265-274
Yusuf YILDIZ 15.-19. Yüzyıllar Arasında Osmanlı İmparatorluğu'nun Çerkezistan'daki İslamı Yayma Siyase- tine Kısa Bir Bakış <i>A Brief Overview of the Ottoman Empire's Policy of Spreading Islam in Circassia Between The 15th and 19th Centuries</i>	275-285
Mehmet BİLGİN 19. yy. İlk Çeyreğinde Büyük Güçler ve Güney Kafkasya <i>The Caucasus under the Dominion of Great Powers in the First Quarter of the 19th Century</i>	287-301
Melek ÇOLAK Gyula Németh'in Küçük Asya Gezisi ile İlgili Mektupları ve Türkoloji Açısından Önemi <i>Gyula Németh's Letters about his Asia Minor Trip and their Importance in terms of Turcology</i>	303-315
Hasan DİNÇER İkinci Meşrutiyet'in Aydın Bir Subayı: Raif Necdet Kestelli <i>An Intellectual Officer in second Constitutional Period: Raif Necdet Kestelli</i>	317-330
Aydın ÖZGÖREN Fransız Konsolosluk Raporlarına Göre Milli Mücadele Döneminde Giresun ve Topal Osman Ağa (1919-1920) <i>Giresun and Topal Osman Ağa in the period of National Struggle (1919-1920) According to the Reports of the French Consulate</i>	331-358
Elif YORMAZ Cumhuriyet Dönemi'nde Ovit Yolu Üzerinde Yapılan Çalışmalar (1923-1950) <i>Works on the Ovit Road in the Republic Period</i>	359-375
Hakan KOLÇAK - Osman ERCAN Konfederal Birlik: Gürcü-Abhaz İhtilafının Çözümü İçin Yeni Anayasal Düzen <i>Confederal Union: A New Constitutional Order for the Resolution of the Georgian-Abkhaz Conflict</i>	377-408
KAREN Yayın İlkeleri / Guideline of the KAREN	

* Bu sayıda yayımlanan makalelerin tamamı araştırma makalesidir. / All articles published in this issue are research articles.

Bu sayıda etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasını gerektirecek makale bulunmamaktadır. / There are no articles in this issue requiring ethical committee permission and/or legal/special permission.

Önal, Raziye Çiğdem, “Trabzon/Araklı’da Geç Dönem Osmanlı Camii Mihraplarında Tipoloji ve Bezeme”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 7/13, ss.180-198.
DOI: 10.31765/karen.1009000

Bu makale etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasını gerektirmemektedir.

This article doesn't require ethical committee permission and/or legal/special permission.

* Araştırma Makalesi / Research Article

Bu makale, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Dr. Öğr. Üyesi Zerrin Köşklü danışmanlığında Raziye Çiğdem Önal tarafından tamamlanmış “Trabzon Mihrapları” başlıklı doktora tezinin ilgili bölümü referans alınarak hazırlanmıştır.

** Arş. Gör. Dr.,

Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Trabzon/TÜRKİYE

✉ cigdemornek@gmail.com

ORCID : 0000-0002-8860-5949

Anahtar Kelimeler: Araklı, Mihrap, Batılılaşma, Ampir, Eklektik, Taşra Mimarisi ve Sanatı

Keywords: Araklı, Mihrab, Westernization, Empire, Eclectic, Provincial Architecture and Art

Geliş Tarihi / Received Date: 13.10.2021

Kabul Tarihi / Accepted Date: 20.10.2021

TRABZON/ARAKLI'DA GEÇ DÖNEM OSMANLI CAMİİ MİHRAPLARINDA TİPOLOJİ VE BEZEME*

Raziye Çiğdem ÖNAL**

Öz: İpek Yolu'nun kadim duraklarından biri olması ve limanlarının bulunması sebebiyle hem kara hem de deniz ulaşımı ve ticaretine açık olan Trabzon, tarih boyunca önemini korumuş kentlerden biridir. Tarihi, kentin tarihi kadar geri götürülebilen, günümüzde il merkezine 33 km mesafede bulunan Araklı ilçesi ise antik dönemden beri limana ve kentin doğuya açılan kara yollarına sahip olması açısından önemlidir. Roma döneminden beri bu önemini koruyan ilçe, Osmanlı Devleti'nin 1461'de fethiyle beraber İslami kimliğe bürünmüş ve nüfus hareketliği ve mimari yapılanmaları da bu yönde kimlik değiştirmiştir.

Araklı'da sayıları az olmakla beraber geç dönem Osmanlı sanatının izlerini taşıyan eserler mevcuttur. Bu makalede o izleri yansıtan ve Merkez Küçük (Hacı Hasan) Camii (1859-60), Konakönü Mahallesi Camii (1884), Merkez Büyük Camii (1907-08) ve Kalecik Mahallesi Camii (1910)'lerinde bulunan dört mihraba odaklanılmıştır. Mihrapların kronolojik sıraya göre katalog düzeninde anlatıldığı, metnin çizim ve resimlerle desteklendiği bu çalışma ile ortaya çıkan sonuçların mevcut literatüre katkı sağlaması hedeflenmiştir.

İncelenen mihraplar, tipolojik açıdan birbirine benzer özellikler yansıtırken hem Batılı üslupların getirisi hem de Doğu Karadeniz Bölgesi'ne has yerel unsurların karma düzende kullanıldığı bezeme programı noktasında farklılaşmaktadır. Günümüze kadar ulaşarak geç dönem Osmanlı sanatının taşra uygulamaları hakkında okumalar yaptıran bu mihraplar, maddi ve manevi gerekliliği esasına göre şekillendirilmiş kıymetli sanat eserleri olarak Türk kültür belleğindeki yerini almış nadir eserlerdendir.

TYOLOGY AND DESIGN OF LATE OTTOMAN MOSQUE MIHRABS IN TRABZON/ARAKLI

Abstract: Trabzon, which is open to both land and sea transportation and trade due to being one of the Silk Road's ancient stops and having ports, is one of the cities that has retained its significance throughout history. The town of Araklı dating back to the history of the historical city and being 33 kilometers from the city center is significant because it has a harbor and the city's highways opening to the east since ancient times. With the conquest of the Ottoman Empire in 1461, the district, which had retained its significance since the Roman period, took on Islamic identity, and its pop-

ulation mobility and architectural structures changed its identity in this direction.

Although they are few in number, monuments of late Ottoman art can be found in Araklı. The present article focuses on the four mihrabs that reflect those traces and are located in Central Küçük (Hacı Hasan) Mosque (1859-60), Kona-könü Quarter Mosque (1884), Central Grand Mosque (1907-08) and Kalecik Quarter Mosque (1910). It was aimed that the findings of the present study, in which the mihrabs are explained in chronological-catalog order and the text is accompanied by drawings and photographs, would

contribute to the current literature.

While the examined mihrabs share some typological similarities, they differ in terms of the return of Western styles and the decoration program incorporating local elements unique to the Eastern Black Sea Region in a mixed order. These mihrabs, which have reached the present day and inspired intellectual readings about the provincial practices of late Ottoman art, are among the rare works that have taken their place in Turkish cultural memory as precious works of art shaped on the basis of material and spiritual necessity.

Giriş

Trabzon'un doğu ilçelerinden biri olan Araklı, il merkezine 33 km mesafede bulunmaktadır. Buzluca ve Kalecik Kaleleri arasında yer aldığından "Arakale" olarak isimlendirilmiş ve zamanla "Araklı" adını almıştır. İlk yerleşim yeri, bugünkü ilçe merkezinin batısında kalan "Kona-könü" mevki olduğu bilinen Araklı, 1953 yılında Sürmene'den ayrılarak ilçe statüsü kazanmıştır.¹

Araklı'nın tarihi geçmişi, bağlı olduğu il Trabzon'un tarihi ile beraber antik çağlara kadar inmektedir. Jeolojik özellikleri sebebiyle dışa kapalı yaşama uygun olan Trabzon, İpek Yolu'nun kadim duraklarından biri olması ve limanlarının bulunması sebebiyle hem kara hem deniz ulaşımı hem de ticaretine açık olmuştur. Bu özellikleri ile çağlar boyunca medeniyetlerin devinimine sahne olan Trabzon'un doğu kesiminde bulunan tek limanı, Roma döneminden beri varlığı bilinen Hyssus (Sürmene) Limanı'dır ve günümüzde Araklı sınırları içinde kalmaktadır.² Ayrıca Trabzon'un Bayburt ve Erzurum gibi doğunun önemli şehirlerine bağlanması ve daha da önemlisi Roma'nın Anadolu da ki en büyük lejyonlardan birisi olan Gümüşhane'nin Sadak Köyü'ndeki Satala Lejyonu³ ile bağlantı sağlayan yolları, Araklı sınırları dâhilindedir.⁴

Osmanlı Devleti'nin de stratejik konumu sebebiyle her zaman önem verdiği kentlerden biri olan Trabzon, 1461'de fethedilmesiyle beraber İslamlaşmaya başlamış ve şehirleşme faaliyetleri de halkın ihtiyaçları doğrultusunda bu yönde kimlik değiştirmiştir. Başlangıçta hâlihazırda var olan kiliseler camiye dönüştürülmüşse de eş zamanlı olarak hem ibadetin gerçekleştirildiği hem de sosyal ve idari amaçlara hatta zaman zaman eğitim faaliyetlerine hizmet eden cami inşaatları da başlatılmıştır. Devletin yaşamış olduğu coğrafyalarda, mahalle merkezini belirleyen sadece dini amaçlarla değil aynı zamanda sosyal yaşamında sürdürüldüğü mekânlar olarak tarih boyunca varlığını devam ettiren camiler, Trabzon'un Araklı gibi kırsal yerleşim yerlerinde nüfus ve sosyo-ekonomik durum sebebiyle başlangıçta birkaç köyün ortak kullandığı

¹ Durmuş, vd., 1996: 17.

² Erüz, vd., 2015: 543-544; İnan, 2018: 155-182.

³ Gümüşhane'nin Kelkit ilçesine bağlı Sadak Köyü'nde yer alan lejyon, M.S. 54-68 yılları arasında Roma İmparatorluğu'nun Anadolu'da ki en büyük askeri üslerinden birisi olmuş ve uzun bir müddet kullanılmıştır. Satala Lejyonu'nun Bizans döneminde Sasanilere karşı kullanıldığı hatta Bizans İmparatoru I. Iustianus'un M.S. 529 yılında askeri kampı yeniden inşa ettirdiği bilinmektedir. XIII. yüzyılda Trabzon Devleti'nin elinde bulunan lejyon ve çevresi 1514 yılında Çaldıran Savaşı'ndan sonra Osmanlı Devleti'nin hakimiyetine girmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz; Mitfort, 1974: 161-167; Homigmann, 1970: 50-51; Çiğdem, 2002: 48; Çiğdem, vd., 2004: 167-168; Özkan ve Yurttaş, 2012: 20; Dikmen ve Toruk, 2015: 12-35.

⁴ Bilgin, 1990: 31-32; 48-50.

kavşak noktalarda yapılmış ve özellikle cemaat gerektiren Cuma namazlarında halkın bir araya gelmesini sağlamıştır.⁵

Hem mimari hem de sanat tarihi çalışmalarına ciddi veriler sunan bu camiler, dönemin başkenti İstanbul ve o ekolü örnek alan taşra kentlerinde belirli bir programın ürünü olarak gerçekleştirilmiş, Osmanlı sanatının geç dönemi olarak bilinen “Batılılaşma” sürecinde mimari faaliyetlerde birtakım üslup ve akımlar etkili olmuştur. XVIII. yüzyılda mimariye Barok ve Rokoko ayrıntılar damgasını vururken, XIX. yüzyılda antik medeniyetleri referans alan Ampir (Empire) üslup benimsenmiş ve eserler revivalist bir yaklaşımla yeniden yorumlanmıştır. XIX. yüzyıl ortasından sonra devinim Eklektik adı verilen seçmeci kimlikle devam etmiş ve eserlerde Neogotik, Neorönesans, Neobarok, Neoklasik ve Oryantalist sanat bir arada izlenmiştir. XX. yüzyılın ilk on yılı da dahil bu üsluplarla beraber Art Nouveau ve Art Deco akımları da kendini hissettirmiş ve dönemin mimari anlayışı bu üsluplarla şekillenmiştir. Başkent İstanbul ile başlayan sanatın bu devinimi ve dönüşümü kısa süre içinde tüm Anadolu’ya yayılarak taşraya özgü bir süsleme dili de oluşmuştur.⁶

Jeopolitik konumu sebebiyle başkent İstanbul ve diğer ülkelerle olan deniz ticaretinin önemli limanlarından olan Trabzon’da da anılan yüzyıllar için hem kent merkezi hem de kırsal kesimde⁷ inşa faaliyetleri devam ettirilmiştir. Geç dönem Osmanlı sanatının hareketliliği özellikle kent merkezinde baskın bir şekilde uygulanmış, kırsal kesimde ise mimari kurgu ve plan açısından bir değişim yaşanmasa da süsleme ayrıntılarında etkili olmuştur. Trabzon’un nüfus hareketliliği ve sosyo-ekonomik açıdan önemli olan ilçelerinden biri olan Araklı’da Osmanlı dönemi orijinal özelliklerini kısmen ya da tamamen koruyarak günümüze ulaşmış cami sayısı birkaç örnekle sınırlıdır.⁸ Bununla birlikte özgün mimari özelliklerini koruyarak yapılmış olduğu dönemin sanatsal okumalarını yansıtan mimari elemanlar mevcuttur. Kıymetli eserler olarak belleklerde yerini alan bu mimari elemanlardan biri de camilerde özgün değer taşıyan mihraplardır.

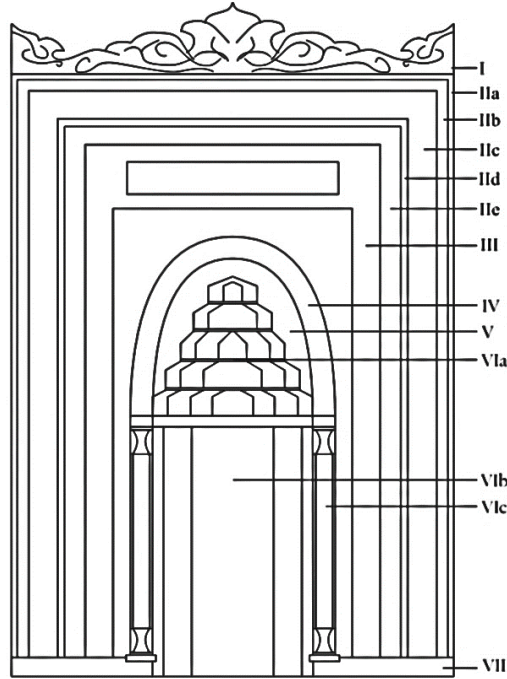
Mihraplar, mimari bir gerekliliğinin olmamasının yanı sıra İslam dininin farzlarından biri olan “namaz” için yön belirleyici litürjik elemanlardır. İbadet esnasında karşısında durulduğu ve tüm gözlerin odağında kaldığı için tarih boyunca sanatın icra edildiği önemli elemanlardan biri olmuştur. Ayrıca kimi zaman cennete açılan kapı olarak düşünülmüş, kimi zaman ortasından asılı kandiller “Allah” ile özdeşleştirilmiş, kimi zaman da ilk imam Hz. Muhammed’e olan saygıyı ifade etme aracı olarak değerlendirilmiştir. Bu önemli ikonografik açılımlarla İslam coğrafyasında öneminin altı çizilen mihraplar, mimari elemanları açısından tepelik, çerçeve ve kenar bordürleri, alınlık, kemer, köşelik, niş (kavsara, nişin alt kısmı, sütunceler) ve oturtmalık gibi birimlere sahiptir (Çizim 1).

⁵ Örneğin, Akçaabat/Derecik- Demirtaş- Karaman Camii ve Şalpaazarı/Güdün-Lügüt-Pelitçik Camii.

⁶ Dönemin siyasi ruhunu, izlenen politikaları, gerekliliği, alanları ve ne şekilde ilerletildiği hususunda ayrıntılı bilgi için bkz. Kuban, 1975; Tanyol, 1982: 163-171; Batur, 1985: 1043-1061; İnci, 1985: 223-236; Arık, Ankara 1999: 247-264; Eyice, 1992: 158-162; Ögel, 1992: 269-280; Eriş, 2014: 593-605; Eyice, 2014: 284-309; Kuban, 2016: 517-521; Giray, 2009.

⁷ Trabzon ili kırsal cami mimarisi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kazaz, 2016.

⁸ Kayacık Mahallesi Orta Camii (1747 ilk yapım, XIX. yüzyıl yenilenme), Kayacık Mahallesi Merkez Camii (1799 ilk yapım, XIX. yüzyıl yenilenme), Erenler (Keçikaya) Mahallesi Camii (1830), Turnalı (Os) Mahallesi Camii (1842), Merkez Küçük (Hacı Hasan) Camii (1859-60), Bereketli Mahallesi Masele Camii (1876), Konakönü Mahallesi Camii (1884), Köprüüstü Mahallesi Merkez Camii (1901), Merkez Büyük Camii (1907), Kalecik Mahallesi Camii (1910).

I. Tepelik (Taç)	VI. Mihrap Nişi
II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri (a,b,c,d,e)	VIa. Kavsara
III. Alınlık	VIb. Nişin Alt Kısım
IV. Kemer	VIc. Sütunce
V. Köşelik	VII. Oturtmalık

Çiz. 1. Mihrabın Mimari Elemanları⁹

Camilerin form ve süsleme açısından en dikkat çekici unsurlarından olan mihraplar Araklı'da bulunan Merkez Küçük (Hacı Hasan) Camii (1859-60), Konakönü Mahallesi Camii (1884), Merkez Büyük Camii (1907) ve Kalecik Mahallesi Camii (1910) örnekleri ile irdelenmiştir. Araklı mihrap tipolojisinin ve bezeme programının genel özelliklerini veren bu mihraplar, XIX. yüzyıl ve XX. yüzyılın ilk çeyreğinde uygulanan ayrıntıları ile ilgili önemli veriler sunmaktadır. Bu mihrapların hem yerel özelliklerini belirleyip bölge mimarisi içindeki yerini hem de Batılılaşmanın etkisinde şekillenen Geç dönem Osmanlı sanatının Araklı mihraplarına ne oranda yansıdığını tespit etmenin amaçlandığı çalışmada kronoloji esas alınmıştır. Mihrapların tanımlanmasında yukarıdan aşağıya, dıştan içe doğru anlatım genel eğilim olduğundan bu çalışmada da benimsenmiş, mihraplar resim ve çizimlerle desteklenmiştir.

1. Merkez Küçük (Hacı Hasan) Camii Mihrabı

Araklı İlçe merkezinde bulunan Küçük (Hacı Hasan) Camii (Resim 1), giriş kapısı üzerine yerleştirilen kitabesine göre kentin önemli müderris ve şairlerinden biri olan Hacı Hasan adına H.1276/M.1859-60 tarihinde yaptırılmıştır (Resim 2).

2010 yılında Trabzon Vakıflar Bölge Müdürlüğü tarafından restore ettirilen camii, kuzey-güney doğrultusunda kareye yakın dikdörtgen planlı, ön tarafında dört sütuna oturan üç gözlü son cemaat yeri ve iç mekânda iki ayakla taşınan kadınlar mahfili ile Trabzon kırsalında sıklıkla rastlanan bir şemayı yansıtmaktadır. Kaba yonu taş malzemenin kullanıldığı yapıda üst örtü dört yöne eğimli kırma çatıdır ve son onarımda oluklu kiremitle kaplanmıştır.

⁹ Önal, 2021:133.

Res. 1. Merkez Küçük (Hacı Hasan) Camii

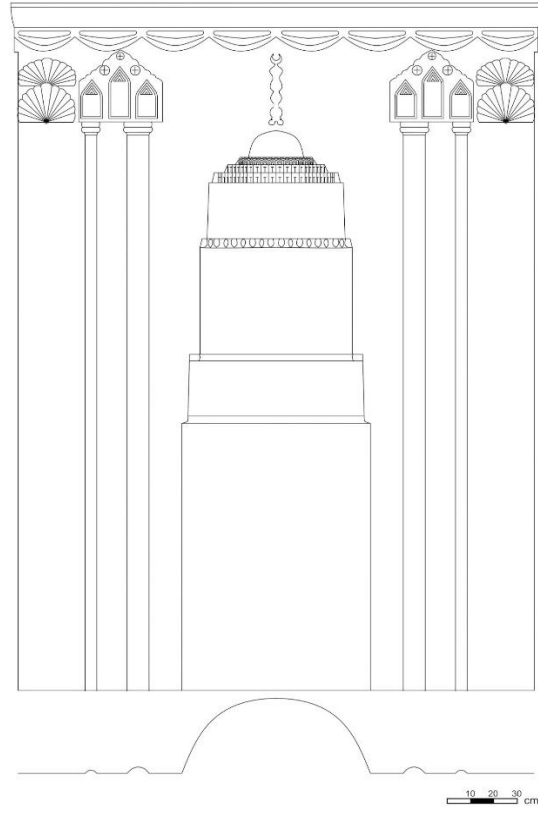
Res. 2. Merkez Küçük (Hacı Hasan) Camii Mihrabı Kitabesi

Giriş kapısı ekseninde güney duvarın tam ortasında konumlandırılan taş mihrap (Resim 3, Çizim 2), dikdörtgen çerçeveli, düz tepelikli, aşağıdan yukarıya doğru daralan yarım yuvarlak niş planına uygun yapılmıştır. 2 mt genişliğe, 2,85 m yüksekliğe sahip mihrabın tepeliği, üzeri zikzakla hareketlendirilmiş düz bir lento şeklindedir. Bu lentonun saçak kısmı, sekiz C kıvrımıyla perde görünümüne kavuşturulmuştur. Mihrabın çerçevesinde bordür düzeni uygulanmamış, sadece her iki tarafta yüzeyden dışarıya taşkın iki sütunceye yer verilerek Ampir esintili bir hareketlilik oluşturulmuştur. Bu sütuncelerin üst kısımları bir bilezik ve yastık taşı ile sonlandırılmıştır. Bu başlıkların üzerine ise yine zeminden taşkın, tabanda kare olup her iki yandan kademelendirilerek üst bölümü üçgene dönüşen iki taş pano yerleştirilmiştir. Bu taş panoların üzerinde ise ortadaki büyük yanlardaki daha küçük olmak üzere sivri kemerli üç niş yapılmıştır. Oryantalist etkili bu sathi nişlerin kemer içi yivlerle hareketlendirilmiştir. Ortadaki büyük nişin çevresinde içleri yıldız desenli küçük rozetler kullanılmıştır. Bu panoların yan kısmında ise üst üste yerleştirilmiş ikişer yelpaze formulu ışınşal dağılım gösteren süsleme ögesi bulunmaktadır (Resim 4).

Kenarlarda kullanılan sütuncelerin arasında kalan boşluk alınlık olarak değerlendirilmiş ve yaşmağın üstüne denk gelecek şekilde kabartılan alem motifi ile hareketlendirilmiştir. Yarım yuvarlak planlı olan niş, 75 cm genişliğe, 2,20 m yüksekliğe, 35 cm derinliğe sahiptir. Yukarıya doğru daralan niş, düz ya da mukarnas dizisine sahip silmeler ile kademelendirilmiş üç dilimli kemere sahip yaşmak ile sonlandırılmıştır. Yaşmağın iç bezemesinde yine mukarnas dizileri tercih edilmiştir (Resim 5).

Res. 3. Merkez Küçük (Hacı Hasan) Camii Mihrabı

Çiz. 2. Merkez Küçük (Hacı Hasan) Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Res. 4. Merkez Küçük (Hacı Hasan) Camii Mihrabı Yüzey Süslemeleri

Res. 5. Merkez Küçük (Hacı Hasan) Camii Mihrabı Yaşmak İçi

2. Konakönü Mahallesi Camii Mihrabı

Araklı İlçe merkezine yaklaşık 3 km mesafede bulunan cami (Resim 6), sahil kenarında eğimli bir arazi üzerinde konumlandırılmıştır. Camiye ait yapım tarihini veren herhangi bir kitabe bulunmamakla birlikte Trabzon Vakıflar Bölge Müdürlüğü arşivlerinde bulunan eski eser fişinde yapım tarihi, 1884 olarak geçmektedir. Mihrabının ilçe merkezindeki Hacı Hasan Camii (1859-60) mihrabıyla çok benzer özelliklerde olması, bu bilgiyi doğrular niteliktedir.

Camii, kare planlı, ön tarafında dört sütunla bölümlenen üç gözlü son cemaat yerine sahip basit bir plan düzenine sahiptir. Beden duvarlarında kaba yonu taş, oluklu kiremit kaplama üst örtüsünde dört yöne eğimli kırma çatı kullanılmıştır. Üst örtüsünün çökmesi sebebiyle 2008-2009 yıllarında Trabzon Vakıflar Bölge Müdürlüğü tarafından restore edilmiştir.

Res. 6. Konakönü Mahallesi Camii

Giriş kapısı ekseninde, güney duvarın tam ortasında konumlandırılmış olan taş mihrap (Resim 7, Çizim 3), 2,10 m genişliğe, 3,30 m yüksekliğe sahiptir ve dikdörtgen formulu, düz tepelikli ve yarım yuvarlak niş planına uygundur. Üzeri halat deseni ile taranmış düz bir lento şeklindeki tepelik, saçağı bir sıra mukarnas dizisi ile hareketlendirilmiştir. Mukarnasların altında ise dilimleri C kıvrımlarıyla belirlenmiş perde volanlarına yer verilmiştir.

Mihrabın çevresinde bordür düzeni görülmemektedir. En dışta 30 cm'lik genişliğe sahip taşların tepeliğe kadar üst üste dizilimiyle oluşturulmuş yan kanatlar bulunmaktadır. Bu kanatlar mihrap zemininden dışarıya taşırılmıştır. Üst bölümde yan yana iki niş ve onunda üzerinde üst üste istiflenmiş yelpaze formulu iki ışınsal motife yer verilmiştir. Bu kanatların hemen yanında zeminden dışarı taşkın ikili Ampir sütunce kullanılmıştır. Sütuncelerin altlıklarının gövdelerinin şişkin, ağız ve diplerinin gövdeye göre dar olması vazo görünümünü vermektedir. Başlık kullanılmayan sütuncelerin üst bölümleri bilezik ve yastık taşı ile sonlandırılmıştır. Cepheden taşkın olan bu sütunların üzerine, ortadaki büyük yanlardaki daha küçük olan sivri kemerli üç niş ile hareketlendirilen iki taş pano yerleştirilmiştir. Bu taş panoların üzerinde yine ışınsal düzenleme gösteren motifler bulunmaktadır (Resim 8).

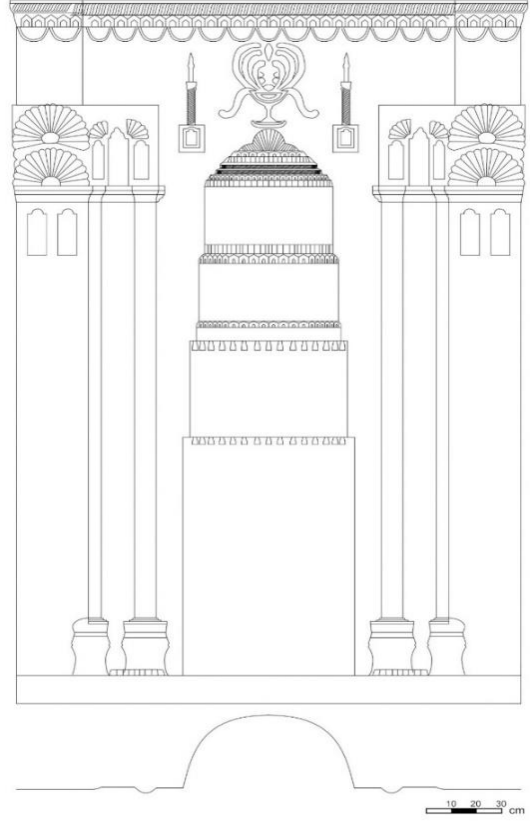
Kenarlarda kullanılan sütuncelerin arasında kalan boşluk alınlık olarak değerlendirilmiştir. Süsleme ise yaşmağın üstüne denk gelecek şekilde yerleştirilen kadeh formulu saksıdan çıkan, kenarlara ve yukarıya doğru simetrik bir biçimde dağılan, uçları volütlü C kıvrımı şeklindeki dallardır. Bu süslemenin her iki yanına ise minareler kabartılmıştır. Sivri kemerli bir nişin çerçeve içine alınmasıyla oluşturulan kaidelerin üzerinde yükselen bu minareler, sarmal yivli gövdeye, düz yivli şerefe ve petek bölümlerine sahiptir (Resim 8).

Yarım yuvarlak planlı olan niş, 75 cm genişliğe, 2,45 m yüksekliğe, 35 cm derinliğe sahiptir. Yukarıya doğru beş kademe şeklinde daralmakta ve üç dilimli kemere sahip yaşmak ile sonlanmaktadır. Yaşmak içi dış sırası, konsollar ve sarmal yivli halatlarla dolgulanmıştır. Kademeler arasını belirleyen silmeler ise mukarnas dizisi ya da dış sırası ile hareketlendirilmiştir.

Zeminden 10 cm yükselten oturtmalık üzerinde yükselen mihrap, alınlık süslemelerinin farklılaşması noktasında birbirinden ayrılrsa da diğer mimari ve süsleme özellikleri açısından Merkez Küçük (Hacı Hasan) Camii mihrabının benzeridir.

Res. 7. Konakönü Mahallesi Camii Mihrabı

Çiz. 3. Konakönü Mahallesi Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Res. 8. Konakönü Mahallesi Camii Mihrabı Kanat ve Alınlık Süslemeleri

3. Merkez Büyük Camii Mihrabı

Araklı İlçe merkezinde bulunan cami (Resim 9), giriş kapısında bulunan kitabeye göre H.1325/M.1907-1908 yılında yapılmıştır (Resim 10). Camii, dikdörtgen planlı, çok kubbeli, üç gözlü son cemaat yerine sahip plan düzeninde yapılmıştır. Doğu cephede son cemaat yeri ile

harimin birleştiği noktada minaresi bulunmaktadır. Caminin alt kısmında bir kat oluşturularak dükkânlara yer verilmesi hem kuzey hem de batı cephe ortasında bulunan giriş kapılarına merdivenlerle ulaşım sağlanmasını gerektirmiştir.

Res. 9. Merkez Büyük Camii

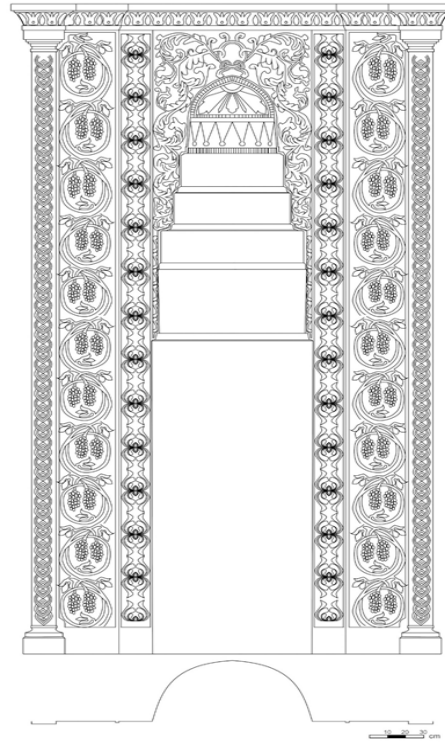

Res. 10. Merkez Büyük Camii Kitabesi

Kapsamlı bir onarım geçiren caminin orijinal özelliklerini koruyan mihrabı (Resim 11, Çizim 4), 2,65 m genişliğe, 4,75 m yüksekliğe sahiptir ve giriş kapısı ekseninde güney duvarın tam ortasında bulunmaktadır. Dikdörtgen formlu, düz tepelikli, kenarları sütun görünümler ve bordürlerle sınırlandırılmış, yarım yuvarlak niş planına sahip mihrabın malzemesi taştır. Yatay dikdörtgen formlu tepeliği, stilize formda hatları düzgün lotus dizisi ile tezyin edilmiştir.

Res. 11. Merkez Büyük Camii Mihrabı

Çiz. 4. Merkez Büyük Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Mihrap, kenarlardan tepeliğe kadar devam eden üç bordür ile sınırlandırılmıştır. 15 cm genişliğe sahip dış bordür aynı zamanda mihrabı dıştan çevreleyen sütuncelerin gövdesidir. Yerel karakter gösteren badem geçme motifi ile tezyin edilen bu Ampir etkili sütunceler, başlık ve

kaideleri ile birlikte verilmiştir. İkinci bordür, 40 cm'dir ve üzerine asma yaprakları, dolama-dallar ve her bir dolamanın içinde aşağıya sarkan ikişer üzüm salkımı işlenmiştir. Üçüncü bordür, 25 cm genişliğe sahiptir ve üzerinde simetrik düzende bir merkezden aşağıya ve yukarıya doğru dağılan stilize akant yaprakları görülmektedir. Neobarok esintilerin hissedildiği bordür süslemeleri simetrik düzendedir (Resim 12).

Yaşmağın tam üzerine yerleştirilen Barok bir madalyondan dağılan iç kısımları akant dolgulu S kıvrımlarıyla oluşturulan dolamadal şeklindeki bitkisel kompozisyon, kavsaranın üçüncü kademesine kadar devam ettirilmiştir. Kavsaranın diğer iki kademesi de üst üste sıralanmış uçları volütlü S şeklindeki kıvrım dallar ile tezyin edilerek süslemede bir bütünlük sağlanmıştır. Mihrabın aşağıya doğru genişleyen beş kademe ile oluşturulan Barok kavsarasının yüksekliği 2 m'dir. Kademe içleri süslemesiz iken sadece yuvarlak kemerle sonlanan yaşmağın iç kısmı üçgen ve yaprak desenleriyle zenginleştirilmiştir. Nişin alt kısmı, yarım yuvarlak planlıdır ve 1 m genişliğe, 2,30 m yüksekliğe, 45 cm derinliğe sahiptir (Resim 13).

Res. 12. Merkez Büyük Camii Bordür Düzeni

Res. 13. Merkez Büyük Camii Köşelik ve Kavsara Süslemeleri

4. Kalecik Mahallesi Camii Mihrabı

Araklı İlçe merkezine yaklaşık 3 km mesafede bulunan camiinin yapım tarihi, Araklı İlçe Müftülüğü tarafından hazırlanan berat belgesine ve giriş kapısı üzerindeki panosuna göre H.1327/M.1910'dur. Merkez Büyük Camii (1907-08) ile bu cami arasındaki plan ve mimari benzerlik bu tarihi doğrular niteliktedir. Camii (Resim 14), Merkez Büyük Camii planı ile benzer özelliklerde ele alınmış çok kubbeli, dikdörtgen planlı üç gözlü son cemaat yerine sahip düzendedir. Cami iç mekânında ortada bulunan dört sütun ile taşınan ana kubbe, sütunlar ve duvarlar arasına atılan kemerler üzerinde bulunan küçük kubbelerle desteklenmiştir.

Res. 14. Kalecik Mahallesi Camii

Giriş kapısı ekseninde, güney duvarın tam ortasında yer alan taş mihrap (Resim 15, Çizim 5), 2000'li yıllarda farklı renklerde boyanmıştır. 2,50 m genişliğe, 4,50 m yüksekliğe sahip mihrap, en dıştan başlık ve kaideleri bulunan 15 cm genişliğe sahip birer sütünce ile sınırlandırılmış, sütünce başlıklarının üzerine yatay düz bir tepelik yerleştirilerek Ampir çerçeve düzeni oluşturulmuştur.

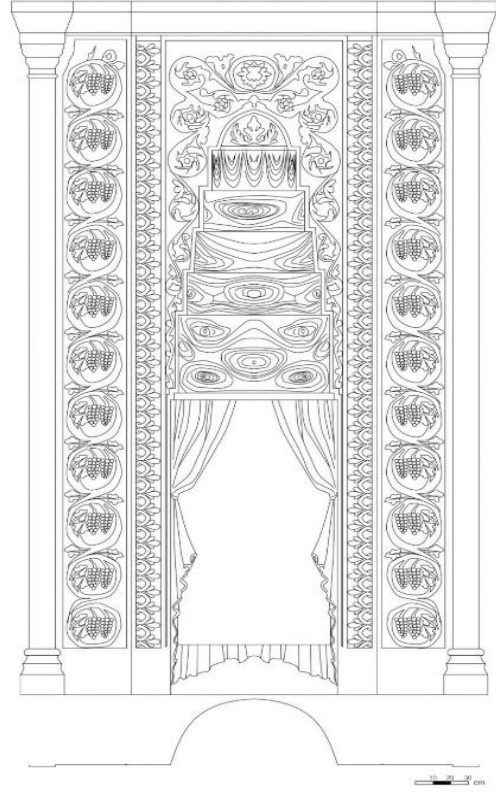
Sütuncelerden sonra uygulanan iki bordürün süslemesi, zeminden 30 cm yukarıdan başlayıp tepeliğe kadar devam etmekte ve mihrabın üst kısmında sonlanmaktadır. Bordürler arasında zeminden dışarıya taşma hususunda kademelenme söz konusudur. Sütunceden hemen sonra başlayan ana bordür, 40 cm'dir ve üzerinde madalyonlar oluşturacak şekilde dolanan asma dalları bulunmaktadır. Bu kıvrım dalların içinde aşağıya sarkan ikişer üzüm salkımı ve ikişer asma yaprağı, dolamadallar arasındaki boşluklarda da asma yaprakları bulunmaktadır. Son dönemlerde bu bordürün zemini sarı, dalları kahverengi, üzümleri açık yeşil ve yaprakları koyu yeşille boyanarak orijinal görüntüsüne zarar verilmiştir. Son bordür, 25 cm genişliktedir ve üzerinde yan yana dizilmiş uçları volütlü C kıvrımları ile birbirine bağlanan palmetlerle tezyinin sağlandığı simetrik bir süsleme kompozisyonuna sahiptir. Burada zemin mavi, motifler sarı ile renklendirilmiştir (Resim 16).

Alınlık ve köşeliğin kaynaştırıldığı mihrapta kavsara ile kenar bordürler arasında kalan alan süsleme programına dahil edilmiştir. Yaşmağın tam üzerine yerleştirilen ve ortasında soyut çiçek motifi bulunan rozet kompozisyonunun merkezini belirlemektedir. Her iki yandan aşağıya doğru yumuşak kıvrımlarla ilerleyen içleri akant yapraklarıyla dolgulanmış Barok etkili S'ler ve bu S'lerin oluşturduğu dolamadallar içinde bulunan gelincik motifleriyle hareketlendirilen köşeliğin zemini yeşil, dalları kahverengi renklidir. Çiçekler ise mavi, kırmızı ve yeşil renklerle vurgulanmıştır. Kavsara boyunca aşağıya kadar inen bu süsleme kuşağı daralmanın etkisiyle şekillenmiş ve son kademede aşağıya doğru tek sıra halinde istiflenen S kıvrımlarıyla sonlandırılmıştır (Resim 17).

Aşağıya doğru genişleyen altı kademe ile oluşturulan kavsaranın yüksekliği 1,90 m'dir. Kademe içleri süslemesiz iken son yıllarda zeminleri farklı renklere boyanmıştır. Yaşmak içinde mavi renkli kanatlı palmet bulunmaktadır. Yarım yuvarlak planlı niş, 95 cm genişliğe, 1,90 m yüksekliğe, 45 cm derinliğe sahiptir. Son onarımlarda resmedilen perde motifi, iki yana açılır durumda, ortadan kordonla kenara tutturulmuş, etekleri dalgalı görüntüsü ile Ampir etkilidir. Farklı renk tonlarında verilen ışık-gölge kontrastı ile bir boyut kazandırıldığı görülmektedir.

Res. 15. Kalecik Mahallesi Camii Mihrabı

Çiz. 5. Kalecik Mahallesi Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Res. 16. Kalecik Mahallesi Camii Mihrabı Bordür ve Niş Düzeni

Res. 17. Kalecik Mahallesi Camii Mihrabı Köşelik ve Kavsara Süslemeleri

Değerlendirme ve Sonuç

Trabzon'un Araklı İlçesi sınırlarında hem tipolojik hem de bezeme unsurları açısından dikkate değer dört mihrabın odaklanıldığı bu çalışmanın özneleri, geç dönem Osmanlı sanatının taşraya yansısı arasındadır. İncelenen mihraplar, XIX. yüzyılın ikinci yarısı ile XX. yüzyılın ilk çeyreğinde mimariye kazandırılmıştır. Anılan süreç, geç dönem Osmanlı sanatını şekillendiren, sanat dilinde değişim ve hareketlilik yaratan batılı üslupların mimari ve özellikle de süsleme ayrıntılarında etkili olduğu dönemdir.

Orijinal durumunu koruyarak günümüze ulaşmış bu mihraplar, tipolojik açıdan birbirine benzer özelliklerle ele alınmıştır. Dikdörtgen çerçeveli, yatay dikdörtgen tepelikli, kenarlardan sütünce ya da bordürlerle sınırlandırılmış, yarım yuvarlak planlı nişlere sahiptir. İç mekâna ve dış cepheye taşıntısı olmayan bu mihrapların tamamında malzeme olarak taş tercih edilmiştir. Tezyini unsurları açısından XIX. yüzyılda yapılmış olan Merkez Küçük (Hacı Hasan) ve Konakönü Mahallesi Camii mihrapları, birbirinin kopyası şeklinde yapılmış, aynı durum XX. yüzyılın ilk çeyreğinden günümüze ulaşmış Merkez Büyük ve Kalecik Mahallesi Camii mihraplarında da uygulanmıştır. Bu durum, XIX. yüzyıl ve XX. yüzyıl mihraplarının kendi içindeki benzerliğinin altını çizerken, yüzyılın değişimi ile beraber bezeme dilinin farklılaştığını da gözler önüne sermektedir.

Mihraplarda uygulanan bezeme programı, üslup ve motif dağarcığı açısından hem geç dönem Osmanlı sanatını şekillendiren Batılı üslupların hem de yerel karakter sergileyen mahalli üslupların özellikleri ile oluşturulmuştur. XIX. yüzyılda yapılmış Merkez Küçük (Hacı Hasan) ve Konakönü Mahallesi Camii mihraplarında süsleme; geometrik (mukarnas dizileri, sathi niş dizileri, dış sırası, halat/burma deseni, yelpaze formu/istiridye kabuğu görünümlü ışınsal düzenlemeler), bitkisel (vazodan çıkan bitki motifleri) ve nesneli (C kıvrımları ile oluşturulmuş perde dilimleri, minare, alem) öğelerin kullanımı ile sağlanmıştır. XX. yüzyıl eserleri olan Merkez Büyük Camii ve Kalecik Mahallesi Camii mihraplarında ise süsleme öğeleri bitkisel (asmaüzüm, akant, kıvrımdal, dolamadal lotus, palmet, stilize çiçekler), geometrik (badem geçme, dış sırası) ve nesneli (perde-püskül) motiflerden oluşmaktadır. Bu çıkarımdan hareketle incelenen XIX. yüzyıl mihraplarında geometrik, XX. yüzyıl mihraplarında bitkisel motiflerin daha ağırlıklı olduğu bir bezemenin benimsenmiş olduğunu söylemek mümkündür.

Geometrik süslemeler grubunda değerlendirilen *mukarnas dizisi*; tepelik ve kademeler arası geçişi hareketlendiren ya da yaşmak içini süsleyen unsurlar olarak, *sathi niş dizileri*; yüzeyleri hareketlendiren ritmik diziler olarak, *halat/burma deseni* ise tepelik silmesini hareketlendiren unsurlar olarak sadece XIX. yüzyıl mihraplarında kullanılmıştır. Ampir üslupla beraber yeneden ortaya çıkan ve Batılılaşma eserlerinde sıklıkla karşımıza çıkan *dış sıraları*¹⁰ ise XIX. ve XX. yüzyıl mihraplarında kesintisizce kullanılmış bir unsurdur. Yine Ampir üslubun getirisi *ışınsal çubuklar*,¹¹ yelpaze ya da istiridye kabuğu görünümüleriyle XIX. yüzyıl eserleri olan Mer-

¹⁰ Dış sırası (Dentil dizisi): Antik Yunan medeniyetinin ion ve korint sütun düzeninde kullanılan yan yana dizilmiş dikdörtgen çıkmaların klasist üslup anlayışıyla yeniden yorumlanan formlarıdır. Geisipodes olarak adlandırılan bu dış sırası, arkaik dönem eserlerinin üst örtüsünde ahşap hatılların dış cepheye yansımından esinlenerek yapılmıştır ve tamamen süsleyici unsur olarak değerlendirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Öncü, 2004: 143-171.

¹¹ Bir merkezden dağılan ve "şemse" adı ile bilinen ışınsal çubukların kaynağı, güneş imgesi ile dönemin padişahı II. Mahmud (1808-1839) tarafından İtalyan bir sanatçıya tasarlatılan Arma-i Osmani'dir. Sarayın kullanım eşyalarına ve el sanatlarına da aktarılan ışınsal çubuklar, Ampir üslubun yansılarında biri olarak mimaride de yerini almış ve zamanla "*Sultan Mahmud Güneşi*"¹¹ olarak literatüre geçmiştir. Başkentte en önemli örnekleri İstanbul Abbas Ağa Camii (1834-35) kubbe geçişlerinde, Emirgan Hamid-i Evvel Camii (Yenileme:1838) hünkar mahfilinin korkuluk şebekelerinde, 1840 tarihli II. Mahmud Türbesi'nin kubbe süslemeleri ile aleminde, Bezmiâlem Valide Sultan Çeşmesi (1845) alınlık ve sekilerinin ön yüzünde ve Canfeda Kadın Çeşmesi (Yapım: 1780, Onarım:1847-48) cephe süslemelerinde görülen motif, Sultan Abdulmecid (1839-61) ve oğlu II. Abdulhamid (1876-1909) dönemi de dahil tüm Anadolu'da sevilerek kullanılan simgesel motiflerden biri olmuştur. Cihan padişahını simgeleyen ışın çubukları, başkenti aşarak Sivas Mekteb'i İdadî (1894)'de olduğu gibi giriş kapılarını, Eskişehir Mahmudiye Hara Camii (1897)'de olduğu gibi minber kapılarını ya da mihrap tepeliklerini vurgulayan motif olarak Anadolu mimarisinde yerini almıştır. Ayrıntılı

kez Küçük (Hacı Hasan) ve Konakönü Mahallesi Camii mihraplarında görülmektedir. Geometrik süslemeler içinde zikredilen *badem geçme* ise bu gruptaki tek yerel unsurdur. Badem formulu halkaların zincir örgüsü şeklinde birbirine eklemeli olduğu bu geçme araştırma sahasında sadece Merkez Büyük Camii (1907-1908) mihrabında görülmektedir. Trabzon'un özellikle doğu kesiminde,¹² Rize'de¹³ ve Artvin'deki¹⁴ XIX. yüzyıl eserlerinde görülen bu motif, Doğu Karadeniz Bölgesi'ne has kullanımı ile mahalli bir karakter sergilemektedir.

Bitkisel süslemeler grubunda yılankavi ya da S kıvrımı şeklinde ilerleyen *kıvrım dallar* ve spiral yaparak süslemeye kavis yaratan *dolama dallar*, bulunduğu alanın şekline göre dağılılabileceği ve akıcı yapısı ile her zaman kompozisyonu şekillendiren unsurlar olarak kullanılmıştır. Ana kompozisyonları oluşturmaya yardımcı olan bu dallar, Araklı'da XX. yüzyılın ilk çeyreğinde yapılan bitkisel ağırlıklı tezyin edilmiş Merkez Büyük Camii ve Kalecik Mahallesi Camii mihraplarında tercih edilmiştir. Dallarını saran ve dolgun bir görünüme kavuşturan *akant yaprağı*¹⁵ ise Batılılaşma sürecinde Osmanlı sanatına dâhil olup, hemen her alanda kullanılmıştır. İncelenen Merkez Büyük Camii ve Kalecik Mahallesi Camii mihraplarında bordür ya da köşelik süslemelerini belirleyen dalları sarıp dolgunlaştıran motif olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer bir yaprak ise Kalecik Mahallesi Camii mihrabının iç bordüründe karşımıza çıkan, palmiye ağacının yapraklarının simgesi *palmet*¹⁶ motifidir. Çok parçalı ve simetrik yapısıyla sonsuz çeşitleme imkânlarına açık bir motif olması, palmetin tarihi süreç içerisinde coğrafyaya ve dönemlere göre farklılıklarla yorumlanmasına sebep olmuştur. Araştırma sahasındaki bu detay, taşra sanatının özgün yorumlarından birini teşkil etmesi açısından önemlidir.

bilgi için bkz. Aydın, <http://www.mimarlikdergisi.com/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=378&RecID=2910>; Aydın, 2009: 699-701; İslimyeli, 1973: 41; Koçu, 1958: 1035; Mülayim 1992: 382; Pakalın, 1993: 80; Akay, 2012: 1-15; Demirsar, 1994: 169-170.

¹² Çaykara/Uzungöl/Filak Mahallesi Camii (1813), Sürmene/Aşağı Ovalı Mahallesi Camii (1845) ve Çaykara/Çamlıbel Mahallesi Merkez Camii (1887) mihrap süslemelerinin yanı sıra Araklı Keçikaya Mahallesi Camii (1821) minber korkuluk bordürlerinde, Araklı Turnalı Mahallesi Camii (1837) mahfil balkonunda ve minber kapısında, Çaykara Taşören Mahallesi Camii (1844) kapısında, Çaykara Çambaşı Mahallesi Ömerli Camii (1845) mahfilinde, Çaykara Kabataş Mahallesi Akpınar Camii (1870) giriş kapısında, Çaykara Taşkiran Mahallesi Camii (1896) mahfil bordüründe ve minberinde, Dernekpazarı Günebakan Mahallesi Camii (1870) giriş kapısında, Hayrat Dereyurt Mahallesi Camii (1831-32) minberinde görülmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Önal ve Köşklü, 2020: 728-729; Önal, 2021:937-938.

¹³ Rize/İkizdere Çamlık Mahallesi Camii (XIX. yüzyıl) mihrap bordürlerinde, Rize/İkizdere Güneyce Mahallesi Hacı Şeyh Camii (1886-87) minber yan aynalığında ve mahfil köşkünün ön yüzünde, Rize/İkizdere Şimşirli Orta Mahalle Camii (1853-57) mahfil katı balkon kapı sövelerinde ve harim tavan göbeğinin çevresinde, Rize/Fındıklı Meyvalı Mahallesi Camii (1871-72) mahfil kirişlerinde bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Özkurt, 2020: 85, 147, 274, 284.

¹⁴ Artvin/Aşağı Maden Köyü Camii (XIX. yüzyıl) giriş kapısı sövelerinde ve Artvin/Bulanık Köyü Camii (1875) mahfil kirişlerinde karşılaşılmaktadır.

¹⁵ Yunanca *akantha* (diken) kelimesinden gelen ve Türkçe ayı pençesi olarak bilinen akant, kalın, silindirik ve dik çiçekleri olan yaprakları dikenli otsu bir bitkidir. Mimaride kullanımı ilk olarak M.Ö. V. yüzyılda Antik Yunan coğrafyasında görülmüşse de Helenistik ve Roma dönemlerinde plastır, sütun başlıkları, frizler, seramikler, mezar stelleri ve lahitlerde yaygın bir şekilde kullanılarak asıl gelişimini tamamlamıştır. Bizans kültür çevresinde çeşitlendirilen motif; Romanik, Gotik, Rönesans, Barok ve Rokoko formlarıyla tipolojik bir farklılık yaşamıştır. Akant, Anadolu Türk sanatında devşirme malzemeye bağlı olarak Selçuklu ve Beylikler dönemi eserlerinde görülmekle birlikte esas kullanımını Barok üslup ile yakalamıştır. XVIII. yüzyıl çeşme mimarisi ile başlayan kullanım, taş ve mermer süslemede bütün mimariye yayılarak stilize ya da naturalist görünümüyle çeşitlendirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Demiriz, 1984:19; Meyer, 1920: 34-35; Yıldızlı, 2017: 16-18; Öney, 1968: 17.

¹⁶ Palmet, temelde bir orta ekseninin iki yanına altı ve üstü kıvrık bitki saplarının eklendiği ve üst kısmının tepcikle/taç yaprakla sonlandığı beş bölümlü bir yapıya sahiptir. Tarihi süreç içerisinde coğrafyaya ve dönemlere göre farklılıklarla yorumlanan, kaynağının Mısır ya da Orta Asya olduğu düşünülen motif, Antik dönem kültürlerinde zafer alameti olarak sanatta yer bulurken, İslam sanatında ağaçların birbirine benzemesi sebebiyle "cennet ağacı" olarak nitelendirildikleri *hurma ağacı* ile özdeşleştirilmiştir. Anadolu Selçuklularında rumi ile beraber kullanımı ile temel bezeme unsurlarından biri haline gelmiş ve Erken Osmanlı Sanatında da Selçuklu etkisiyle üç dilimli formuyla yaygın bir biçimde kullanılmıştır. Ahşap, maden, halı, stuko, tezhip, taş, çini gibi çok çeşitli malzeme üzerinde görülen palmet, Ampir üslupla Avrupa mimarisinde yeniden yorumlanmış, aynı uygulama XIX. yüzyılda Osmanlı sanatında da etkili olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Arseven, 1983: 1557-1558; Mülayim, 1984: 141-153; Bilici, 1986: 27; Başaran, 1989: 53-72; Koçhan, 1987; Şimşir, 1990; Gündoğdu, 1993: 199-201; Özkul, 2020: 61; Hatipoğlu, 2007: 85-89; Çakmakçoğlu Kuru, 1997: 37-42; Demiriz, 1979: 27; Gök,2018: 108,117.

İncelenen eserlerde yaprak ve dal çeşitlemelerinin dışında çiçek motifleri ile de karşılaşılacaktır. Palmet motifine çok benzer olan fakat uçlarının aldığı kıvrımla ondan ayrılan *lotus*,¹⁷ karakteristik bir çiçektir. Merkez Büyük Camii mihrabının tepeliğini hareketlendiren lotuslar, stilize formlarıyla dizi şeklinde verilmiştir. Kalecik Mahallesi Camii mihrabının alınlık merkezinde ve köşeliğinde bulunan çiçekler ise doğadaki görüntülerden uzak soyut formlarla verilmiştir. Bitkisel süslemeler içerisinde değerlendiren *asma-üzüm*,¹⁸ bölgenin bezeme programında dikkate değer olup, araştırma sahası içinde tek meyve motifi olarak belirmektedir. Aynı süsleme özelliklerine sahip Merkez Büyük ve Kalecik Mahallesi Camii mihraplarının ana bordürlerini süsleyen bu motif, asma sarmaşığı şeklinde dolama dallar içinde ikişer salkım, kalan boşluklarda ise yaprakların dolgu ile vurgulanmıştır.

Araklı'da incelenen mihraplarda kullanılan diğer bir grup nesneli süslemelerdir. Batılılaşma dönemi ile birlikte süsleme sanatında yerini alan *perde ve püskül*, özellikle XIX. yüzyılın tasarımlarında Barok, Rokoko ve Ampir üslubun belirleyicilerinden olmuş, tüm Anadolu'da etkin bir şekilde kullanılmıştır.¹⁹ Batılı sanat üsluplarının derinlik, gerçekçilik, akıcılık, dinamizm ve bulunduğu alana canlılık getirme prensipleriyle şekillenen motif, nişin form özellikleri sebebiyle mihrap süslemelerinde daha yaygın bir kullanım alanı bulmuştur. Kalecik Mahallesi Camii mihrabının niş içini süsleyen kalem işi perde motifi, aslında kendinden önce yapılmış Merkez Küçük (Hacı Hasan) ve Konakönü Camii mihraplarının tepelik saçaklarında da görülmektedir. Bu iki mihrapta tam bir perde görüntüsü oluşmasa da birbirine bağlanan C kıvrımları, aşağıya sarkan perde volanlarına gönderme yapmaktadır.

Diğer nesneli süslemeler grubunda değerlendirilen *alem* Merkez Küçük (Hacı Hasan) Camii mihrabında, *minare* ise Konakönü Mahallesi Camii mihrabında olmak üzere incelenen alanda ünik kullanımları ifade etmektedir. Alemlerin camide toplanan cemaatin yüzlerini döndüğü mihrap mimarisinde “topluluğu birlik ve beraberlik içinde tutması” şeklinde²⁰ açıklanan sembolik anlamına paralel düşmekte ve camilerin duvar bezemelerinde gördüğümüz Kabe ve cami tasvirlerinde görülen minarelerin mihrap mimarisine aktarılması “namaz, ezan” gibi İslam dini için önemli olan olguların altını çizmektedir.

¹⁷ Asya kökenli olmasına rağmen dünyanın pek çok bölgesinde yetişen lotus, durgun sularda beliren, genelde sığ sularda, bataklıklarda ve göl kenarlarında yetişen çok yıllık otsu su bitkisidir. Eski Hindistan ve Çin'de içinden Buda'nın çıktığına inanıldığı için kutsal kabul edilen lotus, 5 bin yıldan fazla zamandır insanlar için önemini korumuş ve sanatın söz konusu olduğu her alanda önemle kullanılmıştır. Budizm'de geçmişi, bugün ve geleceği simgeleyen bitki, kendini temizlemesi noktasında safılık ve berraklıkla özdeşleştirilmiştir. Hinduizm'de güzellik, refah, bilgi, doğurganlık, sonsuzluk ve maneviyat şeklinde karşılık bulan lotus, Mısır kültüründe gün ışığıyla beraber yapraklarını açtığı için güneşi temsil etmiştir. Hatta ölen insanın yapılacak bir büyü ile lotus çiçeğine dönüşebileceklerine inandıkları için ölüm ve yeniden doğuş ile ilişkilendirilmiştir. Türk kültüründe Pazırık kurganlarından çıkarılan halılarda ilk kullanımına rastlanan lotus, Mısır kültürüne benzer şekilde ölüm ve yaşam simgesi olarak kabul edilmiştir. Anadolu'da Yunan ve Roma medeniyetlerindeki lotus-palmet-rumi dizilerine kadar geri götürülebilen motif, Osmanlı sanatında da etkili motiflerden biridir. Halı, dokuma, çini, seramik gibi eserlerde kullanılan lotus çiçekleri, klasik dönemde Mimar Sinan'ın da tercihleri arasında olmuştur. Geç dönem Osmanlı sanatının da önemli motiflerinden biridir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Söğüt, 1996: 204; Pedram, 2011: 310; Ball, 2007: 127; Özçalık, 2017: 24; Kutluay Küçük, 2000: 253; Şatır, 2008: 1134.

¹⁸ Geniş bir form zenginliğine sahip olan asmanın köklü tarihi, insanoğlunun ilk yaşam yıllarına kadar inmektedir. Meyvelerinin taze veya kuru olarak tüketilmesi, şarap yapımında kullanılması, tedavi edici yönü gibi nedenlerle tarihi süreç içerisinde bütün medeniyetlerde önemini koruyan asma yetiştiriciliği (bağcılık) ve şarap yapımı tasvirleri Mısır hiyerogliflerinde M.Ö. 2400'lere kadar inmekte iken Anadolu'da Hititlere kadar geri götürülmektedir. Hititler aracılığıyla Frigler ve Lidyalılar'a Lidyalılar aracılığıyla Girit üzerinden Yunanistan'a ulaşan asma-üzüm kültürü, Arkaik, Klasik ve Helenistik dönemde birçok eser üzerinde resmedilmiştir. Bağcılığın kadim coğrafyalarından olan Orta ve Güney Doğu Anadolu'da, Urartular döneminde de motif ile karşılaşılacaktır. Türk kültür ve mitolojisinde asma ağacı ve yaprakları güzellik, kan, can, aşk, sağlık ve ölümsüzlüğü sembolize etmekte, meyvesi olan üzüm ise cennet meyveleri arasında imgenlenmektedir. Yaprak ve meyveleriyle beraber kullanımı “bereket” anlamı taşıyan asma ağacı, Anadolu'da Selçuklu ve Osmanlı döneminde cami ve sarayların duvar çinilerinde ve kalem işi süslemelerinde, mezar taşlarında, keramik eserler gibi pek çok alanda süsleme programına dâhil edilen meyveli ağaçlardan biri olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Akurgal, 1995: 142-153; Tekin, 1997: 113; Deliorman Orhan, vd., 2011: 74-75; Bakırcı, 2005: 106; Cantay, 2008: 32-64.

¹⁹ Üçer, 2019: 368.

²⁰ Gök ve Kutlu, 2005: 275.

Araklı sınırları içerisinde XIX. yüzyılın ikinci yarısı ile XX. yüzyılın ilk çeyreğinde yapıldığı dönemin üslup özelliklerini yansıtan bu mihraplar, geç dönem Osmanlı sanatının süsleme noktasındaki ayırıcı kimliğine sahiptir. Tipolojik açıdan aynı özellikleri yansıtan bu dört mihrabın bezemeleri, XIX. yüzyıl ve XX. yüzyılda birbirlerinden farklı bir eğilim sergilemektedir. XIX. yüzyılda geometrik unsurlar hakim iken, XX. yüzyılda bitkisel süslemenin yoğunluğu dikkat çekmektedir. Batılı üslupların taşraya yansısı noktasında fikir veren bu mihraplar, aynı zamanda Doğu Karadeniz Bölgesi'ne has mimari ayrıntılara da sahiptir.

Birbirine yakın tarihlerde inşa edilen mihrapların üslup birliği, aynı ekole sahip usta-çırak ilişkisini ya da aynı usta eliyle şekillendirildiği yönünde bir çıkarım yapmaya uygundur. Her ne kadar Anadolu mihraplarında yaygın olan anonimlik prensibi, burada da karşımıza çıksa da tüm Osmanlı coğrafyasında olduğu gibi Araklı'da da mihraplar, maddi ve manevi gerekliliği esasına göre şekillendirilmiş, tipolojik ve tezyini unsurları ile Türk kültür tarihindeki yerini almış önemli eserler arasındadır.

KAYNAKÇA

Akay, Tolga (2012), "Osmanlı Devleti'nde Arma-i Osmânî ve Tuğrâ-yi Hümâyûn'un Alâmet-i Farika Olarak Kullanımı", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, IX, 1-15.

Akurgal, Ekrem (1995), *Anadolu Uygarlıkları*, İstanbul: Net Turistik Yayınları.

Arel, Ayda (1975), *Onsekizinci Yüzyıl İstanbul Mimarisinde Batılılaşma Süreci*, İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yayınları.

Arık, Rüçhan (1999), "Batılılaşma Dönemi Anadolu Türk Mimarisine Bir Bakış", *Osmanlı Ansiklopedisi*, X, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 247-264.

Arseven, Celal Esad (1983), "Arma", *Sanat Ansiklopedisi*, I, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 103.

Arseven, Celal Esad (1983), "Palmet", *Sanat Ansiklopedisi*, IV, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1557-1558.

Aydın, Önder (2009), "Sultan II. Abdülhamid Devri Camilerine Eskişehir Mahmudiye'den İki Örnek: Çarşı ve Hara Camileri", *Bellekten*, LXXIII-268, 699-701.

Aydın, Önder "Sultan II. Abdülhamid Dönemi Yapılarında İmparatoru/İmparatorluğu Temsil Eden Semboller I", <http://www.mimarlikdergisi.com/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=378&RecID=2910> (Erişim Tarihi: 29.04.2021)

Bakırcı, Naci (2005), *Mevlevi Mezar Taşları*, Konya: Rumi Yayınları.

Ball, Pamela (2007), *Tao Gizli Öğretisi*, İstanbul: Sınır Ötesi Yayınları.

Başaran, Cevat (1989), "Anadolu Roma Çağı Lotus-Palmet Örgesinde Tip Gelişimi", *Türk Arkeoloji Dergisi*, XXVIII, 53-72.

Batur, Afife (1985), "Batılılaşma Döneminde Osmanlı Mimarlığı", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, IV, İstanbul: İletişim Yayınları, 1043-1061.

Bilgin, Mehmet (1990), *Sürmene*, İstanbul: Sürmene Belediyesi Kültür Yayınları.

Bilici, Ziya Kenan (1986) "Anadolu Türk Süsleme Sanatında Bazı Terminolojik Problemler" *Ankara Sanat*, 238, 27.

Cantay, Gönül (2008), "Türk Süsleme Sanatında Meyve", *Turkish Studies*, 3/5, 32-64.

Çakmaköğlü Kuru, Alev (1997), “Orta Asya Türk Sanatında Palmet ve Lale Motiflerinin Değerlendirilmesi Hakkında Bir Deneme”, *Belleten*, 61/230, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 37-42.

Çiğdem, Süleyman (2002), *Eski Çağ'dan Orta Çağ'a Gümüşhane*, İstanbul: Gümüşhane Valiliği Yayınları.

Çiğdem, Süleyman-Özkan, Haldun-Yurttaş Hüseyin (2004), “2002 Yılı Gümüşhane ve Bayburt İlleri Yüze Araştırması”, 21. Araştırma Sonuçları Toplantısı, II, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 167-168.

Deliorman Orhan, Didem-Ergun, Fatma-Orhan, Nilüfer (2011), “Anadolu Medeniyetlerinde Asma (*Vitis vinifera* L.)”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 30/50, 69-80.

Demiriz, Yıldız (1979), *Osmanlı Mimarisinde Süsleme I Erken Devir (1300-1453)*, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Demiriz, Yıldız (1984), “Acanthus; Türkiye'nin Arkeoloji ve Sanat Tarihi Terminolojisine Yanlış Adla Girmiş Bir Bitki Motifi”, *Arkeoloji ve Sanat Tarihi Dergisi*, 3/3, 19-24.

Demirsar, Belgin (1994), “Emirgân Camii”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, III, İstanbul: Kültür Bakanlığı Tarih Vakfı Yayınları, 169-170.

Dikmen, Çiğdem Belgin-Toruk, Ferruh (2015), “Korunması Gereken Bir Yerleşim Sadak Köyü: Satala Antik Kenti”, *Arış Dergisi*, 11, 12-35.

Durmuş, Sinan-Suiçmez, Hasan-Dilek, Zeki (1996), *Her Yönüyle Araklı*, Trabzon: Araklı Anadolu Öğretmen Lisesi Kültür Yayınları.

Eberhard, Volfram (2000), *Çin Simgeleri Sözlüğü*, (Çev. Aykut Kazancıgil), İstanbul: Kabalcı Yayınları.

Eriş, Metin (2014) “Osmanlı Devleti'nde Batılılaşma Hareketleri”, *Türkler Ansiklopedisi*, XIV, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 593-605.

Erüz, Coşkun - Peşman, Emre - Köse, Ercan (2015), “Trabzon, Hyssus Limanı (Sürmene-Araklı) ve Paraskalmion (Çapar) Teknesinin Zamansal Değişimi”, *OÜSBAD (Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi)*, 5/12, 542-552.

Eyice, Semavi (1992), “Batılılaşma”, *İslam Ansiklopedisi*, V, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 158-162.

Eyice, Semavi (2014), “Batı Sanat Akımlarının Değiştirdiği Osmanlı Dönemi Türk Sanatı”, *Türkler Ansiklopedisi*, XV, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 284-309.

Giray, Kıymet (2009), *Arkeoloji ve Sanat Tarihi, Osmanlı'da Batılılaşma Döneminin Dinamikleri Tarihsel Çerçeve, Toplum ve Kültür*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Türkiye Kültür Portalı Projesi.

Gök, Duygu (2018), *19. Yüzyıl Osmanlı Mimarisinde Bezeme Sanatının Gelişimi: Bursa Emir Sultan Cami Bezemeleri Üzerine Bir İnceleme*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa: Uludağ Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Gök, Nejdet-Kutlu Mehmet (2005), “Hilal ve Ay-Yıldız Motifi, Sembol ve İdeolojik Kullanım” *Doğu Batı* 8/31, 266-287.

Gündoğdu, Hamza (1993), “İkonografik Açından Türk Sanatında Rûmî ve Palmetler”, *Sanat Tarihinde İkonografik Araştırmalar (Güner İnal'a Armağan)*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 199-201.

Hatipoğlu, Oktay (2007), *XIX. Yüzyıl Osmanlı Camilerinde Kalem İşi Tezyinat*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Honigmann, Ernst (1970), *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı, Grekçe Arabça, Süryanice Kaynaklara Göre 363'den 1071'e Kadar*, (Çev. Fikret Işıltan), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.

İnan, Fatih (2018), "Arrianus'un "Arrianı Periplus Ponti Euxını / Arrianus'un Karadeniz Seyahati" Adlı Eserine Göre Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki Küçük Limanlar", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, XXIV, 155-182.

İnci, Nurcan (1985), "18. Yüzyılda İstanbul Camilerine Batı Etkisiyle Gelen Yenilikler" *Vakıflar Dergisi*, XIX, 223-236.

İslimyeli, Nüzhet (1973), "Arma", *Sanat Terimleri Ansiklopedisi*, I, Ankara: Sanat Yayınları, 41.

Kazaz, Emriye (2016), *Trabzon Kırsal Cami Mimarisi*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Koçhan, Nurettin (1987), *Anadolu Mimari Bezekleri Hellenistik Çağ Lotus-Palmet ve Yumurta Dizisi*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Koçu, Reşat Ekrem (1958), "Arma", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, I, İstanbul: Kültür Bakanlığı Tarih Vakfı Yayınları, 1035.

Kuban, Doğan (1954), *Türk Barok Mimarisi Hakkında Bir Deneme*, İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yayınları.

Kuban, Doğan (2016), "Rokoko Bezeme ve Barok", *Osmanlı Mimarisi*, İstanbul: Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, 517-521.

Kutluay Küçük, Sevgi (2000), "Sanat Tarihi Terminolojisinde Lotus ve Palmet", *Celal Esad Arseven Anısına Sanat Tarihi Semineri Bildirileri*, İstanbul, 253-254.

Meyer, Franz Sales (1920), *A Handbook Of Ornament*, New York: The Architectural Book Publishing Company.

Mitfort, Terence Bruce (1974), "Some Inscriptions from the Cappadocia limes", *Journal of Roman Studies*, 64, 161-167.

Mülayim, Selçuk (1984), "Selçuklu Palmet Motiflerinin Tipolojisi", *Anadolu (Anatolia)*, XX, 141-153.

Mülayim, Selçuk (1992) "Arma" İslam Ansiklopedisi, III, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 382.

Ögel, Semra (1992), "18. ve 19. Yüzyılların Osmanlı Camilerinde Geleneksel Anlama Katkıları", *Semavi Eyice Armağanı İstanbul Yazıları*, İstanbul: Türkiye Turing Ve Otomobil Kurumu Yayınları, 269-280.

Önal, Raziye Çiğdem - Köşklü, Zerrin (2020), "Trabzon'da Geç Dönem Osmanlı Camilerinde Ahşap Mihraplar", *Sanat Tarihi Dergisi*, 29/2, 707-743.

Önal, Raziye Çiğdem (2021), *Trabzon Mihrapları*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Öncü, Ö. Emre (2004), "Erken İon Yapılarında Architrav ve Geisipodes", *OLBA*, 10, 143-171.

Öney, Gönül (1968), "Anadolu Selçuk Mimarisinde Antik Devir Malzemesi", *Anadolu (Anatolia)*, XII, 17-27.

Özçalık, Mahire (2017), "Lotus Çiçeğinin Farklı Kültürlerdeki Önemi ve Peyzaj Tasarımında Kullanımının İrdelenmesi", *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, X, 22-28.

Özkan, Haldun-Yurttaş, Hüseyin (2012), *Orta Çağ'dan Günümüze Gümüşhane*, İstanbul: T.C. Gümüşhane Valiliği Yayınları-14.

Özkul, Kifayet (2020), Sivas Gök Medrese Bezemeleri, Semboller ve Anlamları, *Şehir ve Medeniyet Dergisi*, 6/11, 51-74.

Özkurt, Muhammet (2020), *Rize Ahşap Camilerinde Süsleme*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karabük: Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Pakalın, Mehmet Zeki (1993) "Arma", *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 80.

Pedram, Rezania (2011), "Symbol of Lotus in Ancient World", *Life Science Journal*, 8/3, 309-312.

Söğüt, Zerrin (1996), *Su Bitkileri ve Peyzaj Mimarlığında Kullanımı*, Adana: Çukurova Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları No: 122.

Şatır, Seçil (2008), "Türk Kültüründe İznik Çinilerinin Önemi ve Güncel Değerlendirilmesi", 38. *ICANAS Bildiri Kitabı, III.: Maddi Kültür-Material Culture*, Ankara, 1129-1143.

Şimşir, Zekeriya (1990), *Konya Selçuklu Çinilerinde Kullanılan Motifler*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Tanyol, Cahit (1982), "Tanzimat ve Getirdikleri", *Cavit Orhan Tütengil'e Armağan*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, 163-171.

Tekin, Oğuz (1997), *Antik Nüvizmatik ve Anadolu (Arkaik ve Klasik Çağlar)*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Üçer, Münevver (2019), "Sultan III. Selim Camii Haziresinde Yer Alan Mezar Taşlarındaki Bezemelere Dair", *X. Uluslararası Üsküdar Sempozyumu (19-21 Ekim 2018) Bildiriler Kitabı III*, 353-371.

Yıldızlı, Mustafa (2017), *Parion Tiyatrosu Victoria'lı Alınlık Işığında Akanthuslar Arasında İşlenen Figürler*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kutlu, İzzettin - Bekar İrem, “Tarihi Yapıların Yeniden İşlevlendirilme Sürecinde Cam Kullanımı: Trabzon Kızlar Manastırı Örneği”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 7/13, ss.199-231. DOI: 10.31765/karen.987073

Bu makale etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasını gerektirmemektedir.

This article doesn't require ethical committee permission and/or legal/special permission.

TARİHİ YAPILARIN YENİDEN İŞLEVLENDİRİLME SÜRECİNDE CAM KULLANIMI: TRABZON KIZLAR MANASTIRI ÖRNEĞİ*

İzzettin KUTLU** - İrem BEKAR***

* Araştırma Makalesi / Research Article

** Arş. Gör.,
Mardin Artuklu Üniversitesi,
Mühendislik-Mimarlık Fakültesi,
Mimarlık Bölümü, Mardin/TÜRKİYE
✉ izzettinkutlu@artuklu.edu.tr

ORCID : 0000-0002-5546-5548

*** Arş. Gör.,
Karadeniz Teknik Üniversitesi, Mimarlık
Fakültesi, İç Mimarlık Bölümü,
Trabzon/TÜRKİYE
✉ irembekar@ktu.edu.tr

ORCID : 0000-0002-6371-9958

Anahtar Kelimeler: Tarihi Yapı, Yeniden İşlevlendirme, Restorasyon, Cam Teknolojisi, Kızlar Manastırı

Keywords: Historical Building, Reuse, Restoration, Glass Technology, Kızlar Monastery

Geliş Tarihi / Received Date: 25.08.2021

Kabul Tarihi / Accepted Date: 02.10.2021

Öz: Bulduğumuz çağda hızla gelişen teknolojik veriler, yapı malzemesi alanını da etkilemektedir. Zamanla yüksek teknoloji ürünü malzemeler ortaya çıkmakta ve tasarımcıya büyük olanaklar sağlamaktadır. Bu bağlamda, günümüzde tarihi yapıların restorasyon süreçlerinde, farklı nedenlerle kullanıcıya geniş imkanlar tanıyan farklı çağdaş yapı malzemeleri kullanılmaya başlanmıştır. Bu çalışmada ele alınan çağdaş cam malzeme; tarihi yapı restorasyonlarında, geleneksel malzemeler ile sıklıkla kullanılan şeffaf ve kırılğan bir yapı malzemesidir. Cam malzeme, özgün malzemelerin önüne geçmeyen, şeffaf özelliği sayesinde yapının özgün durumuna uyum sağlayabilen ve kullanım biçimine göre geri dönüştürülebilir bir malzeme olup, tarihi yapıların korunmasında restoratif bir materyal olarak kullanılma potansiyeli açısından önemli bir yere sahiptir. Bu çalışmada tarihi yapıların restorasyonunda kullanılan camın mimari uyumluluğunu belirlemek ve cam malzeme kullanımının sağladığı avantaj ve dezavantajları ortaya koymak amaçlanmaktadır. Bu kapsamda, Doğu Karadeniz Bölgesi'nde Trabzon ili sınırları içerisinde bulunan Kızlar Manastırı ele alınmıştır. Üç aşamadan oluşan çalışmanın ilk aşamasında literatür araştırması yoluyla konuya ilişkin kuramsal alt yapı oluşturulmuş; ikinci aşamada çalışma alanına ilişkin veriler elde edilerek saha çalışmaları ve arşiv belgeleri ile yapıların mevcut durum özellikleri incelenmiş; üçüncü aşamada ise Kızlar Manastırı'nda restorasyon ve yeniden işlevlendirme sürecinde cam kullanım alanları analiz edilerek plan, kesit, görünüş ve 3 boyutlu görseller üzerine işlenmiştir. Yapılan araştırma, önemli tarihi değerleri içerisinde barındıran Kızlar Manastırı için bir arşiv kaydı ve restore edilen kültürel mirasın etki değerlendirmesi alanına bir katkı olarak düşünülebilir. Çalışmanın bulgularında, Kızlar Manastırı için yapının geçmişi ile geleceği arasında bağlantı kurmak amacıyla iyi analiz edilerek yapılan müdahalelerin büyük oranda yapının özgün değerine katkıda bulunduğu görülmüştür. Sonuç olarak, tarihi yapıların özgün mekan akışının korunması ve bozulmamasına özen gösterilerek yapılan müdahalelerin, yapının barındırdığı değerlerin korunmasına ve sürdürülebilir olmasında katkıda bulunduğu tespit edilmiştir.

THE USE OF GLASS IN THE PROCESS OF RE-USING OF HISTORICAL BUILDINGS: EXAMPLE OF TRABZON KIZLAR MONASTERY

Abstract: Developing technological data in our era also affects the field of building materials and the emerging high-tech materials provide great opportunities to the designer. In this context, different contemporary building materials have started to be used in the restoration processes of historical buildings. Contemporary glass material discussed in this study is a transparent and fragile building material that is often used with traditional materials in historical building restorations. Glass is a material that does not prevent original materials, can adapt to the original condition of the buildings thanks to its transparent feature, and can be recycled according to its use and it has an important place in terms of its potential to be used as a restorative material in the preservation of historical buildings. In this study, it is aimed to determine the architectural compatibility of the glass used in the restoration of historical buildings and to reveal the advantages and disadvantages of the use of glass. In this scope was discussed the Kiz-

lar Monastery, located within the borders of Trabzon province in the Eastern Black Sea region. The study consists of three stages. In the first stage, a theoretical framework on the subject was formed through literature research. In the second stage, the data related to the study area were obtained and the current situation features of the buildings were examined with the field studies and archive documents. In the third stage, glass usage areas were analyzed in the restoration and re-using process in the Kizlar Monastery and processed on plan, sections, elevation and 3D models. The research can be considered as an archival document for the Kizlar Monastery, which has important historical values, and as a contribution to the field of impact assessment of the cultural heritage. In the findings of the study, it was seen that the interventions made for the Kizlar Monastery to connect the past and the future of the building greatly contributed to the original value of the building. As a result, it has been determined that the interventions made by taking care to preserve and maintain the original space flow of historical buildings contribute to the preservation and sustainability of the values contained in the structure.

Giriş

Tarihi yapılar, kültürel mirasın en önemli bileşenlerindedir. Tarihsel süreklilik içerisinde kültürel mirasımız olan anıtlar, yapılar, kentsel dokular, sosyal ve manevi değerler ile toplumsal kimliğimiz şekillenmektedir.¹ Dolayısı ile bu değerlerin korunması, toplumun yaşam kalitesini doğrudan etkilemekte ve nesiller arası aidiyet duygusunun gelişmesine katkı sağlamaktadır. Son yüzyılda tarihi yapılar genel olarak yerini betonarme ve çelik yapılara bırakmış olsa da mevcut yapı stoku içinde halen önemli bir paya sahiptirler. Ancak zamanla yapı malzemelerinin dayanıklılığının azalmasıyla, müdahaleler ve restorasyon çalışmaları bir zorunluluk haline gelmektedir.² Bu zaruri ihtiyaç haline gelen zorunluluğun aksine dünya üzerinde tarihi yapıların birçoğu ihmal, yanlış planlama, vandalizm ve bilinçsiz müdahaleler sonucu tahrip edilerek kullanılamayacak hale gelmektedir. Bunun yanı sıra ortaya çıkan yangın, su baskını, deprem gibi doğal afetler de bu süreci tetiklemektedir.³ Kültür mirasına ait tarihi yapıların özgün mimari özelliklerinin korunması ve restorasyonu diğer birçok bölgede olduğu gibi Anadolu'da da çok hassas bir sorun haline gelmektedir. Anadolu'da yer alan şehirlerin birçoğunda tarihi açıdan kültürel değerleri barındıran birçok yapı, günümüzde konut, ofis, müze merkezleri gibi farklı işlevlerle kullanılmaktadır. Dolayısıyla süreç içerisinde yapının dönüştürülürken hem işlevsel hem de fiziksel düzenlemelere karşı yeterli düzeyde önlemlerin alınması ve gerekli analizlerin yapılması sonucu müdahalelerin yapılmasını gerektirmektedirler.⁴ Bugün sahip olunan tarihi miras için sürdürülebilir planlama ve koruma stratejisini etkin hale getirmek büyük önem arz etmektedir.

¹ ICOMOS, (Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi / International Council on Monuments and Sites) 2013.

² Akçay vd. 2016; Bozkurt vd. 2016

³ Mahrebel, 2006: 1.

⁴ Ahunbay, 1999.

Günümüzde sosyal, kültürel, toplumsal etkiler ve teknolojik gelişmeler sonucunda değişen kullanıcı ihtiyaçlarını karşılamanın yollarından biri tarihi yapıların işlevlerini değiştirmektir. İşlev değişikliği, mimari estetik özellikleri ve tarihi-kültürel değerleri nedeniyle koruma altına alınan yapıların özgün işlevinin başka bir işlevle değiştirilmesidir.⁵ Özgün işlevini sürdüremeyen ve terk edilen yapıların bir kısmı işlev değişikliği ile birlikte yeniden yaşamaya devam ederken, aynı zamanda kentsel ve sosyal yaşama yeniden katılma fırsatı da bulmaktadırlar. Ancak bazı durumlarda yapının bütünlüğü, mimari değeri, strüktürel durumu ve çevreye katkısı dikkate alınmadan dönüştürülen yeni işlevler, yapının mimari kimliğini, özgün unsurlarını ve kurgusunu olumsuz etkilemektedir.⁶ Büyük oranda olumlu sonuç almış işlev değişikliğine uğrayan yapılar incelendiğinde, bu yapıların genellikle endüstri yapıları ve anıtsal yapılar olduğu görülmektedir.⁷ Genellikle olumlu sonuç alınan işlev değişikliklerinde, projelendirme ve uygulama aşaması titizlikle ve incelikle ele alınmış olmaktadır. Hızlı kararlar alınmadan yapıda kullanılan özgün malzemelere uyumlu malzeme tercihleri ile süreç devam ettirilmelidir. Kullanımı sırasında özgün malzemeye zarar vermeyecek ayrıca görsel olarak önüne geçmeyecek malzemeler tercih edilmelidir. Teknolojinin de gelişmesiyle birlikte çağdaş ve yenilikçi malzemeler de restorasyon uygulamalarına girmektedir. Bu şekilde kullanılan çağdaş malzemelerden olan cam, son yıllarda restorasyon uygulamalarında daha sık kullanılmaya başlanmıştır.⁸

Geçmişteki sosyolojik, ekonomik, politik ve dini yaşam tarihi yapıların temelini oluşturmakta ve bu değerlere göre farklı tipolojik özellikler barındırmaktadırlar. Manastır yapıları da ülkelerin geçmişte sahip olduğu sosyal ve dini yaşantıyı mimarileri ile yansıtmaları nedeniyle en önemli tarihi yapı tipolojilerinden biridir. Ayrıca, zamanlarının kültürel ve sosyal değerlerini de temsil etmektedirler. Artan koruma bilinci ile barındırdıkları bu özellikleri fiziki olarak belgelemeleri sayesinde manastırların korumasına ilgi son yıllarda artmaya başlamıştır. Bu kapsamda çalışmada, Trabzon şehrinde Boztepe'nin eteklerinde bulunan Kızlar Manastırı ele alınmıştır (Şekil 1).

Şekil 1. Boztepe eteklerine konumlanmış Kızlar Manastırı fotogrametrik modeli

Kaynak: Görsel yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

⁵ Gazi ve Boduroğlu, 2015: 58.

⁶ Altınoluk, 1998; Altınoluk, 1991; Ardaman, 1996; Kuleli, 1998.

⁷ Feilden, 1994; Polat, 1996; Soğancı, 2001; Tümer, 2003; Gazi ve Boduroğlu, 2015: 58.

⁸ Gökmen Erdoğan, 2015.

Kızlar Manastırı ile ilgili literatür çalışmaları incelendiğinde, iç mimarlık stüdyo dersleri kapsamında yürütülen Kızlar Manastırı için yeniden kullanım önerileri⁹ çalışması dışında mimari özelliklerinin ele alındığı bir çalışmanın yapılmadığı görülmüştür. Hem bulunduğu Trabzon kenti tarihi hem de sosyal yaşantısı hakkında birçok değeri barındıran ve kültürel miras bakımından büyük önem arz eden böyle bir yapı üzerine yapılan çalışmada, Kızlar Manastırı'nın mimari özellikleri ve yakın dönem restorasyon süreci değerlendirilmiştir. Arşiv niteliği de taşıyan bu çalışmanın, ilerleyen dönemlerde bu alanda yapılacak çalışmalarda kaynak olması hedeflenmektedir.

1. Yöntem

Tarihi yapıların yeniden işlevlendirilme sürecinde cam malzemenin kullanımının Trabzon Kızlar Manastırı örneği üzerinden araştırıldığı çalışma 3 aşamadan oluşmaktadır.

Birinci aşama, veri toplama aşamasıdır. Veri toplama, araştırma konusunu sonuca ulaştıracak verilerin toplanması amacıyla kullanılan araştırma tekniğidir. Araştırması yapılan konu içeriğine göre veri toplama, doküman incelenmesi, anket, görüşme, gözleme, ampirik gibi farklı yollarla gerçekleştirilebilir¹⁰. Bu kapsamda öncelikle tarihi yapıların korunması, yeniden işlevlendirme yaklaşımı ve restorasyonu sürecinde cam malzeme kullanımı gibi konulara ilişkin ile ilgili tezler, makaleler, kitaplar incelenmiş ve araştırmanın kuramsal alt yapısı oluşturulmuştur. İkinci aşama, çalışma alanına yönelik verilerin toplandığı aşamadır. Bu aşama iki adımdan oluşmaktadır. İlk adımda çalışma alanı olarak belirlenen Kızlar Manastırı'nın konumu, yapı kompleksinin içinde yer alan araştırılarak elde edilen veriler tablolatırılmıştır. İkinci adımda ise iz sürme yönteminden faydalanılmıştır. İz sürme yöntemi veya süreç izleme yöntemi ise bir olayın nedensel durumlarının süreci de dahil edilerek incelendiği araştırma yöntemidir. Hem veri toplama hem de örneklem araştırmaların güvenilirliğini sağlayan süreç izleme yöntemi, belirli bir zaman çizelgesinde ilgili araştırma konusunun örgütsel süreçlerinin tanımlanmaktadır.¹¹ Bu kapsamda Kızlar Manastırının dönem içerisinde dönüşümleri arşiv belgeleri, saha çalışması, güncel ve güncel olmayan fotoğraflar üzerinden araştırılmıştır. Çalışmanın üçüncü aşamasında, Kızlar Manastırı'nın son restorasyon sürecinde yapılan müdahalelerde cam kullanımı analiz edilmiştir. Böylelikle tarihi yapıların restorasyon süreçlerinde son yıllarda sık sık kullanılmaya başlanan camın, Kızlar Manastırı özelinde kullanım alanlarının ortaya çıkarılarak sağladığı avantaj ve dezavantajlar değerlendirilmiştir.

2. Çalışma Alanı

Panagia Theoskepastos, günümüzde Kızlar Manastırı olarak bilinen yapı Türkiye'de Doğu Karadeniz Bölgesi'nde Trabzon ili Boztepe'nin kuzeybatı yamaçlarında şehir merkezine hakim bir noktada konumlanmıştır (Tablo 1). Yapı 1349-1390 yılları arasında III.Aleksios zamanında inşa edilmiş ve zamanla restore edilerek günümüzdeki halini 19.yüzyılda almıştır.¹² Yapı Trabzon Kaymaklı'daki Hıristiyan Ermeni manastırı (Kaymaklı Manastırı) dışında, Trabzon'da nüfus mübadelesi sırasında 1922 yılına kadar ayakta kalan tek ortaçağ dini evi olarak kullanılmıştır.¹³ İki teras üzerine inşa edilen manastır kompleksi yüksek bir koruma duvarı ile çevrilmiştir.

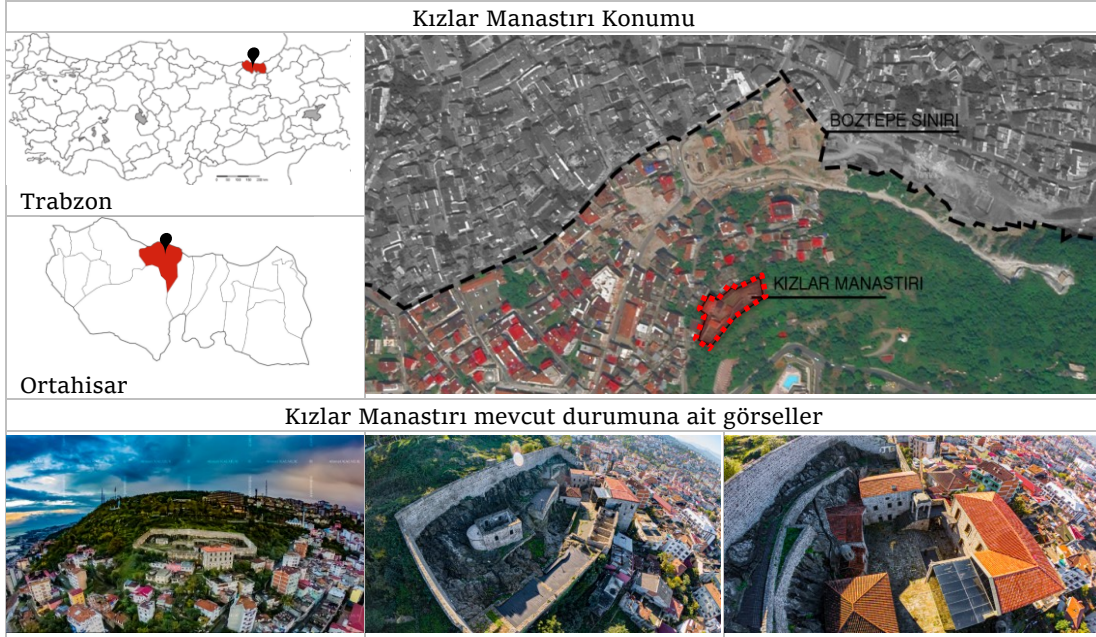
⁹ Engin, Nayeb ve Bekar, 2019.

¹⁰ Symon ve Cassell, 1998.

¹¹ Bennett ve Elman, 2006: İşçi, 2008.

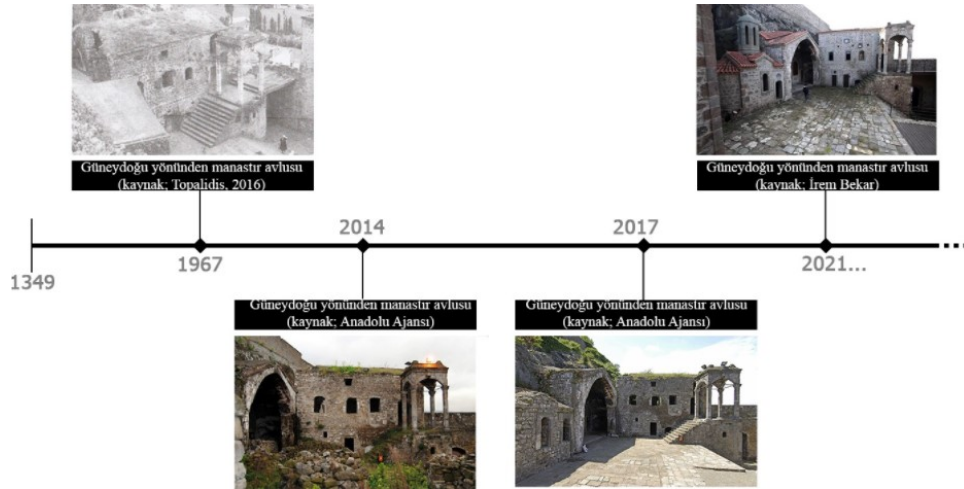
¹² Avunduk, 2021; Karakurum, 2020.

¹³ Bryer, 1968.

Tablo 1. Kızlar Manastırı'nın konumu ve mevcut durumuna ait görseller

Kaynak: Konum görselleri yazarlar tarafından Yandex Haritalar ile üretilmiştir. Fotoğraf kaynakları; Ahmet Kalmuk, 2021.

1843 yılına kadar III.Aleksios'u annesi ve eşiyle tasvir eden fresklerin bulunduğu mağara kilisesi, bazı bireysel hücreler ve harap salon manastır yapılarını oluşturmuştur. 1843'te kuzeydoğudaki küçük hücreler eklenmiştir.¹⁴ 1923 yılına kadar kullanıldıktan sonra terk edilen yapının özgün üst örtüsü ise günümüze ulaşmamıştır. 1970 yılında manastır, çocuk hastanesi olarak yeniden işlevlendirilmiştir.¹⁵ 1978 yılında, Türkiye'de Turizm Bakanlığı manastırın tarihi ve turizm potansiyelini fark ederek yapıda yenileme çalışmaları başlatmıştır.¹⁶ Uzun bir süre tekrar kullanılmayarak bakımsız kalan tarihi mağara kilisesi ve nadir görülen freskleri içeren manastırın restorasyonu ise 2014 yılında tekrar başlamıştır. 2014 yılı ve sonrası yapının uğradığı değişimi gösteren zaman çizelgesi Şekil 2'de yer almaktadır.

Şekil 2. Kızlar Manastırı'nın güneydoğu avlusunun zamana bağlı değişimi

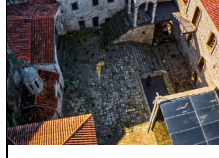

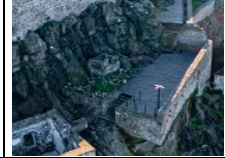

¹⁴ Topalidus, 2016.

¹⁵ Bryer and Winfield 1985.

¹⁶ Topalidus, 2016.

İlk olarak güneyde içinde kutsal su bulunan kaya kilisesi ve onun girişindeki şapel ve birkaç hücreden ibaret olan yapıya daha sonrada metropolit konutu, kesiş odaları, misafir odaları, yemekhane, ikinci bir kilise, çan kulesi, anıt mezar ve bugün sadece kalıntıları ulaşan farklı büyüklüklerde 5 farklı hizmet binası inşa edilmiştir (Tablo 2). Giriş bölümündeki yapılarla manastır hücreleri doğu tarafta ve ikinci terastaki tek apsisli kilise ile baldaken (sütunlu ve üstü küçük kubbe ile kapalı yapı elemanı) mezar 19. yüzyıla aittir.¹⁷

Tablo 2. Kızlar Manastırı'nda bulunan mekanlar ve yapı içerisindeki konumları

<p>1. Konstantinos Şapeli</p> 	<p>2. Avlu</p> 	<p>3. Kesiş Odaları</p> 	<p>4. Çan Kulesi</p> 	<p>5. Yemekhane</p>
 <p style="text-align: right;">Vaziyet Planı</p>				
<p>6. Misafir Odaları</p> 	<p>7. Metropolit Konutu</p> 	<p>8. Kaya Kilisesi</p> 	<p>9. Anıt Mezar</p> 	<p>10. Diğer Kalıntılar</p>

Kaynak: Fotoğraf kaynakları; 1,2- Ahmet Kalmuk arşivi, 2020; 3,4,5-Meltem Yılmaz Karakurum arşivi, 2020; 6- Ahmet Kalmuk arşivi, 2020; 7,8- Anadolu Ajansı, 2020; 9- Ahmet Kalmuk arşivi, 2020; 10- İhlas Haber Ajansı, 2018.

Yapılmış olduğu dönemin sosyal, dini ve kültürel özelliklerine yönelik önemli izler taşıyan Kızlar Manastırı bu özellikleri ile günümüzde kentin önemli turizm destinasyonlarından biridir. Aynı zamanda merkezi konumu sebebiyle erişimi kolaylıkla sağlanan yapı, kent kimliği açısından da önemli bir yer teşkil etmektedir. Günümüzde ise yeniden işlevlendirilmek ve kullanılmak üzere restorasyon süreci devam etmektedir. Uzun süre atıl durumda kalan yapı günümüzde müze, sosyal ve sanatsal etkinlikler gibi farklı amaçlara hizmet vermek üzere düzenleme çalışmaları devam etmektedir.

¹⁷ Türkan, 2003.

3. Tarihi Yapıların Yeniden İşlevlendirilmesi ve Malzeme Kullanımı

Tarihi ve kültürel yapıların korunarak gelecek kuşaklara aktarılması diğer anlamda sürdürülebilirliğinin sağlanması o yapının nasıl değerlendirildiği ile ilgilidir.¹⁸ Günümüzde tarihi yapıları koruma kavramına yönelik pek çok farklı yaklaşım bulunmaktadır. Kimlik öğelerinin önemli bir bileşeni olan tarihi çevrelerin korunması, korunurken de bu ortamların yeniden değerlendirilmesi yani, “yeniden yaşayan mekanlar” haline getirilmesi, koruma eyleminin gerçekleşebilmesi adına evrensel bir kabuldür.¹⁹ Yeniden işlevlendirme zamanla özgün işlevini kaybetmiş tarihi yapıların belirli ilkeler ışığında yapısal özelliklerinin korunarak, yeniden fonksiyon verilmesi ya da işlevleri devam eden ancak konfor koşulları eskiden tarihi yapıların güncel ihtiyaçlara cevap verebilecek şekilde yeniden düzenlenmesidir. Başka bir deyişle ise tarihi yapıların yok olmasına engel olacak güçlü bir koruma yöntemi olarak değerlendirilebilmektedir.²⁰ Yeniden işlevlendirmeyle yapılara yüklenmiş ve günümüz gereksinimlerine cevap veren işlevler, onları yaşayan bir varlık konumuna getirmektedir.²¹ Böylece yapıları eskimekten; yapıların kullanılmaz bir taş yığını haline almasından ve çevresini bir çöküntü merkezi haline dönüştürmesinden korunmaktadır.²²

Sürdürülebilir bir strateji olan, yeniden işlevlendirmenin pratik sonuçları ve korumanın kavramsal değerleri, tarihi değere sahip binaların yeniden işlevlendirilmesini desteklemektedir.²³ Bu süreçte yapının korunması ve sürekliliğinin sağlanabilmesi için en temel noktalardan biri yapıların günümüz koşul ve ihtiyaçlarına cevap verebiliyor olmasıdır. Dönüşüm sürecinde yapılara giydirilen yeni fonksiyonlar yapıların özgün işlevleri ile örtüşebileceği gibi aykırılıklar içerebilir.²⁴ Ancak yapıların sahip olduğu işlevler, toplumun sosyal, kültürel, ekonomik özellikleriyle etkileşim içinde olmalıdır.²⁵ Önemli olan nokta, eski yapı yeni işlev etkileşiminde tarih belleğini simgeleyen kavramların sürekliliğinin sağlanması²⁶ ve yapının sürdürülebilirliğinin sağlanmasıdır.²⁷

Tarihi yapıya verilecek olan yeni işlevin gereklilikleri için birtakım müdahaleler gerekmektedir. Özgün tarihi değerleri barındıran korunması gerekli tarihi yapılara yapılabilecek müdahaleler uluslararası geçerliliği olan koruma kararlarıncı belirlenmiştir. Bu kararlar incelendiğinde, malzeme seçimi ve yeni malzemenin özgün malzeme ile olan uyumu en önemli unsurların başında gelmektedir. Yapının özgün durumuna en az müdahale ile yapıyı korumak temel ilke olarak benimsenirken; özgün malzemeye gerekenden fazla müdahale yapılmamalı, yapıldığı durumda ise müdahalelerin geri dönüşebilir olması gerektiği vurgulanmaktadır. Bu bağlamda uluslararası koruma kararlarında çağdaş teknikler ve malzemelerle yapılacak müdahaleler için birtakım kararlar bulunmaktadır.

Tarihi yapıların korunması ve restorasyonu hakkında ilk defa uluslararası bir çerçeve belirleyen, Mayıs 1964'te kabul edilen Venedik Tüzüğü Madde 10'a göre “Geleneksel tekniklerin yetersiz kaldığı yerlerde, koruma ve inşaa için bilimsel verilerle ve deneylerle geçerliliği saptanmış herhangi çağdaş bir teknik kullanılarak kültür varlığı sağlanabilir.” ifadesi ile çağdaş tekniklerin tarihi yapıların restorasyon sürecine dahil edilebileceği yer edinmiştir.²⁸ 1999 yılında yayınlanan Geleneksel Mimari Miras Tüzüğü'nde “Malzeme ve mimari öğelerin değiştirilmesi, yenilenmesi” başlığı altında ise çağdaş kullanım istekleri ile birlikte kabul edilebilir

¹⁸ Kocabıyık, 2014.

¹⁹ Ertaş Beşir ve Bekar, 2019.

²⁰ Ahunbay 1996.

²¹ Saraç ve Tanrısever, 2018.

²² Pekol, 2010: 34.

²³ Bullen and Love, 2009.

²⁴ Tanaç Zeren, 2010: 23.

²⁵ Kutlu ve Ergün, 2021.

²⁶ Sinan, 2011: 9.

²⁷ Cantacuzino, 1989; Halaç ve Ergün, 2020; Ertaş Beşir ve Bekar, 2019.

²⁸ ICOMOS, 1964.

değişikliklerin ve yeniliklerin bütünün genel ifadesine uyumlu olması ve kullanılan yeni malzemelerin görünüş, doku ve biçim yönünden aykırı olmaması gerektiği; ayrıca yapı malzemelerinin birbiriyle uyumuna özen gösterilmesi gerektiği yer almaktadır.²⁹ 2003 yılında yayınlanan Mimari Mirasın Analizi, Korunması ve Strüktürel Restorasyonu için İlkeler’de, tarihi yapılara yapılacak her müdahale mümkün olduğunca, strüktürün ilk tasarımına, yapım tekniğine ve tarihi değerine saygı göstermesi gerektiği ve onun gelecekte de anlaşılmasını sağlayacak izleri koruması gerektiği ifadeleri bulunmaktadır.³⁰

Çağdaş koruma felsefesi, Venedik ilke ve tavsiyeleri (1964), yapının dönemini ortaya çıkarmak ve tahrif edilmiş yorumlardan kaçınmak için her müdahalenin minimum düzeyde ve ayırt edilebilir şekilde olması gerekliliğine belirtmektedir.³¹ Restorasyon çalışmalarında yapının geleneksel malzemesi veya yapım teknikleri kullanılarak yürütülen uygulamalar risk taşımakta ve doğru uygulanmadığı koşullarda eski ve yeni arasındaki farkın algılanmasında karmaşıklığa yol açabilmektedir. Bu noktada yapının sağlamlaştırılabilmesi, özgün karakterinin önüne geçmeden yapının tüm tabakalarını görmeye imkan tanınması ve geriye dönüştürülebilir olması nedeniyle şeffaf malzemenin kullanımı restorasyon çalışmaları için umut verici bir çözüm olmuştur.³² Şeffaf malzemeler arasında cam ise, iç mekandan cepheye, mimari bir elemandan mobilyaya farklı ölçeklerde geniş bir kullanım skalasına sahip olması nedeniyle tarihi yapıların korunmasında restoratif bir materyal olarak kullanılma potansiyeli açısından önemli bir malzeme olarak karşımıza çıkmaktadır.

4. Yapı Malzemesi Olarak Cam Teknolojisi

Cam, günümüzde sık kullanılan yapı malzemelerinden biri olmuştur. Birkaç bin yıldır bilinmesine rağmen, yapısal olarak kullanımı ancak son yıllarda dinamik bir gelişme göstermiştir.³³ Cam kullanımı, bina kullanıcıları ile dış çevre arasında görsel temas sağlamaktadır; bu, binalarda yaşayan ve/veya çalışan insanların sağlığı ve yaşam kalitesi üzerinde olumlu etkisi olan önemli bir psikolojik faktördür. 1935 yılında modernizm döneminin seçkin mimarı Charles Édouard Jeanneret (LeCorbusier), makalelerinde camı “*modern mimarının temel malzemesi*” olarak tanımlamıştır.³⁴ Benzer şekilde, cam “*Glass in Architecture (Mimarlıkta Cam)*” başlıklı kitabında Michael Wigginton tarafından “*insan tarafından icat edilen en iyi malzeme*” olarak tanımlanmıştır.³⁵ Ayrıca cam kullanımı, yapılarda sürdürülebilirlik ile de uyum sağlamaktadır.³⁶ Bunun nedeni, camın geri dönüştürülebilmesidir. Özel fonksiyonel kaplamalara sahip yalıtımlı cam gibi modern cam ürünleri, kışın ısıtma, yazın soğutma maliyetlerini azaltarak önemli ölçüde enerji tasarrufu sağlamaktadır.³⁷

Laboratuvarlarda yapılan deneyler, camın çeşitli yükleme koşulları altında mukavemetini kanıtlamış ve yapısal bir malzeme olarak kullanma olasılığını göstermiştir. Günümüzde halen birçok tasarımcı camı yapı malzemesi olarak kullanmakta tereddüt etse de camın kullanımı giderek yaygınlaşmaktadır. Binalarda cam kullanımı, pencereler dışında, çelikle desteklenen cam ve giydirme cepheler olarak başlamıştır.³⁸ Zamanla tasarımcılar, cam teknolojisinin gelişmesi ile beraber cam kullanımında sınırları zorlamaya başlamış ve günümüzde cam, gölgelikler, döşemeler, merdivenler dahil neredeyse tüm ana yapı bileşenleri için kullanılmaktadır. Bu kullanım, yarı saydamlık, yüksek basınç dayanımı, nispeten çekme dayanımı, dayanıklılık

²⁹ ICOMOS, 1999.

³⁰ ICOMOS, 2003.

³¹ ICOMOS, 1964.

³² Barou, vd., 2017.

³³ De Lima, vd., 2018.

³⁴ Corbusier, vd., 1935.

³⁵ Vandebroek, vd., 2014.

³⁶ Achinta, 2016.

³⁷ Pariafsai, 2016.

³⁸ White, 2007.

ve çevresel faktörlere karşı direnç gibi cama özgü farklılaşabilen özelliklerinden kaynaklanmaktadır.³⁹

20. yüzyılın başlarından itibaren modern mimari, beton, cam ve çelik binaların seri üretimine aracı olmuştur. Bu ideoloji, gelişmekte olan orta sınıfın konut ihtiyaçlarının karşılanmasına da yardımcı olmuş ve insanların bu binaları zenginlik ve lüks sembolü olarak görme eğiliminde olduğu birçok ülkede cam ve çelik konstrüksiyon, kalkınmanın sembolü haline gelmiştir.⁴⁰ Bu süreçte birçok farklı cam türleri geliştirilmiş ve farklılaşan mekanlarda farklı cam türleri kullanılmaya başlanmıştır. Aşağıdaki Tablo 3’de yapılarda sıklıkla kullanılan cam türlerinin özellikleri ve tarihi yapılar ile paralel gelişen kullanım alanlarına yer verilmiştir.

Tablo 3. Yapılarda kullanılan cam türlerinin sınıflandırılması⁴¹

Cam Türü	Özelliği ve Kullanım Alanları
Float (Düz) Cam	Düz ve berrak görünüme sahiptir. Kanopiler, mağaza cepheleri, cam bloklar, korkuluk bölmeleri vb. yapımında kullanılmaktadır.
Renkli Cam	Cam karışımına yapılan bazı eklemeler ile şeffaf cama renk katabilmektedir. Estetik amaçlı iç mekan, cephe vb. yerlerde kullanılmaktadır.
Temperli Cam	Camın, mukavemetini arttırmak için termal olarak işlenmesi ile daha güçlü ve daha güvenli bir cam formu oluşmaktadır. Bu nedenle bu cam, yangına dayanıklı kapı vb. yapımında kullanılmaktadır.
Lamine Cam	Cam panellerin koruyucu bir tabaka içinde sandviçlenmesiyle imal edilmektedir. Cam cephelerde, akvaryumlarda, köprülerde, merdivenlerde, döşeme plakalarında vb. kullanılmaktadır.
Ekstra Temiz Cam	Suyun üzerlerinde iz bırakmadan hareket etmesini sağlayan bu camlar, temizlemeyi ve bakımını kolaylaştırmaktadır. Yüksek katlı, temizliği zor olan yapı türlerinde kullanılmaktadır.
Çift Cam	Isı kayıp ve kazancını azaltmak için iki cam arasında hava boşluğu sağlanarak üretilmektedir. Pencere ve kapı açıklıkları gibi yalıtım gereken alanlarda kullanılmaktadır.
Kromatik Cam	Bu cam türü gün ışığını ve şeffaflığı etkin bir şekilde kontrol edebilmektedir. Toplantı odalarında ve yoğun bakım ünitelerinde kullanılabilir.
Cam Bloklar (Cam tuğla)	İçi boş cam duvar blokları, iki ayrı yarım cam olarak üretilmektedir ve cam henüz erimemiş haldeyken iki parça birbirine preslenmekte ve tavlama yapılmaktadır. Cam tuğlalar ışığı geçirirken görsel bulanıklık sağlamaktadır.

5. Bulgular ve Değerlendirme

Çalışmada ele alınan Kızlar Manastırı'nın 2014 yılında başlayan restorasyon sürecinde cam malzemenin yoğun bir şekilde kullanıldığı görülmüştür. Pencere açıklıklarında manastır içerisindeki tüm yapılarda yer alan camın, özellikle Misafir Odaları yapısında farklı fonksiyonlarda da kullanıldığı açıkça tespit edilmiştir. Döşeme, çatı, korkuluk ve duvar olarak kullanıldığı tespit edilen camlar yapıya ait plan, kesit, görünüş ve oluşturulan 3 boyutlu model üzerine işlenmiştir.

Kullanılan cam malzemeler plan düzleminde ele alındığında (Şekil 3), L plan tipindeki Misafir Odası yapısının birinci katın döşemesinde yer almaktadır. Kırılmaz temperli camın kullanıldığı döşemede, yükler çelik kolonlar ile zemine aktarılmış ve cam bloklar spider montaj kolu ile bir araya getirilmiştir. Kullanılan cam döşeme sayesinde, döşemenin altında zemin katta yer alan tarihi kalıntıların ziyaretçiler tarafından görünebilir olması sağlanmıştır. Bu konfor, ikinci kat

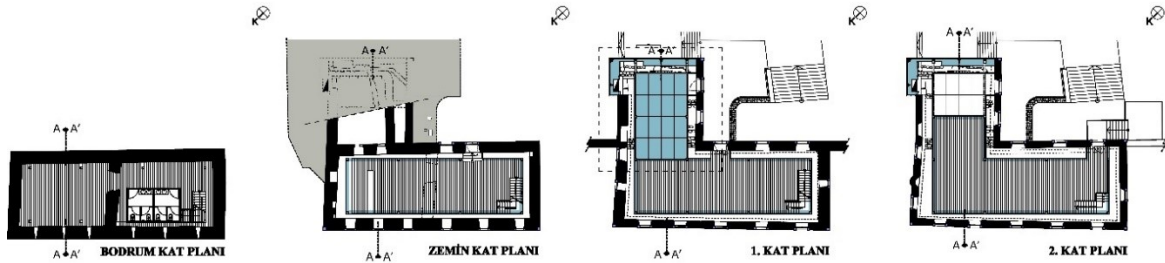
³⁹ Haldimann, Luible and Overend, 2008.

⁴⁰ Url-1.

⁴¹ Sev, vd., 2003; Url-1; Karabulut, 2002; Savić, vd., 2013; Sezer, 2005.

planında cam döşemenin olduğu bölgede düzenlenen galeri boşluğu ile üst katlarda da devam ettirilmiştir.

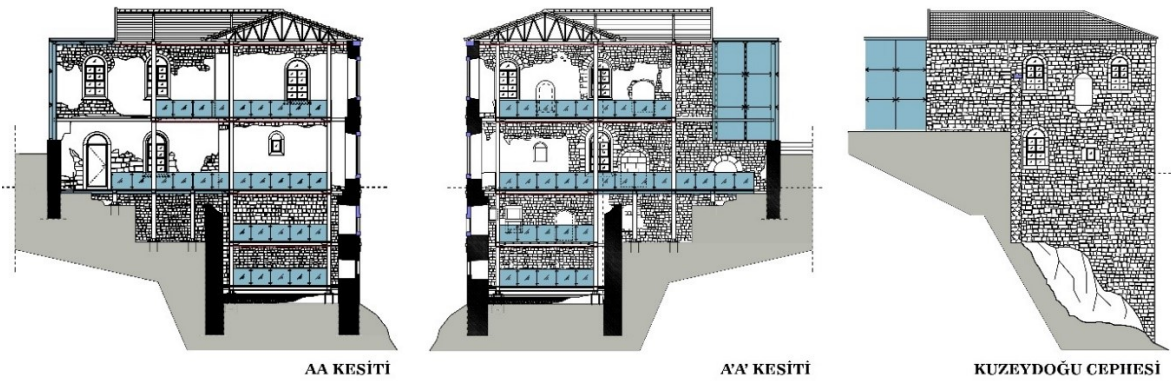
Şekil 3. Kızlar Manastırı – Cam kullanımının planlar üzerine işlenmesi

Kaynak: Restorasyon çizimleri Envar Mimarlık'tan elde edilmiştir.

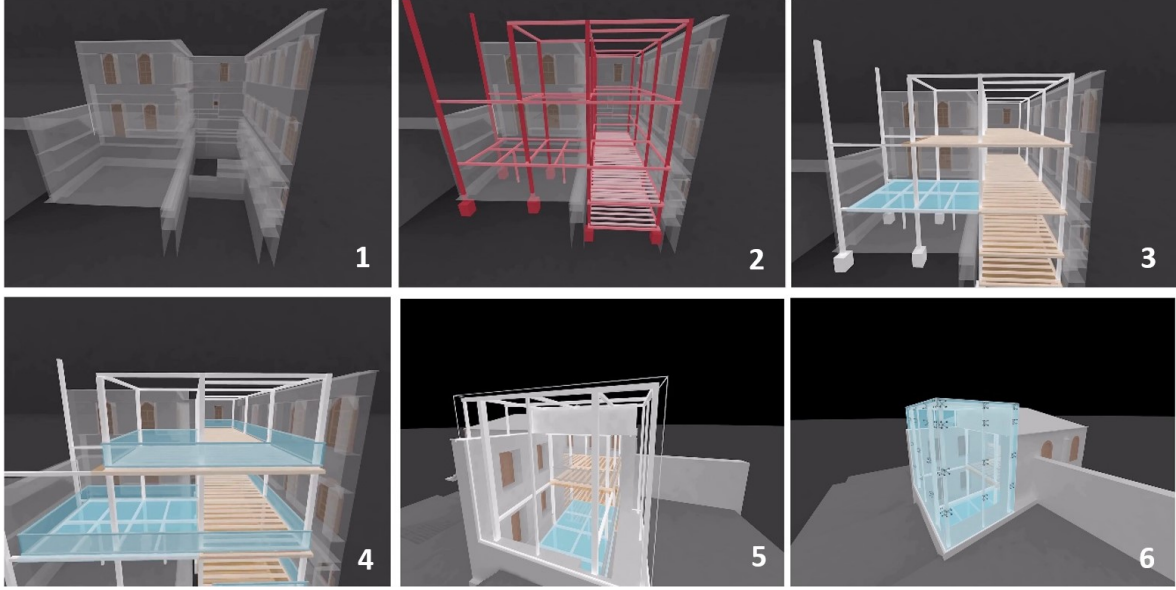
Cam kullanımı kesit ve görünüşler üzerinden ele alındığında (Şekil 4), yapı içerisinde yeniden oluşturulan çelik strüktürler ile desteklenen döşemelerin özgün taş duvarlara sabitlenmediği ve dolayısı ile duvar ile yeni döşeme arasında oluşacak açıklık için korkuluk gerektiği görülmektedir. Zemin kat, birinci kat ve ikinci kat plan ve kesitlerinde görüldüğü üzere bu durum cam korkuluklar kullanılarak çözülmüştür. Ayrıca L plan tipindeki yapıda, güneydoğu ucunda yapının özgün duvarının tamamen yıkılan yerinin temperli kırılmaz camlar ile spider cam cephe olarak tamamlandığı görülmüştür. Yeni cam kütle, yapının özgün yüksekliği ile eşit yükseklikte tasarlanmıştır ve üstü aynı cam malzeme ile örtülmüştür.

Şekil 4. Kızlar Manastırı – Cam kullanımının kesitler ve görünüş üzerine işlenmesi (Restoras

Kaynak: Restorasyon çizimleri Envar Mimarlık'tan elde edilmiştir.

Çalışma kapsamında oluşturulan 3 boyutlu model üzerinde (Şekil 5) cam döşeme, korkuluk, duvar ve çatı kullanımı Misafir Odası yapısında görülmektedir. Birinci fotoğraf karesinde yapının restorasyon süreci öncesindeki durumu temsil edilmektedir. İkinci karede ise yeni oluşturulan döşemenin yapıdan bağımsız çelik strüktürler ile taşındığı görülmektedir. Üçüncü karede, oluşturulan yeni döşeme sisteminde birinci katın L ucunda, zemin katta yer alan tarihi kalıntıların görünebilirliğini sağlamak amacıyla kırılmaz temperli cam ile döşeme oluşturulduğu görülmektedir. Dördüncü karede, döşemeler ile özgün taş duvarlar arasında kalan boşluğun korunaklılığını sağlamak amacıyla cam korkulukların eklendiği görülmektedir. Beşinci ve altıncı fotoğraf karelerinde ise yapının güneydoğu ucunda yıkılan özgün taş duvarların ve üst örtünün, çelik strüktürler ile oluşturulan yeni bir cam kütle ile tamamlandığı görülmektedir.

Şekil 5. Kızlar Manastırı – Cam kullanımının 3 boyutlu model üzerine işlenmesi

Trabzon’da bulunan tarihi Kızlar Manastırı yapısının restorasyon ve yeniden işlevlendirme sürecinde cam; döşeme, korkuluk, çatı ve duvarlar gibi farklı fonksiyonlarda kullanılmıştır. Bu kullanımların sağladığı avantajlar aşağıda değerlendirilmiştir:

- Döşemede cam kullanımı sayesinde, zemin katta bulunan tarihi kalıntıların birinci ve ikinci katta görünebilirliği sağlanmıştır. Bu durum, şeffaf bir malzeme olan cam ve geri sökülebilir bir çelik strüktür sistemi ile tarihi yapının özgün değerlerine zarar vermeden gerçekleştirilmiştir. Camın kullanım alanlarının teknolojinin gelişimi ile beraber döşemelerde kullanılması, zamanla yüksek basınca maruz kalabilecek seviyede de kullanılabilmesini göstermiştir. Günümüzden birkaç yıl öncesine kadar sadece pencere açıklıkları için kullanılan camların, yapı teknolojisinde gelişmeye açık bir malzeme olduğu açıktır.
- Yıkılan özgün taş duvar ve çatısının yerine kırılmaz temperli cam ile yeni bir kütlelenmesi, çağdaş bir malzeme ile özgün durumundan ayırt edilebilecek ve yapının özgün durumuna saygı gösterecek şekilde tamamlanmış olduğunu göstermektedir. Cam kütle ile tamamlanan yapıda, özgün duvarların dış sınırları ve yüksekliği korunmuş; özgün duruma atıfta bulunulmuştur. Bu sayede hem özgün yapının değerlerinin önüne geçilmemiş hem de dönem eki olarak özgün durumundan ayırt edilebilecek bir müdahale olmuştur.
- Korkuluklarda camın kullanılması, yapının ölü yükünü büyük oranda arttırmaması ve iç mekan tasarımında ışık dağılımını sağlama açısından avantaj sağlamıştır. Özgün taş yapının içerisinde çözülen çelik strüktür ve yeni döşemenin duvarlara sabitlenmemesi de kalıcı müdahaleler oluşmasını engellemiş ve geri sökülebilir müdahalelerin gerçekleşmesini sağlamıştır.
- Manastırın geri kalan yapılarının tamamında mimari eleman olarak pencere açıklıklarında cam kullanımı tespit edilmiştir. Ancak görsel olarak her ne kadar özgün özelliklerine yakın bir görünüm sağlasa da bu camların günümüz teknolojisi ile üretilen camlar olduğu açıktır. Yapının özgün pencere özelliklerine yakın teknikler ile üretilmiş camlar yerine 2020 yılı teknolojisinde üretilmiş camlar kullanmak, tarihi yapıların özgün durumunu yansıtmayabilmektedir. Son yıllarda gelişmiş ülkelerde gerçekleştirilen restorasyonlarda, pencere camı olarak yeni restorasyon camlarının kullanıldığı görülmektedir. Almanya’da bulunan Schwerin Sarayı Orangerie’sinde (Orangery of Schwerin Palace) kullanılan pencere camları, restorasyon camları için örnek gösterilebilir. Bu camlar yapının inşa edildiği döneme ait

düz cam üretim tekniğine uygun olarak geliştirildiğinden ve özgün cam özellikleri ile eşdeğer görsel hatalar içerdiğinden yapı ile uyum sağlamaktadır.

Tarihi yapıların restorasyon ve yeniden işlevlendirme sürecinde camın kullanımını genel olarak olumlu bir yaklaşım olarak görülse de neden olabileceği bazı dezavantajlar da bulunmaktadır. Bu dezavantajlar aşağıda sıralanmıştır:

- Şeffaf bir malzeme olan cam, mekânda çok yoğun kullanıldığı durumlarda bazı ışık oyunlarına sebep olabilmektedir. Bu açıdan özellikle Kızlar Manastırı'nda sonradan eklenen neredeyse tamamı cam olan kütlelerin havanın sıcak olduğu zamanlarda sera etkisi yaratması muhtemeldir. Bu durum özellikle yaz aylarında konforsuz ve rahatsız edici bir ortam oluşturabilmektedir.
- Cam görsel açıdan ne kadar tatmin edici bir unsur gibi görülse de temiz olmayan bir cam estetik açıdan sağladığı bütün avantajları dezavantaja çevirebilmektedir. Manastırı'nda özellikle üst örtüsü ve cephesi cam olarak uygulanmış bölümlerinde bu durum karşılaşması muhtemel bir durum olup camın temizlenmesi konusunda ekstra titiz davranılması gerekliliği ön plan çıkmaktadır.

Sonuç

Değişen koşullar ve gelişen teknoloji ile birlikte camın kullanım alanlarındaki sınırlılıklar ortadan kalkmış ve önceden sadece pencerelerde kullanılan bir malzeme olan cam, günümüzde çağdaş mimari uygulamalarının neredeyse her alanında kendine yer edinen bir malzeme olmuştur. Trabzon Kızlar Manastırı'nın yeni dönem restorasyon sürecinde cam kullanımını ele alan bu çalışmada, manastırda büyük bir oranda özgün durumuna uygun ve değerlerinin önüne geçmeyen cam kullanımı gerçekleştirildiği görülmüştür. Tarihi binalarda kullanılan taş, tuğla, kerpiç, ahşap, harç, metal, cam vb. özgün yapı malzemelerini oluşturan hammaddeler, birleşim oranları, hazırlama ve uygulama ile bu malzemelerin fiziksel, mekanik, kimyasal özelliklerinin, zamanla bozulmalarının ve özgün yapı tekniklerinin belirlenmesi sürecin başında yapılması gereken çalışmalardır. Ancak Kızlar Manastırı için özgün cam malzeme özelliklerinin tespit edilememesi nedeniyle 21.yüzyıl cam teknolojisi özellikleri ile üretilen camın kullanıldığı görülmekte ve bu durumun günümüzde yapının özgün cam kullanımında barındırdığı yansıtma özelliklerini taşımasına neden olduğu düşünülmektedir.

Geçmiş ile bugün, bugün ile gelecek arasındaki bağlantıyı sağlayan tarihi yapıların korunması ve gelecek kuşaklara aktarılabilmesi adına yapılan restorasyon ve yeniden işlevlendirme uygulamalarında da cam sıklıkla kullanılan bir malzemedir. Uluslararası koruma kararları da tarihi yapıların restorasyonu sürecinde camın kullanım potansiyelini koruma karar ve ölçütlerini destekler niteliktedir. Koruma çalışmalarında cam malzemenin kullanımının başlıca nedenleri çağdaş bir malzeme olması, geri dönüşümlü bir tasarım sağlaması, şeffaf olma özelliği ile yapı ile çevre arasında fiziksel sınırlılıkları ortadan kaldırması, geleneksel malzeme ile uyumu, tarihi ve mekânsal bütünlüğe zarar vermemesi, eski ile yeni arasındaki bağlantının ayırt edilebilmesi, uyumlu ve estetik restorasyon senaryoları sunması, yapıya ait tarihi izlere saygı duyması ve bu izleri açığa çıkararak özgün olana vurgu yapması sayılabilir. Bunların dışında cam kullanımının neden olabileceği dezavantajlar da unutulmamalıdır. Bu nedenle tarihi yapıların korunmasını sağlamak ve kaybolmasını en aza indirmek için camın kullanımını doğru uygulamalar ve uygun tekniklerle ilgili kurum ve kuruluşların kontrolünde gerçekleştirilmelidir.

KAYNAKÇA

Achinta, Mithila (2016), "Sustainability of Glass in Construction", *Sustainability of Construction Materials*, 79-104, Sawston: Woodhead Publishing.

Ahunbay, Zeynep (1999), *Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon*, İstanbul: Yapı Endüstri Merkezi Yayınları.

Akçay, Cemil-Bozkurt, T. Serhat-Sayın, Barış-Yıldızlar, Barış (2016), "Seismic retrofitting of the historical masonry structures using numerical approach", *Construction and Building Materials*, 113, 752-763.

Altınoluk, Ülkü (1991), "Özgün İşlevini Tamamen Yitiren ya da İşlevsel Olarak Eskiye Yapıların Yeniden Kullanımı", *Tasarım Dergisi*, 14, 102-104.

_____, (1998), *Binaların Yeniden Kullanımı*, İstanbul: YEM Yayınları.

Ardaman, Emel (1996), *Tarihi Çevre İçindeki Binaların Yeniden Kullanımı- Galata Örneği Kente Yeniden Katılım*, Doktora Tezi, İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Avunduk, Duygu (2021), "Kızlar Manastırı Turizm Sezonunda Yenilenen Yüzüyle Hizmet Verecek", <https://www.aa.com.tr/tr/yasam/kizlar-manastiri-turizm-sezonunda-yenilenen-yuzule-hizmet-verecek/2242154> (Erişim Tarihi: 21.08.2021)

Barou, Lida-Bristogianni, Telesilla-Oikonopoulou, Faidra (2017), "Transparent Restoration", *IABSE Conference - Creativity and Collaboration*, 19-20 Nisan, Bath, İngiltere.

Bennett, Andrew and Elman, Colin (2006), "Complex causal relations and case study methods: The example of path dependence", *Political analysis*, 250-267.

Bryer, Antohny (1968), "Nineteenth-century monuments in the city and vilayet of Trebizond: architectural and historical notes Part 2", *Archeion Pontou [Pontic Arşivleri]*, 29, 89-129.

Bryer, Antohny and Winfield, David (1985), *The Byzantine monuments and topography of the Pontos*, I, Washington: Dumbarton Oaks Research Library & Collection.

Bozkurt, T. Serhat-Sayın, Barış-Akçay, Cemil-Yıldızlar, Barış-Karaçay, Neşe (2016), "Restoration of the historical masonry structures based on laboratory experiments", *Journal of Building Engineering*, 7, 343-360.

Bullen, A. Peter and Love E. D. Peter (2010), "The rhetoric of adaptive reuse or reality of demolition: Views from the field", *Cities*, 27/4, 215-224.

Cantacuzino, Serban (1989), *Re-Achitecture; Old Buildings/New Uses*, New York: Abbeville Pres.

Corbusier, Le-Stirton, Paul-Benton, Tim (1935). "Glass, the fundamental material of modern architecture", *A Journal of Decorative Arts, Design History, and Material Culture*, 19/2, 282-308.

De Lima, C. Jose-Veer, Frederic-Çopuroğlu, Oğuzhan-Nijsse, Rob (2018), "Advancements and Challenges in Glass Concepts, Manufacturing and Applications", *13th International Congress on Advances in Civil Engineering*, 12-14 Eylül, İzmir.

Engin, Emre-Nayeb, Aslan-Bekar, İrem (2019), "İç Mimarlık Eğitiminde İç Mekân Restorasyonu Üzerine Bir Stüdyo Deneyimi: Trabzon Kızlar Manastırı İçin Yeniden Kullanım Önerileri", *Avrasya Eğitim ve Literatür Dergisi*, Özel Sayı, 274-286.

Erdoğan, Banu Gökmen (2015), "Korunması Gerekli Taşınmaz Kültür Varlıklarında Cam Malzeme Kullanımı Üzerine Bir Araştırma", *5. Tarihi Eserlerin Güçlendirilmesi ve Geleceğe Güvenle Devredilmesi Sempozyumu*, 1-3 Ekim 2015, Erzurum, V, 347-360.

Ertaş Beşir, Şebnem ve Bekar, İrem (2020), "Functional Performance After Re-use in Traditional Houses", *Advances in Scientific Research: Engineering and Architecture*, Sofya: St. Kliment Ohridski University Press.

Feilden, Bernard (2007), *Conservation of Historic Buildings*, Londra: Routledge.

Gazi, Aylin ve Boduroğlu, Elvin (2015), “İşlev Değişikliğinin Tarihi Yapılar Üzerine Etkileri: Alsancak Levanten Evleri Örneği”, *Megaron*, 10/1, 57-69.

Halaç, Hanım Hicran ve Ergün, Ruşen (2020), “Tarihi Yapılarda Tek Bina Ölçekli İşlev Dönüşümleri: Tezlerin Sistemik Literatür Taraması”, *The Journal of Academic Social Science*, 8/111, 40-59.

Haldimann, Matthias-Luible, Andreas-Overend, Mauro (2008), *Structural Use Of Glass*, Zürih: IABSE.

ICOMOS, (1964), “Venedik Tüzüğü”, http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tro243603001536681730.pdf (Erişim Tarihi: 24.08.2021)

ICOMOS, (1999), “Geleneksel Mimari Miras Tüzüğü”, http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tro464062001536913566.pdf (Erişim Tarihi: 21.08.2021)

ICOMOS, (2003), “Mimari Mirasın Analizi, Korunması ve Strüktürel Restorasyonu için İlkeler”, http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tro033791001536913477.pdf (Erişim Tarihi: 21.08.2021)

ICOMOS, (2013), “Türkiye Mimari Mirası Koruma Bildirgesi”, http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tro784192001542192602.pdf (Erişim Tarihi: 24.08.2021)

İşçi, Emre (2008), “Nitel araştırma yöntemleri”, <http://emreisci.blogspot.com/2008/11/nitel-aratirma-yntemleri.html> (Erişim Tarihi: 24.08.2021)

Karabulut, Gonca (2002), *Yapı Malzemesi Olarak Cam ve Mekan Tasarımında Kullanımı*, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Karakurum, Yılmaz Meltem (2020), “Kızlar Manastırı Kültür ve Sanat Hayatına Canlılık Katakacak”, <https://www.aa.com.tr/tr/kultur-sanat/kizlar-manastiri-kultur-ve-sanat-hayatina-canlilik-katakacak/1741483> (Erişim Tarihi: 21.08.2021)

Kocabıyık, Yağmur (2014), *Yeniden İşlevlendirme Kavramı ve Bu Kapsamda İTÜ Taşkılla Binasının İncelenmesi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Maltepe Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Kuleli, Esin (1998), *Özgün İşlevini Sürdüremeyen Anıtların Yeniden Kullanım Sorunları*, Yüksek Lisans Tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Kutlu, İzzettin ve Ergün, Ruşen (2021), “Tarihi Yapılarda Yeniden İşlevlendirme Süreçlerine Sistemik Bir Yaklaşım; Atik Valide Külliyesi Örneği”, *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 25, 172-184.

Mahrebel, Hasan Ali (2006), *Tarihi Yapılarda Taşıyıcı Sistem Özellikleri, Hasarlar, Onarım ve Güçlendirme Teknikleri*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Pariafsai, Fatemeh (2016), “A Review of Design Considerations in Glass Buildings”, *Frontiers of Architectural Research*, 5/2, 171-193.

Pekol, Banu (2010), *İstanbul’da Yeniden İşlevlerle Kullanılan Tarihi Yapıların Üslup Sorunsalı*, Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Gen Bilimleri Üniversitesi.

Polat, Yavuz (1996), *Anadolu Selçuklu Medreselerinin Yeni Fonksiyonla Yüklenmesi Üzerine Bir Deneme*, Yüksek Lisans Tezi, Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Saraç, Ömer ve Tanrısever, Canan (2018), “Kastamonu’da Yeniden İşlevlendirilen Tarihi Yapıların Sürdürülebilirliğe Etki Eden Çekicilik Faktörleri”, *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 29/2, 151-163.

Savić, Jelena-Đurić Mijović, Danijela-Bogdanović, Veliborka (2013), “Architectural Glass: Types, Performance and Legislation”, *Architecture and Civil Engineering*, 11/1, 35-45.

Sev, Ayşin-Gür, Volkan-Özgen, Aydan (2003), “Cephenin Vazgeçilmez Saydam Malzemesi Cam”, 2. *Ulusal Yapı Malzemeleri Kongresi*, 6-8 Ekim, İstanbul, 6-8.

Sinan, Seda (2011), *Tarihi Binaların İşlev Değişimi'nin Yıldız Sarayı Müzesi Örneği Üzerinden Değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Sezer, Şenkal Filiz (2005), “Farklı Cam Türlerinin Performans Kriterlerinin İncelenmesi”, *Uludağ Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Dergisi*, 10/1, 15-21.

Soğancı, Neslihan Müge (2001), *Architecture as Palimpsest: Refunctioning of Industrial Buildings Within the Scope of Industrial Archaeology*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Orta doğu Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Symon, Gillian Ed and Cassell, Ed Cassell (1998), *Qualitative methods and analysis in organizational research: A practical guide*, New York: Sage Publications Ltd.

Tanaç Zeren, Mine (2010), *İzmir'de Sefarad Mimarisi ve Sinagogları*, İstanbul: Yalın Yayınları.

Topalidus, Sam (2016), “Panayia Theoskepastos Monastery”, <https://pontosworld.com/index.php/pontus/greeks-of-pontus/229-the-crypto-christians-of-pontus> (Erişim Tarihi: 25.08.2021)

Tümer, Sertaç (2003), *Kentsel Alanda İşlevini Yitirmiş Sanayi Tesislerinin Dönüştürülme Sürecine Yönelik Bir Model*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Türkan, Ahmet (2003), *Trabzon'da Hristiyanlık Tarihi ve Sümela Manastırı'nın Hristiyanlıktaki Yeri*, Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Url-1. “Glass”, 17 Haziran 2021, <http://www.understandconstruction.com/glass.html>.

White, Rachel Lynn (2007), *Glass As A Structural Material*, Manhattan: Kansas State University.

Vandebroek, Marc-Louter, Christian-Caspeele, Robby-Ensslen, Frank-Belis, Jan (2014), “Size effect model for the edge strength of glass with cut and ground edge finishing”, *Engineering structures*, 79, 96-105.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı: Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan eder.

Çıkar Çatışması Beyanı: Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Babul, Esra, “19. Yüzyıl Savunma Yapıları: Trabzon Tabyaları Üzerine Bir İnceleme”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 7/13, ss.215-247.
DOI: 10.31765/karen.1010617

Bu makale etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasını gerektirmemektedir.
This article doesn't require ethical committee permission and/or legal/special permission.

* Araştırma Makalesi / Research Article

** Arş. Gör.,
Karadeniz Teknik Üniversitesi, Fen
Bilimleri Enstitüsü, Trabzon/TÜRKİYE
✉ mimar.esra@hotmail.com

ORCID : 0000-0003-4664-4656

Anahtar Kelimeler: Askeri Mimari, Savunma Yapısı, Tabya, Güzelhisar Tabyası, Trabzon

Keywords: Military Architectural, Defensive Structures, Bastion, Güzelhisar Bastion, Trabzon

19. YÜZYIL SAVUNMA YAPILARI: TRABZON TABYALARI ÜZERİNE BİR İNCELEME*

Esra BABUL**

Öz: Trabzon, tarih boyunca coğrafik-jeopolitik konumu ve doğal limanı ile stratejik ve önemini koruyan bir şehirdir. Deniz yoluyla Avrupa ve Rusya, kara yoluyla Anadolu'nun iç kesimleri ve Kafkasya-İran ticaretinin önemli bir durağı olan şehrin saldırı ve tehditler karşısında savunması önemli bir konu olmuştur. Dolayısıyla şehir, ateşli silahların icadıyla savunma mimarisinde yaşanan hızlı değişimden etkilenerek yeni bir tür olarak karşımıza çıkan tabyaların inşasına sahne olmuştur. Günümüzde Kalepark/Ganita olarak adlandırılan mevkiinin mevcut mekânsal organizasyonu Güzelhisar'ı ön plana çıkarmış ve askeri komuta ve idare merkezi olmasını sağlamıştır. Güzelhisar mevki ana tabya olmak üzere şehrin limanları ve sahillerinin özellikle aktif ticaretin yoğunlaştığı bölgelerin korunması ve muhafaza edilebilmesi için Çömlekçi ve Moloz tabyaları inşa edilmiştir. Şehrin en önemli temsil yapısı olan, ideolojik ve sembolik birçok anlam yüklenen Ayasofya Camii'nin konumunun şehir surlarından oldukça uzak bir mevkide yer alması denizden gelebilecek saldırı ve tehditler karşısında savunulmasını gerekli kılmıştır. Bu nedenle bir tabya da bu yapının önüne inşa edilmiştir.

Ayrıca bir diğer önemli tabya inşası Polathane Limanı'nda gerçekleştirilmiştir. Askeri ve ticari görev üstlenen liman özellikle 19. yüzyılda Trabzon'a denizden gelebilecek saldırılara karşı stratejik bir nokta olmuştur. Bu nedenle başta Rus saldırısı olmak üzere diğer tehlikelere karşı limanı savunma amacıyla Sargana ve Kireçhane tabyaları inşa edilmiştir.

Bu bağlamda çalışmada; Trabzon içinde bulunan tabyaları incelemekle birlikte tabyaların önemini vurgulamaktadır. Araştırmada T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı-Osmanlı Arşivleri arşiv belgeleri yanında Fransız ve Osmanlı harita ve planlarından yararlanılmıştır. Tabyalar, yerleri, yapılan onarım ve tamiratlar, bütçeler, yeni inşa kararları ve mimarileri bağlamında arşiv belgeleri ışığında ele alınmıştır. Ayrıca çalışmada yapıların inşasında yaşanan ekonomik sorunlar, tabyaların konumundan kaynaklanan güvenlik sorunları, merkezi otorite tarafından inşa işleminin organizasyonu ve şehir yöneticilerine yardımcı olması amacıyla görevlendirilen mühendis tespiti yapılmıştır.

Geliş Tarihi / Received Date: 16.10.2021

Kabul Tarihi / Accepted Date: 26.11.2021

19TH CENTURY DEFENSIVE STRUCTURES: A REVIEW ON THE BASTIONS OF TRABZON

Abstract: Trabzon maintained its importance and strategy throughout history because of its geographical position and harbour. The defense of the city against attacks and threats has been an important issue since it is an important location of Silk Road trade, which serves as a gateway to Europe and Russia by sea and a passageway to the inner parts of Anatolia, Caucasus and Iran. The city has witnessed the construction of a bastion which has changed the military architecture with the invention of firearms and emerged as a new type of building. The spatial organization of the local, which is now Kalepark/Ganita, has brought the castle to the fore and it became the military committee and command center. Trabzon and Çömlekçi bastions were built to protect especially harbors, coasts and regions where is concentrated active trade, including the main bastion in Güzelhisar. Hagia Sophia, which is the most important structure of the city and has many ideological and symbolic meanings, is located quite far from the city walls so it had to be defended against the

attacks and dangers from the sea. For this reason, a bastion was built in front of Hagia Sophia. Also, another bastion was built in Polathane Harbour. Polathane Harbour, which was used in both commercial and military purposes, had been a strategic point especially in the 19th century as it was the first defence point in the sea against to Trabzon. So there were built Kireçhane and Sargana bastions due to Russian invasion to protect for harbour in the 19th century. Within the scope of the current study, a research was carried out regarding the bastions situated in Trabzon, and their importance was explained. This research employs archival material from Presidency of The Republic of Turkey Directorate of State Archives - Ottoman State Archives and Ottoman and French maps and plans. Bastions are discussed in the light of archive documents in the context of repairs and reconstructions, budgets, construction decisions and architectures. Some financial difficulties in the construction of the buildings, have security problems caused by the location of bastions and sent from the central authority in the organization of the construction works and assist the city administrators were determined in the study.

Giriş

Savunma, insanlığın var oluşundan itibaren tehlikelere karşı temel ihtiyaçlardan biri olmuştur. Bu nedenle ilk yerleşim yerleri güvenli ve savunulması kolay konumlarda tercih edilmiştir. Özellikle Ortaçağ boyunca yerleşmeler savunulması kolay kale ve hisar gibi sur ile çevrelenen sur içi bölgelerinde yoğunlaşmıştır. Başlangıçta saldırılara karşı savunulması kolay alanlara planlanan yerleşim yerleri sur sistemi ile çevrelenmiş, yüksek tesirli topların savaşlarda kullanımına kadar da bu surlar şehirlerin savunmasında en etkili yöntem olmuştur.¹ Ancak Yeniçağ'da gerek sur içinde başlayan yaşamın özellikle ticari etkinlikler nedeniyle sur dışına taşması ve gerekse de ateşli silahlar ve savunma stratejilerinde yaşanan gelişmeler savunma sisteminde de yenilikleri beraberinde getirmiştir. Ateşli silahların gelişimi şehir yaşamının merkezini oluşturan kale ve sur içlerini barut ve topun kullanımıyla birlikte savunmasız bırakmış, savunma yapılarının temelini oluşturan sur sisteminin anlamını kaybetmesine neden olmuştur.² Bu durum 15. yüzyıldan itibaren tabya adı verilen savunma sistemini ortaya çıkarırken, özellikle 18. yüzyılın sonlarına doğru Batı dünyasında sanayi ve savaş teknolojilerinde yaşanan gelişmeler, top sistemlerinin güç ve menzil atışlarının gelişmesi tabya savunma sisteminin de gelişmesini sağlamıştır.³ Şehirlerin savunmasında ileri karakol vazifesi gören tabyalar, hareketli topların savaş alanında kullanımı nedeniyle top atışlarının etkisini en aza indirmek ve düşman askerlerini şehir merkezinden uzak tutan istihkâmlar olarak görev üstlenmişlerdir. Bu hususta tabyalar özellikle şehrin sınırlarını çevreleyen kale başta olmak üzere, önemli geçit ve yapıların stratejik noktalarına inşa edilmişlerdir.⁴

¹ Çam, 1993: 16.

² Keegan, 1995: 219.

³ Kantarcı, 1997: 10.

⁴ İnan, 2011: 3-4.

Avrupa'da Ortaçağ'dan itibaren şehirlerin savunmasında önemli görev alan tabyalar benzer ihtiyaç ve gereksinimlerden ötürü Osmanlı Devleti'nde de inşa edilmeye başlanmıştır.⁵ Osmanlı Devleti'nin 17. yüzyılın sonunda imzaladığı Karlofça Antlaşması önemli toprak kayıpları ile sonuçlanınca, savunmadan ziyade taarruza önem veren harp sisteminde değişiklik yapılması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Özellikle 1806-1812, 1828-1829 ve 1855'te Rusların büyük ve düzenli ordularla gerçekleştirdiği saldırılar, 1826 yılında Yeniçeri Ordusu'nun kaldırılması, 1827'de Navarin Limanı'nda Osmanlı Donanması'nın yakılması gibi askeri alanda yaşanan gelişmeler ordunun hem kara hem de deniz istihkâmlarının savunma ve teknik donanım yönünden yetersiz kaldığını göstermiştir.⁶ Bu nedenle gelişen silah teknolojisine karşı yeni bir askeri mimari türün örneği olarak gelişen tabyaların inşası gündeme gelmiştir. Osmanlı'da tabyalı tahkimat sisteminin varlığı ilk kez 18. yüzyılda Çanakkale Boğazı'nda inşa edilen tabyalar⁷ ile başlarken, tabya inşası siyasi ve politik gelişmeler doğrultusunda özellikle Doğu sınırlarında, Balkanlar'da ve Trakya'da yoğun şekilde gerçekleştirilmiş ve 19. yüzyıl sonlarına doğru da zirve noktasına ulaşmıştır.⁸

18. yüzyıldan itibaren Osmanlı'nın karşısına önemli bir güç ve ciddi tehdit olarak çıkan Rusya, askeri alanda yeni tedbirlerin alınmasını zorunlu kılarken Karadeniz'in Anadolu sahillerinde yer alan Sinop ve Trabzon gibi kalelerle İstanbul'un Karadeniz sahilinde bulunan sur ve kalelerin tahkimatına önem verilmesini gerektirmiştir.⁹ Bu nedenle Osmanlı Devleti'nde Karadeniz bölgesi önemli tabya inşalarına sahne olmuştur. Karadeniz'deki tabya inşa süreci 18. yüzyılda Sultan I. Abdülhamid'in emriyle Samsun, Ordu, Giresun, Trabzon, Sinop, Kastamonu ve Rize'de bulunan kalelerin ıslah edilmesiyle başlayıp, Sinop, Samsun ve Trabzon'da tabya yapımı ile devam etmiştir.¹⁰

Doğu Karadeniz Bölgesi'nin stratejik konumunun sağladığı avantajlarla Trabzon kara ve deniz ticareti aracılığıyla çevresi ile geniş bir hinterlant oluştururken, korunaklı coğrafyası ve limanı ile da doğal bir savunma üssü hüviyeti kazanmıştır. Şehir özellikle deniz yoluyla İstanbul üzerinden doğu ve kuzeye giden ticaret aksının, Gümüşhane ve Bayburt güzergâhıyla Anadolu'nun iç kesimleri ile kurulan ağın ve Erzurum-Van istikametinde Kafkasya ve İran ticaret yolunun başlangıç noktası olması sebebiyle bölgenin en önemli ve işlek limanlarından biri olmuştur.¹¹ Trabzon üzerinden gerçekleştirilen Avrupa-İran arasındaki ticaret, savaş zamanlarında dahi şehrin ekonomik olarak gelişip halkın sosyal refahını yükseltip, şehir sınırlarının önemli ölçüde büyümesini sağlarken güvenliğin sağlanması için önlemlerin takip edilmesini de zorunlu kılmıştır.¹² Ayrıca Trabzon, Osmanlı donanmasının Karadeniz'deki başlıca noktalarından biri olması nedeniyle savunma sistemlerinde ortaya çıkan gelişmelerin takip edilmesi gereken şehirlerin başında gelmiştir.¹³ Şehir özellikle Kafkaslar ve Balkanlar üzerinden gerçekleştirilen Osmanlı-Rus çekişmesi 1806-1812, 1828-1829 ve özellikle 1877-1878 yıllarında yaşanan savaşlarda ön plana çıkmıştır.¹⁴ Bu savaşlarda demiryolu ağının gelişmediği bölgelerde asker ve mühimmat sevkinde denizyolu taşımacılığı önem kazanırken, Trabzon üzerinden cephelere sevk yapılarak gerçekleştirilmiştir.¹⁵ İstanbul ve Samsun denizyoluyla Trabzon'a sevk edilen ikmal maddeleri, şehirdeki ambarlarda muhafaza edilerek buradan Cevizli, Hamsiköy,

⁵ Çınar, 2003: 9.

⁶ Ülkü, 2007: 257.

⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz.; Acioğlu, Yusuf, (2016), Çanakkale Tabyaları, Sanat Tarihi Dergisi, 25/1, 1-57.

⁸ Ülkü, 2007: 248; Aşıroğlu, 1983: 10.

⁹ Fedakar, 2010: V.

¹⁰ Ülkü, 2012: 833.

¹¹ Çelik, 2001: 134-135.

¹² Turgay, 1994: 57; Kuruca, 2003: 5-6.

¹³ Besbelli, 1980: 6-9.

¹⁴ Yavuz, 2019: 3.

¹⁵ Besbelli, 1980: 72.

Zigana, Gümüşhane ve Bayburt üzerinden Erzurum'a gönderilmiştir.¹⁶ Bu süreçte askeri mühimmatın ve ikmalin temini ve cepheye sevki kadar tedarik edilen mühimmatın korunması ve muhafaza edilmesi de başlıca sorunlarından biri olmuştur. Bu nedenle Trabzon limanı üzerinden devam eden aktif ticaretin kesintiye uğramaması, askeri malzemelerin sevkiyatında güvenlik sorunlarının yaşanmaması, liman ve mühimmatın saklandığı depo ile ambarların güvenliği önem teşkil etmiştir. Güvenliğin sağlanabilmesi amacıyla 19. yüzyılın en önemli savunma aracı olarak kabul edilen tabyalar şehir savunmasında öne çıkan savunma yapıları olmuştur. Bu doğrultuda çalışma; Trabzon'un savunmasında görev alan ve stratejik noktalara inşa edilen Güzelhisar Tabyası, Moloz Tabyası, Çömlekçi Tabyası (Som Tabya-Telli Tabya), Ayasofya (Sotka Tabya) Tabyası ve Polathane Liman tabyaları olan Sargana Tabyası ve Kireçhane Tabyası'nı konu edinmektedir.

Trabzon tabyalarına ilişkin şimdikiye kadar yapılmış çalışmalardan yararlanılmakla birlikte, T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivleri arşiv belgeleri ışığında açığa çıkan bilgiler tabyaların tarihsel ve mimari süreçlerinin yazılmasını daha olanaklı hale getirmiştir. Çalışmada, 19. yüzyılın başlarında şehrin sosyal, ekonomik ve politik ilişki diyalogunda inşası gerekli tabyaların, arşiv belgelerinden elde edilen bilgilerle önemi, yer seçimi, konumları, askeri alana hizmet eden yeni yapı inşaları, onarım ve tamiratlar, keşif bütçeleri, hakkındaki kararlar derlenerek tarihsel ve mimari süreçlerin ele alınması amaçlanmıştır.

1. Savunma Yapısı Olarak Tabyalar

İlk çağlardan günümüze vazgeçilmez bir ihtiyaç olan savunma gereksinimi, insanların ilkel aletler kullanarak kendilerini koruma süreciyle başlayıp, süreç içerisinde ateşli, teknolojik silahlar ve savunma yapılarının inşasıyla devam etmiştir. Yerleşik hayata geçişle yaşam alanlarının ve bölgelerinin güvenliğinde sürekliliğin önemli hale gelmesi, yapıların birbirine yakın veya bitişik inşası, yerleşim bölgelerinin etrafının sur ve hendeklerle çevrelenmesi ve gözetleme kulelerinin inşası gibi birtakım önlemleri beraberinde getirmiştir.¹⁷ Savunma duvarları ve sur olarak adlandırabileceğimiz yapılar uzun yıllar en önemli savunma yöntemi olarak kullanılmıştır. Savunma duvarlarına bitişik inşa edilen, görüş alanı esnekliği kazandıran kuleler, stratejik yol ve geçit gibi yerlerde topografya özelliklere uygun, uzun süreli kuşatmalara direnme imkânı sunan, yüksek ve kalın duvarlı sur sistemleri ile çevrelenmiş, ateş prensiplerine göre kule, burç ve mazgal sistemleri düzenlenerek tahkim edilmiş kaleler savunma sistemlerindeki önemli yapılardır.¹⁸ Ortaçağın sonlarına kadar stratejik önemi haiz yerleşim yerleri ve ulaşım güzergâhlarının savunulmasında ortak özelliklere sahip kale, sur, hisar ve palanka gibi savunma yapıları ön plana çıkarken, 13. yüzyılın sonlarından itibaren savaş teknikleri ve araçlarında yaşanan gelişmeler birtakım yenilikleri zorunlu kılmıştır. Mevcut savunma yapıları çeşitli eklerle daha dayanıklı hale getirilmeye çalışılırken, savaşlarda hareketli topların kullanılması ve ateşli ağır silahların ön plana çıkması savaş yöntemlerini etkilemiştir. Özellikle hareketli topların yüksek ve kalın sur duvarlarında yıkıcı etkiye sahip olması, savunma duvarlarına gelen saldırıları önlemek amacıyla yükseklik algısı azaltılmış, top ve tüfekte atış yapmaya imkân sunan "müstahkem mevki" olarak tanımlanan yeni bir savunma tekniğini ön plana çıkarmıştır.¹⁹ Gerek savaş stratejileri ve silahları gerekse de teknolojik değişimlerin hız kazandığı bu dönemde ortaçağ savunma sistemlerindeki hareketli top sistemlerine karşı duvar yüksekliğinin önemini kaybettiği yeni bir savunma yapısı ihtiyacı doğmuştur. Stratejik öneme sahip bir bölgeyi savunmak ve korumak amacıyla kısmen veya tamamı toprak altında, etrafı hendeklerle çevrili, açık veya yarı açık, karşı tarafa ateş etme imkânı sunan, taş ve toprak gibi malzemeler kullanılarak inşa edilen bu yapılara "tabya" adı verilmiştir.

¹⁶ Erler, 2012: 303; Sükan, 1985: 218.

¹⁷ Efeoğlu ve Eyüpgiller, 2021: 394.

¹⁸ Keeley, vd., 2007: 67; Eyice, 2001: 234; Hasol, 1975: 226.

¹⁹ Parker, 2014: 1.

Arapça tertip etme ve yerli yerine koyup hazırlama anlamı taşıyan ta'biye kelimesinden türeyen tabyayı askeri amaçlı teçhizatların depolandığı yer/bölge olarak tanımlamak mümkündür.²⁰ Eyice askeri mimarinin önemli bir yapı türü olarak ifade ettiği tabyayı korunma ve savunma amaçlı ön saflarda ileri taşan istihkâm çıkıntıları şeklinde tanımlamaktadır.²¹ Siperden dışarıya doğru taşan top mahalli veya istihkâm olarak tanımlanabilecek tabyalar; askeri, stratejik veya taktiksel açıdan önemli bir konuma yerleştirilen burç cephelerinin ilerisine konulan ve burçları örtme görevi yapmak üzere onlardan bir hendek ile ayrılmış bulunan tahkimli tesislerdir.²² Askeri bir arazide düşmana karşı tam bir tedbir ve nizam üzerine yerleştirilen, muharebe toplarının yeri, istihkâm parçası ve muvaffakiyet için kullanılan parçalar olan tabyalar sadece top siperinden ibaret olmayıp stratejik öneme sahip bir yeri koruma ve askerlerin savunması için yapılmış müstahkem yer ve yapı olarak da karşımıza çıkmaktadır.²³

14. yüzyılın sonlarına kadar saldırılara karşı önlem olarak hendek ve savunma mevziisi olarak görev yapan koruganlardan oluşan basit bir düzenlemeye sahip olan tabyalar, 15. yüzyılın ortalarından itibaren savaş taktikleri ve silah teknolojilerinde yaşanan gelişmelerle daha korunaklı ve planlı inşa edilen tahkimat sistemlerine dönüşmüştür. Özellikle 15. yüzyılda ateşli silahların ve hareketli topların kullanımıyla savunma duvarlarının etkisiz hale gelmesi, ortaçağ kale ve şehirlerinin etrafı uzun surlarla çevrili savunma hatları yerine alçak, kalın ve top atışlarına dayanıklı, yeni ve modern bir askeri mimari yapı türü olan tabyaları ön plana çıkarmıştır.²⁴ Ateşli silahlarla mücadeleye yönelik yeni savunma çaresi olarak üretilen ve toprak yığınlarından meydana gelen tabyalar ilk ve ortaçağ kalelerine işlevsel olarak benzeseler de mimari özellikleri ve yerleştirildikleri konum itibarıyla oldukça farklıdırlar. Kale ve hisar gibi savunma yapıları önemli ve stratejik yerlere inşa edilip etrafı surlarla çevrilen, sivil halkın ikamet ettiği, anıtsal ve heybetli mimari karakterleri ile şehirlerin en belirgin mimari öğeleri olurken kısmen toprağa gömülen gösterişten uzak tabyalar fark edilmesi ve görülmesi istenmeyen yapı türleri olmuştur.

Savunma mimarisinin önemli bir yapı türü olan tabyaların genel bir ifadeyle ana giriş kapısı, avlu, personelin dinlenmesi için yapılan topçu mevziileri ve beton bloklar, hendek, piyade siperleri ve karargâh birimlerinden oluştuğu söylenebilir.²⁵ Ana giriş kapısı tabyaya güvenli bir şekilde giriş çıkış olanağı sağlarken, avlu askerlerin eğitim ve barınmasına imkân sağlayan birimlerinin tümünü ya da bir bölümünü kapsayan kısımdır. Personelin dinlenmesi için yapılan topçu mevziileri ve beton bloklar, siper, hendek ve savunma hattının gerisinde, tabyanın büyüklüğüne göre tek katlı veya iki katlı olarak düzenlenen sosyal birimlerdir.²⁶ Hendek ve piyade siperleri tabyanın savunma ile ilgili önemli unsurlarını teşkil etmektedir. Gelebilecek müdahale ve saldırılara karşı tabyayı oluşturan yapı grubunu en dış hattan çevreleyerek açılan hendekler, arazi şartlarına bağlı olarak kimi boş bırakılıp veya suyla doldurulurken kimi zamanda mazgallı siperlerle güçlendirilmişlerdir.²⁷ Avcı çukuru veya siperleri olarak adlandırılan piyade siperleri ise topçu mevziileri önünde, içinde askerlerin barınmasına olanak sağlayacak şekilde düşman askerleri ve araçlarını durdurmak ve savunma hattı oluşturmak amacıyla inşa edilmiştir.²⁸ Tabya teşkilatının komuta merkezi olan karargâh diğer birimlerle ilişkili bir biçimde mutfak, hamam, fırın gibi servis ve hizmet birimleriyle birlikte kurgulanmıştır.²⁹

²⁰ Develioğlu, 1949: 1012; Kanar, 2009: 3292.

²¹ Eyice, 2001: 234.

²² 14. Mekanize Piyade Tugay Komutanlığı Broşürü, 1995: 2.

²³ Yeğin, vd., 1990: 928; Çam, 1993: 17.

²⁴ Arnold, 2003: 32.

²⁵ Genel Kurmay Başkanlığı Kara Kuvvetleri Komutanlığı, 2001: 180-181.

²⁶ Topdağı Yazıcı, 2018: 25.

²⁷ Yeler, 2005: 35; İnan, 2011: 28; Topdağı Yazıcı, 2018: 25.

²⁸ Yeler, 2005: 35.

²⁹ Topdağı Yazıcı, 2018: 14.

Tabyalar ile ilgili en erken örnekler incelendiğinde sadece siper ve mevzilerden meydana gelen tahkimatların varlığı dikkat çekerken zaman içerisinde inşa edilenler gelişim göstererek askerlerin gündelik ihtiyaçlarını ve gereksinimlerini karşılayacak servis mekânları içermeye başlamıştır. Tabyalarda sözü edilen birimler dışında savunmaya ve savunma birimlerine yardımcı askerlerin ve subayların barındığı kışla ve/veya koğuş, topçu ve pusu odaları, bölük ve tabur yapıları, askeri eğitim alanları, koğuşlara yakın konumlandırılan bonet³⁰ ve bir çeşit savunma mevziisi olarak görev yapan koruganlar gibi yardımcı mekânlar mevcuttur. Ayrıca hamam, mutfak, fırın, depo, çeşme, revir ve ahır gibi hizmet ve servis mekânları da yer almaktadır. Buradan hareketle tabyaları, geniş ölçüde alanı savunmaya ve gözetlemeye olanak sağlayan şehrin hâkim noktalarında inşa edilen bonet ve bu bonetlerin arasında açık top mevzileri ve avcı siperleri, siperlerin etrafını tümüyle çeviren hendek ve mahfuz mahalleri bulunduran, cephanelik, eğitim ve toplanma birimleri, depolama, nizamiye ve hazır kıta mahalleri, bölük tabur veya alay komutanı için özel yapılarla kuşatılma ihtimaline karşı kendine uzun süre yeterlilik sağlayabilecek donanımına sahip kapalı mevziler şeklinde tanımlamak mümkündür.³¹

Tabyanın planlaması ve savunma stratejilerinin oluşturulmasında en önemli etken konumdur.³² Bu doğrultuda tabyalar, arazinin topografik yapısıyla doğrudan ilişkilendirilen, hendek ve siperlerle güçlendirilen kaya tabyaları ve deniz tarafından gelebilecek saldırılara karşı hendek ve siper gibi savunma birimlerine ihtiyaç duymaksızın inşa edilen kıyı tabyaları olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır.³³ Kara ve deniz kenarı olmak üzere temelde iki farklı topoğrafya üzerine inşa edilen tabyalar yerleştirildiği stratejik konum nedeniyle savunulması gereken bölgeye doğru yönlendirilmiştir. Kara tabyaları, arazi özellikleri ve savunma ihtiyacı göz önünde bulundurularak hendek veya toprak siperlerle korunaklı bir sistem gözetilerek planlanırken kıyı tabyaları denizden gelecek saldırıların karaya ulaşmadan önlenmesi amacıyla inşa edildiklerinden hendek gibi özelleştirilmiş kurgular olmadan planlanmıştır.

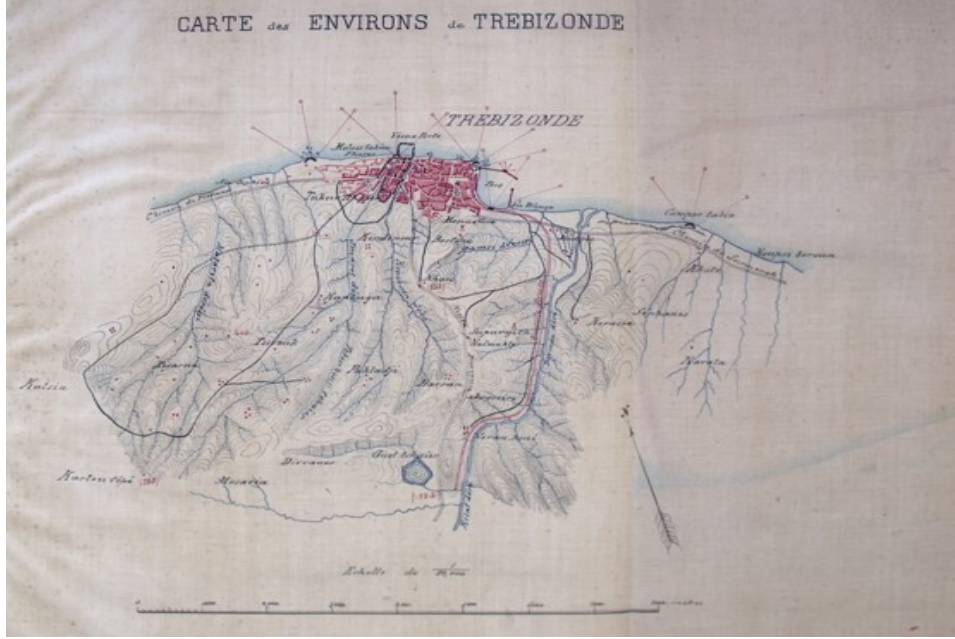
Kara ve kıyı tabyaları benzer işlev amacıyla inşa edilmiş olsalar da mimari karakter ve plan karakteristiği yönünden farklılık göstermektedirler. Kara tabyalarının en belirleyici unsurlarından ve savunma hattının ileri müdafaa öğelerinden hendek ve pusu odaları kıyı tabyalarında yer almamaktadır. Trabzon tabyaları konum ve mimari karakterleri incelendiğinde kıyı tabyaları şeklinde sınıflandırılabilir. Tabyalar kıyıya paralel, doğu-batı doğrultusunda inşa edilmişlerdir. Güzelhisar Tabyası denize ve limana hâkim bir tepe üzerinde konumlandırılırken, Moloz Tabyası, Çömlekçi Tabyası ve Ayasofya Tabyası denize oldukça yakın bir konuma yerleştirilmiştir. Kara tabyalarının aksine belirli bir plan tipolojisine sahip olmayan kıyı tabyalarında öncelikli amaç denizden gelebilecek saldırı ve tehditler karşısında özellikle gemileri çapraz ateş altına alabilmektir. Nitekim Trabzon tabyalarının yer seçimi toprakların menzilleri de göz önünde bulundurularak şehir için hayati önem taşıyan Çömlekçi Limanı ile Ayasofya Camii aksını kapsayan bütün kıyı şeridini çapraz ateş altına alabilecek şekilde konumlandırılmıştır.

³⁰ Bonnet: siper üstü çıkıntısı şeklinde tanımlanan bonet, genellikle küçük dikdörtgen biçiminde taş ve beton malzeme kullanılarak inşa edilmekte olup, önünde hem savunma ateşi açmaya hem de içeri giriş yapmayı sağlayan bir açıklık bulundurmaktadır. Saraç, 1976: 167; Ülkü, 2006: 46.

³¹ Karakoyunlu, 1971: 4, Kars 14. Mekanize Piyade Komutanlığı Broşürü, 1995: 2.

³² Keegan, 1995: 16-17.

³³ Yeler, 2013: 6; Topdağı Yazıcı, 2018: 17.

Resim 1. 1870 Dussaud Tarafından Hazırlanan Trabzon Tabyalarını Gösteren Şehir Haritası

Kaynak: Yılmaz, Özgür (2012), *Tanzimat Döneminde Trabzon*, 381.

2. Trabzon Tabyaları

İdari, siyasi, ekonomik ve toplumsal ilişki diyalektiğinde biçimlenen şehirler, değişen ihtiyaçlar nedeniyle sürekli dönüşüm halindedir. Bu dönüşümde savaşlar şehirlerin fiziksel görünümünü doğrudan etkileyen önemli olgulardan biridir. Trabzon, bulunduğu coğrafik ve jeopolitik konumu sayesinde bu tür dönüşümlerin takibinin derinlemesine yapılabileceği şehirlerden biri olarak öne çıkmaktadır. Şehir iki vadi arasında denizden itibaren yükselmeye başlayan düz bir sırt üzerine kurulmuştur. İlk yerleşimin kurulduğu alan topoğrafyanın sağlamış olduğu sur görevini üstlenen vadiler sayesinde doğal bir savunma mekanizmasına sahiptir. Güney'den Boztepe, kuzeyden ise deniz ile sınırlanan şehir hem sahip olduğu korunaklı konumu hem de doğal limanı ile ilk çağlardan itibaren farklı uygarlıklar için çekim merkezi olmuştur. Topografya ile paralel inşa edilerek şehrin fiziksel çeperlerini belirleyen surlar uzun yıllar boyunca varlığını devam ettirmesinde büyük rol oynamıştır. Trabzon ilk yerleşimden beri sahip olduğu doğal limanı ile hem kara hem de deniz yolu aracılığıyla çevresiyle geniş bir hinterland oluşturarak önemli bir ticaret merkezi haline gelmiştir. Şehir özellikle 14. yüzyılın başlarından itibaren en çok kullanılan ticaret yollarından olan Karadeniz'den Erzurum-Tebriz oradan da Orta Asya'ya uzanan İpek Yolu'nun kilit noktasında yer almıştır.³⁴ Trabzon limanı Anadolu içlerinden ve Doğu'dan İran ve Kafkasya'dan gelen ticari malların İstanbul ve Avrupa'ya sevk edildiği önemli limanlardan biri olarak ön plana çıkmıştır.³⁵

Coğrafi konumunun sağlamış olduğu avantaj ile Trabzon, Anadolu'nun iç kesimlerinden gelen ticari malların diğer şehirlere ulaştırılmasında önemli bir merkez olurken şehrin tehlike ve saldırılar karşısında savunulması her dönem önemli bir konu olmuştur. Yerleşim merkezi, topografyanın sağlamış olduğu avantaj ve dayanıklı surlar ile savunulması kolay hale gelirken, limanın hem doğu varoşunda şehir surlarından uzakta oluşu hem de gelişen savaş teknolojisinin sur savunma sisteminin etkisini azaltması nedeniyle limanı herhangi bir saldırı durumunda öncelikli hedef haline getirmiştir. Özellikle 18. yüzyılda Küçük Kaynarca Antlaşması ile Karadeniz'in uluslararası ticarete açılması ve akabinde Rusların Azak, Kırım ve Karadeniz'in farklı

³⁴ Bostan, 2002: 304; Lybyer, 1987: 143.

³⁵ Tezcan, 2002: 74; Öztürk, 2005: 299.

limanlarında tesis etkileri donanmalarla Sinop, Samsun ve Trabzon gibi güney limanlarına yapılan akınlarda kıyıların saldırılardan ve baskınlardan korunmasını gerektirmiştir.³⁶ Şehrin savunma konusundaki en önemli eksikliği Rusya'nın 1711 Prut Savaşı ile başlattığı ardından 1736-39 ve 1787-92 savaşlarıyla devam eden özellikle 19. yüzyılın başlarında 1806-12, 1828-29 ve 1855'te şiddetini arttıran Osmanlı-Rus savaşlarında yaşanmıştır.³⁷

Resim 2. 1877'de Hazırlanan Doğu'daki Savaşın Detaylandırılmış Bir Haritası

Kaynak: *The Chicago Daily Tribune*, 1 Mayıs 1877, 1.

Rus tehditinde yaşanan en belirgin gelişmeler 1806, 1807 ve 1810'da Rus gemilerin şehrin kıyılarını bombalaması ile gerçekleştirmiştir.³⁸ 1806 yılında Sivastopol deniz üssünden Trabzon önlerine gönderilen iki müfreze şehri bombalamış ardından Ruslar Kafkasya cephesinde hareketliliği arttırarak Karadeniz sahillerindeki saldırılarına hız vermişlerdir.³⁹ 2 Şubat 1807'de Rus gemileri Trabzon açıklarına ardından da Polathane'ye açıklarına giderek ticaret gemilerine saldırı planlamış, 16 Şubat 1807'de Polathane kıyıları iki saat boyunca top ateşine tutulmuş, 19 Haziran'da Yoros Burnu arkasından limana gelen gemiler atış yapmış, 23 Haziran'da ise donanma Çömlekçi Limanı'na demirleyerek şehri bombalayıp tahrip etmişlerdir.⁴⁰ Benzer şekilde 1810'da şehri ele geçirmek için üst üste saldırı gerçekleştiren Rusların istenilen sonuçları elde edememesi üzerine Rus Çarı Trabzon'da bir hareket üssü oluşturulması, Trabzon'dan Poti'ye kadar olan kıyıların tümünde hâkimiyet kurulması ve şehirde yaşayan Rumların Osmanlı idaresine karşı isyan etmelerinin sağlanmasını istenmiştir.⁴¹ Trabzon'un bu savaşlarda askeri mühimmat ve ikmal sevkiyatında önemli bir üs konumunda olması ve bombardımanda şehrin ve halkın zarar görmesi kıyıların korunması ve muhafazasını önemli bir sorun haline dönüştürmüştür. Bu nedenle ticari faaliyetleri ve cephelere gönderilecek askeri mühimmatın sevkiyatında ön plana çıkan kale dışında yer alan liman ve sahil şeridinin düşman tarafından gelebilecek saldırılara karşı savunmayı daha etkili hale getirmek için tabyalı tahkimat sistemlerinin inşası önem kazanmıştır.

³⁶ Yılmaz, 2019: 462-463.

³⁷ Özcan, 2011: 195.

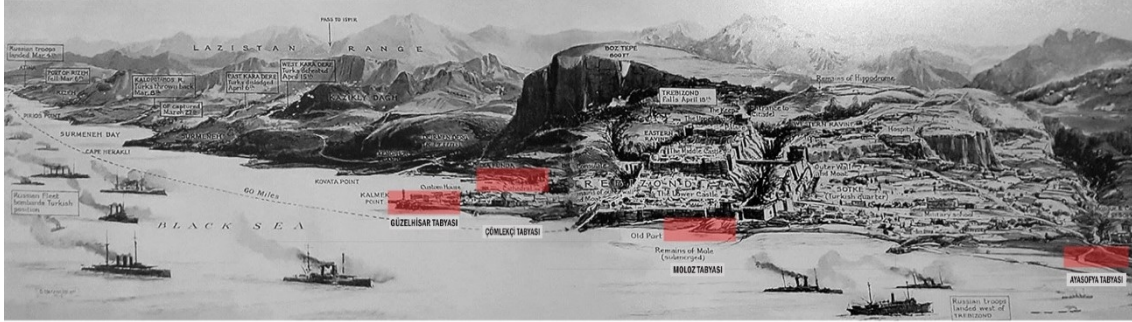
³⁸ Rottiers, 1829: 223.

³⁹ Bilgin, 2002: 320.

⁴⁰ Yılmaz, 2019: 476

⁴¹ Bilgin, 2002: 320.

Resim 3. Rus Donanmasının Trabzon'a Girişini Anlatan Bir İllüstrasyon

Kaynak: *The Sphere: An Illustrated Newspaper for the Home*, 29 Nisan 1916, 7.

Nitekim Başbakanlık Osmanlı arşivinde yer alan Hicri 17 Cemaziyülevvel 1233/Miladi 25 Mart 1818 tarihli Gönye Kalesi dizdarı Hüseyin tarafından Trabzon Valisi Hüsrev Paşa'ya gönderilen belge yeni savunma sistemlerinin inşasının gerekliliğini açıkça ortaya koymaktadır.⁴² Belgede Kale Dizdarı Hüseyin Efendi Gönye Kalesi'nde mühimmattan başka korunacak bir şeyin olmadığını, kalenin muhafazası için tayin edilen neferlerin bir süredir mukâtaa⁴³ tarafından karşılanan maaşlarının ödenmediğini bu nedenle asker ocaklıklarının tanzimi ve neferlerin düzeni konusunda sıkıntı yaşandığını aktarmıştır. Uzun yıllardır ikametgâh olarak kullanılmayan kalede yalnızca üç hanenin bulunduğunu, kaleye en yakın yerleşim yerinin yarım saatlik mesafede olduğu bu nedenle neferlerin şikâyet edip düzensizlik çıkardığı anlaşılmaktadır. Kalede yaşanan düzensizlik nedeniyle Gönye gümrüğüne rağbetin de azaldığını belirten kale dizdarı Asitane-i Aliye'den kaleye gönderilen mühimmatın korunması ve muhafaza edilebilmesi için malzemeleri Trabzon Kalesine sevk etmiştir. Gerek askeri mühimmatın Trabzon kalesinde korunması gerekse limanın saldırıya açık konumu Trabzon Valisi Hüsrev Paşa'yı harekete geçirmiştir. Paşa, Sultana yazdığı resmi yazıda limanın Trabzon Kalesi surları önünde yer almadığına ve limana nazır herhangi bir topun gerekli konumda bulunmayışına dikkat çekmiştir. Özellikle padişaha ait donanma sefere çıktığı zaman düşman donanmasının hiçbir direnç ile karşılaşmaksızın kıyı mahallelerini top ateşine tuttuğunu ve şehri zulme uğratarak büyük hasar ve zarar verdiğini aktarmıştır. Bu nedenle deniz tarafından limana yaklaşan herhangi bir tehlike ve saldırı durumunda güçsüz ve zayıf bir durumda kalmamak için şehrin ileri gelenleri ve eşrafı ile müzakere edilmiş ve önlem alınması gerektiği anlaşılmıştır. Bu hususta oldukça yüksek, denize yakın ve limana nazır bir konumda yer alan Üçüncüoğlu mevkiine yerleştirilecek topların ve kâgir tabya inşasının şehrin koruması için zaruri görülen bir inşa olduğu konusunda fikir birliğine varılmıştır. Ayrıca Hüsrev Paşa Trabzon'un batı tarafında üç saatlik mesafede oldukça büyük bir limana sahip olan Polathane kasabasından da bahsetmiştir. Muharebe zamanında deniz donanmasının Polathane Limanı'na demirleyerek askerin karaya ihraç edildiği nokta olduğunu vurgulamıştır. Her ne kadar zırhlı bir savaş gemisinin limandan uzaklaştırılmış olsa da limanın deniz tarafından emniyette olması ve gemilerin savunulabilmesi için burada da bir tabyanın inşasının gerektiğini belirtmiştir. Yine T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivleri'nde Hatt-ı Hümayun (HAT) Hicri 29 Zilhicce 1234/Miladi 19 Ekim 1819 tarihli belgede Trabzon Limanı'nın saldırı ve tehlikeler karışığında savunması hususundaki eksiklikler şu şekilde belirtilmiştir:⁴⁴

... Trabzon limanı Trabzon kal'ası pişgâhında olmayarak kal'a topları limana nâzır olmadığından esnâ-yı seferde a'dâ donanmasının hasâreti vukû'una binâen bundan sonra a'dâ tarafından liman-

⁴² BOA, C.AS, 198: 8503. 02 Safer 1234 [01 Aralık 1818].

⁴³ Mukâtaa: eskiden devlete ait bir gelir veya araziye kira karşılığında veya başkasına satmamak şartıyla geçici mülk olarak bir kimseye devretme, kesime verme.

⁴⁴ BOA, HAT, 593: 29075. 29 Zilhicce 1234 [19 Ekim 1819].

ı mezkûra tekarrûbe mecâl kalmamak için Trabzon varoşunda limana nâzır olan Üçüncüoğlu mahalli dedikleri mürtefi' mevki'a birkaç kebîrce toplu bir kârgîr tabya inşâsı ve Trabzon'un cânib-i yesârında üç saat mesâfesi olan Polatna kasabası limanının dahi lede'l-iktizâ süfün-i a'dâdan muhâresesiçün mahall-i mezkûra dahi bir tabya inşâ olunması fevâid-i kesîreyi müceb olacağı beyanıyla ... işbu tahrîri vechile mahâll-i mezkûreye kal'a ve tabyalar inşâsı vakt ü hâle göre vâcibâtdan ve Devlet-i Aliyyenin umûr-ı dâhiliyesinden olmak cihetiyle bir gûne mahzûr olmadığı vâzihâtdan olduğu beyân ve evvel emirde keyfiyet hâkpây-ı hümâyûn-ı şâhâneye arz ve istizân olunup ol vechile tanzîm ve inşâları muvâfık-ı irâde-i seniyye-i mülûkâne buyrulur ise âna göre mahallerinin bi'l-mu'âyene keşf ve tersîm ve mikdâr-ı mesârifleri dahi tahmîn ve terkîm olunarak ba'dehu inşâlarına mübâderet olunmak için müşârun ileyhin inhâsı vechile tîz elden Dersa'âdetden birer nefer mühendis ve mi'mâr halifeleri ta'yîn ve izâm olunması ...

Trabzon Valisi Hüsrev Paşa'nın Mart ayındaki talebine Hicri 8 Muharrem/Miladi 7 Kasım 1818'de cevap verilmiştir.⁴⁵ Paşa'nın isteği dikkate alınarak mühendislik işleri gerektiren tabyaların inşası için bir mühendis ve mimar görevlendirilmesine karar verilmiştir. Ayrıca tabyaların inşası için uygun mahallerin belirlenmesi ve tertip edilmesi, haritalarının çıkarılması, inşası gerekli görülen tabyaların bütçelerinin ve sürelerinin hesaplanarak tabyaların tanzim edilmesine karar verilmiştir. Trabzon Valisi Hüsrev Paşa'nın talebi üzerine alınan kararda Üçüncüoğlu mevkii ve Polathane limanında inşası uygun görülen tabyaların bütçe ve zaman tespitin belirlenmesi için Mimar Selim Şakir tayin edilmiştir. Ayrıca Trabzon Valisi Hüsrev Paşa'ya yardımcı olması için mühendis-i hümayunun yapı sınıfı halifelerinden Mehmed Tahir Efendi görevlendirilmiştir. Yapılan inceleme sonucunda Üçüncüoğlu Konağı adıyla anılan mevkii'nin mürtefi (yüksek) ve limana nazır konumu sebebiyle buraya inşa edilecek tabyanın yerleştirilecek toprakların denizden gelebilecek saldırılarda önemli bir savunma aracı olacağı ve şehrin muhafaza altına alınacağı belirtilmiştir. Benzer biçimde Polathane limanında da inşa edilecek tabyanın savunmada önemli görev üstleneceği aktarılmıştır.

Bâb-ı Defterî Başmuhasebe Kalemi Bina Emîni Defterleri'nde (D.BŞM.BNE.d.) yer alan tarihi belirsiz bir belge de benzer şekilde tabyaların mahalleri ve inşası için görevlendirilen memurları şu şekilde bildirmektedir:⁴⁶

... Faş kal'ası nehrine duhûl ederken sağ cânibinde bir tabya ve Çürüksu nâm mahalde münâsib yerde on sekiz toplu bir sağır kal'a ve Batum limanı üzerinde sekiz toplu bir tabya ve derûn-ı Trabzon'da Üçüncüoğlu konağı arsasında deryaya nâzır bir tabya ve üç saat mesâfe Polathâne limanını muhâfız Sargana burnu ta'bîr olunur mahalde ve Kireçhane burnunda birer tabya inşâsiçün hâlâ vâlî-i vâlâ-şân-ı eyâlet-i Trabzon ve muhâfız-ı kal'a-i Faş ve mutasarrıf-ı livâ-i Gönve devletlü Mehmed Hüsrev Paşa hazretlerine ve bu fakîre hitâben mevâdd-ı mezbûrenin keşfine ta'yîn buyrulan hâssa mi'mârı hulefâsından Selim Şakir Efendi kulları ve mühendishâne-i hümâyûndan sınıf-ı sâni olan Mehmed Tahir Efendi kulları yedleriyle sahife-i şeref-bahş-ı sudûr buyrulan iki kıt'a emr-i âli mücebince me'mûrîn kulları vezîr-i müşârun ileyh taraflarından ta'yîn buyrulan mübâşirleriyle mahâll-i mezbûre üzerlerine varup yegân yegân resmlerini ihrâc ve keşf ve mesâha birle takdîm olunan mümzâ defteridir...

Yapılan keşif ve incelemeler neticesinde Güzelhisar mevkii ve Polathane limanında inşa edilecek tabyaların yanı sıra Trabzon sahilinde gerekli görülen mahallere de tabya inşasına karar verildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca Hicri 12 Cemaziyülevvel 1264 Miladi 16 Nisan 1848 tarihli arşiv belgesinde Üçüncüoğlu Ömer Paşa Sarayı'nın bahçesinde Hicri 1234/Miladi 1818'den beri tabyaların mevcut olduğu ve sarayın bu hal üzerine kullanıldığı belirtilmiştir.⁴⁷ Buradan hareketle tabya inşa çalışmalarının 1818 yılında başladığını çıkarmakla birlikte çalışmaların ne zaman bitmiş olduğu ile ilgili kesin bir yargıya varılamamaktadır. Ancak Osmanlı arşivlerinde yer alan iki Hatt-ı Hümayun belgesi fikir yürütmeye olanak sağlamaktadır. Belgelerden ilki Hicri 4 Rebiyülâhır 1240/Miladi 1 Aralık 1824 tarihli Trabzon Valisi Hasan Paşa tarafından

⁴⁵ BOA, C.AS, 198: 8503. 02 Safer 1234 [01 Aralık 1818].

⁴⁶ BOA, D..BŞM.BNE.d., 16229.

⁴⁷ BOA, C.EV, 580: 29283. 12 Cemaziyülevvel 1264 [16 Nisan 1818].

gönderilmiş olup Trabzon Kalesi'nin önleri, Çömlekçi Limanı ve Polathane Limanı'nın muhafazası için Mühendis Salih Efendi'nin kontrolünde inşa ettirilen tabyalarda top ihtiyacı olduğundan bahsedilmektedir.⁴⁸ İkinci belge ise Hicri 25 Zilhicce 1243/Miladi 14 Aralık 1827 de yine Trabzon valisi tarafından kapı kethüdasına tabyalar hakkında bilgi veren bir belgedir.⁴⁹ Belgede padişah tarafından tahsis edilen bütçeyle Trabzon sahilinde Güzelhisar adıyla tabir olunan Üçüncüoğlu Sarayına, Moloz mevkiinde kale surlarının ön tarafına ve bazı muktezi mahallere sağlam, müstahkem ve kaleye benzeyen tabyaların inşalarından bahsedilmektedir. İnşası biten tabyaların silahlı kuvvetlerin silah ve cephane dışında kalan yiyecek ve giyecek gibi çeşitli ihtiyaçlarının depolanmasına da olanak sağlayacak şekilde sağlamlık ve dayanıklılık hususlarına özen gösterildiği ifade edilmektedir. Buradan hareketle tabyaların inşasının sona erdiği ve askeri ihtiyaçlar dâhilinde kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Resim 4. Trabzon Tabyaları

Kaynak: The Monticellonian, 22 Haziran 1916, s. 2

Trabzon tabyaları ile ilgili en erken bilgiye Eynallı tarafından transkript edilen Hicri 1205-1206/Miladi 1790-1791 tarihli 1914/127 numaralı Trabzon Şer'iyye Sicil defterinde rastlanmaktadır.⁵⁰ Hicri 17 Cemaziyülevvel 1205/Miladi 22 Ocak 1791 tarihli kayıt Trabzon Kalesi'nde bulunan topların sayımına yönelik olmakla birlikte topların buldukları mahaller ile ilgili de bilgi muhteva etmektedir. Belge;

- Debbaghane Tabyası'nda 4 adet top
- Osman Bey Tabyası'nda 2 adet top
- Moloz Tabyası'nda 2 adet top
- Üçüncüoğlu Sarayı'nda 2 adet top
- Ayasofya'da 2 adet top
- Polathane'de 1 adet top

olmak üzere şehirdeki toplar hakkında malumat vermektedir. Sicil kaydında her ne kadar "tabya" ifadesi kullanılmış olsa da Trabzon Valisi Hasan Paşa tarafından talepte bulunulup şehre tabya inşası için bir mimar ve mühendis gönderilene kadar mevcut tahkimatların dönemin inşa usullerine göre inşa edildiğini söylemek güçtür. Nitekim şehrin 17. yüzyıldan itibaren

⁴⁸ BOA, HAT, 1041: 43066. 04 Rebiyülahir 1240 [01 Aralık 1824].

⁴⁹ BOA, HAT, 598: 29329. 25 Zilhicce 1243 [14 Aralık 1827].

⁵⁰ Eynallı, 2002: 299-300

denizden gelen saldırılar karşısında savunmasız kaldığı, yüzyılın ortalarında Kazakların yaptığı akınlar sonucunda kıyıların tahrip edildiği bilinmektedir.⁵¹ Benzer şekilde 19. yüzyılın başlarında da Rus savaş gemileri şehrin doğusunda yer alan Çömlekçi Limanı ile batındaki Polathane Limanı'nı top atışına tutmuş ve şehre büyük zararlar vermiştir.⁵² Bu saldırılar karşısında Çömlekçi Limanı Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayı/Güzelhisar'ın bahçesine yerleştirilen iki toplu, Polathane Limanı ise kıyıya yerleştirilen toplardan yapılan ateşler ile savunulmaya çalışılmıştır. Rus donanmasının 1807 yılında 2 Şubat, 16 Şubat, 19 Haziran ve 23 Haziran'da Çömlekçi Limanı'na ve 1810'da Akçaabat'ın Sargana mevkiinde gerçekleştirdikleri saldırılara kıyıda 3-5 top atışı ile karşılık verilmiştir.⁵³ Nitekim tabyalar inşa edilene kadar şehrin savunmasında on parça küçük kalibreli ve yetersiz donanıma sahip toplar görev üstlenmiştir.⁵⁴ Bu nedenle kayıta geçen tabyaların mimari usul ve kaidelere uygun şekilde 1818 yılında inşa edildiğini söylemek mümkündür.

19. yüzyıl Osmanlı yönetiminin bir yandan birçok cephede mücadele verdiği diğer yandan da toplumsal, ekonomik ve siyasi alanda yeni düzenlemelerin ve reformların gerçekleştiği bir dönem temsil etmektedir. Bu dönem özellikle orduda çeşitli örgütlenme ve savunma sistemlerinin inşalarını ön plana çıkarmıştır. Değişen silah ve şehir savunmalarındaki eksiklikler modern silah, donanım ve yeni istihkâmların inşası ile giderilmeye çalışılmıştır. Bu hususta Karadeniz sahilindeki önemli liman şehirlerinden biri olan Trabzon'un da 1818'de Vali Hasan Paşa tarafından merkezi otoriteye iletilen ve özellikle denizden gelebilecek saldırılara karşı şehrin stratejik açıdan önemli mevkiilerine dönemin savaş tekniklerine uygun tabyalar inşa edilerek şehrin muhafazasına çalışılmıştır. Yeni inşa edilen tahkimatlar bir yandan şehrin savunmasında görev alırken diğer yandan da askeri teçhizat ve malzemelerin doğu cephelerine ulaştırılmasında merkezi üs görevini üstlenmiştir. Bu nedenle herhangi bir saldırıda savunma hattının geçilmeyecek halde olması ve askeri bölgelere gönderilecek mühimmat ve erzakın korunması ve saklanması için savunma tahkimatlarının bakım ve onarımlarına özen gösterilmesi gerekmiştir. Nitekim Hicri 25 Recep 1253/Miladi 25 Ekim 1837 tarihli arşiv belgesi bu durumu açıkça ortaya koymaktadır.⁵⁵ Belgede Trabzon ve civarındaki top ve mühimmatın tanzimi için müceddeden inşaları gerekli görülen tabyaların gözden geçirilmesi, yerleri ve durumlarının tespiti ve haritalarının çizimi için Tophane-i Amire Piyade İkinci Alayı Miralay Besim Bey ve maiyetinde Mekteb-i Harbiye mansûre sınıfı yapı mühendislerinden Mehmet Raşid Efendi görevlendirilmiştir. Trabzon ve civarındaki top ve mühimmatın tanzimi için müceddeden inşaları gerekli görülen tabyaların gözden geçirilmesi, yerleri ve durumlarının tespiti ve haritalarının çizimi için Tophane-i amire piyade ikinci alayının miralayı Besim Bey ve maiyetinde mekteb-i harbiye mansûre sınıfı yapı mühendislerinden Mehmet Raşid Efendi görevlendirilmiştir. Bunun üzerine Miralay Besim Bey ve Mühendis Mehmed Raşid Efendi Trabzon ve civarındaki sahillerde incelemede bulunmuşlardır. Yapılan incelemede özellikle sahil kesiminde inşası gerekli görülen mahal ve mevki belirlenmiştir. Ayrıca mevcut tabyalardan ihtiyaç duyulanların yeniden inşası uygun görülmüştür. Bu hususta 21 adet tabya, 7 adet cephaneye ve 16 adet çit tabya inşası öngörülmüştür. 7 cephanenin tümü ve tabyalardan 5 tanesinin kâgir sistem ile inşa edilmesi belirtilirken çit tabyaların taş malzeme kullanılmaksızın yapılması gerekliliği vurgulanmıştır. Trabzon'da inşası uygun bulunan tabya ve cephanelerden iki tanesinin inşası masrafları padişah eliyle karşılanırken bir kısmı da şehrin ileri gelen ağa, ayan ve idarecileri tarafından ödenmiştir. Arşiv belgesi hem inşa edilecek tabyaların mahal, malzeme ve adetleri

⁵¹ Rottiers, 1829: 223.

⁵² Yılmaz, 2019: 462-463

⁵³ Bilgin, 2002: 313-326; Yılmaz, 2019: 462-463

⁵⁴ Yılmaz, 2019: 462-463

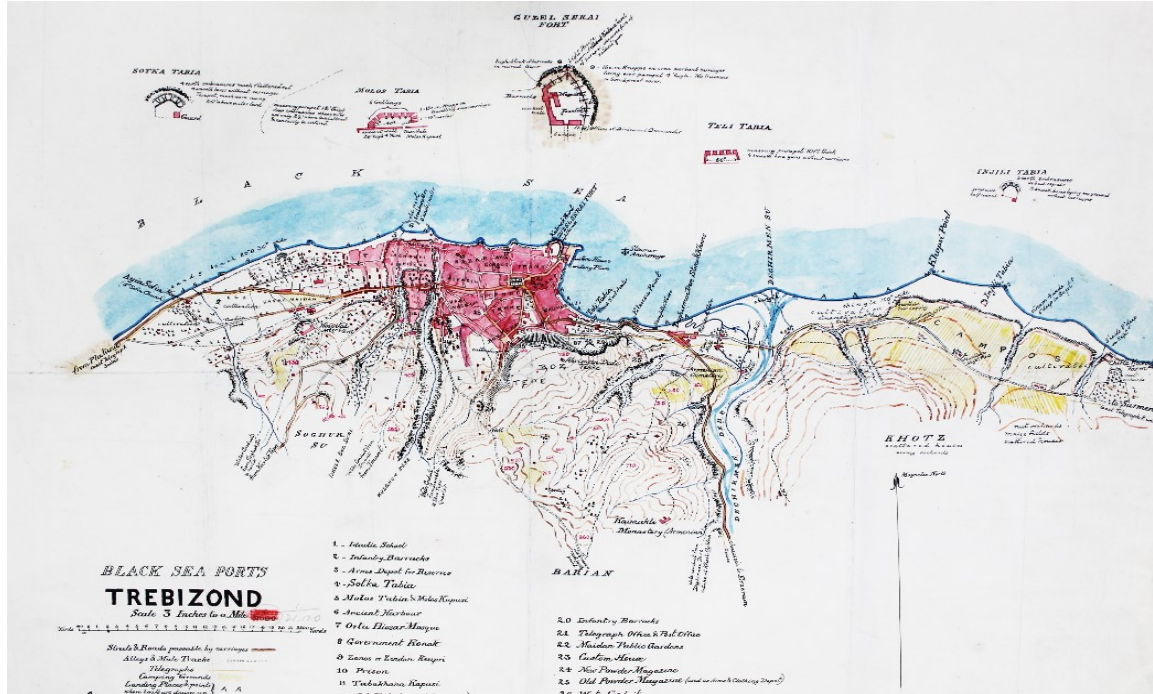
⁵⁵ BOA, D..BŞM.BNE.d., 16475. 25 Recep 1253 [25 Ekim 1837].

ile ilgili hem de inşa masraflarının kim tarafından karşılanacağı ile ilgili detaylı bilgiler aktarmaktadır. Belgede Trabzon sahilinde ve civarında müceddeden⁵⁶ inşası gereken taş ve çit tabyalar şu şekilde sıralanmıştır listelenmiştir:

- Trabzon’da padişah tarafından müceddeden inşa ve imar edilen 2 adet kâgir taş tabya
- Moloz mevkiinde kale önünde müceddeden 1 adet kâgir tabya
- Güzelhisar mevkiinde müceddeden 1 adet kâgir tabya
- Mîr-i mîrân-kiram (beylerbeyi) Şatırzâde Osman Paşa marifetiyle Boztepe mevkiinde 1 adet çit tabya
- Dergâh-ı âli kapıcıbaşlarından Trabzon Âyanı Falcızâde Osman Bey marifetiyle Ayasofya semtinde İncirlik mahallinde muktezi (gerekli, şart) 1 adet çit tabya
- Mîr-i mîrân-kiram (beylerbeyi) Karahisar Mütessellimi Ahmed Paşa marifetiyle Polathane kasabası civarı ve sahil mevkiinde müceddeden inşası gerekli görülen bir adet kâgir taş tabya
- Kavak mevkiinde müceddeden kâgir 1 adet tabya
- Polathane kasabası limanında müceddeden kâgir 1 adet cephanelik
- Trabzon ağalarından Tonya Âyanı Hacı Salihzâde Ali Ağa marifetiyle Akçaabat mevkiinde müceddeden 1 adet kâgir tabya
- Polathane Âyanı Safazâde Mehmed Ağa marifetiyle Akçaabat kazasında çit tabyalar
- Akçaabat kazasında belirlenen mahallerde müceddeden 3 adet çit tabya

Belgeden Moloz surları önünde, Güzelhisar bahçesinde, Kavak meydanı civarında, Akçaabat sahili ve Polathane Limanı mevkiinde yapılan tabyaların taş malzeme kullanılarak yeniden inşa edildikleri veya onarım geçirdikleri, Boztepe ve Ayasofya’nın İncirlik semtinde ise ilk kez tabya inşasının gerçekleştiği anlaşılmaktadır.

Resim 5. 1898’de Francis Richard Maunsell Tarafından Hazırlanan Trabzon Şehir Haritası

Kaynak: Babul, Esra (2019), Trabzon’da Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayı: Kişi/Yer/Yapı Diyalogları, 106.

⁵⁶ Müceddeden kelimesi “yenilemek, yeni bir yol açmak” anlamına gelen tecdit kökünden türemiş olup “yeni olarak, yeniden, yeni baştan, tekrar” anlamını taşımaktadır. Devlilioğlu ve Kılıçkanı, 1976: 273; Küflü, 1977: 317; Özön, 1988: 548; Sami, 2016: 1291; Gördün, 2011: 234

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşiv belgeleri, Trabzon Şer'iyye Sicilleri, Trabzon Vilayet Salnameleri ve mevcut literatür değerlendirildiğinde şehirde 15 farklı tabya inşası tespit edilmiştir.

Tablo 1. Trabzon Tabyaları Listesi

No	Tabya Adı	Konum	İnşa Tarihi	Yeniden İnşa Tarihi
1.	Güzelhisar Tabyası	Kalepark/Ganita/Güzelhisar	1818	1837
2.	Moloz (Meloz) Tabyası	Kale surlarının önü	1818	1837
3.	Çömlekçi (Telli Tabya-Som Tabya) Tabyası	Çömlekçi Limanı mevki	1818	-
4.	Ayasofya Tabyası	Ayasofya Camii mevki	1818	1837
5.	Polathane Tabyası	Polathane Limanı mevki	1818	1837
6.	Akçaabat Tabyası	Sahil şeridi	1818	1837
7.	Boztepe Tabyası	Boztepe mevki	1837	-
8.	Kavak Tabyası	Kavak mevki	-	1837
9.	Faroz Tabyası	Faroz mevki	1837	-
10.	Tabakhane (Debbağhane) Tabyası	Tabakhane Camii mevki	-	-
11.	Osman Bey Tabyası	-	-	-
12.	Campos Tabyası	Değirmendere mevki	-	-
13.	Sargana Tabyası	Sargana Burnu mevki	1818	-
14.	Kireçhane Tabyası	Kireçhane Burnu mevki	1818	-
15.	Akçakale Tabyası	Akçaabat kazası Akçakale mevki	1818	-

Arşiv belgelerinden elde edilen bilgiler derlendiğinde inşa edilen tabyaları şu şekilde kısaca tanımlamak mümkündür.

- Güzelhisar Tabyası: Şehrin başlıca savunma noktalarından biri olan Güzelhisar mevki şehir limanına yakın konumu ve topografyasının sunduğu avantajla tabya inşasına en uygun yerlerdendir. 1818'de Hasan Paşa'nın talebi üzerine inşa ettirilen ve 1837-1883 yıllarında detaylı onarım gören tabya askerlerin eğitim, barınma, sosyal hizmet ve depolama ihtiyaçlarına imkân sunan birimleriyle şehrin merkez tabyası olarak görev yapmıştır.
- Moloz Tabyası: Arşiv belgelerinde Moloz veya Meloz şeklinde adlandırılan tabya 1818'de Hasan Paşa tarafından Moloz limanını korumak amacıyla kale surlarına bitişik inşa ettirilmiştir. Moloz Burcu mevkiinde inşa edilen tabya günümüzde varlığını halen devam ettirmektedir.
- Çömlekçi Tabyası (Som Tabya-Telli Tabya): Arşiv Belgelerinde Som Tabya/Telli Tabya olarak gördüğümüz bu tabya şehir haritalarından anlaşıldığı üzere Çömlekçi limanını koruyacak şekilde bugünkü limanın güney kesiminde kalan yerde inşa edilmiştir. 1902 Feruhan Bey bu tabyadan, doğu varoşunun sonunda yani limanın doğu sahilinde limanı ve şehri düşman gemilerine karşı koruyan Telli Tabya denilen bir tabya olarak bahsetmektedir. Dolayısıyla Hasan Pasa döneminde yapılan tabyalardan biri de budur.⁵⁷ Tabya, şehrin ana savunma hattını oluşturan önemli tahkimatlardan biri olarak ön plana çıkmıştır.
- Ayasofya Tabyası: Sotka Tabya şeklinde de adlandırılan tabya şehrin batı varoşunda ticari etkinliğin ve nüfus yoğunluğunun az olduğu Ayasofya Camii mevkiinde inşa edilmiştir. 1818'de Hasan Paşa'nın kıyı şeridinde savunma hattı oluşturmak amacıyla inşa ettirdiği

⁵⁷ Bijişkayan, 1998: 139; Yılmaz, 2012: 382.

tahkimatlardan biri olan tabya saldırı ve tehlikelere açık bir konumda yer alan Ayasofya Camii'ni koruma amacı taşımıştır.

- Polathane Tabyası: Karadeniz kıyı şeridinde aktif ticari bölgelerinden biri olarak ön plana çıkan Trabzon'un özellikle olumsuz hava koşullarında gemilerin demirlemesine olanak sağlayan Polathane Limanı'nın 19. yüzyılın başlarında Ruslar tarafından sıklıkla bombalanması limanın emniyeti ve güvenliği için savunma yapılarının inşasını gerektirmiştir. Bu nedenle Hasan Paşa tarafından 1818'de Akçaabat kazasının liman mevkiinde tabya inşası gerçekleştirilmiştir. Tabya arşiv belgelerinde Polathane/Pulathane/Pulatna ifadeleriyle tanımlanmıştır.
- Akçaabat Tabyası: şehrin batısında yer alan Akçaabat kazası İpekyolu güzergâhında önemli bir durak olup limanı ile ön plana çıkmıştır. Şehir merkezinde yer alan liman ve sahil şeridi gibi Akçaabat kazasının kıyı kesiminde de savunma hattı oluşturulması önemli bir konu olmuştur. Bu nedenle Trabzon Valisi Hasan Paşa tarafından 1818'de tabya inşası gerçekleştirilmiştir.⁵⁸ Ayrıca dönem şartlarının getirisi olarak 1837'de Tonya Âyanı Hacı Salihzâde Ali Ağa ve Polathane Âyanı Safazâde Mehmed Ağa marifetiyle kazanın belirli mahallerinde yoğun bir savunma tahkimatı inşası gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır.⁵⁹
- Boztepe Tabyası: şehre hâkim bir tepe üzerinde Hicri, 1253/Miladi 1837 yılında Mîr-i mîrân-kiram Şatırzâde Osman Paşa'nın tahsis ettiği bütçeyle Boztepe mevkiinde inşa edilmiştir.⁶⁰
- Kavak Tabyası: 1879 Trabzon Vilayeti Salnamesinde zikredilen Kavak Tabyası ile ilgili en erken tarihli arşiv belgesi 1837'deki şehirde yeniden inşası ve onarımları yapılan tabyaların listesinin sunulduğu kayıttır.⁶¹ Belgede yer alan "... Kavak mevkilisinde müceddeden kâgir bir tabya" ifadesi dolayısıyla tabyanın bahsi geçen tarihten önce inşa edildiği anlaşılmaktadır. Ancak tabyanın Hicri 1205-1206/Miladi 1790-1791 tarihli 1914/127 numaralı Trabzon Şer'iyye Sicil defterinde listelenen mevkiiler arasında olmayışı ve 1818 tarihli Hasan Paşa tarafından inşa ettirilen tabyalar arasında zikredilmeyişi nedeniyle inşa tarihi ile ilgili kesin bir sonuca ulaşılamamıştır.⁶²
- Faroz Mevkiindeki Tabya: Adını tam olarak belirleyemediğimiz bu tabya şehrin en batısında yer alan tabyadır ve konumu itibarı ile Faroz Mahallesi sınırları içinde görünmektedir. Bu tabyanın da adının Hasan Paşa'nın döneminde yapılan üç tabya arasında geçmediğine ve seyyahlarında bu dönemde böyle bir savunma yerinden bahsetmediğine göre bu tabyanın yüzyılın ikinci yarısında yapılan tabyalardan biri olduğu anlaşılmaktadır.⁶³
- Tabakhane Tabyası: Tabakhane Camii mevkiinde Eski Trabzon Müzeler Müdürü Arkeolog Nilgün Yılmaz tarafından gerçekleştirilen bir kurtarma kazısında ortaya çıkan tabyanın üzeri kapatılmıştır.⁶⁴ Osmanlı arşiv belgelerinde izi sürülemeyen ancak Hicri 1205-1206/Miladi 1790-1791 tarihli 1914/127 numaralı Trabzon Şer'iyye Sicil defterinde Debbâghane Tabyası olarak bahsi geçen tabyanın Tabakhane Tabyası olması muhtemeldir. Tabyanın Hasan Paşa'nın inşa ettirdiği tabyalar arasında adının geçmemesi ve 1790-1791 tarihli sicil kaydında top yerleştirilen mevkiiler arasında yer alması nedeniyle 19. yüzyıl öncesinde inşa edilmiş olduğu kabul edilebilir.

⁵⁸ BOA, C.AS, 198: 8503. 02 Safer 1234 [01 Aralık 1818].

⁵⁹ BOA, D..BŞM.BNE.d., 16475. 25 Recep 1253 [25 Ekim 1837].

⁶⁰ BOA, D..BŞM.BNE.d., 16475. 25 Recep 1253 [25 Ekim 1837].

⁶¹ Emiroğlu, 1995: 295; BOA, D..BŞM.BNE.d., 16475. 25 Recep 1253 [25 Ekim 1837].

⁶² Eynallı, 2002: 299-300; BOA, C.AS, 198: 8503. 02 Safer 1234 [01 Aralık 1818].

⁶³ Yılmaz, 2012: 382.

⁶⁴ Ülkü, 2012: 834.

- Osman Bey Tabyası: 1790-91 tarihli sicil kaydında karşımıza çıkan Osman Bey Tabyası ile ilgili sicil kaydı dışında herhangi bir bilgi ulaşılamamıştır.⁶⁵ Hicri 1253/Miladi 1837 tarihli arşiv belgesinde şehirde Şatırzâde Osman Paşa marifetiyle Ayasofya semti İncirlik mahallinde ve Trabzon Âyanı Falcızâde Osman Bey tarafından Boztepe mevkiinde bir adet çit tabya inşasından bahsedilmektedir. Belgede mevcut tabyalardan onarım veya yeniden inşası gerekli görülen tabyalardan “müceddeden” ifadesi ile bahsedilmiştir.⁶⁶ Bu nedenle sicil kaydında karşımıza çıkan tabyanın Falcızâde Osman Bey ve Şatırzâde Osman Paşa’dan farklı bir bey veya paşa tarafından 19. yüzyıl öncesinde inşa edildiği sonucuna ulaşmak mümkündür.
- Campos Tabya: 19. yüzyılda şehrin ticaretinde önemli bir aksı temsil eden Değirmendere güzergâhında derenin denize döküldüğü kısmın sağ tarafında yer alan tabyadır.⁶⁷ Tabya ile ilgili arşiv belgelerinde herhangi bir belge bulunmadığından inşa tarihi ile ilgili yorum yapmak mümkün olmamıştır.
- Sargana Tabyası: Tarihi belli olmayan Bâb-ı Defterî Başmuhasebe Kalemi Bina Emmini Defterlerinde “... üç saat mesâfe Polathâne limanını muhâfız Sargana burnu ta’bîr olunur mahalde ... birer tabya inşâsiyçün hâlâ vâlî-i vâlâ-şân-ı eyâlet-i Trabzon ve muhâfız-ı kal’a-i Faş ve mutasarrıf-ı livâ-i Gönve devletlü Mehmed Hüsrev Paşa hazretlerine ve bu fakîre hitâben mevâdd-ı mezbûrenin keşfine ta’yîn buyrulan hâssa mi’mârı hulefâsından Selim Şakir Efendi kulları ve mühendishâne-i hümâyûndan sınıf-ı sâni olan Mehmed Tahir Efendi kulları ...” ifadeleriyle Sargana Tabyasının inşası ile ilgili bilgi verilmektedir.⁶⁸ Bahsi geçen belgenin tarihinin belirsiz olmasına rağmen Hâssa Mi’mârı Selim Şakir Efendi ve Mühendishâne-i Hümâyûndan Mehmed Tahir Efendi’nin tabya inşası için 1818’de şehirde çalışmalarına başlandığı bilinmektedir.⁶⁹ Buradan hareketle tabyanın inşasının bahsi geçen dönemde gerçekleştirildiğini söylemek mümkündür.
- Kireçhane Tabyası: 1879 Trabzon Vilayeti Salnamesinde listelenen tabyalardan olan Kireçhane Tabyası hakkında Bâb-ı Defterî Başmuhasebe Kalemi Bina Emmini Defterlerinde tabyanın inşası ile ilgili bilgiler bulunmaktadır.⁷⁰ Belgede Sargana Tabyası’nda olduğu gibi Mimar Selim Şakir Efendi ve Mühendis Mehmed Tahir Efendi’nin görevlendirildiği aktarılmıştır.⁷¹ Buradan hareketle tabyanın Sargana Tabyası’yla aynı zamanda inşa edildiği anlaşılmaktadır.
- Akçakale Tabyası: 1879 Trabzon Vilayeti Salnamesindeki tahkimatlardan biri olan tabya Akçaabat’ın Akçakale mevkiinde 1828 yılında inşa edilmiştir.⁷²

Bahsi geçen tabyalardan kıyı şeridindeki savunma hattının başlıca tahkimatları Güzelhisar Tabyası, Moloz Tabyası, Çömlekçi Tabyası ve Ayasofya Tabyası iken şehrin önemli kazalarından biri olan Akçaabat’ın sahilini ve Polathane Limanı’nın savunulmasında ise Polathane Tabyası önemli görev üstlenmiştir. Arşiv belgelerinden şehrin saldırılar karşısında savunulmasında etkin rol oynayan bu tabyaların konumları ve sınırları, çevresi ile kurdukları ilişkiler, kullanım biçimleri, mevcut yapılarda gerçekleştirilen onarım ve tamiratlar, boyutları ve malzemeler gibi fiziksel durumlarına ilişkin bilgilere ulaşılmaktadır. Bu nedenle gerek bahsi geçen tabyaların şehrin savunma hattının temel unsurlarını oluşturması gerekse de arşiv kayıtlarından ulaşılan bilgiler nedeniyle bu tahkimatlar ile ilgili detaylı bilgi verilmesi gerekliliği doğmuştur.

⁶⁵ Eynallı, 2002: 299-300.

⁶⁶ BOA, D..BŞM.BNE.d., 16475. 25 Recep 1253 [25 Ekim 1837].

⁶⁷ Yılmaz, 2012: 382

⁶⁸ BOA, D..BŞM.BNE.d., 16229.

⁶⁹ BOA, C.AS, 198: 8503. 02 Safer 1234 [01 Aralık 1818].

⁷⁰ Emiroğlu, 1995: 295; BOA, D..BŞM.BNE.d., 16475. 25 Recep 1253 [25 Ekim 1837].

⁷¹ BOA, D..BŞM.BNE.d., 16229

⁷² Emiroğlu, 1995: 295; Emiroğlu, 2012: 240

2.1. Güzelhisar Tabyası

Günümüzde şehrin kuzey köşesinde yer alan Güzelhisar Burnu, Doğu ve Batı ticaretinde İpek-yolu Ticaret'inin Karadeniz'deki aksının denize uzanan en önemli durak noktasını temsil etmektedir. Trabzon Limanına yakın bir konumda ve İskender Paşa mahallesinde yer alan Güzelhisar Burnu kuzeyden deniz ile sınırlanmaktadır. Üç tarafı deniz ile çevrelenen saray yeri denizden oldukça yüksekte olup kıyı şeridi boyunca hem denize hem de şehir limanına en hâkim noktalardan birinde oldukça geniş bir alanda yer almaktadır. Tabyanın yerleştirildiği mevki 1878 Vilayet Salnamesinde "... iskele de kâin bir rüsumat nezareti dairesinin üst tarafındaki tepe üzerinde bir mevki-i ferah-fezâdâ ..." şeklinde tanımlanmıştır.⁷³ Ayrıca saray yeri etrafını çevreleyen surlar ile birlikte hem oldukça korunaklı hem de herhangi bir saldırı durumunda savunma imkânı sağlamaktadır.

Erzurum ticaret yolunun ilk basamağı olup, şehir meydanına ve limanına oldukça yakın, denizin içine uzanan oldukça yüksek burun biçimindeki konum bir yandan savunulması kolay bir mahal iken diğer yandan Çömlekçi Limanı'nın savunulmasında önemli rol oynayacak bir topografya oluşturmaktadır. Bu nedenle limanın savunulmasında öncelikli olarak Üçüncüzâde mevki olarak adlandırılan Güzelhisar Burnuna yedi tanesi doğrudan limanı gören doğu tarafına, iki tanesi kuzey sınırında denizden gelecek saldırılara karşılık verebilecek ve bir tanesi de hem denizi hem de limanı savunmada görev alabilecek şekilde kuzeydoğuya konumlandırılan bataryalar yerleştirilmiştir.⁷⁴ Ayrıca askeri mühimmatın depolanabileceği bir de cephane inşa edilmiştir.

Güzelhisar mevkiinin havadar bir konumda, çok sayıda binayı çevreleyen biçimde inşa edilmiş olması, topografik ve yerleşim özelliklerinin sağlamış olduğu avantajlar yalnızca şehrin savunulmasında değil şehre gelen zahirenin depolanması, seferlerde cephaneye gönderilecek miri zahirenin sevkiyatının buradan gerçekleştirilmesi ve özellikle şehir yaşamını etkileyen salgınlarda merkez karantinanın bu mevkide kurulmasına neden olmuştur. 19. yüzyılda özellikle İran'dan gelen yolcular için bir durak noktası olup şehrin salgın hastalıklara karşı savunulmasında kapı görevi gören karantina merkezi de bu mevkide olup aynı anda hem hastalara hem de askerlere hizmet veren bir yer haline dönüşmüştür.⁷⁵

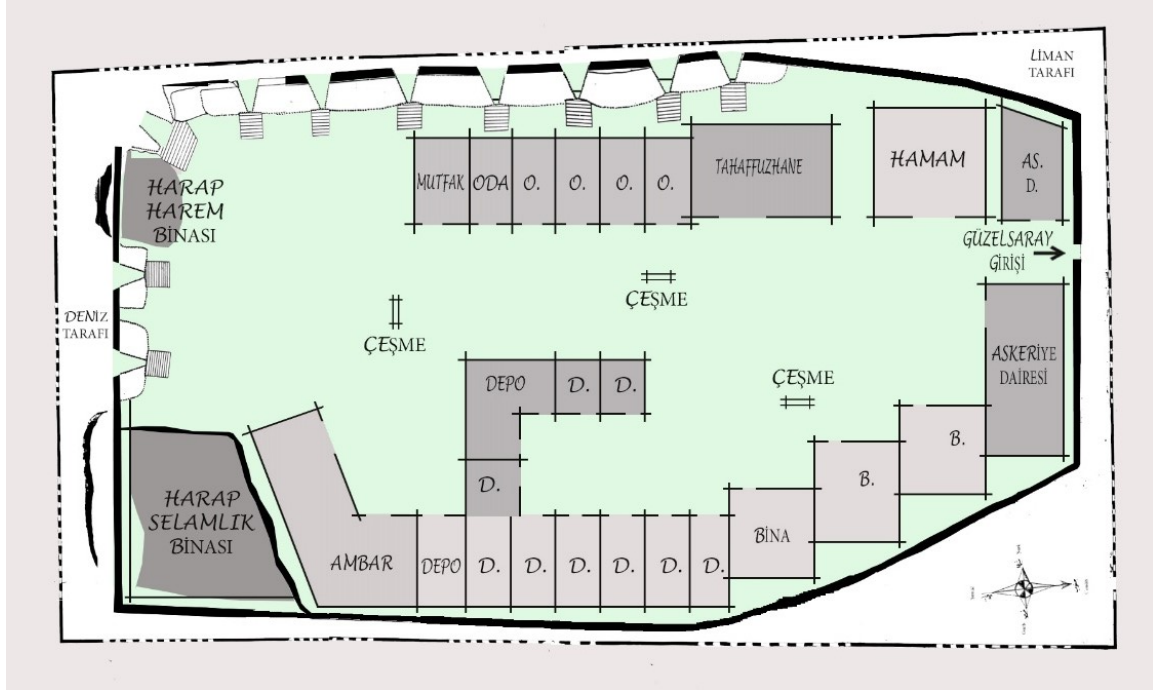
1818'de Trabzon Valisi Hasan Paşa tarafından inşa ettirilen Güzelhisar Tabyası 1740'ta Üçüncüzâde Ömer Paşa'nın inşa ettirdiği Güzelsaray/Güzelhisar'ın bahçesinde yer almaktadır. Sarayın tek katlı ve iki katlı yaşam birimleri, odalar, depo, ambar, hamam, ahır ve çeşme gibi konaklama ve hizmet ihtiyaçlarına imkân sunan teşkilatlı yapısı farklı amaçlar için kullanıma imkân sunmaktadır. Nitekim 19. yüzyılın başlarından itibaren şehri etkisi altına alan salgınlarda Güzelhisar karantina merkezi olarak da görev yapmıştır. Bahsi geçen dönemde mahallin karantina olarak da kullanılması nedeniyle yapılar yetersiz kalmış, bu nedenle de artan ihtiyaçlar doğrultusunda mekân gereksinimin karşılanabilmesi için tahtâni ve fevkâni birkaç oda inşa edilmiştir.⁷⁶

⁷³ Emiroğlu, 2012: 295.

⁷⁴ BOA, HAT, 598: 29329. 25 Zilhicce 1243 [14 Aralık 1827]

⁷⁵ Walpole, 1878: 217.

⁷⁶ Babul, 2019: 99.

Resim 6. 1818 Güzelhisar Tabyası Mekân Organizasyonu

Kaynak: Babul, Esra (2019), Trabzon'da Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayı: Kişi/Yer/Yapı Diyalogluğu, 126.

Ayrıca zaman içerisinde özellikle mevkiinin rüzgâra açık bir konumda yer alması belirli aralıklarda odaların ve binaların tamir ve bakımını gerektirmiştir. Bu doğrultuda Güzelhisar Tabyasında 1837, 1868 ve 1883 yıllarında olmak üzere üç defa onarım gerçekleştirilmiştir.⁷⁷ 1837'deki onarımda Tophane-i Amire Piyade İkinci Alayı Miralayı Besim Bey ve Mühendis Mehmed Raşid Efendi tabyayı inceleyerek müceddeden inşasına karar vermişlerdir.⁷⁸ 1868'de ise Trabzon valisi tarafından merkezi otoriteye tabyadaki koğuş ve sundurmaların tamire ihtiyaç duyduğu belirtilerek bütçe istenmiştir.⁷⁹ Bunun üzerine verilen kararda devletin her kademesinde büyük maddi sıkıntılar yaşandığı ve açık bir şekilde tasarrufa gidildiğinin altı çizilerek açıkça ihtiyaç görülmediği sürece inşa gerçekleşmemesine rağmen Bâb-ı Aliden gelen emir doğrultusunda koğuş ve sundurmaların tamirinin yapılmasının gerekli görüldüğü anlaşılmaktadır. Bu iş için keşif yapılarak 14.000 kuruş bütçe verilirken inşaatın yapılması için de Mütahhit Hayri Efendi görevlendirilmiştir.

Güzelhisar Tabyası'ndaki en detaylı onarım 1883'te gerçekleştirilmiştir. Onarımda öncelikle Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayı'nın bahçesinde 6,75 m derinliğinde toprak hafriyatı yapılmıştır. Ardından kazı çalışması genişlettilererek tabyanın yerleştiği alan büyütülmüştür. Hafriyatta açığa çıkan kaya ve taş gibi malzemeler tabya duvarının inşasında kullanılmak üzere ayrılırken toprak vb. malzemeler inşa alanından uzaklaştırılmıştır. Tabya siper duvarları 161,25 m uzunluğunda ve 3,75 m genişliğinde, iç cephesi sıkıştırılmış taş ve toprak malzemeyle, dış cephesi ise yontma küfeki taşı kullanılarak inşa edilmiştir. Bahsi geçen duvarların inşasında mevcut taş malzeme kullanılırken, duvar yüzeyinde 9 m² alana sahip 15 adet mazgal açılmıştır. Saray bahçesinin İskender Paşa Mahallesi tarafına bir cephanelik inşa edilmiştir. 3,75 m derinlikte toprak altına inşa edilen cephaneliğin üç tarafı kâgir taş duvar ile çevrelenmiştir. Üzeri kâgir

⁷⁷ BOA, D..BŞM.BNE.d., 16475. 25 Recep 1253 [25 Ekim 1837]; BOA, A.MKT.MHM., 424/18. 29 Cemaziyülahır 1285 [17 Ekim 1868]; BOA, C.AS., 639/26903. 29 Zilhicce 1300 [31 Ekim 1883].

⁷⁸ BOA, D..BŞM.BNE.d., 16475. 25 Recep 1253 [25 Ekim 1837].

⁷⁹ BOA, A.MKT.MHM., 424/18. 29 Cemaziyülahır 1285 [17 Ekim 1868]

tonoz ile örtülen cephaneliğin zemini meşe ahşabı ile kaplanmıştır. Onarımda dikkat çeken hususlardan biri tabyanın kapısına gösterilen önemdir. 36.000 akçe bütçe ayrılan tabya kapısı üç yerinden kuşaklı, karaağaç tahtası ve kilit sistemi kullanılarak yapılmıştır. Hafriyat, siper duvarı, cephanelik ve kapı yeni/yeniden inşa çalışmaları olup bahsi geçen faaliyetler dışındaki çalışmalar mevcut bina ve bahçe duvarlarının onarımı ile ilgilidir. Bu hususta özellikle sarayı çevreleyen duvarların onarımı ön plana çıkmıştır. Liman tarafında yer alan 154,4 m uzunluğundaki kâgir duvarların inşası için önemli bir bütçe ayrılmıştır. Benzer şekilde yine saray bahçesinde mevcut bulunan;

- Kâgir odaların kâgir bölme duvarları,
- Sarayın denize uzanan burnu üzerinde harap halde bulunan iki katlı, üzeri tonoz ile örtülü binadaki on odanın duvarları,
- Liman tarafında bulunan iki katlı kâgir 8 adet oda,
- İskender Paşa Mahallesi tarafında bulunan iki katlı, üzeri tonoz ile örtülü 8 adet odanın onarımı yapılan tamiratta gerçekleştirilen önemli işlerdir.

Tablo 2. Güzelhisar Tabyası'nın İnşa ve Onarımına Ait Gider Tablosu

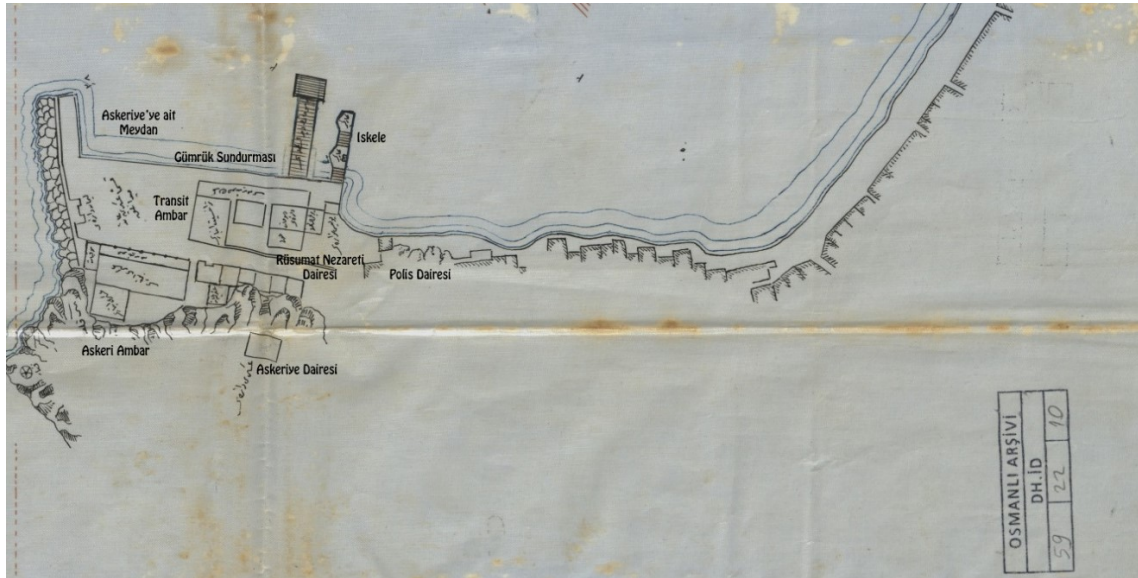
No	Yapılan İş Tanımı	Uzunluk (m)	Genişlik (m)	Yükseklik (m)	Toplam Alan (m ³)	Birim Fiyat (Akçe)	Toplam Fiyat (Akçe)
1.	Zemin açma-toprak hafriyat işi	99,75	71,25	6,75	47.973,5	30	3.764.700
2.	Ek zemin açma-toprak hafriyat işi	56,25	12,75	6,75	4.841	30	
3.	Kazılan toprağın uzaklaştırılması	99,75	71,25	3	21.321,5	120	667.680
4.	Ek olarak kazılan toprağın uzaklaştırılması	56,25	12,75	3	2.151,5	120	
5.	Siper duvarı inşası	161,25	3,75	2,25	2.283	720	2.192.400
6.	Mazgal inşası	-	-	-	135	12	
7.	Cephanelik inşası	6	-	3,75	22,5	4200	168.000
8.	Kapı inşası	2,25	-	3	-	-	36.000
9.	Liman tarafındaki kâgir duvar onarımı	154,5	0,75	6,75	12.514,5	60	111.240
10.	Kâgir odaların duvar onarımı	42	0,75	2,25	351	60	28.080
11.	Deniz tarafındaki binanın onarımı	124,5	1,50	9	2.988	60	239.040
12.	İskele tarafındaki odaların onarımı	113,25	1,50	9	2.718	60	217.440
13.	Trabzon tarafındaki odaların onarımı	105,75	1,50	9	2.538	60	203.040
14.	İskender Paşa Mah. tarafındaki odaların onarımı	198	1,50	7,5	2.460	60	196.800
Toplam Masraf							7.824.420

Kaynak: BOA, C.AS:639/26903, (1883)

Güzelhisar Tabyası'nın konumu nedeniyle sürekli rüzgâr ve neme maruz kalarak onarım ve tamir gerektirirken değişen ihtiyaçlar doğrultusunda askerlerin konaklaması ve askeri mühimmatın depolanması için yeni yapıların da inşası gerçekleştirilmiştir.⁸⁰ Bu hususta özellikle askerlerin konaklaması ve dinlenmesi için inşa edilen misafirhane önemlidir. Ancak bahsi geçen misafirhane askerlere tahsis edilmiş olsa da amacının dışında kullanılarak kiraya verilmiştir. Bu süreçte ıslahhanenin 200 kişilik mektebinde 450 asker yerleştirilmiştir. Askerlerin yerleştirildiği ıslahhane mektebinin uygun olmayan koşulları ve tifo hastalığının şehirde git-tikçe yayılması üzerine askerlerin burada konaklaması sakıncalı görülmüş ve doktor raporlarına da yansımıştır. Bu nedenle Trabzon valisi Güzelhisar'da askerlerin istirahati için inşa edilen misafirhanenin kiraya verilmek için bekletilmesinden vazgeçilerek askerlerin hizmetine sunulmasını talep etmiştir.

Güzelhisar Tabyası'nın özellikle limana yakın konumu askeri mühimmat ve teçhizatın sevkiyatında tabyayı ön plana çıkarırken depolama için mekân gereksinimi de arttırmıştır. Depolama ihtiyacı için bir yandan Güzelhisar'ın mevcut binaları kullanılırken diğer yandan da yeni depo ve ambar inşaları gerçekleştirilmiştir.⁸¹ Nitekim 1880'li yılların başında Güzelhisar'ın liman tarafındaki iskeleye inen cadde üzerinde Rüşumat Nezareti Dairesi önünde yeni bir ambar inşa edilmiştir.⁸² Tophane-i Amire'den şehre gönderilen barut ve miri zahire burada depolanmaya başlamıştır.

Resim 6. 1818 Güzelhisar Tabyası Mekân Organizasyonu

Kaynak: BOA, DH.İD:59/22, (1911)

Güzelhisar Tabyası'nın şehrin en işlek ve merkeze yakın konumunda ve özellikle kara ve deniz ticaret yolunun önemli bir durak noktasında nüfus yoğunluğu ile dikkat çeken bir mevkide yer alması beraberinde birtakım sorunları da beraberinde getirmiştir. Bu hususta 1863 tarihli arşiv belgesinden de izlenebildiği üzere Fransız Sefareti bu konuya dikkat çekmiştir.⁸³ Savaş zamanı orduya mahsus mühimmatın Trabzon'un doğu tarafında ve şehrin en kalabalık mahallesi olan Güzelhisar'da muhafaza edildiğini, savaş zamanında bu durumun mazur görülmüş olduğunu ancak barış zamanında barut ve kurşun dolu humbaraların hala burada muhafaza edilmesinin tehlike arz ettiğini belirtmiştir. Bir neferin dikkatsizliği sonucu çıkan yangında büyük

⁸⁰ BOA, BEO: 2877/215737. 23 Cemaziyülahır 1324 [23 Temmuz 1906].

⁸¹ Babul, 2019: 91-93.

⁸² Emiroğlu, 1995: 341-344.

⁸³ BOA, HR.TO: 206/9. 10 Rebiyülevvel 1280 [25 Ağustos 1863].

tehlikenin ortaya çıktığını aktaran Fransız Sefareti halk için tehlike arz eden mühimmatın buradan sevkini talep etmiştir. Ayrıca şehre yerleşen yabancı tüccarların da aynı talepte bulunduğunu ancak sonuç alınmadığından bahsetmiştir. Bâb-ı Aliye ulaşan şikâyetler sonucunda tehlike arz eden mühimmatın sevkiyatı için gereken masrafın Trabzon ahalisinden teminini uygun görmüş ise de bu karar eşraf tarafından kabul görmemiştir. Fransız elçi masrafın halk tarafından karşılanmasının adaletsizlik olduğunu hükümetin kendi tebaasının refah, huzur ve emniyeti için bu duruma çözüm bulması gerektiğini, kırk bin nüfuslu şehrin böyle tehlikeli bir durumda bırakılmayacağını, mühimmatın kale haricinde mevcut bulunan barut deposu ile sahil tabyalarındaki mahzenlere yerleştirilmesi ile sorunun çözüme kavuşturulacağını belirtmiştir. Bu hususta Tophane-i Amire tarafından ihtiyaç dâhilinde satılmak için Trabzon'a gönderilen barutun 1880'li yılların başında Boztepe'nin arkasında inşa edilen cephaneye, askeriye tahsis edilen miri zahire ve mühimmatın ise Kuzgun Dere mevkiinde müceddeden inşa edilen büyük cephaneliğe taşınması uygun bulunmuştur.⁸⁴ Nitekim 1907 tarihli Osmanlı arşiv belgesi de Trabzon Güzelhisar askeri idaresi altında bulunan ve askeri mühimmatın saklandığı depoların şehrin merkezine oldukça yakın bir konumda olduğu ve tutuşmaya elverişli maddelerin şehrin güvenliği için sakıncalı oluşturduğunu, bu nedenle herhangi bir felaketten korunmak için mühimmatın şehrin dışında bulunan cephaneliğe naklinin gerçekleştirildiğini aktarmaktadır.⁸⁵

Konumlandırıldığı topografyanın özellikleri neticesinde liman, denizden farklı yönlerden gerçekleştirilebilecek saldırılara karşı limanın savunmasına önemli katkı sağlayacak Güzelhisar Tabyası'nın kıyı tabyalarından olduğunu söylemek mümkündür. Şehrin merkezinde inşa edilen Güzelhisar Tabyası aynı zamanda diğer tabyalarla iletişim halinde olarak savaş döneminde idare merkezi görevini de üstlenmiştir. Güzelhisar Tabyası'nda savunma yapılarındaki temel amaç gereği öncelikli gaye sağlamlık ve dayanıklılık olmuş estetik kaygılar yok denecek düzeyde ikinci planda tutulmuştur. İnşa edildiği konuma göre şekillenen tabya özellikle limanın savunmasındaki stratejik kararlara göre şekillendirilmiştir. Tabyanın plan şeması incelendiğinde öncelikli olarak siper ve mevzilerden oluşan istihkâmlar olduğu anlaşılmaktadır. Bunun nedeni 1740'ta Üçüncü zâde Ömer Paşa tarafından oldukça büyük bir şekilde inşa ettirilen Güzel Saray'ın birçok farklı fonksiyona hizmet sağlayacak birime sahip olmasıdır. Nitekim sarayın mekânsal organizasyonunda yer alan tahtâni ve fevkani odalar, depo ve ambarlar, mutfak, fırın, hamam gibi mekânsal düzenlemeler tahkimattaki birliklerin yeni bir yapı inşası gerektirmeden gündelik faaliyetlerinin aksamadan yürütülmesinde büyük kolaylık sağlamıştır. Ancak gerek şehirde salgınların vuku bulması gerekse de toplum düzenin bozan kişilerin burada muhafaza altına alınması ve askeri birliklerin konaklaması gibi değişen ve artan ihtiyaçlar doğrultusunda askeri misafirhane ve nöbetçi barakaları gibi birtakım yeni inşa faaliyetlerinin de gerçekleştiği bilinmektedir.

2.2. Moloz Tabyası

Tabyaların konumlandırılmasında en önemli etki olan stratejik alanların savunulmasına yönelik tutum Moloz Tabyası'nda da karşımıza çıkmaktadır. Ortaçağ'da Moloz mevkiinde İmparator Hadrianus tarafından inşa ettirilen suni liman, şehir yaşamının başladığı İç Kale/Kale Hisar/Yukarı Hisar'dan deniz kenarına doğru gerek sosyal yaşamın gerekse de ticari yaşantının yayılmasını tetiklemiştir.⁸⁶ Aşağı Hisar olarak adlandırılan mevki Yukarı Hisar ve Orta Hisar'a oranla daha geç bir tarihte surlar ile çevrelenerek Moloz ve Mumhane Kapıları ile de deniz ve ticaret alanları ile ilişkisi kurulmuştur.⁸⁷ Aşağı Hisar surları önünde yer alan bugünkü Moloz civarında Moloz limanının çevresinde yer alan bedesten, hanlar, cami, hamam ve çeşme gibi yapılar ile kurmuş olduğu ilişki ve bu yapılarla yakınlığı şehir içi ticarete hizmet eden en önemli

⁸⁴ Emiroğlu, 1995: 341-344.

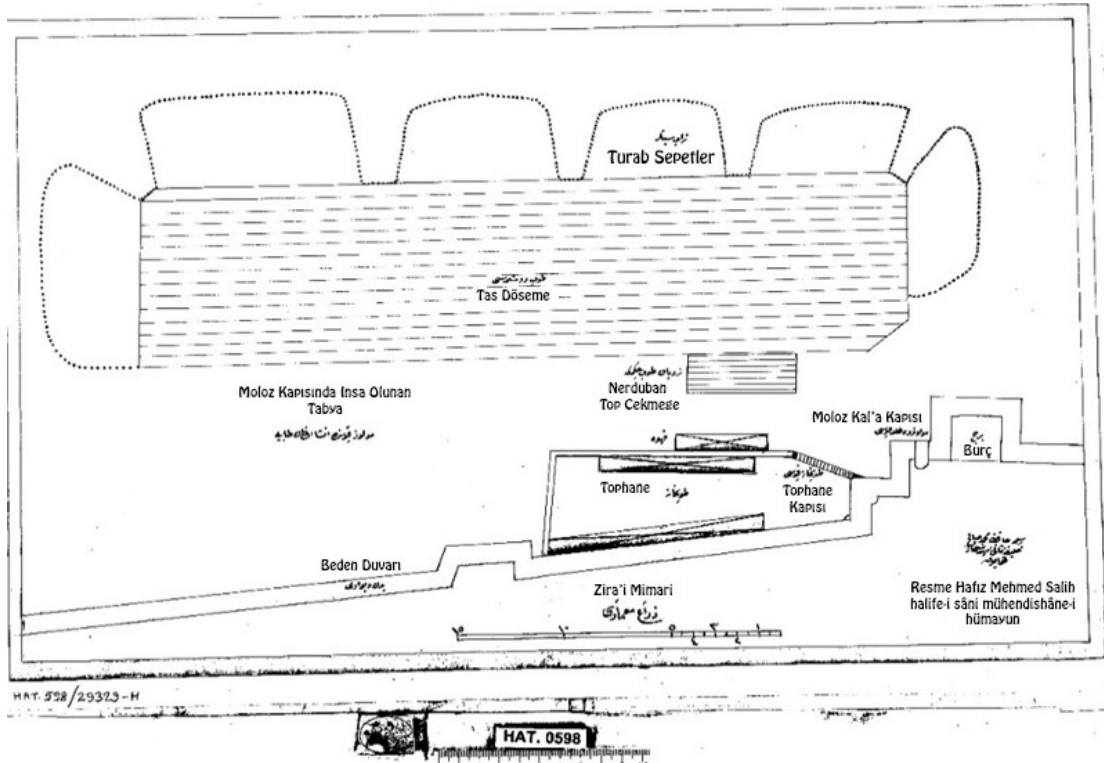
⁸⁵ BOA, DH.MKT.: 2850/43, 1 Cemaziyülahır 1327 [20 Haziran 1909].

⁸⁶ Miller, 2007: 8.

⁸⁷ Demirkaya Üstün, 2014: 95.

liman olduğunu göstermektedir.⁸⁸ Moloz kapısı önlerinde sur dışında yer alan ve aktif ticarete önemli rol oynayan limanın denizden gelebilecek saldırılar karşısında savunmasız bir konumda kaldığı yadsınamaz bir gerçektir. Bu nedenle Aşağı Hisar surlarının hemen önünde Moloz kapısının bitişiğinde altı bölmeli bir tabya inşa edilmiştir. 1818'de Trabzon Valisi Hasan Paşa tarafından kesme taş kullanılarak inşa ettirilen tabya estetik kaygılardan süs ve ince işçilikten yoksundur.⁸⁹ Belirli bir plan tipolojisine sahip olmayan tabya kendine has plan tipi ve strüktürel özelliklere sahiptir. Moloz kapısından da erişim sağlanan tabyaya bir de tophane eklenmiştir. Askeri mühimmat ve silahlarında depolanmasına ve muhafaza edilmesine olanak sağlayan tophane Aşağı Hisar surlarına bitişik inşa edilmiştir. Alan savunmasının temel olarak hedeflendiği tabya düzeninde askerlerin eğitim gördüğü ve gündelik ihtiyaçların giderileceği barınma, hamam, mutfak gibi servis mekânlarının da inşa edilmediği anlaşılmaktadır. Askerlerin bu gibi ihtiyaçlarının şehrin merkez tabyası olan Güzelhisar Tabyası'ndan karşılandığını düşünmek mümkündür.

Resim 7. 1818 Moloz Tabya Haritası

Kaynak: BOA, HAT:598/29329, (1818)

Güzelhisar Tabyası'nda olduğu gibi Moloz Tabyası'nda da onarım ve tamiratlar gerçekleştirilmiştir. Bu hususta ilk faaliyet Hicri 1253/Miladi 1837'de gerçekleştirilmiştir.⁹⁰ Miralay Besim Bey ve Mühendis Mehmed Raşid Efendi'nin yaptıkları incelemede Moloz mevkiinde kale önünde müceddeden bir kâgir tabyası uygun bulunmuştur. Akabinde Hicri 1265/Miladi 1849'da savunma duvarlarının ve top sundurmasının tamiri gerekli görülmüş 21.000 kuruş bütçe ayrılarak onarım gerçekleştirilmiştir.⁹¹ Tabya da onarımlar gerçekleştirilmiş olmasına rağmen yüzyılın sonlarında tabyanın yeniden bakıma ihtiyaç duyduğu anlaşılmaktadır.⁹² Hicri

⁸⁸ Bıjışkyan, 1998: 97-98.

⁸⁹ BOA, C.AS, 198: 8503. 02 Safer 1234 [01 Aralık 1818].

⁹⁰ BOA, D..BŞM.BNE.d., 16475. 25 Recep 1253 [25 Ekim 1837].

⁹¹ BOA, C.AS, 909/39241. 27 Şaban 1265 [18 Temmuz 1849].

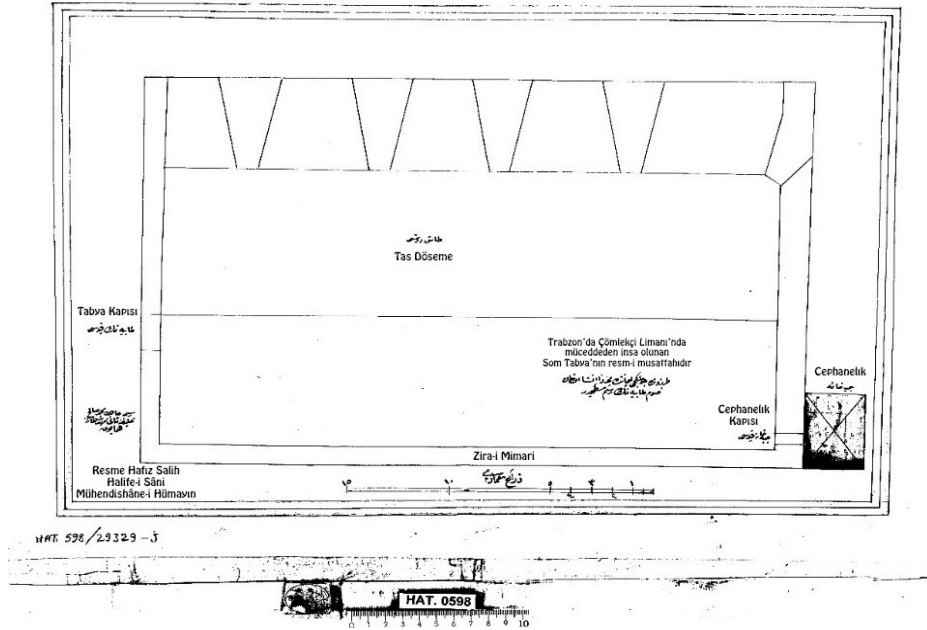
⁹² BOA, Y.MTV, 207/56. 13 Şaban 1318 [8 Ekim 1900].

1318/Miladi 1900 tarihli belge Trabzon Kalesi dâhilinde bulunan Moloz Tabyası'nın emniyet ve güvenlikten yoksun, askerlerin konakladığı ve geceyi geçirdiği odaların bir tarafa eğilerek yıkılmak üzere bir halde olduğunu göstermektedir. Tabyanın içinde bulunan top, tüfek ve tabanca gibi ateşli silahlar ile mermi, kurşun, gülle gibi delici ve patlayıcı maddelerin muhafazasının tehlike arz etmesi nedeniyle bahsi geçen askeri mühimmatın ve bu mühimmatın muhafazasında görev alan neferlerin Güzelhisar Tabyası'na nakli uygun bulunmuştur. Ancak tabyanın saldırı ve tehlikelere açık bir konumda yer alması sebebiyle uygun mahalde bir nöbetçi barakası inşa edilmiştir. 20. yüzyılın başlarında Rus işgalinde bir süre karakol olarak hizmet veren tabyanın günümüzde ön kısmından yol geçirilmiş arka bölümü ise arka bölümleri ise sivil yerleşime açılmıştır.⁹³

2.3. Çömlekçi Tabyası

Trabzon, Osmanlı Devleti için önemli bir ticaret şehri olmasının yanı sıra siyasi ve askeri açıdan da stratejik bir konumda yer almaktadır. Öyle ki sahip olduğu limanlar ve iç bölgelerle olan bağlantısı, Trabzon'u bir liman şehri olarak yalnızca ticaret merkezi biçiminde ön plana çıkarmamış, aynı zamanda savaş malzemesi, iaşe ve asker sevkinde de önemli bir üs haline getirmiştir. Nitekim Çaldıran Savaşı'na giden ordunun zahire, erzak ve mühimmat ihtiyacı Trabzon üzerinden sağlanmış, Osmanlı-İran savaşlarında Trabzon askeri bir ikmal üssü, tedarikçi bir liman rolü üstlenmiştir.⁹⁴ Hem ticari hem de askeri nedenlerden ötürü ön plana çıkan limanın özellikle deniz tarafından gelebilecek tehlikelere açık olduğu ve savunması için birtakım yapılara ihtiyaç duyulduğu Güzelhisar Tabyası'nın inşası için yazılan arşiv belgelerindeki notlara yansımıştır. Bu nedenle kuzey ve doğu tarafından gelebilecek saldırıları önlemek için inşa edilen Güzelhisar Tabyası'na ek olarak yine kuzey ve doğu taraftan gelebilecek tehlikeleri önlemek için limanın hemen önlerine ateş topun yerleştirilebileceği tabya inşa edilmiştir. Som Tabya ve Telli Tabya adıyla da anılan Çömlekçi Tabyası'na küçük ölçekli bir de cephane eklenmiştir.

Resim 8. 1818 Çömlekçi Tabya Haritası

Kaynak: BOA, HAT:598/29329, (1818)

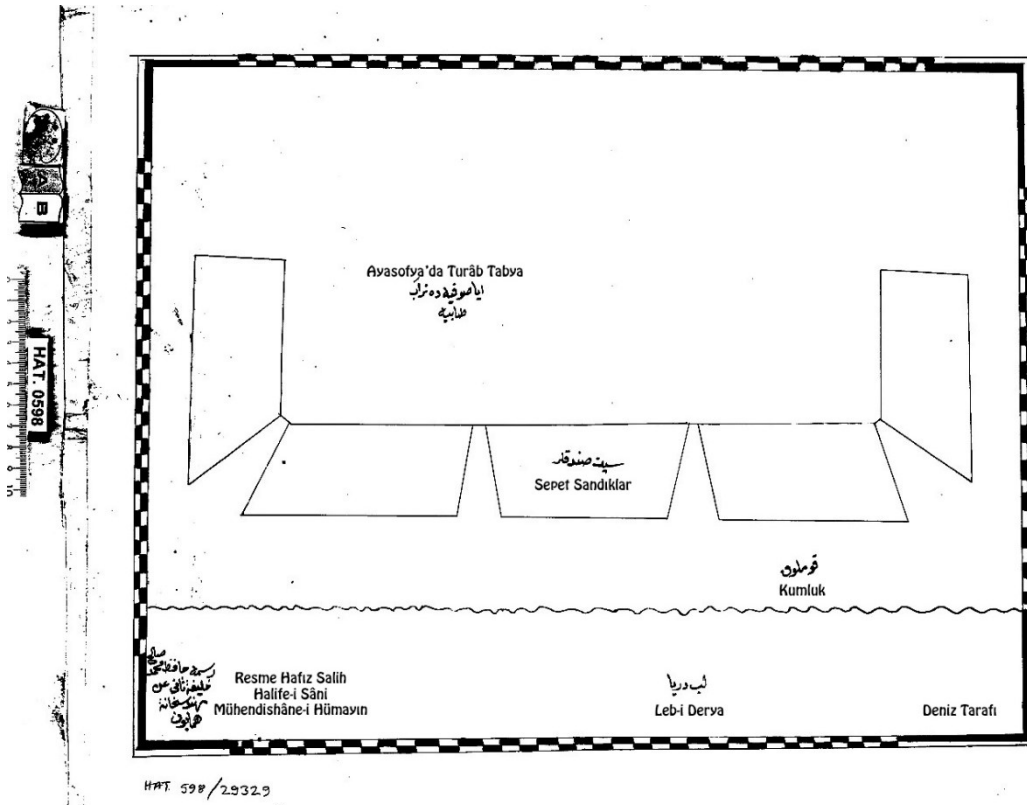
⁹³ Ülkü, 2012: 834.

⁹⁴ Uzunçarşılı, 1964: 263.

2.4. Ayasofya Tabyası

Trabzon'da inşa edilen Güzelhisar Tabyası, Moloz Tabyası ve Çömlekçi Tabyası şehrin askeri, ticari ve nüfus olarak aktif bölgelerinde inşa edilmiştir. Bu mevkielerin özellikle askeri ve stratejik olarak önem haiz etmeleri ve aktif ticarete şehrin en önemli bölgelerini temsil etmeleri nedeniyle savunulması ve korunması öncelikli alanların başında olmasını sağlamaktadır. Ancak Ayasofya Tabyası dikkate alındığında kentin batı varoşlarında sur içi yerleşime oldukça uzak bir noktada ticari ve nüfus yoğunluğu bakımından ikincil bir bölge olduğunu söylemek mümkündür. Bu noktada Ayasofya inşa edildiği Komnenos Hanedanlığı dönemden itibaren önce Hristiyanlık inancının ardından da Osmanlılar döneminde Müslümanlık için dini, ideolojik ve sembolik birçok değer somut göstergesi haline dönüşmüştür. Bu nedenle şehrin surlarından ve kalelerinden oldukça uzak bir konumda yer alan Ayasofya'nın saldırı ve tehlikelere karşı savunulması ve korunması üzerinde düşünülmesi gereken bir konu haline dönüşmüştür. Borider'de Ayasofya'nın konumuna dikkat çekerek herhangi bir kargaşa ortamında yapının şehirden savunulamayacak kadar uzakta olduğunu belirtmiştir.⁹⁵ Bu nedenle de yapının savunulması için Ayasofya'nın hemen önüne kumluk arazi üzerine dört topun yerleştirilebileceği bir tabya inşa edilmiştir.

Resim 9. 1818 Ayasofya Tabya Haritası

Kaynak: BOA, HAT:598/29329, (1818)

2.5. Polathane Limanı Tabyaları: Kireçhane Tabyası ve Sargana Tabyası

Trabzon'a üç saatlik mesafede bulunan Polathane Limanı Akçaabat kazasının merkezinde yer almaktadır. Trabzon limanının özellikle olumsuz hava koşullarında gemilerin demirlemesine imkân vermeyişi askeri ve ticari açıdan stratejik bir konumda yer alan Polathane Limanı'nı

⁹⁵ Lowry, 2005: 126.

Doğu Karadeniz Bölgesi'nin en güvenli limanı olarak ön plana çıkarmıştır. ⁹⁶ 1807 yılının 2 Şubat, 16 Şubat ve 18 Haziran'ı ve 27 Ekim 1810'da gerçekleşen Sargana Burnu çıkarması Polathane Limanı'nın saldırı ve tehlikelere açık olduğunu bu nedenle limanın savunması ve muhafazası için tabya inşasının gerekli olduğunu göstermiştir. ⁹⁷ Hasan Paşa'nın talebi üzerine keşif, inceleme, bütçe ve zaman tespitinin yapılması için Mühendis-i Hümayunun yapı sınıfı halifelerinden Mehmed Tahir Efendi ve Mimar Selim Şakir tayin görevlendirilmiştir. ⁹⁸ Akabinde tabyaların kesin inşa tarihi ve çalışmaların ne zaman bitmiş olduğu kesin olarak bilinmemekle birlikte Hicri 1240/Miladi 1824 tarihli belge Trabzon Valisi Hasan Paşa tarafından gönderilen yazıda Trabzon Kalesi'nin önleri, Çömlekçi Limanı ve Polathane Limanı'nın muhafazası için Mühendis Salih Efendi'nin kontrolünde inşa ettirilen tabyalarda top ihtiyacı olduğundan bahsedilmektedir. Buradan hareketle tabyaların inşasının sona erdiği ve ihtiyaç dâhilinde kullanıldığı sonucuna ulaşmak mümkündür. ⁹⁹ Sargana Burnu ve Kireçhane mahallinde inşa edilen tabyalar ve tabyalara yerleştirilen toplar ile olası Rus saldırılarına karşı önlem alınması hedeflenmiştir. Ancak 1828-29 Rus mücadelesinin ardından tabyaların güçlendirilmesi ve onarımı söz konusu olmuştur. Bu doğrultuda top ve mühimmatın tanzimi ve tabyaların onarımı için Miralay Besim Bey ve maiyetinde Mekteb-i Harbiye mansûre sınıfı yapı mühendislerinde Mehmet Raşid Efendi görevlendirilmiştir. ¹⁰⁰ Akabinde tabyalar üzerinde inceleme yapılmıştır. Yapılan inceleme sonucunda Trabzon ağalarından Tonya Âyanı Hacı Salihzâde Ali Ağa ve Polathane Âyanı Safazâde Mehmed Ağa marifetiyle Akçaabat kazası Polathane kasabası limanında müceddeden kâgir tabya ve cephanelik inşalarına karar verilmiştir. Tabyalar her ne kadar yeniden inşa edilmiş olsa da zamanla onarım ve bakıma ihtiyaç duymuşlardır. Bu doğrultuda Polathane tabyaları iki onarım geçirmiştir. İlk onarım Hicri 1285/Miladi 1868'de gerçekleştirilmiştir. ¹⁰¹ Trabzon ve Polathane tabyalarında tamiri gerekli görülen koğuş ve sundurmaların keşfi yapılarak 14.000 kuruş bütçe belirlenmiş ve Mûteahhit Hayri Efendi marifetiyle onarım yapılmıştır. İkinci detaylı onarım ise Hicri 1300/Miladi 1883'te Sargana Tabyası ve Kireçhane Tabyası'nda gerçekleştirilmiştir. ¹⁰²

Kireçhane Burnu'na inşa edilecek tabya şevli bir mahalde olup öncelikle tabya alanının tesviyesi gerekmiştir. Ardından 61x3 m uzunluğunda iç yüzeyi sert taştan kireç ve kum karışımından oluşan harçla, toprak tarafına gelen yüzeyde ise yontma taş kullanılarak temel duvarı inşa edilmiştir. Temel duvarı üzerine yine sert taştan halis harçla ¹⁰³, iç yüzeyi ise sıkıştırılmış toprak ve taş ile kaplı verandalı tabya duvarı örülmüştür. Tabya duvarının üzerine ise yontma taştan siper duvarı yerleştirilmiştir. Siper duvarının iç yüzeyi sıkıştırılmış taş ve toprakla kaplanmıştır. 61 m uzunluğundaki kâgir siper duvarına tüfek ve top gibi ateşli silahlardan atış yapmak veya dışarıyı gözetlemek amacıyla 10 adet mazgal yerleştirilmiştir. Kireçhane Tabyası'nın savunma duvarının temeli seng-i siyah ile melez harç kullanılarak inşa edilmiştir. Duvarın iç yüzeyinde sıkıştırılmış toprak ve taş kullanılarak nitelikli bir duvar elde edilmeye çalışılmıştır. Temel duvarının üzerine yine sert taş ve halis harç kullanılarak savunma duvarı örülmüştür. Savunma duvarının üzerine uzun namlulu, taşınabilir ateşli silahlar için tüfenk mazgallı kâgir duvar ve yağmur sularını akıtmak için harpušta yerleştirilmiştir. Tabyaya kuşaklı karağaç tahtasıyla kapı bir kapı takılmıştır. 40,5x4,5 m² alan kaplayan tabyanın zemini sıkıştırılmış toprak üzerine 75 cm'lik kâgir döşeme ile kaplanmıştır. Topların yerleştirileceği

⁹⁶ Lermioğlu, 1949: 5.

⁹⁷ Aydın, 2002: 53-54; Yılmaz, 2019: 470-476.

⁹⁸ BOA, C.AS, 198: 8503. 02 Safer 1234 [01 Aralık 1818].

⁹⁹ BOA, HAT, 1041: 43066. 09 Rebiyülahır 1240 [01 Aralık 1824].

¹⁰⁰ BOA, D..BŞM.BNE.d., 16475. 25 Recep 1253 [25 Ekim 1837].

¹⁰¹ BOA, A.MKT.MHM, 424/18. 29 Cemaziyülahır 1285 [17 Ekim 1868].

¹⁰² BOA, C.AS, 639/26903. 29 Zilhicce 1300 [31 Ekim 1883].

¹⁰³ Halis harç, 19. yüzyılda düzenlenen Ebniye Nizamnamelerinde "doğru malzeme kullanılarak hazırlanmış harçları" tanımlamak için kullanılan ifadedir. 1849 tarihli Ebniye Nizamnamesinin 21. maddesinde yangınlara karşı yapıların dış cephesinin horasani süzme kire, ince kum veya keten gibi malzemeler kullanılarak oluşturulacak "halis harçlar" ile sıvanmaları gerektiği belirtilmiştir. Ergin, 1995: 1048.

bu döşemenin iç tarafına üç tarafı kâgir taş duvarlı, üzeri tonozla örtülü, zemini meşeyle kaplı oldukça sağlam kapılı bir cephane inşa edilmiştir. Ayrıca tabyanın iç kısmında taş duvar üzerine kirişleri meşe ağacından, çatısı kiremitle kaplı mühimmatın konulabileceği bir mahal ile askerlerin konaklamasına ve geceyi geçirmelerini sağlayacak duvarları ve çatısı taştan, meşe döşemeli, pencereli ve ocaklığı bulunan iki adet kışlık oda yapılmıştır.

Tablo 3. Kireçhane Tabyası'nın İnşa ve Onarımına Ait Gider Tablosu

No	Yapılan İş Tanımı	Uzunluk (m)	Genişlik (m)	Yükseklik (m)	Toplam Alan (m ³)	Birim Fiyat (Akçe)	Toplam Fiyat (Akçe)
1.	Temel duvarı inşası	61	3	2,25	733,5	900	880.200
2.	Tabya mahallinin tesviyesi	45	35,25	1,875	5.287,5	30	211.500
3.	Tabya duvarı inşası	61	2,65	3,75	1.069	900	1.283.625
4.	Top siperi inşası	61	2,25	2,25	550	1800	1.104.300
5.	Mazgal inşası	-	-	-	90	12	
6.	Muhafaza duvarı temel inşası	55,5	1,875	1,5	416,25	720	399.600
7.	Muhafaza duvarı inşası	55,5	1,50	3,75	555	840	621.600
8.	Mazgallı duvar inşası	55,5	0,75	2,25	166,5	900	199.800
9.	Topların yerleştirileceği döşeme inşası	40,5	4,5	0,75	243	960	221.040
10.	Cephanelik inşası	4,2	-	3,75	22,5	4.800	144.000
11.	Mühimmat deposu inşası	5,25	-	4,5	31,5	2.160	90.720
12.	2 adet kışlık oda inşası	9	-	3	31,5	2.160	115.200
13.	Tabya kapısı inşası	2,25	-	3	-	-	-
Toplam Masraf							5.271.585

Kaynak: BOA, C.AS:639/26903, (1883)

Polathane Limanı'nın savunmasında görev alan bir diğer önemli tabya Sargana Tabyası'dır. Kireçhane Tabyası ile benzer nitelik ve ölçülerde inşa edilen tabyanın onarım ve tamirâtı da Kireçhane Tabyası ile paralellik göstermiştir. Sargana Tabyası'nın temel duvarında yontma taş kullanılmıştır. Temel duvarı üzerine seng-i siyahtan kireç ve kumlu harç kullanılarak, iç tarafı sıkıştırılmış toprak ve taştan tabya duvarı inşa edilmiştir. Tabya duvarı üzerine dış yüzeyi yontma küfeki taşından, iç kısmı sıkıştırılmış topraktan top mazgallı kâgir siper duvarı yapılmıştır. Tabyanın savunma duvarının temeli seng-i siyahtan melez harç ile temel duvarının üzerine de yine aynı malzemelerden savunma duvarı örülmüştür. Savunma duvarının üst kısmı tüfenk mazgallı ve harpuştalı duvar örülürken duvarın iç yüzeyi sıkıştırılmış toprak ile kaplanmıştır. Tabyanın zemini sıkıştırılmış toprak üzerine 75 cm'lik taş malzeme ile döşenmiştir. Ayrıca askeri mühimmatın muhafaza edilebilmesi için taş duvarlı ve kiremit kaplı bir mahal inşası gerçekleştirilmiştir.

Tablo 4. Sargana Tabyası'nın İnşa ve Onarımına Ait Gider Tablosu

No	Yapılan İş Tanımı	Uzunluk (m)	Genişlik (m)	Yükseklik (m)	Toplam Alan (m ³)	Birim Fiyat (Akçe)	Toplam Fiyat (Akçe)
1.	Temel duvarı inşası	61	3	2,25	733,5	900	880.200
2.	Tabya duvarı inşası	61	2,625	3,75	1.069	900	1.283.625
3.	Hafriyat tesviyesi	45	35,25	1,875	5,287,5	30	211.500
4.	Siper duvarı inşası	61	2,25	2,25	550,125	1800	1.104.300
5.	Mazgal inşası	-	-	-	120	12	
6.	Temel duvarı inşası	55,5	1,875	2,25	416,25	720	399.600
7.	Siper duvarı inşası	55,5	1,50	3,75	555	840	621.600
8.	Mazgallı duvar inşası	55,5	0,75	2,25	166,5	900	199.800
9.	Topların yerleştirileceği döşeme inşası	40,5	4,5	0,75	243	960	221.040
10.	Cephanelik inşası	4,5	-	3,75	22,5	4.800	144.000
11.	Mühimmat deposu inşası	5,25	-	4,5	31,5	2.160	90.720
Toplam Masraf							5.156.385

Kaynak: BOA, C.AS:639/26903, (1883)

Sonuç

Tabyaları genel bir ifadeyle askerlerin dinlenmesine ve konaklamasına olanak sunan koşullar, askeri mühimmatın ve zahirenin korunup saklandığı depo, ambar ve cephanelik, bonetleri, top platformları, karargâh, idari-yönetim birimleri ve sosyal hizmet yapılarından oluşan etrafı surlarla çevrili korunaklı tahkimat sistemleri şeklinde tanımlamak mümkündür. Bu hususta Trabzon tabyaları incelendiğinde askeri ve idari işlerin yönetildiği merkez konumunda olan Güzelhisar Tabyası hariç diğer tabyalarda neferlerin gündelik işlerini ve askeri eğitimlerini idame ettirebilecekleri mekân organizasyonunun tertip edilmemesi dikkat çekicidir. Dönemin sosyal, siyasi ve politik durumu tabyaların bir an evvel inşasını gerekli kılarken savunma için gereken zaruri işlevlerin öncelik sırasına alındığı ve gerek ekonomik gerekse de zamansal tasarrufun ön plana çıktığı anlaşılmaktadır. Süs ve ince işçilikten yoksun olarak inşa edilen tabyaların sağlamlık ve dayanıklılık hususlarına dikkat edildiği göze çarpmaktadır. Trabzon tabyalarının temelde savunmaya hizmet etmesi amacıyla inşa edilmeleri nedeniyle konumlarının stratejik öneme sahip bölgelerden seçilmesini gerektirmiştir. Trabzon özelinde tabyaların yer seçiminde özellikle liman bölgelerinin korunması ve muhafazasında ön plana çıkarken şehrin sembolik dini yapısının da korunmaya çalışıldığı ve ona özgü bir tabyanın da inşa edilmesi önemlidir.

Tabyalar temel olarak kara ve kıyı tabyası olmak üzere temelde iki kategoriye ayrılmaktadır. Trabzon tabyalarının belirli bir tipolojiye sahip olmaksızın kıyı tabyaları şeklinde sınıflandırmak mümkündür. Tabyaların inşa edildikleri mahal ve konum itibarıyla kendilerine özgü plan tipleri belirli bir plan şemasına dâhil edilememelerine neden olmuştur. Ancak ön cephelerinin

düşmanın geliş yönünün tersinde oluşu, üzerlerinin kalın bir toprak tabakasıyla kaplanması ve askeri mühimmatın saklanabilmesi için inşa edilen cephanelik biriminin ortak özellikler olduğunu söylemek mümkündür. Tabyalar dar bir açıyla ön kısma doğru askerlerin gözetleme yapmasına ve ateşli silahların yerleşimine uygun şekilde inşa edilmiştir. Tabyalar, temel duvarları, savunma hattı ve siperlerden, top atışlarını gerçekleştirdiği platform zeminler ve mühimmat depolarından oluşmuştur.

Bu çalışma kapsamında ele alınan Trabzon tabyaları, inşa amacına uygun şekilde stratejik açıdan önemli yerlere konumlandırılmış olmalarına rağmen savunmaya ve askeri birliklerin barınma ve gereksinimlerine hizmet eden birilerin birçoğu olmaksızın inşa edilmiştir. Tabyalar doğu-batı doğrultusunda, cepheleri denizden gelebilecek tehlikelerden dolayı tam yersi yöne bakacak şekilde yerleştirilmiştir. Güzelhisar Tabyası askerlerin bir arada toplanıp eğitimlerin yapılabileceği bir avlu etrafında, barınmaya olanak sağlayan koğuş veya kışla görevi gören odalar, karargâh (askeriye dairesi), nizamiye (giriş kapısı), nöbetçi barakaları, cephanelik, hamam, mutfak, revir, depo, ambar ve çeşme birimlerinden meydana gelmektedir. Diğer tabyalar detaylı bir planlamadan uzak doğrudan acil savunma ihtiyacını karşılayacak bir biçimde inşa edilmiştir. Moloz Tabyası tophane birimi, Çömlekçi Tabyası küçük bir cephanelik ve Ayasofya Tabyası bir nöbetçi yapısı teşkil ederken Polathane Liman tabyaları askerlerin barınmasına olanak sağlayan birkaç oda ve cephanelikten müteşekkildir.

19. yüzyılın ilk çeyreğinde inşa edilen tabyaların 20. yüzyılın başlarından itibaren onarım ve tamiratları söz konusu olmuştur. Arşiv belgelerinden takip edilebildiği üzere özellikle Güzelhisar Tabyası ve Trabzon Kalesi'ne bağlı Moloz Tabyası, Polathane Limanı'nın güvenliğini sağlayan Kireçhane Tabyası ile Sargana Tabyası'nın onarımları gerekmiştir. Özellikle Moloz Tabyası'nda savunma yapısı olarak adlandırılacak herhangi bir eser kalmayıp mevcut harabelerin de tamiri mümkün görülmemiştir. Bu nedenle tabyanın iç tarafında bulunan ateşli silahların, mühimmatın ve bunların muhafazası için görevlendirilen askerlerin Güzelhisar Tabyası'na nakli uygun bulunmuştur. Tabyaların kimi zaman onarımları gerekli görülmuş olup tadilat ve onarım gibi birtakım çalışmalar yapılmış olsa da 20. yüzyılın ilk çeyreğinde gerçekleşen Rus saldırıları neticesinde tabyaların korunması mümkün olmamıştır. Nitekim Erzurum'un işgalinden sonra Rusların yönlerini Karadeniz'e çevirdiği ve bölgenin en önemli liman şehri olan Trabzon'un stratejik konumu nedeniyle hedef olduğu bilinmektedir.¹⁰⁴ Akabinde 3 Mart 1916'da Karadeniz sahillerinde iki Rus gemisi tarafından gerçekleştirilen şiddetli bombalama ve 17 Kasım'da yine Rus donanması tarafından yapılan saldırıda sahilde yer alan birçok yapının yandığı ve şehrin büyük zarar gördüğü bilinmektedir.¹⁰⁵ Bu süreç Trabzon'un savunma mimarisine yönelik önemli örneklerin yanı sıra kültürel ve tarihi olarak da öneme sahip olan yapıların işlevini yitirmesini ve yok olma sürecinin başlamasına neden olmuştur. Buradan hareketle tabyaların özellikle 20. yüzyılın başlarında gerçekleşen saldırılardan önemli ölçüde zarar gördüğü sonucuna ulaşmak mümkündür. Nitekim denizden gelen tehlikelerde hem şehrin hem de limanın savunmasında önemli görev üstlenen Güzelhisar Tabyası'nın öncelikle saldırılar neticesinde oluşan tahribatlar ile ardından da bakımsız bırakılarak kaderine erk edildiği anlaşılmaktadır. Benzer bir yok oluş süreci Polathane Tabyası içinde söz konusu olmuştur. Moloz Tabyası, Ayasofya Tabyası ve Çömlekçi Tabyası'nda ise benzer durumların yanı sıra farklı çalışmalar da gerçekleşmiştir. Bahsi geçen tabyaların savunma tahkimatları inşa usul ve esaslarına uygun olarak inşa edilmiş olması ve yapıların eski eser hükmünde olması nedeniyle muhafaza edilerek korunmaları gündeme gelmiştir. Ancak denizin doldurulmasıyla başlatılan Ka-

¹⁰⁴ The Garden Island, 1916: 2.

¹⁰⁵ Asbury Park Press, 1916: 3; Brooklyn Times Union, 1916: 1; Chicago Tribune Sun, 1916: 1; Daily Arkansas Gazette, 1916: 1; Reno Gazette-Journal, 1916: 3; The Guardian, 1916: 5; The Morning News, 1914: 1; The Ottawa Journal, 1916: 1; The Sacramento Bee, 1916: 1; The Stratford Tribune, 1916: 2; The Twin-City Daily Sentinel, 1916: 1; The Victoria Daily Times, 1916: 2; Vancouver Daily World, 1916: 2.

radeniz Sahil Yolu çalışmaları tabyaların kaderlerinin tayininde önemli bir adım olmuştur. Sahil Yolu çalışmaları Çömlekçi Tabyası ve Ayasofya Tabyası'nı tamamen ortadan kaldırırken, Moloz Surları'na bitişik inşa edilen Moloz Tabyası'nın kısmen tespit etmek mümkündür. Çalışma kapsamında ele alınan tabyaların günümüzde fiziksel izlerinin takip edilememesine arşiv belgeleri ışığında inşa kararları, yer seçimi, banileri, inşa ve onarım bütçeleri ve malzeme seçimi gibi inşa faaliyetlerinin bir bölümü açığa çıkarılmıştır.

Resim 10. Günümüzde Tabyaların Konumları

Kaynak: Harita yazar tarafından üretilmiştir.¹⁰⁶

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

*Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)**

Gazeteler

Asbury Park Press

Brooklyn Times Union

Chicago Tribune Sun

Daily Arkansas Gazette

Reno Gazette-Journal

The Chicago Daily Tribune

The Garden Island

The Guardian

¹⁰⁶ Görsel, Fulya Üstün Demirkaya'nın doktora tezinde yer alan 'Trabzon Kentinin Fiziki Yapısını Oluşturan Belli Başlı Ögeler Ve Bu Ögelerin Topografya İle İlişkisi' başlıklı haritası altlık kullanılarak hazırlanmıştır. Demirkaya Üstün, 2014: 58.

*Arşiv belge numaraları metinde verilmiştir.

The Monticellonian

The Morning News

The Ottawa Journal

The Sacramento Bee

The Sphere: An Illustrated Newspaper for the Home

The Stratford Tribune

The Twin-City Daily Sentinel

The Victoria Daily Times

Vancouver Daily World

Kitap, Makale ve Tezler

14. Mekanize Piyade Tugay Komutanlığı Broşürü, (1995), Kars Tabyaları, Kars.

Acioğlu, Yusuf (2016), “Çanakkale Tabyaları”, *Sanat Tarihi Dergisi*, 25/1, 1-57.

Arnold, Thomas F. (2003), *16. Yüzyıl Avrupası'nda Savaş: Devrim ve Rönesans, Top, Tüfek ve Süngü, Yeniçağda Savaş Sanatı*, (Yay. Haz. Jeremy Black), (Çev. Yavuz Alogan), İstanbul: Kitap Yayınevi.

Aşıroğlu, Tahsin (1983), *Erzurum Tabyaları*, Erzurum: Erzurum Tarihini Araştırma ve Tanıtma Derneği Yayınları.

Aydın, Mustafa (2011), “19. Yüzyılın Başlarındaki Savaşlar Döneminde Polathane (Akçaabad) Limanının Askerî Önemi”, *Tarih Dergisi*, 37, 51-58.

Babul, Esra (2019), *Trabzon'da Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayı: Kişi/yer/Yapı Diyalektiği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Besbelli, Saim (1980), *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri 1878 - 1878 Osmanlı - Rus Harbi III'ncü Cilt Deniz Harekâtı*, Ankara: Genelkurmay Basımevi.

Bıjıskyan, Minas (1998), *Pontos Tarihi*, (çev. Hrand D. Andreasyan), İstanbul: Civi yazıları Yayınevi.

Bilgin, Mehmet (2002), “1810 yılında Rusların Trabzon'u İşgal Girişimi ve Sargana Burnu Çıkarması”, *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih Dil ve Edebiyat Sempozyumu (3-5 Mayıs 2001)*, Trabzon: Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları, I, s. 313-326.

Bostan, İdris (2000), “Karadeniz'in Dış Ticarete Kapalı Olduğu Dönemde Trabzon Limanı”, *Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri 6-8 Kasım*, Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, 303-307.

Çam, Nusret (1993), *Erzurum Tabyaları*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Çelik, Şenol (2002), 15-17. Yüzyıllar Arasında Trabzon Kalesi”, *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu (3-5 Mayıs 2001) Bildirileri*, Trabzon: Trabzon Valiliği, I, 129-142.

Çınar, Burak (2003), “Savaş Tarihinde Saldırı- Savunma İlişkisi”, *Stradigma Aylık Strateji ve Analiz Dergisi*, Ankara, 9, 1-22.

Demirkaya Üstün, Fulya (2014), *Toplumsal Dinamikler Bağlamında Trabzon Kent Dokusunun Dönüşümü (Komnenos Hanedanlığından Cumhuriyet'e Kadar)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

- Develioğlu, Ferit (1949), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: Aydın Kitabevi.
- Efeoğlu, Melik ve Eyüpgiller, Kemal Kutgün (2021), “Çatalca Bölgesi Savunma Yapıları Üzerine Bir Değerlendirme”, *Sanat Tarihi Dergisi*, 30/1, 391-433.
- Emiroğlu, Kudret (1995), *Trabzon Vilayet Salnamesi 1894*, Ankara: Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim, Kùltür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı, 16.
- _____, (2012), *Trabzon Vilayet Salnameleri Yer ve Kişi Adları Dizini 1869-1904/1-22. Ciltler*, Ankara: Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim, Kùltür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı.
- Ergin, Osman Nuri (1995), *Mecelle-i Umûr-ı Belediye*, II, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kùltür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları.
- Erler, Mehmet Yavuz (2012), *Osmanlı Devleti'nde Kuraklık ve Kıtık Olayları*, İstanbul: Libra Kitapçılık ve Yayıncılık.
- Eyice, Semavi (2001), “Kale”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 24, 234-242.
- Eynallı, Mehmet (2002), *1941/127 No'lu Trabzon Şer'iyye Sicili (Transkrip ve Tahlili)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Fedakâr, Cengiz (2010), *Anapa Kalesi: Karadeniz'in Kuzeyinde Son Osmanlı İstihkâmı*, Doktora Tezi, İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Genel Kurmay Başkanlığı Kara Kuvvetleri Komutanlığı, (2001), *İngilizce-Türkçe Askeri Terimler Sözlüğü*, Ankara.
- Gördün, Tahsin (2011), “Tecdid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 40, 234-239.
- Hasol, Doğan (1990), *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, İstanbul: Yapı Endüstri Merkezi Yayınları.
- İnan, Zeynep (2011), *Erzurum Büyük Kiremitlik Tabyası Restorasyon Projesi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Kanar, Mehmet (2009), *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul: Say Yayınları.
- Kantarıcı, Şenol (1997), *Kars Tabyaları'nın İnşası*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karakoyunlu, Sadri (1971), *Edirne ve Kırklareli Kale Tahkimatıyla Edirne Kalasının 1912- 1913 Balkan Savaşlarındaki Rolü*, Çorlu: Birinci Ordu Komutanlığı Yayınları.
- Keegan, John (1995), *Savaş Sanatı Tarihi*, (çev. Füsün Doruker), İstanbul: Bilgin Yayıncılık.
- Keeley, Lawrence-Fontana, Marisa- Quick, Russell (2007), “Baffles And Bastions: The Universal Features of Fortifications”, *Journal of Archaeological Research*, 15/1, 55-95.
- Kuruca, Nazım (2003), *19. Yüzyılda Trabzon Gümrüğü ve Çevre Ticareti*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü.
- Küflü, Ahmet Tefik (1977), *Osmanlıca Türkçe Sözlük*, İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Lermioğlu, Muzaffer (1949), *Akçaabat-Akçaabat Tarihi ve Birinci Genel Savaş-Hicret Hatıraları*, İstanbul: Kardeşler Basımevi.
- “Limanının Askerî Önemi”, *Tarih Dergisi*, 37, 51-58.

- Lowry, Heath W. (2005), *Trabzon Şehrinin İslamlaşması ve Türkleşmesi (1461-1583)*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Lybrey, Albert Howe (1987), “Osmanlı Türkleri ve Doğu Ticaret Yolları”, (çev. Necmi Ülker), *Tarih İnceleme Dergisi*, III, 141-157.
- Miller, William (2007), *Son Trabzon İmparatorluğu*, İstanbul: Heyamola Yayınları.
- Özcan, Besim (2011), “1828-29 Osmanlı-Rus Harbi’nde Erzurum Eyaleti’nden Rusya’ya Göçürülen Ermenilerin Geri Dönüşlerini Sağlama Faaliyetler”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 46, 195-204.
- Özön, Mustafa Nihat (1988), *Küçük Osmanlıca Türkçe Sözlük*, İstanbul: İnkılap Kitapevi.
- Öztürk, Temel (2005), “Osmanlı-Rus Savaşının (1768-1774) Trabzon Üzerine Etkileri”, *Karadeniz Tarihi Sempozyumu (25-26 Mayıs 2005) Başlangıçtan 20. Yüzyıla*, Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, I, 295-310.
- Rottiers, Bernard Eugène Antoine (1829), *Itinéraire de Tiflis à Constantinople*, Bruxelles: Wentworth Press.
- Sami, Şemseddin (2016), *Kâmûs-ı Turkî*, (haz. Raşid Gündoğdu, Ebul Faruk Önal), İstanbul: Nadir Eserler Kitaplığı.
- Saraç, Tahsin (1976), *Büyük Fransızca Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Sükan, Şadi (1985), *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri, 1877 - 1878 Osmanlı Rus Harbi Kafkas Cephesi Harekâtı II’nci Cilt*, Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Tezcan, Mehmet (2002), “İpek Yolu Ticaretinde Trabzon”, *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu (3-5 Mayıs 2001 Trabzon)*, Trabzon: Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları, I, 71-90.
- Topdağ Yazıcı, Büşra (2018), *Tabya Yapıları Üzerine Bir İnceleme ve Erzurum Mecidiye Tabyası Örneğinde Yeniden İşlevlendirme Önerisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Turgay, A. Üner (1994). “Trabzon”, *Doğu Akdeniz’de Liman Kentleri (1800 -1914)*, (Ed. Çağlar Keyder, Y. Eyüp Özveren, Donald Quataert), (çev. Gül Çağalı Güven), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 45-73.
- Uzunçarşılı, İbrahim Hakkı (1964), *Osmanlı Tarihi*, II, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ülkü, Osman (2006), *Kars ve Ardahan Tabyaları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyalner Bilimler Enstitüsü.
- _____, (2007), “Osmanlı İmparatorluğu’nda Savunma Sistemi Olarak Tabya Mimarisi”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Erzurum, 27, 245-270.
- _____, (2012), “Karadeniz Bölgesi Tabyaları”, *Uluslararası Katılımlı XV. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu*, 19-21 Ekim 2011, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, II, 833-844.
- Walpole, Frederick (1851), *The Ansayrii or The Assassins: With Travels in The Further East in 1850 to 1851, Including a Visit to Nineveh*, II, London: Richard Bentley.
- Yavuz, Atilla Ekrem (2019), *Birinci Dünya Savaşı’nda Trabzon’da Çıkarılan Rus İşgal Gazetesi Trapezondskiy Voennyi Listok (1-125. Sayılar / Kasım 1916 – Mart 1917)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yeğın, Abdullah-Badıllı, Abdülkadir-Hekimoğlu, İsmail (1990), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lugat*, İstanbul: Sebat Yayınları.

Yeler, Soner (2005), *Kırklareli Tabyaları ve Seyfioğlu Tabyası Koruma Projesi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne: Trakya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

_____, (2013), *Trakya Bölgesi Tabyaları: Koruma Sorunları ve Koruma-Kullanma Önerileri*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Edirne: Trakya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Yılmaz, Özgür (2012), *Tanzimat Döneminde Trabzon*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

_____, (2019), "1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Rusların Trabzon ve Akçaabat Saldırılarına Dair Bazı Yeni Bilgiler", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 13/26, 461-490.

Gözübüyük Tamer, Mine, “Sivil Toplumdan Sivil Toplum Kuruluşlarına: Trabzon Eğitim Sendikaları Üzerine Bir Araştırma”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 7/13, ss.249-263.
DOI: 10.31765/karen.892527

Bu makale etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasını gerektirmemektedir.

This article doesn't require ethical committee permission and/or legal/special permission.

* Araştırma Makalesi / Research Article

** Prof. Dr.,
Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat
Fakültesi, Sosyoloji Bölümü,
Trabzon/TÜRKİYE
✉ mgozubuyuk@hotmail.com

ORCID : 0000-0001-6362-7626

Anahtar Kelimeler: Sivil Toplum Kuruluşları, Eğitim Sendikası, Türk Eğitim Sendikaları, Trabzon

Keywords: Non-Governmental Organization, Education Unions, Turkish Education Unions, Trabzon

SİVİL TOPLUMDAN SİVİL TOPLUM KURULUŞLARINA: TRABZON EĞİTİM SENDİKALARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA*

Mine GÖZÜBÜYÜK TAMER**

Öz: Sendikalar, iş görenlerin ve işverenlerin ekonomik, toplumsal ve kültürel çıkarlarını korumak ve geliştirmek amacıyla kurdukları tüzel kişiliği olan yapılanmalardır. Çalışma hayatı standartlarının yükseltilmesine önemli katkılar sunmaktadırlar. Türkiye’de milli eğitim sisteminin kalitesinin yükselmesi, eğitim çalışanlarının yeterlik düzeylerinin yükselmesi ve iş koşullarının daha nitelikli hale gelmesi eğitim iş kolundaki sendikaların önemli bir rolü vardır. Araştırma ile bu iş kolunda faaliyet gösteren eğitim sendikalarının amaç, örgüt yapısı, işleyiş ve faaliyetleri doğrultusunda, işleyişlerine ilişkin karşılaştıkları sorunları tespit etmek ve eğitime yönelik görüşlerini belirlemek amaçlanmaktadır. Nitel araştırma yaklaşımı içinde yürütülen bu araştırmada, sendika yöneticilerinden işleyişlerine ilişkin sorunlar ve eğitime yönelik görüşleri yapılandırılmış görüşme tekniğine bağlı kalınarak toplanmıştır. Araştırmaya, Trabzon’da eğitim iş kolunda faaliyet gösteren ve üye sayısı en fazla olan dört büyük sendikanın (Türk Eğitim-Sen, Eğitim-Sen, Eğitim-İş, Eğitim Bir-Sen) temsilcileri -başkan, başkan yardımcısı ve/veya sekreter- olarak görev yapan 8 kişi dâhil edilmiştir. Araştırma kapsamında toplanan veriler betimsel analize tabi tutulmuş; belirli temalar altında bir araya getirilmiş ve yorumlanmıştır. Araştırma sonucunda, eğitim sendikalarının çeşitliliği ve belli bir ideoloji ya da siyasal zemine yaslanarak faaliyet yürütmelerinin, sendikaların işlevselliğini olumsuz yönde etkilediği ve güçlerini zayıflattığı gözlenmiştir. Eğitim sendikalarının siyasi partilerle ilişkisinin önemli bir sorun olarak görüldüğü tespit edilmiştir. Eğitim meslek grubundaki kişilerin bu iş kolundaki sendikalara üyelik sürecine ilişkin olumsuz tutumları aktarılmış; üyeliklerinde genelde bireysel çıkarlar-tayin-atama-mevki vb.-nezdinde gerçekleştirildiği belirtilmiş; sürece ilişkin önerilerde bulunulmuştur.

FROM CIVIL SOCIETY TO CIVIL SOCIETY ORGANIZATION: A RESEARCH ON TRABZON EDUCATION UNIONS

Abstract: Trade unions are structures with legal personality established by employers and workers to protect and improve their economic, social and cultural interests. They make important contributions to raising working life standards. there is an important role of trade unions in the education sector for enhancing the quality of the national education system in Turkey, more qualified to

Geliş Tarihi / Received Date: 07.03.2021

Kabul Tarihi / Accepted Date: 10.12.2021

become the increase of the competence level of training employees and business running. With the research, it is aimed to identify the problems faced by the education unions operating in this business line in with the purpose, organizational structure, functioning and activities, and to determine their views on education. In this research carried out in a qualitative research approach, the problems regarding their functioning and their views on education were collected from the union managers by adhering to the semi-structured interview technique. To the research, representatives of four major unions (Türk Eğitim-Sen, Eğitim-Sen, Eğitim-İş, Eğitim Bir-Sen) that are active in the education business branch in Trabzon and have the highest number of members - as president, vice president and / or secretary- 8

people were included. The data collected within the scope of the research were subjected to descriptive analysis; gathered and interpreted under certain themes. As a result of the research, it has been observed that the diversity of education unions and their activities by leaning on a certain ideology or political ground negatively affect the functionality of the unions and weaken their power. It has been determined that the relation of education unions with political parties is seen as an important problem. The negative attitudes of the people in the education profession group towards the trade unions in this line of business were conveyed; It was stated that their membership was generally carried out within the scope of individual interests-assignment-assignment-position, etc.; proposals about the process are offered.

Giriş

Sivil toplum, kamu bilincinin gelişebildiği, demokratik katılıma imkân veren ve iletişime açık bir alandır. Dayanışma içinde harekete geçmek ve iletişim kurmak için bir grup insana ihtiyaç vardır. İşte sivil toplumdan, sivil toplum kuruluşlarına geçişte bu noktada gerçekleşmektedir.¹ Gönüllü birer inisiyatif olarak kurulan sivil toplum kuruluşları, dayanışma temelli ve gönüllü katılımcılık prensipleri doğrultusunda hareket ederler.² Sivil toplum kuruluşu olarak öncelikle kendi alan ve üyelerine daha sonra da ülke genelindeki sorun alanlarına duyarlılık geliştirmektedirler. Çok çeşitli formlarda ortaya çıkan sivil toplum kuruluşlarından biri de ortak çıkarlar etrafında birleşen ve bunları gerçekleştirmek için siyasi otoriteler üzerinde etki yapmaya çalışan örgütlenmiş yapılar olarak tanımlanan “baskı ya da çıkar grupları”dır.³ Ekonomik, ahlaki, dini ve benzeri amaçlara dayanarak kurulabilen baskı grupları, demokratik toplumun vazgeçilmez bir parçasını teşkil etmektedir.⁴

Sendikalar da bu gruplardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Çalışma hayatı standartlarının yükseltilmesine önemli katkılar sunan sendikalar, iş görenlerin ve işverenlerin ekonomik, toplumsal ve kültürel çıkarlarını korumak ve geliştirmek amacıyla kurdukları tüzel kişiliği olan yapılanmalardır. ILO'nun 1999 yılında yayımladığı bir çalışmada sendikaların üç temel fonksiyonundan bahsedilmiş, anılan fonksiyonların içerikleri şu şekilde açıklanmıştır;⁵

- Ekonomik fonksiyon: İşyeri, işkolu ve ulusal düzeyde yaratılan ekonomik değer toplu pazarlık sürecinde adalet ve eşitlik anlayışı içerisinde paylaşılmasını sağlamak.
- Demokratik temsil fonksiyonu: İşgücünün, işyeri düzeyinde çalışma şartları ve toplumsal düzeyde ekonomik ve sosyal politikalar üzerine söz hakkını ve kimlik sahipliğini ortaya koymak.
- Sosyal fonksiyon: Emegün dayanışma bilincinin güçlenmesini, ortak değerlerin ve amaçların tanımlanmasını, işgücünün sosyal risklerinin kontrol altına alınmasını, sosyal risklerin olası sonuçlarının yönetilmesini ve sosyal dışlanma ve fakirlik ile mücadele olanakları geliştirilmesini sağlamak.

¹ Avrupa Komisyonu, 2001:2.

² Gözübüyük Tamer, 2004:121.

³ Karakılçık, 2000:14.

⁴ Kaboğlu, 1989:34.

⁵ Selamoğlu, 2003: 64-65.

Böyle bir yapılanma içinde farklı işlevlere sahip eğitim çalışanlarının sendikalaşması kamu sendikacılığı içinde ön plana çıkmaktadır. Türkiye’de milli eğitim sisteminin kalitesinin yükselmesi, eğitim çalışanlarının yeterlik düzeylerinin yükselmesi ve iş koşullarının daha nitelikli hale gelmesi eğitim iş kolundaki sendikaların önemli bir rolü vardır. Kamu personel sistemi içerisinde sahip oldukları sayısal çoğunlukta bu sendikaların önemi arttırmaktadır. Nitekim eğitim alanının çok geniş olması, milyonlarca öğrenci, yüzbinlerce okul, personelin varlığı ile diğer faktörler bu alanın ihtiyaçlarının sadece devlet olanakları ile giderilemeyeceği gerçeğini ortaya koymaktadır. Türkiye’de eğitim iş kolunda faaliyet gösteren sendikaların sayısı ve üzerine inşa edildiği zemin konusunda çeşitliliğin hâkim olduğu görülmektedir. Öyleki Türkiye’de 2019 yılı itibariyle genelde eğitim temalı 26.142 dernek⁶ ve özelde 44 eğitim sendikası bulunmaktadır. 2018 yılı 4. döneminde toplam kamu istihdamı 2017 yılının aynı dönemine göre % 20,8 oranında artarak 4 milyon 352 bin kişi oldu.⁷ 2019 yılı itibariyle toplam sendikalı memur sayısı 1.702.644’dır.⁸

Kamu sendikaları arasında üye sayısı en yüksek olan eğitim iş kolu sendikalarıdır. Türkiye Eğitim, Öğretim ve Bilim Hizmetleri Kolu Kamu Çalışanları Sendikasına bağlı toplam 44 sendika bulunmakla birlikte, eğitim sendikaları her ilde, ilçede ve üye sayısına bağlı olarak okullarda örgütlenmektedirler. 1990 sonrasında kurulan ve 2018 yılı itibariyle aktif olarak faaliyet gösteren eğitim sendikaları arasından araştırmanın odağında yer alan dört eğitim sendikasına ait bilgilere aşağıda verilmiştir.

Tablo 1. 2018 Yılı Eğitim Alanında Faaliyet Gösteren Eğitim Sendikaları Toplam Üye ve Sendikalaşma Oranları

	Sendika Ünvanı	Bağlı Olduğu Konfederasyon	Toplam Üye Sayısı	Sendikalaşma Oranı %
1	TÜRK EĞİTİM-SEN Türkiye Eğitim, Öğretim ve Bilim Hizmetleri Kolu Kamu Çalışanları Sendikası	TÜRKİYE KAMU-SEN	207.256	17,31
2	EĞİTİM-SEN Eğitim ve Bilim Emekçileri Sendikası	KESK	77.818	6,50
3	EĞİTİM-BİR-SEN Eğitimciler Birliği Sendikası	MEMUR-SEN	437.787	36,24
4	EĞİTİM-İŞ Eğitim ve Bilim İşgörenleri Sendikası	BİRLEŞİK KAMU-İŞ	49.882	4,17

Tablo 1’e göre, Eğitimciler Birliği Sendikası (EĞİTİM BİR-SEN) 437.787 toplam üye sayısı ile en fazla üyeye sahip sendikadır. Üye sayısı bakımından EĞİTİM-BİR-SEN’i, 207.256 üyesi ile Türkiye Eğitim, Öğretim ve Bilim Hizmetleri Kolu Kamu Çalışanları Sendikası (TÜRK EĞİTİM-SEN), 77.818 üyesi ile Eğitim ve Bilim Emekçileri Sendikası (EĞİTİM-SEN) ve 49.882 üyesi ile Eğitim ve Bilim İşgörenleri Sendikası (EĞİTİM-İŞ) takip etmektedir. Bu dört eğitim sendikasına üye sayısı toplamda 772.743’dır. Geriye kalan diğer sendikaların (40 sendika) üye sayıları birlikte değerlendirildiğinde üye sayısının 15.279 olduğu görülür. Bu sendikalar arasında üye sayıları 500-1000 aralığında olan sendikalar arasında Tüm Eğitim Çalışanları Sendikası -TEÇ-SEN (7628 üye), Yurt Eğitim Çalışanları Sendikası-YURT EĞİTİM SEN (845 üye), Anadolu Eğitim Sendikası-AES (828 üye), Eğitim, Öğretim ve Bilim Çalışanları Hak Sendikası- EĞİTİM HAK-SEN (807 üye), Öğretim Elemanları Sendikası- ÖGESEN (748 üye), Gazi, Gazi ve Şehit

⁶ Faaliyet alanlarına göre Faal Dernek Sayısı <https://www.siviltoplum.gov.tr/derneklerin-faaliyet-alanlarına-gore-dagilimi>

⁷ <https://www.kamuiscileri.net/kamu-istihdami-ne-kadar-oldu-isci-sayisi-kac-kisi-artti-11652.html>

⁸ <https://www.memurlar.net/haber/840366/memur-sendikalarinin-2019-yili-uye-sayilari-yayimlandi.html>

Yakınları ile Vatansever Kamu Görevlileri Sendikası Eğitim-ŞEHİT GAZİ-SEN-EĞİTİM (675 üye) ve Tüm Eğitimciler ve Eğitim Müfettişleri Sendikası TEM-SEN (564 üye) sayılabilir.

Trabzon'da üye sayısı bakımında ilk dörtte yer alan eğitim sendikalarının temsilcilikleri bulunmaktadır. Bunun yanında eğitim konulu araştırma derneklerinin sayısı da 100'ün üzerindedir.⁹ Bu çalışmanın fokusunu da Trabzon'da şubeleri bulunan eğitim sendikaları oluşturmaktadır.

1. Araştırmanın Amacı

Araştırma ile eğitim iş kolunda faaliyet gösteren sendikaların amaçları, örgüt yapısı, işleyiş ve faaliyetleri doğrultusunda, işleyişlerine ilişkin karşılaştıkları sorunları tespit etmek ve eğitime yönelik görüşlerini ortaya koymak amaçlanmaktadır. Bu çerçevede bu iş kolunda faaliyet gösteren ve örnekleme dâhil edilen sendikaların karşılaştırılması hedeflenmektedir.

2. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden olgubilim (fenomenoloji) deseni kullanılmıştır. Nitel araştırma, gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama tekniklerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda, gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik keşfedici bir sürecin izlendiği çalışmadır.¹⁰ Olgu bilim desen, farkında olduğumuz ancak derinlemesine ve ayrıntılı bir anlayışa sahip olmadığımız olgulara odaklanmaktadır. Nitel araştırma deseninde yürütülen bu çalışmada veriler görüşme yöntemiyle toplanmıştır. Görüşme; “en az iki kişi arasında sözlü olarak sürdürülen bir iletişim sürecidir. Görüşme, çalışmada cevabı aranan sorular çerçevesinde ilgili kişilerden veri toplama şeklinde ifade edilebilir.”¹¹

3. Araştırmanın Evreni ve Örnekleme

Olgubilim araştırmalarında veri kaynakları araştırmanın odaklandığı olguyu yaşayan ve bu olguyu dışı vurabilecek veya yansıtabilecek bireyler ya da gruplardır.¹² Araştırmada katılımcıların belirlenmesinde amaçlı örnekleme ve maksimum çeşitlilik örnekleme tekniği kullanılmıştır. Amaçlı örnekleme: “örnekleme, olasılığı olmayan seçkisiz bir örnekleme yöntemidir. Amaçlı örnekleme, çalışmanın amacına bağlı olarak bilgi açısından zengin durumların seçilerek derinlemesine araştırma yapılmasına olanak tanır.” Maksimum çeşitlilik örnekleme ise; “evrende incelenen problemle ilgili olarak kendi içinde benzeşik farklı durumların belirlenerek çalışmanın bu durumlar üzerinde yapılmasıdır”¹³. Bu çerçevede, araştırmaya eğitim iş kolunda faaliyet gösteren ve üye sayısı en fazla olan dört büyük sendikaların (Eğitim-Sen, Eğitim-İş, Eğitim Bir-Sen ve Türk Eğitim-Sen) Trabzon şubesinde görev yapan- başkan, başkan yardımcısı ve/veya sekreter olarak- 8 sendika temsilcisi dâhil edilmiştir. Dolayısıyla, araştırma, eğitim iş kolunda faaliyet gösteren en büyük sayıda üyeye sahip dört büyük memur sendikası (Eğitim Bir Sen, Eğitim Sen, Türk Eğitim Sen, Eğitim İş) ve 2018 yılı Mart ayı itibarıyla Trabzon'da görev yapan ve araştırmaya katılan sendika yöneticilerinin görüşleriyle sınırlıdır.

4. Araştırmanın Veri Toplama ve Değerlendirme Teknikleri

Araştırmada verilerinin toplanmasında yarı yapılandırılmış bir soru formu ile görüşme tekniği kullanılmıştır. Önceden belirlenmiş açık uçlu sorular katılımcılara yönlendirilmiş; sendikaların işleyişlerine ilişkin sorunlar ve eğitime yönelik görüşleri toplanmıştır. Katılımcılardan elde edilen veriler betimsel analize tabi tutulmuştur. Betimsel analiz, çeşitli veri toplama teknikleri

⁹ Faaliyet alanlarına ve illere göre Faal Dernek Sayısı <https://www.siviltoplum.gov.tr/derneklerin-faaliyet-alanlarına-gore-dagilimi>

¹⁰ Yıldırım ve Şimşek, 2016: 39

¹¹ Büyüköztürk vd., 2017: 158

¹² Yıldırım ve Şimşek, 2016:43

¹³ Büyüköztürk vd., 2017: 92-93

ile elde edilmiş verilerin daha önceden belirlenmiş temalara göre özetlenmesini ve yorumlanmasını içeren analiz türüdür. Betimsel analizde araştırmacı görüştüğü ya da gözlemlediği bireylerin görüşlerini çarpıcı bir şekilde yansıtabilmek amacıyla doğrudan alıntılara sık sık yer verebilmektedir. Burada temel amaç elde edilmiş olan bulguların okuyucuya özetlenerek ve yorumlanarak sunulmasıdır.¹⁴ Analiz sürecinde araştırma sorularından hareketle verilerin hangi temalar altında düzenleneceğini ve sunulacağını belirlenmek için bir çerçeve oluşturmuş ve veriler bu minvalde analiz edilmiştir. Görüşmeler 30-40 dakika sürmüştür. Görüşme esnasında araştırmacı kişisel görüşlerini katmamış, cevaplara müdahale etmemiştir. Sendika temsilcileri için Eğitim Bir Sen (EB-1,2), Eğitim-Sen (ES-1,2), Türk Eğitim Sen (TES-1,2), Eğitim-İş (Eİ-1,2) şeklinde kodlar kullanılmıştır. Bu sayede hangi katılımcıdan alıntı olduğuna dair görüşler paylaşılmıştır.

5. Kavramsal Çerçeve

Bu başlık altında çalışmada sıkça geçen sendika, konfederasyon, memur sendikacılığı ve eğitim sendikacılığı gibi temel kavramlara yer verilmiştir.

Sendika sözcüğü işçi sınıfıyla birlikte gündeme gelmiş ve daha çok işçilerin, işverenlere ve hükümetlere karşı hak ve çıkarlarını korumak için oluşturulan örgütler olarak nitelenmektedir. En basit tanımıyla işçilerin işverenlere ve hükümetlere karşı hak ve çıkarlarını korumak için oluşturdukları örgütlerdir.¹⁵ Kamu görevlilerinin; ortak ekonomik, sosyal, mesleki hak ve menfaatlerini korumak ve geliştirmek için oluşturdukları tüzel kişiliğe sahip kuruluşlardır.¹⁶ 18.10.2012 tarih ve 6356 sayılı “Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanununda” işçilerin veya işverenlerin çalışma ilişkilerinde, ortak ekonomik ve sosyal hak ve çıkarlarını korumak ve geliştirmek için en az yedi işçi veya işverenin bir araya gelerek bir işkolunda faaliyette bulunmak üzere oluşturdukları tüzel kişiliğe sahip kuruluşları ifade eder. Çalışmada, kamu görevlilerinin; ortak ekonomik, sosyal, mesleki hak ve menfaatlerini korumak ve geliştirmek için oluşturdukları tüzel kişiliğe sahip kuruluşlar olarak kullanılmıştır.

Konfederasyon anılan kanunda, değişik hizmet kollarında bu kanuna tabi olarak kurulmuş en az beş sendikanın bir araya gelerek oluşturdukları tüzel kişiliği olan üst kuruluşlar olarak tanımlanmaktadır. Başka bir ifadeyle, konfederasyon, genellikle sendikaların bir üst örgüt olarak oluşturdukları birlik olarak tanımlanır.

5.1. Memur Sendikacılığı

Türkiye’de 1961 Anayasasınının 46’ncı maddesinde devlet memurlarının da sendika kurabileceği belirtilmiş ve memur sendikaları için aynı maddeye işçi niteliği taşımayan kamu görevlilerinin bu alandaki hakları kanunla düzenlenir hükmü getirilmiştir. İşçilerden on beş yıl sonra 1961 Anayasa’sıyla kamu çalışanlarına örgütlenme hakkı verilmiş fakat kamu çalışanları sendikalarının kurulması 1965 tarihli “Devlet Personeli Sendikalar Kanunu” yürürlüğe girene kadar sürmüştür. 22 Eylül 1971 tarihinde 1488 sayılı kanunla getirilen değişiklikle memurların sendika kurma hakkı geri alınmış, çalışanlar yerine işçiler kavramı getirilmiştir. Böylece memurların sendikalara üye olmaları engellenmiştir.¹⁷ 1971 yılında yapılan değişiklikle sendikalaşma açısından Anayasal güvenceden yoksun bırakılan kamu görevlilerinin tekrar bu haklara kavuşması, aradan geçen uzun yıllar ve ulusal mevzuat açısından yaşanan gelişmelere rağmen uzun bir süre mümkün olmamıştır. 1982 yılında kabul edilen ve çalışma hayatı ile ilgili oldukça kapsamlı ve ayrıntılı düzenlemeler içeren yeni Anayasa, 1971'deki değişikliğe paralel olarak sendikalaşma hakkını, sadece işçiler açısından güvence altına almıştır. Ayrıca toplu iş sözleş-

¹⁴ Yıldırım ve Şimşek, 2016: 35

¹⁵ Koç, 1999: 5

¹⁶ <https://turkegitimsen.org.tr>

¹⁷ Karaman vd.,2016: 22-23

mesi yapma hakkını sadece işçilere (ve işverenlere) tanıdığı gibi grev hakkını da sadece işçilere tanıyarak kamu görevlilerinin sendikalaşma ve toplu eylem hakları ile ilgili herhangi bir düzenleme öngörmemiştir.¹⁸

Bu gelişmeler kapsamında 1992 yılından itibaren devam etmekte olan kamu görevlilerinin sendikal haklarına yönelik yeni bir kanun oluşturulması çalışmaları, yaklaşık 10 yıllık uzun bir dönem sonra 2001 yılında kamu görevlilerinin sendika ve toplu görüşme haklarını ayrıntılı bir şekilde düzenleyen 4688 sayılı Kamu Görevlileri Sendikaları Kanununun kabulü ile neticelenmiştir. 2010 yılında yapılan Anayasa değişikliği ile kamu görevlilerine, toplu sözleşme yapma hakkının getirilmiş olması ve Anayasal güvence altına alınmış olması ile yeni bir düzenleme yapılması ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Kamu görevlilerine tanınmış olan bu yeni hakkın kullanımı ile ilgili usul ve esasları düzenlemek, ortaya çıkacak uyuşmazlıkların çözümü ile ilgili hükümler düzenlemek ve kamu görevlileri sendikaları ile ilgili birtakım değişiklikler yapmak amacıyla 2012 yılında kabul edilen bir kanun ile 4688 sayılı kanunda değişiklikler yapılmıştır. Bu değişiklikler kapsamında öncelikle 4688 sayılı Kamu Görevlileri Sendikaları Kanununun adı “Kamu Görevlileri Sendikaları ve Toplu Sözleşme Kanunu” şeklinde değiştirilmiştir.¹⁹

Türkiye’de kamu sendikaları on bir iş kolunda örgütlenme hakkına sahiptir. Bu iş kollarından biri de “Eğitim, öğretim ve bilim hizmetleridir”. *Eğitim Sendikaları*, eğitim iş kolunda çalışanların ortak ekonomik, sosyal ve meslekî hak ve menfaatlerini korumak ve geliştirmek için oluşturdukları tüzel kişiliğe sahip demokratik kuruluşlardır. Başka bir deyişle, eğitim sendikaları eğitim alanında çalışan iş görenlerin yasal mevzuatlara uygun olarak bir araya gelmeleri ile oluşturdukları sivil toplum kuruluşlarıdır.²⁰

6. Verilerin Analizi

Araştırmaya farklı eğitim-iş kolu sendikalarından görev yapan 8 kişi katılmıştır. Bunların beşi başkan ya da başkan yardımcılığı konumunda, ikisi de sekreter konumunda yer almaktadır. Araştırmaya katılan kişilerin yaş ortalaması 42’dir. Katılımcıların eğitim seviyesi incelendiğinde, altısının lisans, ikisinin ise yüksek lisans mezunu olduğu görülür. Katılımcıların ikisi memur, beşi öğretmen ve biri de öğretim elemanıdır. Katılımcıların sendikada çalışma süresi 1 ila 11 yıl arasında değişmektedir.

Tablo 2. Katılımcı Profili

Sendika Üyeleri	Konumu	Yaş	Eğitim	Meslek	Çalışma Süresi
EB-1	Bşk. Yard.	43	Lisans	Memur	2
EB-2	Bşk. Yard.	41	Lisans	Memur	4
EİS-1	Sekreter	46	Lisans	Öğretmen	11
EİS-2	Sekreter	33	Lisans	Öğretmen	5
ES-1	Şube Başkanı	58	Lisans	Öğretmen	2
ES-2	Sekreter	38	Lisans	Öğretmen	1
TES-1	Şube Başkanı	40	Y.Lisans	Öğretim Elemanı	4
TES-2	Şube Başkan Yard.	40	Y.Lisans	Öğretmen	1

Araştırmaya Trabzon’da şubesi bulunan dört sendikanın temsilcileri katılmışlardır. Bu sendikalara ait genel bilgiler aşağıda sunulmuştur.

¹⁸ Yenihan ve As, 2017: 73

¹⁹ Yenihan ve As, 2017: 75

²⁰ Eraslan, 2011: 70

Tablo 3. Sendikalar Hakkında Genel Bilgiler

Sendika Adı	Bağlı Konfederasyon	2016 Yılı Üye Sayısı	2017 Yılı Üye Sayısı	2018 Yılı Üye Sayısı	2019 Yılı Üye Sayısı
EĞİTİM-BİR-SEN (Eğitimciler Birliği Sendikası)	MEMUR-SEN 2019 yılı üye sayısı; 1.019.853	402.171	420.149	426.645	433.787
TÜRK EĞİTİM-SEN (Türkiye Eğitim, Öğretim ve Bilim Hizmetleri Kolu Kamu Çalışanları Sendikası)	TÜRKİYE KAMU-SEN 2019 yılı üye sayısı; 413.339	210.951	201.282	201.475	207.256
EĞİTİM-SEN Eğitim ve Bilim Emekçileri Sendikası)	KESK 2019 yılı üye sayısı; 137.606	119.876	93.143	83.131	77.818
EĞİTİM-İŞ (Eğitim ve Bilim İş Görenleri Sendikası)	BİRLEŞİK KAMU-İŞ 2019 yılı üye sayısı; 67.273	49.542	48.993	48.543	49.882

Kaynak: <https://www.memurlar.net/haber/840366/memur-sendikalarinin-2019-yili-uye-sayilari-yayimlandi.html>

Tablo 3'e göre, 2019 yılı itibariyle en fazla üye Eğitimciler Birliği Sendikasına aittir. Aynı zamanda sendikaların bağlı oldukları konfederasyonlara üye sayısının da açık ara ile Memur-Sen'e ait olduğunu söylemek mümkündür. Diğer taraftan, 2016 yılından 2019 yılına geçen üç yıllık sürede üye sayısı artış gösteren sendikalar yanında düşen sendikalarda gözlenmektedir. Araştırmaya dâhil edilen sendikaların kuruluş geçmişi irdelendiğinde en eski sendikanın Eğitim-Sen olduğu göze çarpar. 1990'lı yıllardan sonra tek çatı altında birleşmelerle günümüzdeki isimlerini aldıkları görülür. Sendikaların kuruluş geçmişi aşağıda verilmiştir.

Eğitim ve Bilim Emekçileri Sendikası (Eğitim-Sen), ilk kez 1950'lerde Türkiye Öğretmen Dernekleri Milli Federasyonu ve Köy Öğretmen Dernekleri ile ulusal ölçekte yaygın bir örgütlenme yaratan eğitim emekçileri, 1965'te Türkiye Öğretmenler Sendikası ve Türkiye İlkokul Öğretmenleri Sendikasını kurarak sendikal form içinde örgütlenmişlerdir.²¹ Kendi sınıf kimliklerine ilişkin algılarında köklü bir dönüşüm yaşayan eğitim emekçileri, 1960'ların sonlarında yükselişe geçen sınıf hareketinin de etkili bir bileşeni durumuna gelmiştir. 12 Mart 1971 tarihli askeri darbe sonrasında sendikal örgütlenme özgürlüğünden yoksun bırakılan eğitim emekçileri, aynı yıl kurdukları Tüm Öğretmenler Birleşme ve Dayanışma Derneği (TÖB-DER) ile faaliyetlerine devam etmişlerdir. 12 Eylül 1980 askeri darbesinin TÖB-DER'i kapatarak yöneticilerini ve pek çok üyesini tutuklamasının yanı sıra öğretmenlere dernek kurma yasağı getirilmiş, böylece eğitim emekçileri örgütsüz bırakılmaya çalışılmıştır. Bu çağdışı yasağa karşı 1986 yılından başlayarak "abece Dergisi" etrafında ve 1988'den itibaren "Eğitimciler Derneği" (Eğit-Der) tarafından sürdürülen çalışmalar sonucunda eğitim emekçileri 28 Mayıs 1990'da Eğitim İşkolu Kamu Görevlileri Sendikasını (Eğitim-İş) ve 13 Kasım 1990'da ise Eğitim ve Bilim Emekçileri Sendikasını (Eğit-Sen) kurmuşlardır. Eğitim-Sen, 28. 05. 1990 tarihinde kurulan Eğitim-İş ve 13 Kasım 1990 tarihinde kurulan Eğit-Sen'in 23 Ocak 1995 tarihinde birleşmesi sonucu ortaya çıkmıştır.²²

Türkiye Eğitim, Öğretim ve Bilim Hizmetleri Kolu Kamu Çalışanları Sendikası'nın-(Türk Eğitim-Sen) temelleri, 1988 yılında Türkiye'de memur sendikacılığı hareketinin alt yapısını oluşturmak amacıyla Ankara'da bir araya gelen bir grup tarafından Türkiye Kamu Çalışanları Vakfının kurulmasıyla atılır. Bu vakıfa her iş kolundan memurlar üye olabilmekteydi. Vakıf kısa

²¹ www.egitimsen.org.tr

²² www.egitimsen.org.tr/hakkimizda

süre içinde bütün Türkiye’de örgütlendi. Bu arada Türkiye’de Uluslararası Çalışma Örgütü’nün (ILO) 87 sayılı sözleşmesini kabul etmek üzere tartışmalar başlamıştı. Bu sözleşme memurlara sendikal haklar veriyordu. Türkiye’nin ILO sözleşmesini kabul çalışmalarını devam ederken 1992 yılında Türkiye Kamu Çalışanları Vakfına üye memurlar kendi hizmet kollarında sendikalar kurmaya başladılar. Daha önceden vakıf çatısı altında örgütlü olan memurların sendikalarını kurması çok kısa bir zamanda tamamlandı. İşte bu kurulan sendikalardan biri de eğitim çalışanlarının 1992 yılında kurmuş olduğu Türk Eğitim-Sen’dir.²³

Memur-Sen Konfederasyonu’na bağlı Eğitimciler Birliği Sendikası (Eğitim- Bir- Sen), 14 Şubat 1992 tarihinde eğitimci, şair ve yazar Mehmet Akif İnan ve arkadaşları tarafından kurulmuştur. 25.06.2001 tarihinde kabul edilen 4688 sayılı Kamu Görevlileri Sendikaları Kanunu ile memurların sendika kurmaları yasal dayanağa kavuşmuş, diğerleri gibi Eğitim-Bir-Sen de bu tarihten sonra tüzel kişilik kazanmıştır.²⁴

Son olarak, 1995 yılına kadar Eğitim-İş ve Eğitim-Sen iki ayrı sendika olarak çalışmış olup bu iki sendikanın toplumdaki ve üyelerden gelen baskılar sonunda birleşip 1995 yılında Eğitim-Sen’i oluşturduklarını ancak birleşmeden on yıl sonra bazı fikir uyuşmazlıkları sebebiyle 17 Ekim 2005 günü Eğitim-İş Ankara’da tekrar kurulmuştur. Sendika, Birleşik Kamu İşçileri Sendikaları Konfederasyonuna (Birleşik Kamu- İş) üyedir.²⁵

Sendikaların Kuruluş Amacı: “Ekonomik, sosyal ve mesleki haklar; toplumsal fayda, demokratik eğitim”

Sendika temsilcileriyle yapılan görüşmelerde, sendikalarının kuruluş amaçlarının sendika tüzüğünde yer aldığı belirtilmiştir. Buna göre, Eğitimciler Birliği Sendikası Tüzüğü’nün 3. Maddesinde “Üyelerinin ortak ekonomik, sosyal, kültürel, özlük, mesleki hak ve menfaatlerini korumayı ve geliştirmeyi temel amaç sayması bu amaçların gerçekleştirilmesinde, evrensel insan haklarına ve Anayasa’ya dayanan milli, demokratik, sosyal, adalet ve hukuk devleti anlayışı içinde çalışması sendikanın amaçları olarak belirtilmiştir. Eğitim sendikalarının genel tüzükleri incelendiğinde temel aldıkları değerler bağlamında amaçlarının farklılaştığı görülmektedir. Bu farklılaşma görece olarak ideolojik bağlamda görülmekte ancak evrensel sendikacılığın temel unsurları olan dayanışma, birliktelik, hak ve menfaatleri koruma ve geliştirme gibi özelliklere de yer verilmektedir. Bu bağlamda sendikaların genel olarak amaçları şöyle ortaklaştırılabilir:²⁶

- Üyelerinin ekonomik, sosyal, kültürel ve meslekî haklarını, menfaatlerini korumak ve geliştirmek,
- Daha yeterli ücret ve aylık, sağlıklı çalışma koşulları sağlamak,
- Türk millî eğitim sisteminin uygulamada ortaya çıkan eksikliklerini, aksaklıklarını ve yanlışlıklarını tespit ederek, iyileştirilmesi ve geliştirilmesi yönünde yol göstermek, görüş ve önerilerde bulunmak,
- Eğitim sisteminin ve programının, ders kitapları ile tüm eğitim faaliyetlerinin içeriğinin, kültürel zenginliklerin tamamını kapsayacak biçimde düzenlenmesinin ahlaki, vicdani ve insan hakları açısından bir gereklilik olduğunu savunmak,
- Üyelerine yaptıkları işe uygun, insan onuruna yaraşır hayat sürmelerine, aile sorumluluklarını yerine getirmelerine ve mesleki saygınlıklarını sürdürmelerine olanak sağlayacak yeterli bir ücret kazanımı sağlamaya çalışmak

²³ <https://turkegitimsen.org.tr/ssss.php>

²⁴ www.egitimbirsenorg.tr

²⁵ Demir, 2011: 58.

²⁶ Eraslan, 2012; Karaman ve Erdoğan, 2016: 126.

- Üyelerinin unvan ve hizmet sınıfına bakılmaksızın iş güvenliği, mesleki saygınlık ve çağdaş çalışma şartları ile sosyal güvenlikten doğan haklarını geliştirmek için çalışmak,
- Dil, din, ırk, cinsiyet ve mezhep farklılığı gözetmeksizin bütün üyeleri arasında amaçlar doğrultusunda birlik ve dayanışmayı sağlamak,
- Üyelerinin adil ve tarafsızca atanma, yer değiştirme ve mesleğinde ilerleme hakkından yararlanması,
- İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, Birleşmiş Milletler Belgeleri, İLO Sözleşmeleri ve Avrupa Birliği Anayasası ile Türkiye'nin onayladığı diğer uluslararası sözleşmelerde yer alan hakların hayata geçirilmesi için çaba göstermek,
- Ulusal ve toplumsal sorunlara duyarlılık göstermek, bu konuda kamuoyu oluşturmak ve üyelerini bilinçlendirmek,
- Üyelerinin sosyal ekonomik, akademik, hukuksal, kültürel ve özlük haklarını korumak ve geliştirmektir.

Sendika amaçlarının ortaya konmasına yönelik katılımcıların bir kısmının görüşlerine aşağıda yer verilmiştir.

“Kuruluş amacımız laik ve demokratik eğitimi savunmak, üyelerimizin maddi, manevi özlük haklarını korumaktır Ülkenin üniter yapısını savunmaktır. Sendikanın kuruluş amacı tüm emekçilerin sendikal haklarını korumak ve geliştirmektir” (Eİ-1)

“Kuruluş amacımız sendikacılık yapmaktır. Yani üyelerimizin mali ve sosyal hakları konusunda onlara yardımcı olmaktır” (EB-1).

“Amacımız kamu çalışanlarının ekonomik, sosyal, mesleki ve özlük haklarını geliştirmek ve Türkiye'nin daha demokratik ve çağdaş bir ülke olması için çalışıyoruz” (ES-1).

“Sendikamızın kuruluş amacı sendikalı olsun olmasın Türkiye’de eğitimle ilgili sorunlara değinmek, eğitim paydaşlarının özlük haklarını korumak, eğitimle ilgili sorunları ortaya çıkarmak ve onlara çözüm üretmektir” (ES-2).

“Sendikamızın kuruluş amacı Türkiye’de eğitim ve bilim alanında çalışan tüm kamu çalışanlarının ekonomik, sosyal haklarını korumak ve her zaman yanlarında olmaktır” (TES-1).

7. Sendika Bünyesinde Gerçekleştirilen Etkinlikler/Faaliyetler

Katılımcılar, sendika çatısı altında özellikle üyelerine yönelik olarak bilgilendirme, destek faaliyetleri ve sosyo-kültürel faaliyetlerle yollarına devam ettiklerini söylemişlerdir. Süreli yayınlarla birlikte bilgi paylaşımı yapılmakta ve çok sayıda hedef kitleye ulaşılmaya çalışılmaktadır.

Türk Eğitim Sen Bülteni her ay düzenli olarak yayınlanmaktadır. Eğitimle ilgili bazı protesto gösterileri düzenlenmiştir. Üyelere yönelik seminerler düzenlenmektedir, yazarlar, şairler davet edilerek söyleşiler düzenlenmiştir. Kültürel etkinliklere ağırlık verilerek dergiler ve kitaplar çıkarılmıştır: İki ayda bir “Eğitimin Sesi” adlı dergi çıkarılmaktadır.²⁷

Eğitim Bilim Toplum Dergisi, Eğitim-Sen'in üç ayda bir çıkan ulusal nitelikte ve hakemli bir dergisidir. Eğitim Sen Bülten ve Eğitim Sen Bülten özel eki olan, ÖES Bülten dergileri çıkarılmaktadır. Toplumsal konularda mitingler ve çeşitli gösteriler düzenlenmişlerdir. Eğitimcilerin kişisel gelişimlerine yönelik çeşitli etkinlikler düzenlenmektedir. Ayrıca yemekler, geziler,

²⁷ Karaman ve Erdoğan, 2016: 124.

doğa yürüyüşleri, toplantılar da düzenlemektedir.²⁸ Bunun yanında katılımcılar faaliyetlerini şu şekilde dile getirmişlerdir:

“Daha çok etkinlik olarak üye ziyaretleri yapıyoruz. Daha açarsak örneğin ilk yıl bir Çanakkale gezisi düzenledik. Kadın kollarımızda anneler gününde ziyaretler gerçekleştiriyor. Kurumsal ziyaretler yapıyoruz. Daha yeni yetki aldığımız için çok fazla etkin olamıyoruz. İşyeri temsilcilerimize yönelik sendika eğitim programları düzenliyoruz. Aynı zamanda işyeri temsilciliklerimizde gelen misafirlerimizi de ağırlamaktayız” (EB-1).

“Sendika bünyesinden farklı etkinlikler gerçekleştirilmekteyiz. Bunların içinde sendikamızın asli görevlerinden biri olan özlük haklarını artırılması ile ilgili faaliyetler vardır. Bunların yanında sosyal haklarla ilgili çalışmalar var. Kermesler düzenlenir. Kültürel geziler yapılır. Üyelerimizin başka illerde kalacak yerlerini ayarlarız. Yapılan indirim anlaşmalarıyla belli kazanımlar elde etmeye çalışırız. Üyelerimizin bulunduğu işyerlerinde sorunlar konuşulur ve gerekli yerlere sorunlar bildirilir”(EB-2).

“Sendikamız içerisinde daha çok üyelerimizin işyerlerinden başlayarak karşılaştıkları sorunları çözmeye çalışıyoruz. Üyelerimizin çalıştığı kurumlarda eğitimi daha çağdaş bir düzeye getirmek ve onların karar alma süreçlerine katılmaları için faaliyetler yürütüyoruz. Eğitimle ilgili bütün sorunlara müdahil oluyoruz. Eğitimcilerle, öğrencilerle veya velilerle ilgili bir sorun ortaya çıktığında onların sorunlarını çözmeye çalışıyoruz”(ES-1).

“Özel günlerde etkinlikler düzenliyoruz. Örneğin; bayanlar gününde çiçek dağıtıyoruz. Öğretmenler gününde kurumlar çikolata göndeririz. Müzik öğretmeni arkadaşlarımızın şarkılı türkülü etkinlikleri oluyor. Artı bazen böyle toplu yemekler olabiliyor. Kır gezileri yapabiliyoruz. Bazen Çanakkale turu gibi milli değerleri arttırmaya yönelik etkinlikler yapıyoruz” (TE-1).

İşyeri toplantıları düzenleyerek üyelerimizden taleplerini alıp ona göre politikalar yürütüyoruz. Genel merkez bazında da başkanlar kurulu toplantıları yapıyor. Bu toplantılarda ortaya çıkan talepler doğrultusunda genel siyasetimiz belirlenmektedir. İşyerlerinden gelen sorunlar yerel bazda çözülebiliyorsa bunu yerel temsilciliklerimiz çözmektedir. Bölge avukatlık buralarımız var oralara başvurulmaktadır. Çözülemeyen problemler genel merkeze bildirilir. Sendika bünyesinde sosyal ve siyasi faaliyetler gerçekleştiriyoruz (Eİ-1).

Katılımcılardan gelen cevaplar doğrultusunda sendikaların faaliyet alanlarını şu şekilde özetlemek mümkündür:

Tablo 4. Sendikaların Eğitim Alanında Göstermiş Olduğu Faaliyetler

Üye ve Kurumsal Ziyaretler	(EB-1)
Kültürel Geziler/Doğa Gezileri	(EB-1), (EB-2), (TES-2)
Sendika Eğitim Programları/Kurslar	(EB-1), (TES-1), (TES-2), (ES-1), (ES-2)
Özel Günlerde Etkinlik	(EB-1), (TES-1), (TES-2)
Çalışanların Hakları	Özlük haklar(EB-2), Sosyal Haklar(EB-2)
Kurumsal Toplantılar	(TES-1)
İş Yeri Toplantıları	(TES-1) (Eİ-1)
Toplu Yemek	(TES-2)
Spor Aktiviteleri	(TES-2)
Sosyal Aktiviteler (tiyatro, şiir, yarışma vb.)	(Eİ-1), (EB-1)
Öğrencilere Kurslar	(Eİ-1), (TES-2), (ES-2)
Eğitim Sorunlarına Çözüm Bulma	(ES-1), (ES-2)
Basın Açıklaması ve Yürüyüş	(ES-2)

²⁸ Karaman ve Erdoğan, 2016: 125.

8. Eğitimde Öncelikli Alanlar

Katılımda “eğitimde öncelik alanlarının neler olduğu?” sorusu yöneltmiştir. Çalışma koşullarının iyileşmesi, maaşların artması, sosyal ve özlük hakların iyileştirilmesi hususları öne çıkan konulardır. Bunun yanında vurgulanan hususlar aşağıdaki tabloda görsel hale getirilmiştir.

Tablo 5. Eğitimde Öncelikli Sorunlar

YÖK Kanunu	(EB-1)
Yöneticilerin Yetkileri	(EB-1)
Akademik Personel Arasındaki Çatışma	(EB-1)
Eğitim Sisteminde İstikrarsızlık	(EB-2), (TET-1), (TET-2), (Eİ-2)
Liyakat Usulünün Olmaması	(TET-1)
Paralı/Parasız Eğitim	(Eİ-1)
Eğitim Sisteminin Yanlışığ	(Eİ-1), (ES-1), (ES-2)
Siyasetle İlişki	(Eİ-2), (ES-1)
Eğitimin Dinselleşmesi	(Eİ-1), (ES-1), (ES-2)
Eğitimcilerin Hakları	(TES-1)
Çalışanların hakları	(Eİ-1), (ES-1)

Katılımcıların bir kısmı (ES-1, Eİ-2, Eİ-3, ES-3, TES-1) eğitimin parasız olması gerektiği, vatandaşın cebinden finanse edilmeyen bir eğitim sisteminin olmasını savunan görüşlerini dile getirmişlerdir. Bir başka sendika yöneticisi: *Eğitim vatandaşın cebinden finanse edilen değil; ilkokuldan, üniversiteye kadar devletin tüm olanaklarıyla finanse ettiği vatandaşın cebinden para çıkmadığı devletin bu olanakları kendisinin sağladığı bir eğitim olsun istiyoruz*" (ES-1) şeklindeki sözleriyle eğitimin parasız olmasına vurgu yapar.

Ayrıca, katılımcılara göre eğitimdeki öncelikler eğitimcilerin sosyal güvencelerinin artırılması, özlük haklarının ve ekonomik olanaklarının iyileştirilmesi olmalıdır. Bu ihtiyaçları karşılanan eğitimciler mesleki doyuma ulaşır ve daha verimli olurlar. Bu konuyla ilgili bir katılımcı *"Türkiye'de eğitimin; milli ve sürekli gelişen şekilde kalitesini artırmak istiyorsak öğretmenin sosyal, ekonomik koşullarını iyileştirerek bu noktaya gelebiliriz"* (EB-2) şeklindeki sözleriyle bu durumu özetler.

Katılımcılar sendikaların önceliklerinin; eğitimin demokratik, çağdaş, nitelikli eğitim müfredatına kavuşturulması, anadilde ve ulusal eğitimin gerekliliği, Atatürk ilke ve inkılaplarına bağlı bir eğitimin öncelikli olması gerektiği görüşlerini dile getirmişlerdir.

“Laik, bilimsel ve demokratik eğitimden uzaklaşılması, müfredatın gericileştirilmesi, cemaatlere ve tarikatlara eğitimin teslim edilmesi, bunlarla ilgili milli eğitim bakanlığının protokoller yapması en temel sorunlardır. Bilimsel eğitimden ne kadar uzaklaşırsak durum o kadar kötüleşecektir. Biz laik, demokratik eğitimin tekrar geri getirilmesi için elimizden geleni yapıyoruz. Bunları aşmak için milli bir eğitim sisteminin olması gerekiyor. Sürekli değişen bir sistem değil istikrarlı bir sistem kurulmalıdır. Hiçbir partiye maruz bırakılmadan, bu ülkenin ihtiyacına yönelik milli bir eğitim sistemi kurulmalıdır. Eğitimde kısa hedefler olmaz uzun vadeli hedefler olur” (Eİ-2).

“Eğitimin en temel sorunu bilimsel, demokratik, laik eğitim düzeni büyük ölçüde kaybolmasıdır. Temel olarak yeniden cumhuriyetin kuruluş temellerinde yer alan bilimsel, demokratik,

laik eğitim çizgisine sistemimizin geri dönmesi gerekmektedir. Aklın ve bilimin rehberliğindeki bir modelin hayata geçirilmesi gerekmektedir. Aklın ve bilimin yerine çeşitli dini yapıların ve hurafelerin milli eğitimde yer alması eğitimin dinselleşmesine neden olmaktadır. Bunun bir bütün olarak ortadan kaldırılması gerekmektedir. Onun yerine dünyanın gelişmiş modern ülkelerindeki çağdaş eğitime geçilmelidir. İkinci mesele, eğitimin en dinamik öznesi olan eğitimcilerin eğitim programlarının oluşturulmasında daha aktif yer alması gerekmektedir. Karar alma süreçlerinde eğitimciler daha aktif olmalıdır. Öğretmenler arasında ayrımcılık yaparak, yandaş sendikaların üyelerinin kadrolara getirilerek ortaya çıkan milli eğitim bakanlığındaki siyasi kadrolaşmanın önüne geçilmelidir” (ES-1).

“Eğitime ilişkin en büyük problem liyakattir. İkincisi ise ciddi bir eğitim sistemimiz olmamasıdır. Görevde yükselme ve unvan değişiklikleri sınavlarının oturmadığı görülmektedir. Eğitimde liyakat problemi çözersek çoğu problemin altından kalkabileceğimize inanıyoruz” (TES-1).

“Birincisi eğitim bir süreç işidir. Ben yaptım oldu ile eğitim programları değişmez. Eğitimin programlarının asgari 4-5 yıllık süreçte olgunlaştırılmalı ve ondan sonra değiştirilmelidir. Bunun içinde 15-20 yıl aynı programın uygulanması gerekir. Çünkü burada yaptığımız bir hatayı hemen göremeyiz”. (TES-2).

9. Sendikaların Sorun Alanları

Katılımcılara “sendikalarının karşılaştığı sorun alanlarının neler olduğu?” sorusu yöneltilmiş olup alınan cevaplar aşağıda görsel olarak sunulmuş ve katılımcı sözleriyle örneklendirilmiştir.

Tablo 6. Sendikaların İşleyiş Faaliyetlerine İlişkin Sorunlar

Yönetim	(EB-1)
Üyeleri Memnun Edememe	(EB-2)
Pasif/Aktif Üyelik	(TE-1)
Sendikaların Siyasetle İlişkisi	(TE-2), (Eİ-1), (ES-1)
İdareci Atamaları	(TE-2)
Zaman	(Eİ-1)
Gelir	(Eİ-1)
Yönetmelik	(Eİ-2)
Siyasi Baskı	(ES-2)
Farklılıklara Saygısızlık	(ES-2)

“Bizim sendikalarımızda yönetim bazında engellerle karşılaşıyoruz. Bu engel de sendikacılığa negatif bir bakış açısından kaynaklanmaktadır. Sendikaların bir işe yaramayacağı düşünülüyor. Bu yüzden faaliyetlerimizde sorunlarla karşılaşabiliyoruz. Yani en genel anlamda sendikaların taleplerine resmi kurumlardan sıcak bakılmamasıdır” (EB-1).

“İşleyişte bizler profesyonel sendikacılık yapmıyoruz. Ailemizden, işimizden fedakârlık yaparak boş zamanlarımızda sendika faaliyetleri yürütüyoruz. Diğer zamanlarda nöbetleşe temsilciliklerimizi açık tutuyoruz. En büyük sorunumuz zamandır. Sendika ailemizden, işimizden önce gelmeye başladı. Bu böyle olmamalı. Yönetici pozisyonunda bir kişi sürekli olarak sendika işleriyle meşgul olmak zorundadır” (Eİ-1).

“Bizler en çok sendikal manevra alanımızı daraltmaya yönelik siyasi baskılara maruz kalıyoruz. Üyelerimiz üzerinde psikolojik baskı söz konusudur. Üyelerimizin bir kısmı sudan bahanelerle yapılan eylem ve etkinlikler sonrasında gözaltına alınıyor, haklarında soruşturma açılıyor. Bir kısım üyemiz açığa alınıyor, bir kısmı ihraç ediliyor. Bunların hepsi bizim aslında demokratik sendikal mücadelemizin gerektirdiği etkinlikler sonrasında yapılan soruşturmalardır. Milli eğitim müdürlüklerinde bizim sendikal mücadele alanımızı daraltmak için faaliyetlerde bulunuyor” (ES-1).

“En fazla karşılaştığımız sorunlardan birisi üyenin isteği noktasındadır. Üye sendikal faaliyetlere katılım noktasında çok isteksiz oluyor. Üyelerimiz temel anlamda basın açıklamaları gibi etkinliklerde çok istekli olmuyorlar. Bunun sebebi Türkiye’de sendikacılığın geçmişinin çok uzun olmamasıdır” (TES-1).

Birçok katılımcı sendikaların kimlik siyaseti yaptığını ve siyasi partilerin uzantısı gibi hareket ettikleri görüşünü ve dönemsel sıkıntıların olduğu görüşünü dile getirmişlerdir.

“Siyaset işin içine girmezse sendikalar kolaylıkla bir araya gelebilir. Ancak siyasi etkiler devam ettikçe ayrılıklar da olacaktır. Partilerin arka bahçesi konumunda sendikacılık oldukça farklılıklar da devam edecektir. Sorun çözmek için siyasi partilerle ilişki kurulabilir ancak onlara körü körüne bağlanılmaz” (Eİ-1).

Sendika yasasının içinde grev hakkının olması gerektiği uzlaştırma komisyonunun lehine bazı düzenlemelerin olması gerektiği mevcut yasanın çağdaş toplumun sorunlarına cevap verememesi, çözüm üretmemesi katılımcılar tarafından dile getirilmiştir.

Eğitim alanındaki sendikal enflasyon büyük bir sorun teşkil etmektedir. Bir katılımcı “Bu kadar bölünmüş bir sendikacılıkta ne derece faydalı olunur bilmiyorum. Bütün eğitimcilerin tek bir çatı altında toplanması gerekir” (EB-2) diye görüş belirtirken bir başka katılımcı da “Çok sendika olması büyük bir problem bu işin içinde siyasetin olduğu anlamına gelir ve bundan insanlar rahatsız olur” (Eİ-2) şeklindeki sözleriyle eğitim iş kolu sendikadaki çeşitliliğinin sakıncalarını vurgulamışlardır. Diğer taraftan bir katılımcıda farklı sendikaların olmasını vurgulayarak şunları sözler: “Tek bir çatı altında bulunmayı doğru bulmuyorum ama bu kadar dallı budaklı olmasını da onaylamıyorum. Bunun sebebi bence, insan olduğu yerde farklılıkların olması gerekiyor ve bunlarında dile getirilmesi gerekiyor. Tek bir çatı altında olduğu zaman bu farklılıklar görülemiyor ve bazen de yanlışlar yapılabiliyor. Farklı görüşler ve farklı taraflarda insanlar olduğu zaman birbirini denetlemenin daha düzgün olacağını düşünüyorum. Farklı sendikalar olmasının hepsi bizde toplansın dersem olmaz. Ama ben farklılığın güzel olduğunu ama ötekileştirmenin olmaması gerektiğine inanıyorum. Ama belli bir gücü eline alan sendikaların diğerlerini ezmesini kesinlikle doğru bulmuyorum. Farklılık olması gerekli. Her düşüncenin içinde eksikler vardır. Böylece benim eksikimi diğeri görür diğerininkini de ben görürüm. Bu daha rahat bir denetleme ortamı sağlar. Bu farklılıkların sebebi de sendikaların içinde herkesin ideolojik görüşleri vardır. Bu ideolojik tutumlarda onlara işliyor. Ama sendikaların siyaset yapmasını doğru bulmuyorum. Ama üyelerin ideolojik farklılıkları sendikal farklılıkları doğurmaktadır” (ES2).

Bunun dışında, sendikanın yapısında, yeni olmasından aylık gelirinden ve sendikaya üye olan kitlenin sadece belli kesimde toplanmasından ve sendikaya karşı önyargılı olunmasından kaynaklanan sıkıntılarda dile getirilmiştir. Bir başka sorun insanların geçmişte yaşanan nedenlerden dolayı sendikalara karşı önyargılı olmalarıdır. Bir katılımcı “İnsanlar sendika konusunda yeterince bilgilendirilmediğinden sendikaya üye olurken çekinmektedir” (Eİ-3) şeklindeki sözleriyle eğitimcilerin sendikaya bakışlarının önyargılı olduğu görüşünü dile getirmiştir.

Sonuç ve Öneriler

Kamu istihdamının önemli bir bölümünü oluşturan, temel bir kamu hizmeti olduğu varsayılan eğitim-öğretim hizmetini yerine getiren ve ülkenin gelecekteki teminatı olan beşeri sermaye

yatırımının ana faktörü olan eğitim çalışanları kamu sendikacılığının lokomotif görevini görmektedir. Sendikalar da üyelerinin haklarını koruma, amaçlı politikalar geliştirmeleri ve uygulamaları, bu amaçla kamu ya da özel sektör ile hak temelli mücadeleleri, gündem oluşturma ve baskı unsuru olabilme gibi işlevleriyle hem bu meslek grubuna hem de üyelerine önemli yarar sağlamaktadır.

Araştırma sonucunda, sendikaların ekonomik ve sosyal hak kazanım, üyelerine destek, lobi faaliyetleri, öğrencilere destek olma gibi işlevleriyle ön plana çıktıkları tespit edilmiştir. Ayrıca, eğitim sendikalarının çeşitliliği ve belli bir ideoloji ya da siyasal zemine yaslanarak faaliyet yürütmelerinin, sendikaların işlevselliğini olumsuz yönde etkilediği ve güçlerini zayıflatığı gözlenmiştir. Sendikaların siyasetle ilişkisi, siyasi partilerin uzantısı görünümünde olması, belli bir ideolojinin temsilcisi olarak algılanması ve sendikal faaliyetlere gereken önemin verilmemesi büyük bir sorun olarak görülmüştür. Bu durum eğitimcilerin sendikalara karşı önyargılı olmasına neden olmaktadır.

Eğitim meslek grubundaki kişilerin üyelik sürecine ilişkin endişe taşıdıklarına dair süreç aktarılmış, üyelerin sendikalara genelde bireysel çıkarlar-tayin-atama-mevki vb.- amacıyla üye oldukları belirtilmiştir. Sendikal faaliyetlerin gerek katılımların yetersiz oluşu gerek politika oluşturma konusunda belirleyici olamayışı gibi hususlar eleştirilen konular arasında öne çıkmıştır. Eğitim alanında birden çok sendikanın olması; ortak kararların alınmasında, güçlü bir sinerji yaratılmasının önündeki engel gibi görünmektedir. Katılımcılar, nitelikli eğitimin sürdürülebilirliği, demokratik, ekonomik, sosyal haklarını kullanabilmesi, örgütlü çalışabilmeleri ve birlikte hareket edip, eğitim adına ortak kararlar alabilmeleri için sendikalara üye olunması gereğine inanmaktadırlar.

Araştırma sonuçlarına dayalı olarak, geliştirilen öneriler şunlardır:

- Türkiye’de eğitim iş kolunda sendikacılıkta daha geniş kesimleri içine alacak şekilde ortak platformlar yaratılmalıdır.
- Demokratik hakların iyileştirilebilmesi için eğitim çalışanları arasında güçlü bir örgütlülüğün tesis edilebilmesi ve eğitim çalışanlarının sendikal faaliyetlere katılması önemli bir adımdır.
- Sendika üyeliğinde bireysel çıkarlara dayalı anlayışın yıkılması, yerine işkolunun ortak sorunlarına çözümler üretmek için ortak çaba sarf etmesi önem arz etmektedir.
- Sendikalara karşı olumsuz algıların değiştirilebilmesine yönelik olarak çalışmalar yapılmalıdır.
- Sendika temsilcilerinin okullara giderek sendika konusunda eğitim çalışanlarını bilgilendirmeleri ve sendikanın faaliyetlerine ilişkin açıklamalar yapması önyargıların azaltılmasında etkili olacağı düşünülmektedir.
- Sendika çeşitliliğinin artıları ve eksileri üzerine araştırmalar yapılmalı, nicelikten ziyade etkin ve verimli olmanın yolları tartışmaya açılmalıdır.
- Eğitim çalışanlarının sendikalara üye olma mekanizmaları/yolları araştırılmalıdır.
- Aktif üyeliğin desteklenmesi amacıyla araştırmalar yapılmalıdır.

KAYNAKÇA

Resmi Yayınlar

MEB İstatistikleri, 2018-2019

4688 sayılı Kamu Görevlileri Sendikaları Kanunu, 2010.

TÜRK EĞİTİM-SEN (Türkiye Eğitim ve Öğretim Bilim Hizmetleri Kolu Kamu Çalışanları Sendikası) Tüzüğü

EĞİTİM-SEN (Eğitim ve Bilim Emekçileri Sendikası) Tüzüğü

EĞİTİM-BİR-SEN (Eğitimciler Birliği Sendikası) Tüzüğü

EĞİTİM-İŞ (Eğitim ve Bilim İşgörenleri Sendikası) Tüzüğü

Diğer Yayınlar

Avrupa Komisyonu (AK) Türkiye Temsilciliği, (2001), *Sivil Toplum İşbaşında*, Ankara.

Büyükköztürk, Şener vd. (2017), *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Pegem Yayınevi.

Demir, Fevzi (1999), *Sendikalar Hukuku*, İzmir: Birleşik Matbaa.

Eraslan, Levent (2012), "Günümüz Öğretmen Sendikacılığının Değerlendirilmesi", *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*. Cilt 1 Sayı 1 Bahar, 69-72

Gözübüyük Tamer, Mine (2014), *Avrupa Birliği'ne Adaylık Sürecinde Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü*. İstanbul: Âlim Kitapları.

Kaboğlu, İbrahim (1989), *Kolektif Özgürlükler*, Diyarbakır Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları:8.

Karakılçık, Yusuf (2000), *Sivil Toplum Örgütleri*. Ed. Raif, Kamil & Mollaoğlu Jülide, Ankara, Demokrasi Dosyası.

Karaman, Güneş Hatice ve Erdoğan, Çetin (2016), Türkiye'deki Eğitim Sendikalarına Yönelik Bir İnceleme: Amaçlar, Beklentiler ve Sorunlar. Sakarya Üniversitesi, *Journal of Education*, 6/2, 123-140.

Koç, Yıldırım (1999), *Sendikacılık Tarihi, Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu Eğitim Yayınları* No:1, Ankara

Selamoğlu, Ahmet (2003), "İşçi Sendikacılığında Yeniden Yapılanma ve Örgütlenme Modeli", *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:6, Sayı:2, ss.63-98.

Yenihan, Bora ve As, İzzettin (2017), Türkiye'de Kamu Sendikacılığının Gelişimi ve Toplu Pazarlık Sorunları. *International Journal of Innovative Approaches in Social Sciences*, 2017, 1/1, 71-89.

Yıldırım, Ali ve Şimşek, Hasan (2016), *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayınevi.

Ayçiçek, Ayşe – Seçkin, Abdurrahman “Gürcü Kaynaklarına Göre Tiflis Emirliği”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 7/13, ss.265-274.
DOI: 10.31765/karen.901382

Bu makale etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasını gerektirmemektedir.
This article doesn't require ethical committee permission and/or legal/special permission.

* Araştırma Makalesi / Research Article

** Doktora Öğrencisi,
Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen-
Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü,
Samsun/TÜRKİYE
✉ ayseo06_53@hotmail.com
ORCID : 0000-0002-7308-1695

*** Dr.,
✉ abdurrahmanseckin@gmail.com
ORCID : 0000-0002-2766-630X

Anahtar Kelimeler: Kafkasya, Tiflis,
Arap Hilafeti, Gürcüler, Kral IV. Davit

Keywords: Caucasus, Tbilisi, Arab Caliphate, Georgians, King IV. Davit

GÜRCÜ KAYNAKLARINA GÖRE TİFLİS EMİRLİĞİ*

Ayşe AYÇİÇEK** – Abdurrahman SEÇKİN***

Öz: Tiflis'in konumu itibari ile ticaret yolları üzerinde bulunması pek çok milletin dikkatini çekmiştir. Bu durum, buraya egemen olmak isteyen milletler arasında çetin mücadelelerin yaşanmasına neden olmuştur. Tiflis'in tarih boyunca Arap Hilafeti, Bizans, Hazarlar, Selçuklular, Moğollar, Ruslar gibi pek çok milletin egemenliğinde kaldığı görülmektedir. Özellikle, Kafkasya'ya yönelik Hz. Ömer döneminde başlayan İslam fetihlerinden sonra Tiflis, sürekli olarak mücadelelerin yaşanacağı bir yer haline gelmiştir. 8. yüzyılın kırklı yıllarından sonra da Tiflis, Arap Hilafetinin ikametgâhı olmuştur. Tiflis'te yönetimi kolaylaştırmak maksatlı Arap Hilafeti tarafından Emirlikler tesis edilmesinden sonra Gürcü ve Abhaz halkı Tiflis Emirine haraç ödemeye başlamıştır. Bu durum, bölge halkının isyanlar çıkarmasına neden olmuştur. Yavaş yavaş Hilafetin zayıflamaya başlaması, Emirliklerin diğer feodal birimlerle birlikte iç Kafkasya siyasetinde aktif olarak bağımsız bir rol oynamasına neden olmuştur. Arap Hilafeti tarafından tesis edilen ve Kafkasya'daki Müslüman yönetiminin önemli bir karakolu niteliğindeki Tiflis Emirliği, Kral IV. Davit'in ele geçirmesine kadar devam etmiştir.

EMIRATE OF TBILISI ACCORDING TO GEORGIAN SOURCES

Abstract: Due to location of Tbilisi, its on the trade routes has attracted the attention of many nations. This situation caused tough struggles between the nations who wanted to dominate here. It is seen that Tbilisi has remained under the rule of many nations throughout history such as the Arab Caliphate, Byzantine, Khazars, Seljuks, Mongols and Russians. Especially, after the Islamic conquests that started in the Hz. Omar period, Tbilisi has become a place where struggles can take place constantly. After the 40s of the 8th century, Tbilisi became the residence of the Arab Caliphate. After the Emirate established by the Arab Caliphate in order to facilitate the administration in Tbilisi, the Georgian and Abkhaz people started to pay tribute to the Tbilisi Emir. This situation caused of the rebellion of the local people. The gradual weakening of the Caliphate caused the Emirates to play an active independent role in the politics of the inner Caucasus together with other feudal units. The Tbilisi Emirate, which was founded by the Arab Caliphate and is an important outpost of the Muslim administration in the Caucasus, was continued King IV. Davit's capture.

Geliş Tarihi / Received Date: 22.03.2021

Kabul Tarihi / Accepted Date: 02.10.2021

1. Tiflis Emirliği'nin Kuruluşu ve Gelişimi

Araplar döneminde Gürcistan'ın pek çok meselesi çözüme ulaşmamıştır. Bu dönemde seferlerin güzergâhları, Gürcistan kronolojisi, toprakların idaresi ve vergilerin miktarları vb. pek çok mesele çok yönlü ve sorunlu bulunmaktadır. Ancak kaynaklarda görüldüğü üzere kuruluş tarihi üzerinde bir takım farklı görüşler mevcut olsa da Tiflis Emirliği'ne bir dönem rastlanılmaktadır.¹ Tiflis Emirliği, Arapların yönetimi ile bağlantılı Doğu Gürcistan'ın askeri-idari teşkilatı olarak tanımlanmaktadır. Böylesine önem arz eden Tiflis emirliği, Gürcü tarihinin belirli bir döneminin incelenmesinde dikkat ve özen gerektirmektedir.²

7. yüzyıla gelindiği zaman Gürcistan'da Arapların yerel yöneticileri sürekli olarak ellerinden alınıyordu. 8. yüzyıla gelindiğinde de Arapların Gürcistan'a seferlerinin arttığı görülmektedir.³ Bu seferlerden en önemlisi de acımasız ve işkenceci olarak düşünüldüğünden dolayı "Sağır Mervan" şeklinde isimlendirilen Mervan'ın 735'te Gürcistan'a yapmış olduğu seferdir.⁴ Gürcistan topraklarındaki yerel halkın örgütlenip Araplara karşı isyanlarda bulunmalarından sonra⁵ Sağır Mervan, başka milletlere de örnek teşkil etmesi bakımından Gürcülere bir ceza uygulaması gerektiğini düşünmekteydi ve Kafkasya'nın tamamını ele geçirmek onun için doyurucu değildi.⁶ Şimdiye kadar görülmemiş zulüm ve öfke ile Kafkasya'nın köy ve kasabalarına baskınlar yaptılar. Araplar, Gürcistan'a düzenlemiş olduğu seferden sonra Tiflis şehrini ele geçirmiş ve buraya kendi Emirlerini atamıştır.⁷ Bu Emir vasıtası ile Tiflis halkından vergi adı altında haraçlar almaya başlamışlardır.⁸ Araplar Emirleri, Tiflis'te ve Doğu Gürcistan'ın Dmanis, Rustavi ve Hunani gibi şehirlerine askeri garnizonları yerleştirmişlerdir. Bu askeri garnizonların ile Tiflis'in komutasından sorumlu, askerlerin en üst mercii ve karar makamı olan Tiflis Emirliği olmuştur. Gürcistan'ın yönetimine karışmamış ancak onları Tiflis Emirliğine bağlamışlardır. Askerlerin idaresi ve vergi toplanması görevlerinde bulan Emirlik, bir nevi halkın aristokrat temsilcisi konumundaydı. Emirliğin en çetin vazifelerinden biri de kuzey sınırındaki kalelerde yer alıp baskınların önlenmesini sağlamaktı.⁹ Araplar, Emirliği tesis etmelerine rağmen Gürcistan'ın tamamını fethetmede başarılı olamadılar. Araplar, güçlerini kullanarak hâkimiyet kurmaya çalıştıklarından dolayı Gürcüler arasında kendilerine yer bulamadılar.¹⁰

Tiflis Emirliğinin tam kuruluş tarihi verilmemiş olmasına rağmen Arapların Kafkasya'da ilk görülmesi (7. yüzyılın ortaları) ile paralel olarak kurulmuş olacağı veya 8. yüzyılın başlarında kurulmuş olacağı yönündeki fikir ayrılıkları yapılan araştırmalar neticesinde kesinlik kazanmıştır.¹¹ Buna göre, M. Lortkipanidze'nin çalışması önemli olmuştur. Onun vermiş olduğu bilgilerden de anlaşılacağı üzere Araplar, 8. yüzyılın başlarında Tiflis'te bulunmuşlar ve Sağır Mervan'dan sonra Tiflis, Arap Emirlerinin mekânı haline gelmiş ve ardından Gürcistan, Arapların siyasi merkez halini almıştır.¹² Tiflis Emirliğine ilk önce Yazid ibn Usayid as-Sulam (754-

¹ Alasania, 2013: 90.

² Canashia, 1933: 3.

³ Alasania, *Gürcüler ve İslam Öncesi Türkler*, s. 91.

⁴ Beradze-Sanadze, 2003: 98; Bat'onishvili, 1904: 154; Janashvili, 1894: 58; Berdzenishvili, 1962: 57; Salogava-Şengelia, 2008: 75; Sanik'idze, 1994: 20. Sağır Mervan'ın seferinin 735'te başladığını belirten diğer bir eser için bkz. Mikaberidze, 2007: 30, 56.

⁵ Mikaberidze, 2007: 56. Araplar Ermenistan'a girip başkentleri Dvin'i ele geçirdikten sonra Gürcistan'a girmeye karar verdiler. Önce Gürcistan'a elçi yollayıp teslim olunmaları istenilince Gürcüler bunu reddetti. Bunu üzerine Araplar Gürcüler üzerine sefere çıkmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Abaşidze-Bakht'adze-Chanelidze, 2013: 98.

⁶ Apakidze-Berdzenishvili, 1956: 109; Meskhia-Gvrit'ishvili, 1958: 19.

⁷ *Tbilisi İst'oria*, 1990: 60-61; *Sakartvelos Mok'le İst'oria*, 1884: 60; T'ik'adze, 2008: 52; Mikaberidze, 2007: 56; Bu Emirlikler 1121 yılında gerçekleşen Didgori Savaşı'nda IV. David'in Tiflis'i almasına kadar devam edecektir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Abaşidze-Bakht'adze-Chanelidze, 2013: 79.

⁸ Berdzenishvili, 1962: 57; Canashia, 1933: 38.

⁹ *Tbilisi İst'oria*, 1990: 60-61; *Sakartvelos Mok'le İst'oria*, 1884: 60; Asatiani, 2006: 133.

¹⁰ Shengelia, 2011: 64.

¹¹ Alasania, 2013: 91-92.

¹² Lortkipanidze, 1951: 186; Lortkipanidze, 1963: 82; Bogveradze, 1979: 178.

764)¹³ getirildiğine göre Tiflis Emirliğinin kuruluşu olarak Sağır Mervan'ın seferinin sonrasında başlatılması gerekmektedir.

İoane Sabanisdze eserinde Tiflis'te Emirler 8. asrın 70'li yıllarında bulunuyordu. Esere göre Hristiyanlık için acı çeken Mesih'in yakalanması ve Tiflis Emiri olan yargıç huzuruna çıkartılıp İsa'yı itiraf ettiğinden dolayı hapse atılmış, birkaç günün ardından Stefanos'un ricası ile serbest bırakılmıştır. Yine ardından kısa zaman sonra Hristiyanlara karşı kin ve intikam ile dolu olan ihbarcılar toplanıp Tiflis Emirine gittiler.¹⁴ Buradan da anlaşılacağı üzere Tiflis'te bir Emir var olduğu kesindir.

Arapların Gürcistan topraklarında tesis etmiş oldukları Emirliklerden sonra Gürcüler, cizye ve haraç vergilerine ek olarak Arap ordularına asker ve çeşitli projeler için iş gücü sağlamak zorunda kaldılar. Araplar tarafından yaygın bir şekilde İslam'a dönüş için teşvikler yapıldı, Hristiyan halk dininden sebep baskı gördü. Bundan dolayı pek çok Hristiyan ölmüştür. Arapların bölgedeki egemenlikleri yoğunlaştıkça Gürcü ve Ermeni güçleri Hristiyanlık bayrağı adı altında birleştiler. Bu birleşme sonraki dönemlerde Tiflis Emirlerinin Abbasi Halifelerine meydan okuyacak seviyeye gelecektir.¹⁵

Tiflis'te Emirlik tesis edildikten sonra Araplar, halifeliğine giren her birim için vergi almaktaydı. Halife el-Mansur zamanında (754-775) Ermenistan'ı Abbasi halifesi adına yöneten Yazid ibn Usayid as-Sulam Alan Kapısını zapt etti ve oraya bir garnizon tesis etti. Sanarılılar/Tsanarlar (Kakheti nüfusu)'ü öyle bir mağlup etti ki haraç vermek zorunda kaldılar. Sanarılılar sürekli olarak Araplara karşı gelmekteydi. Ama Sanarılılar bu mücadelede tek değillerdi, Güney Kafkasyalılar ve Hazarlar kendilerine yardım ediyorlardı.¹⁶

Gürcistan'daki evrensel Arap karşıtı özgürlük hareketi, yeni, bağımsız Gürcü krallıklarının ortaya çıkışı ve Arap halifeliğindeki parçalanma süreci, Tiflis Emirlerinin Halifelik merkezine karşı tutumunu dramatik bir şekilde değiştirdi. Onlar da dinden dönmeye başladılar; ülkeden toplanan Halifelik adına ücretler artık merkeze gönderilmiyor ve kendileri tarafından tahsis ediliyordu. Dönüşleri Gürcü kral-prensler tarafından desteklendi. Aslında Tiflis Emirliği de sıradan bir Gürcü prensliği haline geldi, tek farkı Arap yetkilileri ile birlikte Arap kökenli bir Emir tarafından yönetiliyor olmasıydı. Tiflis Emirliği toprakları zamanla azaldı. Artık Gürcistan'ın tamamını kapsamıyordu. Bu geri kalan kısımda Gürcüler büyük bir bölümü oluşturuyor ve toprak mülkiyetinin sosyal yapısı ve biçimleri de Gürcü feodalizmine özgür bir yapı ile sunuldu. Buradaki küçük prenslerin hükümdarı Tiflis Emirliğiydi. Arap yönetimi stratejik ve ekonomik açıdan bu bölgelerin kaybına alışmadı ve buraya devamlı olarak cezalandırıcı birlikler gönderdi.¹⁷

Babasının yerine başa geçen Halife el-Mehdi (775-785) on senelik yöneticiliğinin ilk yıllarında Bizans ve Arap yönetimi arasındaki anlaşmaya göre Hristiyan yöneticileri (Patrikleri) serbest bıraktı. Buna rağmen kendisi Arap zamanında yapılan kiliseleri mesela Halep'te Kalkedonitlere ait kiliseyi yıkmıştır ve Manikevliileri sıkıştırıp takip ettirmiştir. Diğer yandan Hasan ibn Kah-

¹³ Daha sonra da, 2. Olarak Abul Hasan al-Hüseyin ibn Kahtaba (765'ten sonra) Emir olmuştur. Her ikisi de Ermenistan yönetiminden sorumlu kişiler olmakla beraber Emirlik görevlerini de yapıyorlardı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Lortkipanidze, 1994: 24-25. 3. Emirin İbrahim ibn Hasan ibn Kahtaba olduğu konusunda ise bkz. Tskit'ishvili, 1986: 74-82. Ghewond'a göre ise Yazid ibn Usayid as-Sulam Ermenistan'ın 31. Yöneticisi olarak 752-754; 759-770; 775-780 yıllarında Emirlik yapmıştır. Ardından Bakr ibn Müslim al-Ukayl (769-770), daha sonra Hasan ibn Kahtaba (771-775; 754-759) olmak üzere iki kere Emirlik yapmıştır. Bkz. Ghewond, 2006: 34, 37.

¹⁴ Sabanisdze, 1963: 63-64.

¹⁵ Mikaberidze, 2007: 56. Araplara karşı direnenler arasında Argveti prenslerinden David ve Constantine de bulunmaktaydı. Araplar tarafından yakalanıp ölümüne işkence görmüşlerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Valeri Salogava-K'akha Şengelia, Sakartvelos İst'oria, Tbilisi: K'avk'asiis Universit'et'is Gamomtsemloba, 2008, gv. 75. David ve Constantine öldüresiye dövüldüler, çukura atıldılar ve on gün aç susuz bırakıldılar. Görmüş oldukları işkence hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Levan Sanik'idze, Sakartvelos İst'oria, Tbilisi 1994, gv. 20.

¹⁶ Alasania, 2013: 99-100.

¹⁷ Asatiani, 2006: 133.

taba Arran topraklarına girince Curzan havalisinde yerleşik olan Tsanarlar Araplara karşı isyan ettiler. Hasan ibn Kahtaba 50.000 bin kişilik büyük bir orduya sahip olmasına rağmen isyancılara karşı başarılı olamamıştır. 30.000 kadar yardımcı kuvvetle tekrar Curzan'a giren Hasan ibn Kahtaba Tsanarlar ile Cavaheti ahalisinin birleşmesinden ortaya çıkan güç ile mücadeleye etmek zorunda kalmasına rağmen isyan batırılmıştır. Aslında Doğu Gürcistan'ı saran bu isyanların başında yönetici Nerse bulunmaktaydı ve Araplara karşı ağır bir suç işlemiş duruma düşmüştü. Bu isyanlar sadece Hasan ibn Kahtaba'nın tayinine karşı değil, Kartli nüfusunun Arap yönetimine karşı sosyo-politik bir hareketi olduğu da göz ardı edilmemelidir.¹⁸

Emeviler döneminin bitmesi ile iktidar olan Abbasiler otokrasi ile devleti yönetmişlerdir. Devletin yönetilmesinin en temel ihtiyacı olarak da vergilerin toplanmasını görmüşler ve ele geçirmiş oldukları topraklardan vergiler almışlardır. Abbasilerin almış oldukları bu vergiler halkları oldukça zor koşullar içerisinde sokmuştur. Zamanla zor duruma giren halk artık vergileri veremez olmuş, Kartli beyleri de bu vergileri toplayamaz hale gelmiştir. Bu süreçten sonra Arapların Gürcülerle olan münasebetleri daha da kötüleşmiştir. Nerse Bey'in tutuklanması ve Aşot'un göç etmesi kötüleşen bu durumlardan kaynaklanmaktadır.¹⁹

Nerse'den sonra bir süre Tiflis'e yönetici tayin edilmemiş olsa bile sonradan yine bu yöneticilik sistemini kullanmaya devam etmişlerdir. Halife el-Mehdi, Kartli'ye yönetici olarak dayı Nerse'nin yeğeni IV. Stephanos'u tayin etmiştir.²⁰ Ancak Arapların Kafkasya'ya düzenlemiş oldukları baskınlar neticesinde şehit olduktan sonra Huzayma ibn Hazim at-Tamimi gelmiştir. Huzayma ibn Hazim at-Tamimi özellikle Doğu Gürcistan olmak üzere bütün Kafkasya'ya baskılara devam etmiştir. Ancak daha sonra Harun ü-Reşid, Ermenistan'ın yöneticisi görevi ile Yazid ibn Mazya'yı tayin etti ve Huzayma ibn Hazim at-Tamimi'yi ise Nisibin'e tayin etti.²¹

Arapların Tiflis'te tesis etmiş oldukları Emirler ile Gürcü yöneticisi Aşot Bagrationi (786-826) arasında sürekli olarak çatışmalar meydana gelmiştir. Bütün Güney Kafkasya aslında Araplara karşı mücadele vermekteydi. Çünkü Araplar Kafkasya'da uzun süre boyunca barışçıl bir ortamı sağlamıyordu. Araplara karşı yaşanan mücadelelerle başa çıkmayan Aşot, göç edip Bagrationlar'ın bulunduğu Şavşat-Klarcet'e yerleşmiştir.²² Ancak Aşot daha sonra Bizans'ın himayesi sayesinde Mskheta'ya yeniden göç edip yerleşmiştir.²³

Tiflis'te daimi ikametgâhı bulunan Emirler, Halifelik'in merkezi hükümetinin temsilcileri olarak atanmışlardı ancak bu tedbir Halifelik için istenen neticeyi vermedi. Emirler uzun süre temel görevlerini yerine getirme zahmetinde bulunmadılar ve 9. yüzyılın başından itibaren merkezi hükümet politikalarını takip etmek yerine kendi hâkimiyetlerini güçlendirmeye ve Emirliğin egemenlik alanını genişletmeye daha çok önem vermeye başlamışlardır. Arap Halifelik'inin diğer bölgelerde olduğu gibi Kafkasya'da da ayrımcılık eğilimi güçlüydü. Bu, öncelikle bölgesinde Emirler tarafından toplanan vergilerin kötüye kullanılması ve Hilafete gönderilmesinin durdurulmasıyla kendini gösterdi. Böylece itaatsiz görevliler Halife için yeni bir sorun yaratmış oldu. Emirler, sürekli olarak konumlarını güçlendirmeye ve yerel asi Arap karşıtı güçlerle ittifak kurarak Halifenin gazabından kaçmaya çalıştılar. Böyle bir durumda Tiflis Emirliği yavaş yavaş küçük bir yerel feodal bey oldu ve etki alanı daraldı.²⁴

¹⁸ Alasania, 2013: 104-106. Nerse'nin tutuklanması ve serbest bırakılması hususunda ayrıca bkz. Javakhishvili, 1983: 77; *Tbilisi İst'oria*, 1990: 61; Dzimist'arishvili, 1941: 16-17.

¹⁹ Dzimist'arishvili, 1941: 15-16.

²⁰ Beradze-Sanadze, 2003: 100.

²¹ Alasania, *Gürcüler ve İslam Öncesi Türkler*, s. 107-109.

²² Cavakhişvili, 2009: 93-94; Abaşidze-Bakht'adze-Chanelidze, 2013: 107.

²³ Cavakhişvili, 2009: 93-94. Arapların Gürcistan'da Emirlikleri kurmasından sonra yerel güçlerin de kuvveti artmış ve Gürcistan resmen prensliklere dönüşmüştü. Aşot, bundan sonra özellikle Kakheti ve Hereti bölgesini artık kontrolünde tutamadı. Bkz. Sakartvelos *İst'oria*, 2003: 99.

²⁴ Canaşa, 1952: 404; Apakidze-Berdzenishvili, 1956: 111-112; Abaşidze-Bakht'adze-Chanelidze, 2013: 109.

Tiflis emiri, başından beri Gürcü kralları ve prensleri tarafından desteklendiğinden halifeden bağımsız olmaya çalıştı. Halife, bir yandan asi Kafkasya halklarını, diğer yandan asi Emirleri cezalandırmak için büyük bir orduyla Komutan Bugha Türk'i²⁵ bölgeye gönderdi. Bugha Türk, 200.000 kişilik ordusuyla ilk olarak Ermenistan'daki isyanı bastırdı. 5 Ağustos 853'te Tiflis'e dayandı. Tiflis Emiri Sahak (İshak ibn İsmail)²⁶ teslim olmak için mektup gönderdi lakin kabul edilmedi. Tiflis Emirliğini 23 yıl yöneten Emir Sahak, Bugha'nın emriyle yakalandı ve başı kesildi. Sahak'ın başı halifeye gönderilmiş, gövdesi samana batırılmış, itaatsizleri sindirmek için sur duvarına asılmıştır.²⁷ 853 yılında Tiflis'te yangından 50 bin kişi yanmış, yangından kurtulanlar esir alınmış, ölenlerin geride kalan malları ve eşyalarına da el konulmuştur.²⁸ Ancak Bugha, seferlerinin amacına ulaşamadı, Arapların egemenliği başarısız oldu. Bugha Türk'ün seferinden sonra Gürcistan'da iki büyük krallık vardı: Tao-Klarjeti ve Abhazya, Kakheti ayrı var olurken, Tiflis ve çevresi Arapların elinde kaldı. Sahak'ın öldürülmesi ve Arapların birbirleriyle savaşından yararlanan Abhazya Krallığı Gürcistan'ı tamamen kurtarmak düşüncesiyle Doğu Gürcistan'ın fethi için hazırlıklara başlamıştır.²⁹

Arapların doğu Gürcistan'ı güçlendirme girişimi de 914'te Güney Azerbaycan Emiri Ebu El Kasım'ın Halife El Muktadir'in emriyle Gürcistan'ı işgal etmesiyle gerçekleşti. Tiflis'i işgal etti ve birkaç kaleyi ele geçirdiği Kakheti'ye geçti, ancak sonunda Korepiskoposu Kvirike'ye yerleşti. Abu el-Kasım, Kakheti'den tekrar Kartli'yi ve ülkeyi işgal etti. Araplar da Samtskhe-Javakheti'ye baskın düzenlediler, ancak Tmogvi kalesini ele geçiremediler. Sonunda savunucuları nihayet mağlup olmasına rağmen, Kveli Kalesi şiddetle direndiler. Ebu el-Kasım, tutuklu Gobron'u İslam'a geçmeyi reddettiği için idama mahkûm etti. Gürcü Kilisesi onu Michael adına bir aziz olarak kutsadı. Bu askeri seferler, Arap egemenliğini sürdürmek için yapılan son girişimdi. Halifelikte yoğunlaşan feodalleşme sürecinin durdurulması imkânsız hale geldi. 980'lerden itibaren de Tiflis Emirliği, Caferoğulları Emirliği tarafından yönetildi. Bağdat'tan bunlar üzerinde fiilen herhangi bir kontrol uygulanamadı. İmparatorluğun doğu illerindeki siyasi değişimlerin bir sonucu olarak, 10. yüzyılda Doğu Kafkasya'nın çoğu İran kökenli hanedanların etkisi altına girdi.³⁰

IX. Yüzyılın 80'lerinden XI. Yüzyılın 80'lerine (yani neredeyse iki yüzyıl) Tiflis, Caferoğulları hanedanlığını temsil eden Emirler tarafından yönetildi. Cafer ibn Ali, (914 civarında bahsedilmiştir) Tiflis'teki Caferoğulları'nın ilk emiri olmuştur. Mansor İbn Cafer ise, (nümizmatik malzemeye göre, X yüzyılın 50'li yıllarında görüldü) Cafer ailesinden ikinci Emiri olmuştur. Cafer İbn Ali, Tiflis'in kendi adına para kesen ilk Emiridir. 342 ve 343'te Tiflis'te basılan, Halife'nin adının geçtiği bilinen ilk gümüş dirhemler 942-943 yıllarına tarihlendirilir. Cafer ailesinden üçüncü Emiri de Cafer ibn Mansur (nümizmatik malzemeye göre görüldü, X yüzyılın 70-80'lerinde) olmuştur. Hicri 364, 366 ve 370 'de (974-75; 976-77 ve 980-81) basılan Tiflis dirhemlerinde Khalifa At-Tai adıyla geçiyor. Caferoğulları emirliğinin dördüncü Emiri Cafer İbn Mansur 1031'den 1033'e kadar Mtsheta Svetitskhoveli belgesinde bahsedilmektedir. Tarihçilere göre, Türk Sultanı Alp Arslan'ın 1068'deki ikinci seferinde, Tiflis Emiri tarafından desteklendi. Sultan Alp Arslan, Tiflis Emiri'nin sadakatini takdir etmedi. Tiflis ve Rustavi şehirlerini kısa süreliğine Gence Emiri Fadl ibn Shavur'a devretti.³¹

²⁵ Asıl adı Ebû Mûsâ Boğa el-Kebîr et-Türkî'dir ve 153/770 senesinde dünyaya gelmiştir. Abbasilerin hizmetine ne zaman girdiği konusunda bilgi bulunmamaktadır. Daha fazla bilgi için bkz. Gürbüz, 2003: 233-250.

²⁶ Sahak, gayet şişman, başı kocaman ve gözü şaşı bir adamdı. Bkz. İbnü'l-Esîr, 1991: 63.

²⁷ Antelava, 1996: 73; Shengelia, 2011: 68; Rachvelishvili, 1925: 58.

²⁸ İbnü'l-Esîr, 1991: s. 63.

²⁹ Antelava, 1996: 73; Shengelia, 2011: 68; Rachvelishvili, 1925: 58.

³⁰ Tikadze, 2008: 99-100; Lordkipanidze, 1975: 524-525.

³¹ Sakartvelos İstoria, 2012: 234.

2. Tiflis Emirliği'nin Sonu

IV. Bagrat Alp Arslan'ın Gürcistan'dan ayrılmasından sonra Tiflis'i işgal etti, Tiflis'te o zamanlar şiddetli bir iç savaş yaşanmakta, bu nedenle IV. Bagrat şehri tek başına ele geçirmeyi başaramadı ve bazı tavizler vermek zorunda kaldı. Fadl ibn Shavur 'u sınır dışı etti ve şehri Sitalaraba teslim etti.³² IV. Bagrat, Sitalarab'ı "Tiflis'in Ev sahibi olarak" atadı, karşılığında kral ondan 44.000 dirhem aldı. 1069'dan itibaren, yönetici büyükleriyle birlikte Tiflis'in esasen iki efendisi vardı: bir kez daha, Gürcü kralının yardımıyla, Tiflis'te Caferilerin mülkiyeti ve aynı zamanda kralın etkisi restore edildi, ancak 1080'lerden sonra Caferiler artık "Ev sahibi" olarak görünmüyordu.³³

İbnü'l-Ezrak el-Fariki eserinde, söylendiğine göre Tiflis halkı şehri teslim etmek için 1121 yılında Necmeddin İlgaziye başvurarak onu Tiflis'e çağırdı. Şehir yaklaşık kırk yıldan beri halkı tarafından idare ediliyordu. Daha önce şehir iki yüz yıl kadar ora halkından Caferoğulları diye adlandırılan bir kavim tarafından idare edilmişti. Akabinde bu ailenin büyükleri inkıza uğrayıp yok olmuşlardı. Bunun üzerine idare, şehir halkının eline geçmişti. Her ay onlardan biri şehri idare ediyordu. Böylece bu idare kırk yıl böyle devam etmiştir. O sırada Abhaz ve Gürcülerin kralı David şehre şiddetli baskı yapıyor ve sıkıştırıyordu. Bunun üzerine Tiflis halkı Gence ve Arran'ın hâkimi Sultan Tuğrul b. Sultan Muhammed'e haber gönderip kendilerine kral David'in baskısından kurtarmasını istemeleri üzerine onlara tam teşkilatlı bir Şahne göndermiştir. Fakat Gürcü kralı baskısını iyice artırmıştı ve baskı bir müddet devam ettikten sonra şehir halkı, yanlarında on süvari ile beraber bir Şahne bulunması şartıyla Krala yılda onbin dinar vergi vermeyi uygun bulmuş ve bir süre bu anlaşma üzerine devam etmişlerdi. Nihayet Gürcü baskısına karşı kendilerini korumak için Necmeddin İlgazi'ye başvurular. Bunun üzerine Necmeddin İlgazi beraberinde Arap Meliki ve aynı zamanda kızı Gevher (Güher) Hatun'un eşi Seyfuddevle Dübeys b. Sadaka'nın da bulunduğu büyük bir orduyla sefere çıktı ve aynı sene oraya ulaştı. Bu arada Sultan Tuğrul Bey Bitlis, Erzen ve Dvin'in hâkimi Şemseddin Doğan Arslan'a da haber gönderip Tiflis'in doğusundan gelmesini emretti. İlgazi ise beraberinde Kadı Alemüddin b. Nubata ile o sırada Mardin kadısı olan oğlu Kadı Alemüddin Ebu'l-Feth el Kerim'l ve veziri Ebu Temmam b. Abdün'u da alarak yola çıktı. Erzurum 'a ulaştığında kadı ve veziri orada bırakıp kendisi askerleriyle Kars'a hareket etli ve Trialeti yolundan Tiflis mıntikasına girdi. Öte yandan Sultan Tuğrul Bey Cenze tarafından, Doğan Arslan el-Ahdeb de Devin'den hareket etti ve orduların Tiflis kapısında toplanmasını kararlaştırmışlardı. Necmeddin İlgazi Tiflis'e yarım gün mesafedeki bir dağa ulaştığında Kral David, oğlu Demetre ile beraber batı tarafından büyük bir orduyla hareket edip henüz Sultan Tuğrul ve Şemsüddevle el Ahdeb ulaşmamışken dağın eteğinde bulunan Necmeddin İlgazi'nin askerlerine yukarıdan şiddetle saldırdılar. Şiddetli çarpışmalar oldu ve Necmeddin İlgazi büyük bir yenilgiye uğradı. Askerlerinin pek çoğu öldürüldü. Düşmanlar onların mallarını yağmalayıp çok miktarda esir aldılar. Necmettin İlgazi ve Dübeys b. Sadaka çok az bir kuvvetle canlarını kurtarabilmişlerdi.³⁴

Didgori Savaşı 12 Ağustos 1121 yılında Tiflis'in 40 km doğusunda cereyan etmiştir. Bu savaşın bir yıl sonrasında 1122 yılında Abhaz Kralı IV. David Tiflis şehrini bir müddet kuşattıktan sonra batı tarafındaki surları yıkarak kılıç zoruyla girdi ve yakıp yağmaladı. Üç gün sonra halka güvence verdi, kalplerini teskin etti ve bir kısım vaatlerde bulundu.³⁵ Şehrin David Ağmaşenebeli tarafından yağmalanması ve idam cezasının uygulanması onun acımasız doğasının göstergesi

³² Papaskiri, 1991: 26.

³³ Meskhia, 1962: 61,

³⁴ İbnül-Ezrak, 1992: 34.

³⁵ İbnül-Ezrak, 1992: 34. Didgori Savaşı hakkında ayrıca bkz. K'ak'abazde, 1982; Azimî, 2006: 53 vd.; Gibb, 1932: 164; Smbat Sparapet's Chronicle, 2005: 68; İbn Kalânisi, 2015: 85 vd.; İbnü'l-Adîm, 2014: 149 vd.; Kayhan, 2001: 83-84; Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi, 2000: 268 vd.; Sevim, 1962: 650-691; Minorsky, 1949: 27-32; Paydaş, 2008: 213-220; Bedirhan, 2014: 173 vd.; Turan, 2013: 191; Mikaberidze, 2007: 266; Mikaberidze, 2011: 276; Brosset, 2003: 323; Sevim- Merçil, 1995: 235-236; Meskhia, 1968: 15-16; Rayfield, 2012: 93; Subaşı, 2013: 705-731; Tellioglu, 2015: 59-78; Hewsens, 1992: 129.

değil, Tiflis'in kendisine silahlı direniş görmesinin bir göstergesidir, bu yüzden, savaşçı olduğu açık olan Gürcü ordusuna şiddetli bir direniş sergileyen 500 Tiflisli ölüm cezasına çarptırıldı.³⁶ O yılda onlardan öşür vergisini ve borçları kaldırdı. Kral tarafından Tiflis'in Müslüman kesimine domuzun sokulmaması, kesilmemesi ve alış verişinin yapılmaması, bir yüzünde sultan ve halifenin ismi diğer yüzünde de Allah ve Peygamberin ismi olmak üzere kendileri için para basılması, ülkede bir Müslümana eziyet eden birinin kanının akıtılacağı ilan edilmesi, serbestçe namaz kılınmasına, ezan ve Kur'an okunmasına izin verilmesi, Cuma günlerinde hutbe okunması ve namaz kılınması, minberde sadece Halife ve Sultana dua edilmesi ve yine Tiflis'teki İsmail hamamına Gürcü, Ermeni ve Yahudilerin girmemesi, ayrıca Gürcülerin yılda beş, Yahudilerin dört dinar vermelerine karşın üç dinar vermeleri gibi bir takım yeni kanunlar getirildi. Kral David genellikle Müslümanlara karşı son derece hoşgörülü ve iyi niyetli olup, özellikle İslam âlimleri ve sofilere muazzam ilgi gösteriyordu. Onlar kendi memleketlerinde bile görmedikleri saygı ve ilgiyi Gürcistan'da görmekteydiler.³⁷

Tiflis'in ilhakından sonra, Kral IV. David sarayını Feodal Gürcistan'ın ilk başkenti Kutaisi'den Tiflis'e taşıdı. Bundan böyle Tiflis, büyüyen feodal Gürcistan'ın siyasi merkezi haline geldi ve dolayısıyla Emirlik fiilen de kaldırılmış oldu. Aynı zamanda, Tiflis'in ilhaki, şehir için gerçek bir refah döneminin başlangıcı oldu. Tiflis, barışçıl bir kalkınma dönemine girmiş ve kısa sürede sadece Gürcistan'ın tamamında değil Orta Doğu için de önemli bir ekonomik merkez haline geldi. Tiflis'in ilhakından, Gürcistan'ın başkentine dönüşmesinden bu yana 850 yıl geçmiş olmasına rağmen bugün bile daha yaşlı ama ebediyen genç bir şehir olarak kalmıştır. Gürcü halkının siyasi, sosyo-ekonomik ve kültürel yaşamını başarıyla yöneten şehir olmuştur. Böylece, Gürcistan'ın başkenti olarak Tiflis'in asırlık tarihi, David Agmashenebeli'nin siyasi kararlarının doğruluğunu ve Didgori Vadisi'ndeki savaşçıların fedakârlıklarının ve Tiflis'in ilhakinin büyük tarihsel önemini tam olarak teyit etmiştir.³⁸

Sonuç

8. yüzyılda Kafkasya'da tutunmaya başlayan Araplar, Doğu Gürcistan'ın pek çok yerinde askerler bulundurdular. Kartli'nin alınmasından sonra da yönetimden sorumlu olarak bu bölgede Emirlik tesis ettiler. Yönetimden sorumlu olan Emirliğe ordu ve adalet meseleleri de verildiğinden bölgedeki Gürcü askerlerini bölgeden uzaklaştırıyor ve halktan vergi topluyordu. Ancak bunlara rağmen Araplar, Kafkasya'da kalıcı olamamışlardır. Vergiler karşısında ezilen halk, bağımsızlık mücadelesi için isyanlarda bulundular. Çünkü Araplar, sadece güç kullanarak yer edinmeye çalışıyordu. Araplar, askeri ve birtakım başka meseleler için iş gücü olarak Gürcülerden yararlanmaya çalıştılar ve bundan başka İslamiyet'i kabul etmeleri için Gürcülere teşviklerde bulundular. Dini farklılıklardan dolayı da baskı gören Gürcüler ve Ermeniler, Hıristiyanlık bayrağı altında bir araya geldiler ve böylece Tiflis Emirliğine karşı duracak kudrete sahip oldular. Ancak yine de Hazarların ve Güney Kafkasyalıların Kafkas halkının yanında yer almalarına rağmen Araplara karşı mücadelede pek çok Hıristiyan halk ölmüştür. Araplara karşı oluşan güçlerin ortaya çıkması, bağımsız Gürcü Beylerinin varlığı ve Arapların parçalanma sürecine girmesi Kafkasya'da tesis edilen Emirliklerin düzeninin bozulmasına ve Arapların Kafkasya'daki otoritelerinin sarsılmasına neden olmuştur. Bölgenin cezalandırılması amaçlı Araplar tarafından gerçekleştirilen seferler bu bölgedeki dengelerin daha da değişmesini hızlandırmıştır. Bu değişim kendini Tiflis Emirliğinin sınırlarının daralmaya, toplanan vergilerin merkeze gönderilmemesi, feodal beylerin bağımsızlık mücadelesi gibi alanlarda kendini göstermiştir. Arapların Kafkasya'daki tesis etmiş oldukları Tiflis Emirliği, Kral IV. Davit'in Tiflis'i ele geçirmesi ile son bulmuştur. Bu süreçten sonra da Tiflis'ten Emirlik fiilen kaldırılmış ve halk için refah döneminin başlangıcı olmuştur.

³⁶ Margishvili, 2006: 171.

³⁷ İbnül-Ezrak, 1992: 34-35.

³⁸ Meskhia, 2016: 186; Kiknadze, 2008: 319.

KAYNAKÇA

- Abaşidze, Zaza-Bakht'adze, Mikheil-Chanelidze, Otari (2013), *Sakartvelo da Kartvelebi*, Tbilisi.
- Alasania, Giuli (1993), *Gürcüler ve İslam Öncesi Türkler*, Trabzon: Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.
- Antelava, İlia (1996), *Sakartvelos İst'oria Udzelesi Droidan Dghemde*, Tbilisi.
- Apakidze, A. ve Berdzenishvili, Nik'oloz (1956), *Sakartvelos İst'oria*, T'omi I, Tbilisi: Sakartvelos SSR Metsnierebata Ak'ademiis Gamomtsemloba.
- Asatiani, Nodar (2006), *Udzelesi Droidan XIX Sauk'unemde Sakartvelos İst'oria*, Tbilisi: Gamomtsemloba Sakartvelos Matsne.
- Azîmî, (2006), *Azîmî Tarihi Selçuklular Tarihi Dönemiyle İlgili Bölümler (H.430-538/39=1143/44)*, (haz. Ali Sevim), Ankara.
- Bat'onishvili, Vakhusht'i (1904), *Sakartvelos Geografia*, Tbilisi.
- Bedirhan, Yaşar (2014), *Selçuklular ve Kafkasya*, Ankara.
- Beradze, Tamaz ve Sanadze, Manana (2003), *Sakartvelos İst'oria*, Ts'igni I, Tbilisi.
- Berdzenishvili, N. A. (Glavnyy Redaktor) (1962), *İstoriya Gruzii*, T'omi I, Tbilisi.
- Bogveradze A. (1979), *Kartlisi Politik'uri da Sotsialur-Ek'onomik'uri Ganvitareba IV-VIII Sauk'uneebşi.-Sakartvelos İst'oriis Nark'vevebi*, T'omi II, Tbilisi.
- Brosset, M. F (2003), *Gürcistan Tarihi*, (çev. Hrand D. Andreasyan, haz. Erdoğan Merçil), Ankara.
- Canasha, Simon (1952), *Şromebi*, T'omi II, Tbilisi.
- _____, (1993), *Araboba Saqartveloshi*, Tbilisi.
- Cavakhişvili, Ivane (2009), *Kartveli Eris İst'oria*, T'omi II, Tbilisi.
- Dzimizt'arishvili, S. (1941), *Arabebi Sakartveloshi*, Tbilisi: İnst'it'uris Gamomtsemloba.
- Ghewond, (2006), *History*, (Robert Bedrosian, translate), Sources of the Armenian Tradition, Long Branch/New Jersey.
- Gibb, H.A.R. (1932), *The Damascus Chronicle Of The Crusades: Extracted and Translated From The Chronicle Of Ibn Al-Qalānisī*, London.
- Gürbüz, Osman (2003), "Boğa el-Kebîr'in Ermeniye Seferi", *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 22, Erzurum, 233-250.
- Hewsen, Robert H. (1992), *The Geography of Ananias of Şirac (Aşxarhac'oyc') The Long and The Short Recessions*, Wiesbaden.
- İbn Kalānisī, (2015), *Şam Tarihine Zeyl (I. ve II. Haçlı Seferleri Dönemi)*, (çev. Onur Özatağ), İstanbul.
- İbnü'l-Esîr, (1991), *El Kâmil Fi't-Tarih*, 7, (çev. Ahmet Ağırakça), İstanbul.
- İbnül-Ezrak Ahmed b. Yusuf b. Ali, (1992), *Meyyafarikin ve Amid Tarihi*, (Artuklular Kısmı), (Araştırma, İnceleme ve Notlarla Çeviren Prof. Dr. Ahmet Savran), Erzurum.
- Janashvili, Mose (1894), *Sakartvelos İst'oria*, Tbilisi.
- Javakhishvili, İvane (1983), *Sakartvelos İst'oria VII-XIII Sauk'une: Tkhzulebani*, T'omi II, Tbilisi: Tbilisis Sakhelmts'ipo Univesit'et'i.

- Kayhan, Hüseyin (2001), *Irak Selçukluları (514-590/1120-1194)*, Konya.
- K'ak'abazde, Sarbis (1982), *Didgoris Omi*, Tbilisi.
- Kemâlüddîn İbnü'l-Adîm, (2014), *Zübdetü'l-Haleb Min Târîhi Haleb'de Selçuklular (H.447-521=1055-1127)*, (trc. Ali Sevim), Ankara.
- Kiknadze, Zurab (2008), *Religiebi Sakartveloshi*, Tbilisi.
- Lordkipanidze, Mariam (1975), *Araboba Sakartveloshi, Kartuli Sabchota Ensiklopedia*, T'omi I, Tbilisi.
- Lortkipanidze, M. (1951), *Tbilisis Saamiros İst'oridan-Mimomxilveli*, T'omi II, Tbilisi: Sakartvelos Metsnierebata Ak'ademiis İst'oriis İnst'ut'ut'i.
- _____, (1963), *Arabta Mflobelobis Xasiati Sakartveloshi, -Masalebi Sakartvelosa da K'avk'as-iis İst'oriisatvis*, Nakv., 35, Tbilisi.
- _____, (1994), *Essay on Georgian History*, Tbilisi.
- Margishvili, Soso (2006), *Mitebi Da Realoba Davit Aghmashenebelis Shesaxeb, omi Selçukta samyaros Winaagmdeg, Siesta*, Tbilisi.
- Meskhia, Shota (2016), *Dzlevai Sakvirveli, Didgoris Brdzola da Tbilisis Shemoerteba, Tbilisis Saxelmwipos Universitetis Gamomcemloba*, Tbilisi.
- Meskhia, Sh. (1968), *An Outline Of Georgian History*, Tbilisi.
- Meskhia, Sh. ve Gvrit'ishvili, D. (1958), *Tbilisis İst'oria*, Tbilisi.
- Minorsky, V. (1949), "Caucasia in the History of Mayyafariqin", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 13/1, London, 27-32.
- Sakartvelos İst'oria (2012), (Redaktör Roin Metreveli), T'omi II, Tbilisi.
- Meskhia, Shota (1962), *Sakalako Komuna Shua Saukuneebis Tbilisshi*, Tbilisi: Tbilisis Universitetis Gamomcemloba.
- Mikaberidze, Alexander (2007), *Historical Dictionary of Georgia*, Toronto: The Scarecrow Press.
- _____, (2011), *Conflict and Conquest In The Islamic World*, I, California.
- Papaskiri, Zurab (1991), *Shua saukuneebis SaqarTvelos SaerTaSoriso Arenaze, gamomcemloba mecniereba*, Tbilisi.
- Paydaş, Kazım (2008), "Artuklular ve Gürcüler", *Artuklular*, (ed. İbrahim Özcoşar), I, Mardin, 213-220.
- Rachvelishvili, Christopher (1925), *Sakartvelos Mokle İst'oria (Dasabamitgan 1917 Tslamde)*, Tbilisi.
- Rayfield, Donald (2012), *Edge of Empires A History of Georgia*, London.
- Sabanisdze, İoane (1963), *Tsamebai Tsmidisa da Net'aris Motsamisa Krist'eisa Haboisi, -Zveli Kartuli Agiograpiuli lit'erat'uras zeglebi, t'ekst'ebi gamosatsemad moamzada avt'orta kolekt'ivma İl. Abulazis helmzgvanelobit daredaktsiit*, Tbilisi.
- Sakartvelos Mok'le İst'oria*, (1884), Mose Janashvili (Shesgenili), Tbilisi: Ar K'alansadzis Da Amkh. St'amna.
- Sakartvelos İst'oria*, (2003), Tsigni I, Tbilisi.

Salogava, Valeri ve Şengelia, K'akha (2008), *Sakartvelos İst'oria*, Tbilisi: K'avk'asiis Universit'et'is Gamomtsemloba.

Sanik'idze, Levan (1994), *Sakartvelos İst'oria*, Tbilisi.

Sevim, Ali (1962), "Artuk Oğlu İlgazi", *Bellekten*, XXVI/101-104, Ankara, 650- 691.

Sevim, Ali ve Merçil, Erdoğan (1995), *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilât ve Kültür*, Ankara.

Shengelia, K'akha (2011), *Sakartvelos İst'oria*, Tbilisi: K'avk'asiis Universit'et'is Gamomtsemloba.

Smbat Sparapet's Chronicle, (2005), (trans. R Bedrosian), New Jersey.

Subaşı, Ömer (2013), "XI. Yüzyılda Tao-Klarceti Bölgesinde Türk Hâkimiyeti", *Turkish Studies*, 8/5, 705-731.

Tbilisis İst'oria, (1990), (Redakt'orebi Mamia Dumbadze ve Vikt'or Guchua), T'omi I, Tbilisi.

Tellioğlu, İbrahim (2015), "Doğu Karadeniz Kıpçakları", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 48, 59-78.

T'ik'adze, Merab (2008), *Arabta İst'oria (V-XV. sauk'une)*, Tbilisi: Tbilisis universitetis gamomcemloba.

Tskit'ishvili, O. (1968), "Arabta Mplobelobis Ts'inaaghmddeg Kartveli Khalkhis Brdzolis İst'oridan", *Matsne (İst'oriis, Arkeologiis, Etnograpiisa da Khelovnebis İst'oriis Seria)*, 1, Tbilisi, 74-82.

Turan, Osman (2013), *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul.

Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162) (2000), (çev. Hrant D. Andreasyan), Ankara.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı: Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan eder.

Çıkar Çatışması Beyanı: Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Yıldız, Yusuf, “15.-19. Yüzyıllar Arasında Osmanlı İmparatorluğu’nun Çerkezistan’daki İslamı Yayma Siyasetine Kısa Bir Bakış”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 7/13, ss.275-285.
DOI: 10.31765/karen.904291

Bu makale etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasını gerektirmemektedir.
This article doesn't require ethical committee permission and/or legal/special permission.

15.-19. YÜZYILLAR ARASINDA OSMANLI İMPARATORLUĞU’NUN ÇERKEZİSTAN’DAKI İSLAMI YAYMA SİYASETİNE KISA BİR BAKIŞ*

Yusuf YILDIZ**

* Araştırma Makalesi / Research Article

** Doç. Dr.,
T.C. Viyana Büyükelçiliği Eğitim
Müşavirliği, Eğitim Müşaviri,
Viyana/AVUSTURYA
✉ yusufyld78@gmail.com
ORCID : 0000-0002-6117-2688

Anahtar Kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, Kafkasya, Çerkezler, İslamı Yayma Siyaseti, Ferah Ali Paşa

Keywords: Ottoman Empire, Caucasus, Circassians, The Policy to spread Islam, Ferah Ali Pasha

Öz: Kadim bir Kafkasya halkı olan Çerkezlerin bilinen en eski dini inançları doğa dinleridir. 6. yüzyıldan itibaren Çerkezistan’da Hristiyanlık da yayılmış ve 15. yüzyıla kadar etkisini sürdürmüştür. Bölgede Altın Orda Devleti’nin etkisiyle 13. yüzyılda İslamın yayılışı devam etmiş, bu yayılma süreci, Osmanlı İmparatorluğu’nun 1453 yılında İstanbul’u fethinden sonra, bölgenin Hristiyanlığın kaynağından izole oluşu nedeniyle iyice hız kazanmıştır. Ancak 18. yüzyılda Çerkezistan’ın Rusların eline geçme tehlikesi ortaya çıkana kadar Osmanlı Yönetimi ağırlıklı olarak bölgedeki ekonomik ve siyasi çıkarlarına odaklanmış ve planlı ve sistematik bir İslamı yayma siyaseti izlememiştir. Rus tehlikesinin artması nedeniyle Çerkezleri kazanmayı amaçlayan Osmanlı Yönetimi, bu amaca öncelikle onlar arasında İslam’ı kuvvetlendirerek ulaşmaya çalışmıştır. Bu hedefe yönelik olarak 1780 yılında bölgeye gönderilen Ferah Ali Paşa, Çerkezlerin adetlerine ve yaşam tarzlarına saygılı bir siyaset izleyip onlara zengin hediyeler sunmak ve evlilikler yoluyla akrabalıklar kurmak suretiyle önemli başarılar elde etmiştir. Bölgenin Rusların eline geçişine kadar 19. yüzyılda da sürdürülen Osmanlı’nın başarılı İslamı yayma siyaseti sonucunda İslam Çerkezler arasındaki en yaygın din haline gelmiştir.

A BRIEF OVERVIEW OF THE OTTOMAN EMPIRE’S POLICY OF SPREADING ISLAM IN CIRCASSIA BETWEEN THE 15TH AND 19TH CENTURIES

Abstract: The oldest known religious beliefs of Circassians, an ancient Caucasian people, are natural religions. From the 6th century, Christianity also spread in Circassia and continued its influence until the 15th century. The spread of Islam continued in the region in the 13th century under the influence of the Golden Horde. After conquest of Istanbul in 1453 by the Ottomans, this spreading process accelerated due to the region’s isolation from the source of Christianity. However, until the risk arose that Circassia could fall into the hands of the Russians in the 18th century, the Ottoman government concentrated mainly on its economic and political interests in the region and did not pursue a planned and systematic policy to spread Islam there. The Ottoman government, which wanted to win over the Circassians because of the increasing Russian danger, tried to achieve this goal mainly by strengthening Isl-

Geliş Tarihi / Received Date: 27.03.2021

Kabul Tarihi / Accepted Date: 15.09.2021

am among them. Ferah Ali Pasha, who was sent to the region for this purpose in 1780, achieved great success by respecting the customs and lifestyle of Circassians, offering them rich gifts and building kinship ties through marriages. As a re-

sult of the successful policy of the Ottomans to spread Islam, which continued in the 19th century until the region was conquered by the Russians, Islam became the most common religion among Circassians.

Giriş

Kafkasya'nın en eski halklarından olan Çerkezler, Rus hakimiyetinden önce, Kafkas Dağları'nın iki yanı, Karadeniz'in doğu kıyıları, Orta Kuban, Taman Yarımadası'nı da içine alan Aşağı Kuban, Terek Nehri'nin batı kıyıları ve Kabardey Platosu'nu içine alan geniş bir bölgede yaşıyorlar ve birçok kabileden oluşuyorlardı.¹

Bilinen en eski dini inançları doğa dinleri olan Çerkezler, doğanın çok sayıda tanrı ve ruhlarla dolu olduğuna inanmışlardır. Çerkez inancına göre her orman, nehir ve dağın bir koruyucu ruhu vardı. Ruh, sadece insanda değil, canlı ve cansız nesnelere de bulunan bir varlıktı. Ölümle insan vücudunun hareketi son bulsa da yaşamı sona ermezdi. Ölümünden sonra insanın ruhu gökte ruh tanrısı Psat'ha tarafından yaşamı esnasındaki faaliyetleri nedeniyle cezalandırılır ya da kutsanırdı.² Şimşek, savaş ve adalet tanrısı Şeeble, ateş tanrısı Tleps, su, ırmak ve rüzgar tanrısı Sseozeres, seyyahlar tanrısı Sekutça ve ormanlar tanrısı Mesitça Çerkezlerin başlıca tanrılarıydı.³

Bizans İmparatorluğu aracılığıyla 6. yüzyıldan itibaren Çerkezler arasında Hristiyanlık da yayılmaya başlamış, 12. yüzyıla gelindiğinde bu süreç Gürcistan'ın etkisiyle hız kazanmıştır.⁴ 13. yüzyılın başlarında Batı Kafkasya'da Fransiskan ve Dominikan tarikatları kurulmuş ve misyonerler bölgede aktif rol oynamaya başlamışlardır. Papa XXII. Johannes 1320 yılında Kefe'de bir katedral açmıştır. 1439 yılında Çerkezlerin Taman'da ikamet eden iki Katolik piskopos ve bir başpiskoposa sahip oldukları nakledilmektedir.⁵

Çerkezler arasında Hristiyanlık yayılma imkanı bulabildiyse de doğa dinleri de varlığını sürdürmüştür. Nitekim 15. yüzyılda Kafkasya'da bulunan Dominikan Rahibi Johannes Galofontibus, Çerkezler arasında Hristiyanlığın yaygın olduğunu, ancak bu dinin Çerkez toplumunda oldukça zayıf ve yüzeysel kaldığını, doğa dinlerinin ise daha canlı olduğunu bildirmektedir.⁶

Zengin doğal kaynaklara sahip olan Çerkezistan, tarihte Bizans İmparatorluğu, Venedik, Ceneviz, Kırım Hanlığı, Osmanlı İmparatorluğu ve Rus Çarlığı gibi güçlerin ilgisini çekmiş ve bunlardan her biri belli bir dönem bölgede egemenlik kurmuştur. Elbette bu güçler bölgede kendi din, dil ve kültürlerini de yaymaya çalışmışlardır. Din faktörünün insanlar üzerinde egemenlik kurmadaki etkisinin farkında olan bu güçler, kendi dinlerinin bölgede egemen olması için özel bir çaba sarf etmişlerdir.

Çerkezistan, Osmanlı İmparatorluğu'nun ilgisini 15. yüzyıldan itibaren Kafkasya ile ilk ilişkilerin kurulmasıyla birlikte çekmeye başlamıştır. Başlangıçta ekonomik ve siyasi çıkarlarına odaklanan Osmanlı Yönetimi Çerkezlerle sıkı ilişkiler kurma ihtiyacı hissetmemiştir. Fakat Ruslar, Çar I. Peter'in (1682-1725) 18. yüzyıl başlarında sıcak denizlere inerek Hindistan'a ulaşma planları neticesinde Kafkasya'ya yönelince, Çerkezistan'ın Rusların eline geçme tehlikesi baş göstermiş, bu nedenle Osmanlı Yönetimi Ruslara karşı Çerkezlerin sadakatini sağlamak için onlarla daha yakın ilişkiler kurmak zorunda kalmıştır. Bu çerçevede dinin önemli bir

¹ Yıldız, 2018: 220.

² Natho, 2019: 112-120.

³ Loewe, 1854: 6-7.

⁴ Quelquejay, Ayalon, Inalcık, 1965: 21-25.

⁵ Natho, 2019: 120.

⁶ Tardy, 1978: 92-94.

birleştirici unsur olduğunu gören Osmanlı Yönetimi, Çerkezleri, planlı bir İslamı yayma siyaseti çerçevesinde Müslümanlaştırarak kazanmaya çalışmıştır. Ancak bu siyasetin başarılı olması, bölgedeki Rus yayılcılığı, Hristiyanlığın etkisi, özellikle de Çerkez toplumunda doğa dinlerinin çok köklü oluşu nedeniyle kolay olmamıştır.

1. Çerkezistan'da Osmanlı Etkisinin Başlangıcı (15-17. Yüzyıl Arası)

Çerkezler arasında İslam'ın yayılma süreci, Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya ve Kırım'a girişiyle hız kazanmıştır. İstanbul'un 1453 yılında Fatih Sultan Mehmet tarafından fethedilmesi ve Bizans İmparatorluğu'nun son bulmasının, Çerkezistan'da Hristiyanlığın yayılış süreci için bir dönüm noktası olduğu söylenebilir. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu ve aynı yüzyılda Osmanlı himayesine giren Kırım Hanlığı tarafından Karadeniz kıyılarının fethi, Çerkezleri Hristiyanlığın kaynakları olan Gürcü Kilisesi, Katolik Kilisesi (Ceneviz vasıtasıyla) ve Bizans Kilisesi'nden koparmış ve Hristiyanlığı bölgede hemen hemen yok olma noktasına getirmiştir.

Osmanlı kaynakları bize, Doğu Karadeniz kıyılarının fethinden kısa bir süre sonra Osmanlı Yönetimi'nin bu bölgede bir İslamlaştırma siyaseti izlemeye başladığını göstermektedir. Cezeri Kasım Paşa, 1480 yılında Taman, Kefe ve Temrük'te birer cami yaptırmıştır.⁷ İslam'ın yayılış süreci özellikle Kırım Hanlığı vasıtasıyla kuzeyden güneye doğru ilerlemiştir. Osmanlı desteğini arkasına alan Kırım Hanlığı sık sık Batı Kafkasya'ya girmiş ve özellikle Çerkez kabilesi Kabardeyler için önemli bir tehlike haline gelmiştir. Kırımli mollalar Kabardey bölgelerinde gezerek İslam'ı yaymaya çalışmışlardır.⁸

Fahrettin Kırzıoğlu'nun araştırmalarına göre İslam'ı kabul eden ilk Çerkez kabilesi Kabardeyler'dir. Aynı yazara göre kaynaklar, 1581 yılında Kemirgu ve Besleney kabilelerinin beylerini "kafir" olarak zikrederken, Kabardey beyinin Müslüman olduğu bildirilmektedirler.⁹ Üç yıl sonra aslen Çerkez asıllı olan Özdemiroğlu Osman Paşa'yla birlikte Taman'a giden Trabzonlu Mehmet Aşıkı adlı bir şahıs Taman halkının, Müslüman ve "kafir" Çerkez ve Abazalardan oluştuğunu zikretmektedir.¹⁰ Bu bize, İslam'ın yayılışının 16. yüzyıla kadar Çerkezler arasında büyük bir ilerleme kaydedemediğini göstermektedir. Her hâlükarda ilerleyen süreçte Çerkezler arasında İslam'ın yayılışı, onların Osmanlılar ve Kırım Hanlığı ile yakın ilişkileri ile doğrudan bağlantılıdır. Öyle ki, bu ilişkileri geliştirmek için akrabalıklar dahi kurulmuştur. Kanuni Sultan Süleyman'ın annesi Ayşe Hafsa Sultan, Kabardey kabilesindedir. İtalyan kaynaklarına göre, sultanın Kefe'de evlendiği karısı Mahidevran Sultan da Çerkez asıllıdır.¹¹

Çerkezler arasında bir müddet bulunan Dominikan Rahibi Johann Lucca'nın 1637 yılında naklettiklerinden 17. yüzyılda Çerkezistan'da Türk etkisinin oldukça kuvvetlendiği sonucuna varıyoruz. Lucca'nın verdiği bilgiye göre hem Çerkezce hem de Türkçe konuşan Çerkezler çoğunlukla Müslümandı. Bölgede Türklerin sayısı giderek artıyordu ve "Ortodoks inancından kalan tek adet, mezarlara yiyecek maddeleri taşımaktan ibaretti."¹²

Aynı yüzyılda, 1640 ve 1664 yıllarında, Çerkezler arasında bulunan Evliya Çelebi'nin seyahatnamesinden hem Çerkezistan'daki dini durum hem de Osmanlı'nın Çerkez politikası hakkında bilgi ediniyoruz. Evliya Çelebi'ye göre İslam, Abazalar ve Çerkezler arasında belli ölçüde yayılmıştı, hatta onların camileri bile vardı. Ancak pagan adetleri de toplumda canlılığını korumaktaydı. Müslüman olanlar dahi senkretik bir dini hayat yaşıyorlardı. Örneğin Çerkez kabilesi Şefakeler, ne "kafir" ne de Müslümandı. Kendilerine kafir denildiği zaman kızar, Müslüman denildiği zaman önemsemezlerdi. Ahireti inkar ederlerdi. İnsanların bitkiler gibi büyüdüğünü,

⁷ Kırzıoğlu, 1998: 69.

⁸ Kanbolat, 1989: 49.

⁹ Kırzıoğlu, 1998: 440-441.

¹⁰ Kırzıoğlu, 1998: 78.

¹¹ Bilge, 2012: 60.

¹² Mostashari, 2001: 230-231.

sonra öldüğünü ve yok olduğunu iddia ederlerdi.¹³ Hatukay kabilesi mensupları “Lâ ilâha ill Allah” derler, kendilerine kafir diyeni öldürürlerdi. Ancak domuz eti yerler, oruç tutmazlar, namaz kılmazlardı.¹⁴

17. yüzyılda Çerkezler arasında Hristiyanlık oldukça zayıflamış, İslam ise sadece yüzeysel ve doğa dinleriyle karışık yavaş bir ilerleme kaydediyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nun bu dönemde Çerkezistan'a yönelik planlı ve sistematik bir din politikası olmadığını, ağırlıklı olarak bölgede ekonomik ve siyasi çıkarlarına odaklandığını görüyoruz. Örneğin Evliya Çelebi'nin de bildirdiği üzere, Çerkezler ve Abazlar arasında köle ticareti yaygındı. Hatta insanlar kaçırılıp satılabiliyordu. Beyler bile buna destek veriyorlardı. Osmanlı İmparatorluğu da kölelerinin önemli bir kısmını Çerkezistan'dan sağlıyordu. Hatta Evliya Çelebi bile orada kendine köle kızlar ve oğlanlar satın almıştı.¹⁵ Bu kölelerin bazıları, Osmanlı sarayında eğitim görüp önemli mevkilere de gelebiliyorlardı. Örneğin, Çerkez Mehmet Paşa (1624-1625), Siyavuş Paşa (1651, 1656, 1687-88) ve Hüsrev Mehmet Paşa da (1839-40) Çerkez asıllıdır.¹⁶

18. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı İmparatorluğu ve Kırım Hanlığı'nın Çerkezistan'da İslam'ı yaymak için bazı münferit girişimlerde bulunduğunu görüyoruz. Kırım Hanlığı 1703 yılında Kabardeyler üzerine bir sefer düzenlemiş ve onları yenerek vergiye bağlamıştır. Kabardeylerin Şögen denilen din adamları öldürülmüş ve Kabardeyler İslam'a davet edilmiştir. Her köye İslam'ı anlatması için bir imam tayin edilmiştir. Bu dönemde bölgede İslam'ın yayılış sürecinde önemli bir ilerleme olmuştur.¹⁷ Kadir Natho'ya göre, Sultan IV. Murat 1717 yılında Kırım hanları Devlet Giray ve Gazi Giray'a Kafkas dağ halkları arasında İslam'ı yayma emri vermiş ve hanların bu konudaki girişimleri Çerkezler üzerindeki Türk etkisini kuvvetlendirmiştir.¹⁸

Ancak genel olarak bakıldığında, Osmanlılar ile Çerkez aristokrasisi arasındaki 18. yüzyıla kadarki ilişkiler, karşılıklı çıkar politikası çerçevesinde, özellikle de köle ticareti alanında, gelişim göstermiştir. Bu politikanın sonucu olarak Osmanlı ve Kırım Hanlığı ile yakın ilişkiler kuran Çerkez aristokrasisi arasında İslam oldukça erken bir dönemde yayılmaya başlamıştır. Yani İslam'ın o dönemde yayılış sürecinde gelinen aşamanın, daha çok Çerkezlerin Kırım Tatarları ve Osmanlılarla ilişkilerinin doğal sonucu olduğunu görüyoruz.

Bu noktada genellikle aristokrat kesime ya da özgür ailelere mensup Çerkez mollalar da önemli rol oynamışlardır. Örneğin, gelişmiş bir hitabet yeteneğine sahip olan Kazanoko Jabag (1684-1749) ve Hacı İshak Abuk bunlara örnek olarak gösterilebilir.¹⁹

2. Osmanlı İmparatorluğu'nun Çerkezistan'da İslam'ı Yayma Siyaseti (18. Yüzyıl)

2.1. Ferah Ali Paşa'nın Faaliyetleri

1775 yılına ait bir kaynakta Rusya'nın Çerkezistan'ı işgal planına dikkat çekilerek bununla ilgili endişenin dile getirilmesinden de anlaşıldığı üzere²⁰, Osmanlı Yönetimi, Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan (1774) sonra bölgeyi Rusya'ya kaptırma tehlikesinin ortaya çıkışıyla birlikte Çerkezistan'ın İslamlaşmasına büyük önem vermeye başlamıştır.

Bu nedenle Ferah Ali Paşa Çerkezistan'da bir kale inşa etmek ve Çerkezlerin Bab-ı Ali'ye sadakatini sağlamakla görevlendirilmiştir. Böylece kısa bir süre önce Kırım'ı ele geçiren Rusya'nın

¹³ Evliya Çelebi, 1928: 713.

¹⁴ Evliya Çelebi, 1928: 737.

¹⁵ Evliya Çelebi, 1896: 105; Kasumov, 1995: 28.

¹⁶ Mirza Bala, 1977: 380.

¹⁷ Kanbolat, 1989: 50.

¹⁸ Natho, 2019: 124.

¹⁹ Bilge, 2012: 426-429.

²⁰ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Ibn-ül Emin Tasnifi/Hariciye Evrakı, 1445, Kuzey Kafkasya Tarihinden Belgeler 1, 2010: 35-37.

burayı da işgal etmesi engellenmeye çalışılacaktı. Ancak bunu sağlamak için öncelikle Çerkezlerin siyasi desteğini sağlamak gerekiyordu. Ferah Ali Paşa'nın Çerkezistan'daki faaliyetleri ve Çerkezlerin sosyo-kültürel hayatı hakkında, paşanın katibi Haşim Mehmet Efendi'nin 1798 yılında tamamlanan "Ahval-i Anapa ve Çerkes" adlı eserinden ilk elden ayrıntılı bilgiler edinebiliyoruz.

Kendisinin de aslen dindar ve sufi bir şahsiyet olduğu nakledilen Ferah Ali Paşa²¹ anlaşılacak kadar zor bir iş de olsa dini yayma görevini üstlenmekten memnun olmuştur. Sultanın (I. Abdülhamid) huzuruna çıktığında Çerkez kabilelerini kontrol etmek ve sadakatlerini sağlamak için çok para harcamak gerektiğinin önemini belirtmiştir. Paşa özellikle Çerkezlerin kalbini kazanmak için onların zevkine ve hayat tarzına uygun hediyelerin önemine dikkat çekmiştir. Örneğin Tatar yayı, altın ve gümüş işlemeli Abaza tüfekleri, kumaşlar, renkli astar kumaşları, patiska, deri, post, gül suyu, dikiş iğnesi, dikiş yüksüğü, tarak, zarif yün kumaşlar, çakmaktaşı vs. Bunlar ve gerekli bütün imkanlar sultan tarafından Paşa'ya sağlanmıştır.²²

Soğucak valiliğine atanan ve yaklaşık beş yıl (1780-1785) Çerkezistan'da ikamet eden ve Çerkezler arasında İslam'ın yayılmasına büyük katkı sağlayan Ferah Ali Paşa, Çerkezistan'ın manevi fatihi olarak adlandırılmıştır. Çünkü Ferah Ali Paşa anlaşıldığı kadarıyla, Çerkezleri kazanmak için daha önce izlenen çıkar odaklı siyasetten çok farklı bir yöntem kullanmıştır. Paşa, önemli ölçüde hoşgörü ve alçakgönüllülük esasına dayalı bir siyaset izlemiştir. Çerkezlerin toplumsal yapısı hakkında detaylı bilgiler edinip buna uygun bir yöntem geliştirmiştir. Paşa'yı siyasetinde başarılı kılan üç önemli hususiyet gözümüze çarpmaktadır:

- Çerkezlerin örf ve adetlerine, hayat tarzlarına, dini inançlarına ve dillerine saygı göstermiş, onlara karşı kibir gösterilmemesine dikkat etmiş ve kabilelerle doğrudan ilişkiler kurmuştur.
- Şiddet politikasından hemen hemen tamamen kaçınmıştır; tam aksine yumuşaklık siyaseti izlemiş ve Çerkezleri gönüllü olarak İslam'ı kabul ve Osmanlı'ya sadakat noktasında ikna etmeye çalışmıştır.
- Gönüllü olarak karar vermelerini sağlamak ve onların kalbini kazanmak için onlara karşı çok cömert davranmış ve sürekli hediyeler sunmuştur.

Öncelikle, Çerkezlerle sorunsuz iletişim kurabilmek için, çeşitli Çerkez lehçelerine hâkim Kirli Mehmet Ağa denilen Tamanlı bir şahıs tercüman olarak görevlendirilmiştir. Rusya'nın Kırım'ı işgalinden sonra dağılık vaziyette yaşayan Tamanlılar, yeniden kurulan Osmanlı kalesi Soğucak'a yerleştirilmişlerdir. Şehirde Paşa ve askerleri için bir saray inşa edilmiştir. Paşa, Çerkezlerle ilişkileri kuvvetlendirerek amacına daha kolay ulaşmak için onlarla akrabalık ilişkileri kurmaya karar vermiştir. İlk önce kendisi, Çerkezlerin en kalabalık kabilelerinden biri olan Şapsugların beyi Kobli Bey'in kızı ile evlenmiştir. Paşa, gelin alayına katılan maiyetine, asıl amacın evlilik değil, kabilelerin kalbini kazanmak olduğunu, bu nedenle yolda rastlanan insanlara karşılıksız olarak beğendikleri hediyelerden (yüzükler, taraklar, dikiş iğneleri, kurşun, barut vs.) verilmesi yönünde talimat vermiştir.²³

Paşa daha sonra kendi askerlerine, Çerkez kızlarının güzelliğini övdükten sonra, bunları köle pazarında bile bulmanın mümkün olmadığını söyleyerek onları da Çerkez kızlarıyla evlenmeye teşvik etmiştir. Bu kızlarla evlenerek onların İslam'la şereflenmesini sağlayanları bu dünyada ve ahirette büyük ödülleri beklediğini ifade etmiş, Çerkez bir kızla evlenen herkesin başlık parası, gelinin elbisesi, ev, ev eşyaları ve geçim giderleri gibi masraflarının devlet kasasından

²¹ Haşim Efendi, 2012: 146.

²² Haşim Efendi, 2012: 22-23.

²³ Haşim Efendi, 2012: 28-29.

karşılanaçağını açıklamıştır. Bu avantajlardan faydalanmak isteyen birçok Osmanlı askeri Çerkez kızlarla evlenerek onların Müslüman olmasını sağlamışlardır.²⁴ Ferah Ali Paşa'nın faaliyetleri sonucunda Soğucak, İslam'ı yayma merkezine dönüşmüştür. Minareden okunan ezan, gusül abdesti ve Müslüman ibadetleri, Osmanlı askerleriyle evlenen kızların akrabaları ve onların çevresindeki insanlarda şehri ziyaretleri esnasında büyük şaşkınlık yaratmıştır. Birçok insan, hamam gibi medeni hayatın birçok unsurunu Soğucak'ta tanımış ve büyük ilgi duymuştur. Bu ziyaretler esnasında bu insanlara, sadece Türkler değil, aynı zamanda onlarla evlenen Çerkez kızlar da İslam'ın propagandasını yapmışlardır. Bu kızlar, ziyaretçilere Kur'an ayetleri, dualar ve ibadetler konusunda sürekli açıklamalar yapmışlardır.²⁵ Elbette Çerkezlerin, propaganda yapan bu kızların kendi milletinin fertleri olması nedeniyle onlara daha fazla güven duyuşu, propagandanın daha başarılı olmasına katkı sağlamıştır. Ayrıca iletişim dilinin Çerkezce olmasının açıklamaların doğru anlaşılmasındaki rolünü de unutmamak gerekir.

“Tek yaratıcı Allah'tır ve O, insanın yaptığı her şeyi görmektedir, günahların ve sevapların anlamı, sünnet olma, gusül abdesti, yeniden diriliş, helal ve haram” gibi konular, propaganda konuşmaları ve vaazların ana odak noktalarını oluşturmuştur. Ayrıca insanlara cennetin nimetleri anlatılmış ve Allah'ın Müslümanları cennete alacağı ve İslam'ı kabul etmemekte direnenlerin ise Ruslarla birlikte cehenneme düşeceği vurgulanmıştır. Halktan İslam'ı kabul edip emirlerine uymasını talep eden Paşa, Tanrı'nın, bugüne kadar işledikleri günahları bağışlayacağı konusunda kendilerine güven verip onları cesaretlendirmiştir. Böylece özellikle İslam'ın ilk kez planlı ve sistematik olarak anlatılması ve sunulan hediyeler etkisini göstermiş ve Çerkezler kitlesel olarak din değiştirmeye başlamışlardır. Elbette hayat tarzlarına ve adetlerine gösterilen saygının da etkisini unutmamak gerekir. Çerkezlerin talebi üzerine İstanbul'dan gönderilen sünnetçinin bir Çerkez kızla evlenmesi ve Çerkez adetlerini öğrenerek Çerkez elbiseleri giymesi buna iyi bir örnektir.²⁶ Ahmet Cevdet Paşa'ya göre, Çerkezlerin isteği üzerine her yere kendilerine İslam'ı öğretecek imamlar gönderilmiştir. Hangi yıl olduğunu tespit edemiyoruz, ancak imamların aktif olduğu o yıla “imamlar yılı” denilmiştir.²⁷

Ferah Ali Paşa'nın Çerkezistan'daki en önemli faaliyetlerinden biri de antik liman şehri Anapa'nın kalıntıları üzerine yeni bir kalenin inşa edilmişidir. Paşa, Rus hakimiyetini kabul etmeyen 40.000 Tatar savaşçıyı, sultana sadık olmaları ve İslam'a bağlı kalmaları şartıyla, aileleriyle birlikte Çerkezistan'ın çeşitli bölgelerine yerleştirerek bölgedeki Müslüman nüfusu artırmıştır. Anapa'da bir cami, bir kütüphane, iki hamam, birçok dükkan ve misafirler ve fakirler için hanlar açılmıştır.²⁸

Ayrıca Ferah Ali Paşa, Müslümanlara birçok imtiyazlar sağlayan bir kanun çıkarmıştır. Bu kanunun getirdiği düzenlemelerden en önemlileri şunlardır: Dininden dönüp de sonra tekrar İslam'ı kabul edenler ile Müslümanlar ve yeni Müslüman olanlar öşr vergisi dışında bir vergi ödemeyecekler. Bunlar, sultan ve paşanın düşmanlarına kendi düşmanları gibi davranacaklar. Kızlarını Müslüman olmayanlarla evlendirmeyecekler, Ermeni damatlarını İslam'a davet edecekler. Bunu kabul etmeyenler idam edilecek. Müslüman Çerkezler, pazarda sattıkları malları için pazar ücreti ödemeyecekler. Ayrıca Çerkez yönetici kesimine mensup olan ve nüfuz sahibi bazı kişilerin gümrük gelirlerinden maaş almasına karar verilmiştir.²⁹

Anapa'ya gönderilen bir Osmanlı memuru olan Mehmet Tatar, 1785 yılında Ferah Ali Paşa'nın olağanüstü çabaları ve bunun olumlu sonuçlarından bahsetmektedir. Ayrıca Mehmet Tatar, Paşa'nın topçu uzmanı Humbaracı Hüseyin Ağa'nın da Çerkezler arasında yoğun bir İslam pro-

²⁴ Haşim Efendi, 2012: 43.

²⁵ Haşim Efendi, 2012: 46-48.

²⁶ Haşim Efendi, 2012: 48-51.

²⁷ Ahmet Cevdet Paşa, 1972: 256-257.

²⁸ Haşim Efendi, 2012: 54-69.

²⁹ Haşim Efendi, 2012: 68, 92.

pagandası yaptığını vurgulamaktadır. Buna göre, Hüseyin Ağa sürekli Abaza ve Çerkez kabileleri özellikle şu sözlerle ikna etmeye çalışmıştır: “Müslüman olun, ahiret var, cehennem var, pişman olmayacaksınız, bana dua edeceksiniz.”³⁰ Osmanlı arşiv belgeleri Ferah Ali Paşa'nın çabaları sonucu birçok Çerkez kabilesinin Osmanlı'ya sadakatini sağlandığını göstermektedir.³¹ Şüphesiz Paşa'nın faaliyetleri Çerkez toplumunda İslam'ın kökleşmesine önemli katkı sağlamıştır. Ferah Ali Paşa'nın valiliğinden yaklaşık çeyrek asır sonra 1807-1808 yıllarında Kafkaya'da bulunan Alman Doğu Bilimci Julius Klaproth, halkın İslam'ın gelişinden sonra bazı adet ve alışkanlıklarını değiştirdiğini yazmaktadır: Örneğin birçok insan konyak içmeyi, domuz eti yemeyi, tütün içmeyi bırakmış, bıyık yerine sakal uzatmaya başlamıştır.³²

2.2. 19. Yüzyıldaki Osmanlı Siyaseti ve Bölgedeki Dini Durum

19. yüzyılın ilk çeyreğine bakıldığında, Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgedeki İslamı yayma siyaseti sayesinde İslam'ın önemli bir yayılma aşaması kaydettiği görülür. Hatta İslam, feodal düzene dayalı Çerkez toplumsal yapısı üzerinde de önemli değişiklikler meydana getirmiştir. Örneğin toplum eşit haklar fikriyle tanışmaya başlamıştır. Hasan Paşa, 1826 yılında Natukay, Şapsug ve Abadzek kabilesi soylularının ayrıcalıklarını kaldırmıştır.³³ Julius Klaproth'un bildirdiğine göre, Çerkez beyleri, örneğin başkalarının sürülerden bedava koyun ve at alma adetinden vazgeçmişlerdir.³⁴

Ancak İslami kurallar, adetler ve yaşam tarzı, Çerkez toplumuna tamamen egemen olamamıştır. Toplum üzerinde güçlü bir etkiye sahip bir ulema kesimi oluşamamış, şeriat kanunları geçerli olamamıştır. Bir Rus memuru Moskova'ya gönderdiği raporda bu konuyla ilgili şunları yazmıştır: “Çerkezler Muhammed'in dinine inanıyorlar. Fakat dine fazla önem vermezler. Lezgiler ve Çeçenlerin aksine şeriattan hiç haz etmezler”.³⁵ Nitekim 1826 yılında Anapa Valisi Hasan Paşa'ya sadakatlerini resmen bildiren Vubih, Vardane ve Şasa kabilesi beyleri, o güne kadar şeriata uymadıklarını belirtmişler, ancak bundan sonra ona sadık kalacaklarına ve kabilelerine İslam'ı öğreteceklerine dair Paşa'ya söz vermişlerdir.³⁶

19. yüzyıldan itibaren Kafkasya üzerindeki Rus baskısı ve etkisinin önemli ölçüde artması neticesinde Osmanlı Yönetimi, dikkatini Çerkezistan'a daha fazla yöneltmeye başlamıştır. Kuban Nehri ötesinde yaşayan kabilelere, sadakatlerini sağlamak için Osmanlı tarafından düzenli ödemeler yapılmıştır. Anapa Valisi Seyyit Ahmet Paşa'ya bu ödemeler için yıllık 30.000 kuruş gönderilmiştir. Ayrıca Paşa, kabileleri Osmanlı'ya bağlamak için, onları bizzat ziyaret ederek hediyeler sunmuştur. Buna ilaveten halkla konuşmak üzere din bilginleri de ziyaretler düzenlemişler, Muhammet Birgivi'nin eserlerinden ve dua kitaplarından dağıtmışlardır. Ayrıca yukarıda sözü edilen Hasan Paşa da Mirza Devlet Nogay'ın kızıyla evlenmiş ve oda selefi Seyit Ahmet Paşa gibi din bilginleriyle birlikte Kuban ötesi Çerkezlerine ziyaretler düzenlemiştir.³⁷ Osmanlı Yönetimi elbette Çerkezlere maaşlı mollalar da göndermiştir. Bunların en tanınmışlarından biri, birçok hediye ile Çerkezistan'a giden Rizeli Dersiam İbrahim Efendi'dir. Bu şahıs, kırk yıl boyunca Çerkez ve Abaza memleketlerini dolaşarak İslam'ı yaymaya çalışmış, Kodeş adlı kutsal ağaçları yaktırmış ve köylere camiler inşa ettirmiştir.³⁸

Kaynaklar zaman zaman inşa edilen camilerin, okulların ve gönderilen din görevlilerin sayısını dahi vermektedirler. Örneğin, 1810 yılında Kuzey Batı Çerkezistan'da halk ve Çerkez beyleri

³⁰ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Hatt-ı Hümayun 21/1011-C, Kuzey Kafkasya Tarihinden Belgeler 1, 2010: 43-48.

³¹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Hatt-ı Hümayun 211/11394; Hatt-ı Hümayun 186/8730; Hatt-ı Hümayun 1004/42118-T, Kuzey Kafkasya Tarihinden Belgeler 1, 2010: 48-51, 59-60.

³² Klaproth, 1812: 567-568.

³³ Dirr, 1913: 870.

³⁴ Klaproth, 1812: 567-568.

³⁵ Kasumov, 1995: 32.

³⁶ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Hatt-ı Hümayun 1104/44590-A, Kuzey Kafkasya Tarihinden Belgeler 1, 2010: 69-72.

³⁷ Bilge, 2005: 185-187.

³⁸ Bilge, 2012: 429.

tarafından 85 cami yaptırılmış ve bunların imamları Osmanlı sultanı tarafından görevlendirilmiştir.³⁹ 1830'lu yıllarda başta Kabardeyler olmak üzere çeşitli Çerkez kabilelerine ait 119 cami bulunuyordu. Çerkezler 1912 yılında Kuban bölgesinde 210 cami, 42 mederese ve 474 din bilginine sahipti.⁴⁰ Aynı zamanda okul olarak da hizmet veren camilerde insanlara Osmanlı bilginleri ve imamları tarafından Kur'an okuma ve İslam dini hakkında temel bilgiler yanında Türkçe okuma yazma da öğretiliyordu. 19. yüzyıl başlarında Çerkezistan'da yaklaşık 40 okul bulunuyordu ve Türkçe, Çerkezler arasında oldukça yaygındı.⁴¹

İslam'ın Çerkezistan'da yayılışında Osmanlı din politikası yanında Rusya'nın yayılmacı ve sömürgeci tutumunun da önemli bir etkisi olmuştur. Çünkü bu tutum Çerkezlerin büyük tepkisine neden olmuş ve Müslüman güçlere yakınlaşmalarına katkıda bulunmuştur. Rus Tarihçi Nikolai Dubrovin (Ölm. 1904), İslam dininin, Çerkezlerle Ruslar arasındaki düşmanlık yüzünden tercih edildiğinin özellikle altını çizmektedir.⁴² Şapsug kabilesi prensi Sefer Bey'in II. Mahmud'a yazdığı bir mektubu içeren 1827 tarihli bir Osmanlı belgesinde, bu düşmanlığın, Çerkezleri Osmanlı-Müslüman bayrağı altında birleştirmiş rolüne özellikle dikkat çekilmektedir. Ayrıca aynı belgede Sefer Bey, Sultanın, İslam'ın yayılışındaki etkisine değindikten sonra, kabilesinin henüz Müslüman olmayan dörtte birlik kısmının Anapa paşası vasıtasıyla hakimiyet altına alınmasını tavsiye etmektedir. Sultan da bu tavsiyenin yerinde olduğuna karar vermiş ve gereğinin yapılmasını emretmiştir.⁴³ Sultan Mahmut'un Çerkezistan'a büyük ilgisi ve Çerkezlerin de Osmanlı'ya karşı olumlu tutumunda Çerkezlerle olan akrabalık ilişkilerinin önemli bir rolü olduğu anlaşılmaktadır. Çerkezler, Avrupalı devletlere yönelik 1835 yılında çıkardıkları bağımsızlık manifestosunda şunu ifade etmişlerdir:

"... Sultanın damarlarında bizim kanımız, Çerkez kanı, dolaşmaktadır. Annesi ve haremi Çerkezdir. Köleleri Çerkezdir. Bakanları ve generalleri Çerkezdir. O bizim inancımızın ve ırkımızın lideridir; o bizim kalbimize sahiptir ve biz de ona sadakatimizi bildiriyoruz."⁴⁴

Sonuç olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun bütün çabalarına rağmen Çerkezistan ve Abhazya'nın Rusya tarafından ele geçirilmesi engellenememiştir. 1828/29 Osmanlı Rus savaşında Anapa Rusların eline geçmiş, sadece Acaristan Osmanlı'da kalmıştır.⁴⁵ Osmanlı İmparatorluğu'nun 18. yüzyılın sonlarından itibaren Çerkezistan'da izlediği planlı ve sistematik İslamı yayma siyaseti sonucunda İslam, Çerkezlerin çoğunluğunun dini haline gelse de, bu siyasetin kesintiye uğraması, İslam'ın senkretik yapıdan kurtularak kökleşmesini engellemiştir. 19. yüzyılda İslami gelenekler ve hayat tarzı Çerkez toplumu tarafından geniş ölçüde kabul görse de mevcut din, senkretik bir yapı arz ediyordu. Ahmet Cevdet Paşa'nın tespitine göre, Çerkezlerde İslam dini, eski pagan inanç unsurlarıyla karışık bir hal almıştı ve yüzeyseldi. Çerkezlerin İslami ibadetleri Tanrı'ya değil, bolluk ve berekete yönelikti.⁴⁶

Doğa dinlerinin Çerkezlerin toplumsal yaşamındaki etkisini sürdürmeye devam ettiğini, Kafkasya'ya seyahat eden Avrupalı seyyahların gözlemleri de teyit etmektedirler. Çerkezistan'da bir yıl (1838/39) geçiren "The Times" gazetesi muhabiri J.A. Longworth şunları not etmiştir:

"... Herkes İslam'a inanmasına rağmen, bu dinin emirleri ve adetleri burada zayıf uygulanıyor: Şapsug ve Natukayların erkeklerinin çoğunluğu sünnetsiz ve bana animist ritüellerin ve sunulan kurbanların kıyı bölgesinin birçok yerinde değiştirildiği, ancak tamamen yok olmadığı söylendi. Hala tek gerçek ve kutsal tapınma nesnelere camiler değil, kutsal ormanlar ve Kodoş dedikleri ağaç ve buralarda yapılan kutlamalar, kitleleri namazdan fazla çekiyor. Liderler ve Efendiler tarafından

³⁹ Özsaray, 2012: 201-204.

⁴⁰ Kasumov, 1995: 40.

⁴¹ Bilge, 2012: 430-431.

⁴² Kasumov, 1995: 35.

⁴³ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Hatt-ı Hümayun 1103/44583, Kuzey Kafkasya Tarihinden Belgeler 1, 2010: 72-75.

⁴⁴ Urquhart, 1836: 189.

⁴⁵ Bilge, 2005: 190-193.

⁴⁶ Ahmet Cevdet Paşa, 1972: 381-382.

desteklenen ve tatbik edilen İslam'a saygı gösteriliyor, fakat Paganizm, gelenekler, alışkanlıklar ve duygularla bağlantısı nedeniyle çok daha popüler durumda.”⁴⁷

İngiliz Şarkiyatçı Louis Loewe'e (öl. 1888) göre "... Beyler ve soylular sunni olmalarına rağmen, halk kitlesi eski putperestliğe sıkı sıkıya bağlı" idi.⁴⁸ Osmanlı hakimiyeti sonrası Çerkezistan ve Abhazya'daki İslam'ın durumuna dair en çarpıcı gözlemleri, 1845 yılında Abhazya'da bulunan Alman araştırmacı Friedrich Bodenstedt'in eserinde (Ölm. 1892) buluyoruz:

"Hristiyan ve Müslüman kiliselerinden bazı şeylerin kendi kültleriyle karışımı kaçınılmaz olsa da, Abazalar, gizlice eski adetlerine ve eski putlarına tapmaya her zaman sadık kaldılar. Birçok bayramı kutluyorlar, domuz eti yiyorlar ve Hristiyan usulüne göre haçı kutsal sayıyorlar; diğer taraftan oruç tutuyorlar ve abdest alıyorlar ve Türkler gibi çok eşliliğe mühamaha gösteriyorlar. Bu halk, kullanılmaları da eski kiliseler ve manastırları kutsal sayıyor. Eskiden Abazalar mutlu bir şekilde seferden döndüğünde ganimetlerinin bir kısmını tanrılara kurban olarak sunaklara bırakırlardı. 1845 yılında meşhur Pitzunda Tapınağı'nda hala çok sayıda zırhlar, elbiseler ve her çeşit silahtan oluşan savaş araç gereçlerinin kurban olarak sunulduğunu gördüm. Bugün hala en önde gelen tanrılarında olan Ormanlar tanrısı Mefitça ile birçok ağaca, özellikle de çınarlara tapıyorlar. Her kabilenin, önemli müzakereler esnasında sanki bir tanık gibi çağırdıkları böyle bir çınarı bulunuyor. Her önemli ortak girişimden, özellikle de seferden önce, ormanın en saygıdeğer meşesinin etrafında toplanıp onun dallarını silahlar ve renkli bezlerle süslüyorlar, gövdesine kılıçlarıyla dokunuyorlar ve amaçlarına ilişkin yemin ediyorlar. Eski pagan gelenekleri, İslam'ın etkisini daha fazla hissettirdiği sahile daha yakın yaşayan kabilelerde neredeyse tamamen ortadan kalkmışken, bu gelenekler yüksek dağların iç kısımlarında hala özgün şekliyle varlığını sürdürüyor.”⁴⁹

Sonuç

Bilinen en eski inançları doğa dinleri olan Çerkezler arasında, 6. yüzyıldan 13. yüzyılda Altın Orda Devleti'nin kuruluşuna kadar Hristiyanlık yayılmıştır. Çerkezler arasında Altın Orda Devleti vasıtasıyla İslamlaşma devam etse de İslam onlar arasında geniş ölçüde yayılma imkanı bulamamıştır. Çerkezistan'da İslam'ın yayılma süreci 15. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı İmparatorluğu ve Osmanlı hakimiyetindeki Kırım Hanlığı vasıtasıyla ivme kazanmıştır. Ancak bu süreç, bu iki gücün İslam'ın yayılışından ziyade Çerkezistan'daki ekonomik ve siyasi çıkarlarını ön planda tutması nedeniyle 18. yüzyılın sonlarına kadar oldukça yavaş ilerlemiştir. 18. yüzyılın ikinci yarısında güneye doğru hızla ilerleyen Rus yayılması Osmanlı İmparatorluğu'nu, Çerkezistan'ı kaybetmemek için politika değişikliğine zorlamıştır.

Böylece, Çerkezistan'da özellikle bölgedeki İslamı yayma siyaseti öne çıkarılmış, Çerkezlerin İslam'ı kabul etmesi ve dindaşları olan Türklerle sadakat göstermeleri sağlanmaya çalışılmıştır. Bu nedenle Osmanlı Yönetimi, 1780'li yıllardan itibaren bölgede büyük finansal kaynaklarla desteklenen yoğun ve planlı bir İslamı yayma siyaseti izlemeye başlamıştır. Özellikle Ferah Ali Paşa'nın bu planlı siyaset çerçevesinde Çerkezistan'a gönderilişi ve burada Çerkez adet ve hayat tarzına saygılı bir tutum içerisinde çeşitli yöntemlerle (özellikle hediyeler, Çerkez kızlarla Türkler arasındaki evlilikler) İslam'ı yayma çalışmaları çok başarılı olmuştur.

Rusların 19. yüzyıldan itibaren Kafkasya'ya doğru ilerleyişi Osmanlı Yönetimi'ni bölgedeki İslamı yayma siyasetini kuvvetlendirmeye yöneltmiştir. Çerkez kabilelerini kazanmak için finansal yardımlar yapılmış, Osmanlı paşaları ve bilginleri kabilelere bizzat ziyaretler düzenlemiş, kendilerine dini kitaplar dağıtılmış, hediyeler takdim edilmiştir. Hatta Çerkezler arasında dolaşarak onlara dini anlatması için maaşlı din görevlileri gönderilmiştir. 19. yüzyıl boyunca Çerkezistan'da yüzlerce cami, onlarca okul ve medrese ortaya çıkmış, çok sayıda din bilgini görevlendirilmiş, hatta Çerkezler Türkçe öğrenmeye başlamışlardır.

⁴⁷ Longworth, 1840: 198.

⁴⁸ Loewe, 1854: 5-6.

⁴⁹ Bodenstedt, 1848: 173-175. 19. yüzyılda Çerkezistan'daki dini durum hakkında benzer bir tasvir de İsviçreli Seyyah Frédéric Du Bois de Montpéroux'in eserinde buluyoruz. Bkz. Montpéroux, 1842: 76-81.

Çerkezistan'ın 1828/29 Osmanlı Rus savaşından sonra Rusların eline geçmesi ile Osmanlı'nın bölgedeki İslamı yayma siyaseti, dolayısıyla İslam'ın senkretik yapıdan kurtularak kökleşme süreci kesintiye uğramıştır. 19. yüzyıl kaynaklarının verdiği bilgiye göre, Çerkezlerin büyük bölümü Müslüman olsa da doğa dinlerine ait adet ve alışkanlıklar tamamen terk edilmemiştir. Çerkezlerin, İslam dini ile ilk kez Ferah Ali Paşa'nın valiliği esnasında yoğun temasa geçtiği düşünülecek olursa, eski dinlerine ait gelenekleri, kültürleri ve ayinleri yüz yıldan kısa bir sürede tamamen terk etmeyerek senkretik bir dini hayat yaşamalarının (özellikle de ulaşılması zor dağlarda yaşayanların) doğal olduğu söylenebilir. Kaldı ki, köklü bir İslam kültürünün hakim olduğu Anadolu'nun bile bazı yerlerinde eski doğa dinlerine ait bazı izlere (örneğin adak adanan mezarlar, adak ağaçları vb.) rastlamak mümkündür.

Sonuç olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun Çerkezistan'daki İslamı yayma siyaseti neticesinde Türklerle Çerkezler arasında bir din ve kültür bağı kurulmuştur. Bu bağ neticesinde 1864 Çerkez sürgünü esnasında yüzbinlerce Çerkez Osmanlı topraklarına yerleştirilmiştir. Bilinmektedir ki, bugün Çerkezlerin en büyük bölümü Türkiye'de yaşamaktadır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Diğer Kaynaklar

Ahmed Cevdet Paşa, (1972), *Tarih-i Cevdet*, 1, İstanbul: Sabah.

Bala, Mirza (1977), "Çerkesler", *İslam Ansiklopedisi*, 3, İstanbul: MEB Yayınları, 375-386.

Bilge, Sadık Müfit (2012), *Osmanlı Çağı'nda Kafkasya 1454-1829 (Tarih-Toplum-Ekonomi)*, İstanbul: Kitapevi.

_____, (2005), *Osmanlı Devleti ve Kafkasya. Osmanlı Varlığı Döneminde Kafkasya'nın Siyasî-Askerî Tarihi ve İdarî Taksimâtı (1454-1829)*, İstanbul: Eren Yayıncılık.

Friedrich Bodenstedt (1848), *Die Völker des Kaukasus und ihre Freiheitskämpfe gegen die Russen. Ein Beitrag zur neuesten Geschichte des Orients*, Frankfurt am Main: Kessler.

Dirr, A., (1913), "Çerkessen", *Enzyklopaedie des Islam*, 1, Leiden: Brill, 869-871.

Evliya Çelebi, (1896), *Seyahatname*, 2, İstanbul: İkdam Matbaası.

_____, (1928), *Seyahatname*, 7, İstanbul: Devlet Matbaası.

Haşim Mehmet Efendi, (2012), *Ahvâl-i Anapa ve Çerkes*, Hazırlayan: Mustafa Özsaray, İstanbul: Kafkas Vakfı.

Kanbolat, Yahya (1989), *Kuzey Kafkasya Kabilelerinde Din ve Toplumsal Düzen*, Ankara: Bayır Yayınları.

Kasumov, Aliy und Kasumov, Hasan (1995), *Çerkes Soykırımı. Çerkeslerin XIX. Yüzyıl Kurtuluş Savaşı Tarihi (Orjinal başlık: Genocid Adygov. Iz Istorii Bor'by Adygov za Nezavisimost' v 19. Veke)*, Rusça'dan çev. Orhan Uravelli, Ankara: Takav Matbaası.

Kırzioğlu, Fahrettin (1998), *Osmanlılar'ın Kafkas-Ellerini Fethi (1451-1590)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Klaproth, Julius (1812), *Reise in den Kaukasus und nach Georgien unternommen in den Jahren 1807 und 1808, auf Veranstaltung der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften zu St. Petersburg, enthaltend eine vollständige Beschreibung der kaukasischen Länder und ihrer Bewohner*, Bd. 1, Halle und Berlin: Hallisches Waisenhaus.

Loewe, Louis (1854), *A Dictionary of the Circassian Language, in two parts: English-Circassian-Turkish, and Circassian-English-Turkish*, London: Bell.

Longworth, J. A. (1840), *A Year among the Circassians*, 1, London: Colburn.

Montpéroux, Frédéric Du Bois de (1842), *Reise um den Kaukasus, zu den Tscherkessen und Abchasen nach Kolchis, Georgien, Armenien und in die Krim. Eine von der georgischen Gesellschaft zu Paris gekrönte Preisschrift. Nach dem Französischen*, Bd. 1, Darmstadt: Leske.

Mostashari, Firouzeh (2001), "Colonial Dilemmas: Russian Policies in the Muslim Caucasus", Geraci, Robert P. and Khodarkovsky, Michael (Eds.), *Of Religion and Empire: Missions, Conversion, and Tolerance in Tsarist Russia*, Ithaca/New York: Cornell University Press, 229-249.

Natho, Kadir I. (2009), *Circassian History*, New York: Kadir I. Natho.

Özsaray, Mustafa (2012), *Çerkeslerin İslamlaşması. Çerkeslerin Eski Dinleri ve İslamiyetin Kuzey Kafkasya'ya Girişi*, İstanbul: İz Yayıncılık.

Quelquejay, Ch.-Ayalon, D.-Inalcık, Halil (1965), "Çerkes", *EI2*, 2, Leiden: Brill, 21-25.

Tardy, Lojos (1978), "The Caucasian Peoples and their Neighbours in 1404", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 32, 83-111.

Urquhart, David (Ed.) (1836), *The Portfolio or a Collection of state Papers, Etc. Etc. Illustrative of the History of our Times*, 1, London: James Ridgway and Sons.

Yıldız, Yusuf (2018), "17. ve 18. Yüzyıl Batılı Seyyahların Eserlerinde Çerkez Kültürüne Dair Notlar", *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18, 219-240.

Bilgin, Mehmet, "19.yy İlk Çeyreğinde Büyük Güçler ve Güney Kafkasya", *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 7/13, ss.287-301.
DOI: 10.31765/karen.1017809

Bu makale etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasını gerektirmemektedir.

This article doesn't require ethical committee permission and/or legal/special permission.

* Araştırma Makalesi / Research Article

** Dr. Öğr. Üyesi,
İstanbul Aydın Üniversitesi, Fen-Edebiyat
Fakültesi, Tarih Bölümü,
İstanbul/TÜRKİYE
✉ mehmetbilgin1@aydin.edu.tr
ORCID : 0000-0002-9413-2869

Anahtar Kelimeler: Büyük Güçler, Kafkasya, Osmanlı, İran, Kaçar Hanedanı,

Keywords: The Great Powers, Caucasia, Ottoman, Iran, Qajar Dynasty,

19.YY İLK ÇEYREĞİNDE BÜYÜK GÜÇLER VE GÜNEY KAFKASYA*

Mehmet BİLGİN**

Öz: 19.yy Kafkasya'yı anlayabilmek için, Batıda yükselen ve modern diye adlandırılan yeni dönemin kazandırdığı ivme ile yükselen Fransa, İngiltere ve Rusya gibi bölge dışı yayılcı güçlerin, birbirlerine karşı tutumlarını ve bölgesel güçler olan Osmanlı ve Kaçar (İran) imparatorluklarının konumlarını iyi bilmek gerekir. Rusya'nın 18.yy sonlarında yayılma zemini oluşturduğu ve 19.yy ilk yılından itibaren Güney Kafkasya'ya el koymaya başladığı dönemde yaşananlar yerel ve dış aktörlerin etkinliklerini bir bütün olarak değerlendirirsek gerçeğe daha çok yaklaşabilir, olayları daha doğru anlamlandırmış oluruz. Tüm bu güçlerin 1800-1825 yılları arasında menfaatler temeline göre izledikleri politikalar ve bu politikalar karşısında hemen değişebilen ya da yeniden şekillenebilen tutumları ile bunun bölgeye yansımaları, karmaşıklaşmış gibi gelen olayların açıklanmasında önemli bir belirleyicidir. 18.yy Kuzey Kafkasya'ya nüfuz edip yerleşen Ruslar yüzyılın sonlarına doğru Kafkas sıradağlarını aşarak Güney Kafkasya'ya yerleşmeye başladı. Önceden Himaye anlaşmaları imzalayarak önceden nüfuz ettiği Gürcistan'ı, yerel güç olan Osmanlı ve Kaçar imparatorlukları karşısında koruyucu olarak sahne almış, daha sonra tüm Güney Kafkasya'yı ilhak ederek yutmuştu. Bu ilhak, sadece siyasi ve idari bir ilhak değildi. Gürcü Kilisesini de Rus Kilisesine ilhak edecek, Alban Kilisesini Ermeni Kilisesi ile tek çatı altında birleştirecek derecede kapsamlı idi. Bu gelişmeler karşısında Kafkasya'daki yerel güç olan Osmanlı ve Kaçar İmparatorlukları, Batıda yükselen güç olan Fransa ve İngiltere'den medet ummuştu. Talepleri bu güçlerin Ruslarla olan ilişkilerine göre şekillenmiş, ittifaklar ve savaşlar yapılmıştı. Bunun doğal sonucu olarak, Osmanlı ve Kaçar İmparatorlukları Rus balyozu ile Fransız ya da İngiliz örsü arasında zamanın gerekliliklerine göre şekillenmiştir.

THE CAUCASUS UNDER THE DOMINION OF GREAT POWERS IN THE FIRST QUARTER OF THE 19TH CENTURY

Abstract: To understand the 19th century Caucasus, it is necessary to comprehend the tactics of non-regional expansionist powers, such as France, England, and Russia, which gathered momentum in the course of the rise of the so-called Western modern era, and the situation of the regional powers, namely the Ottoman and Qajar (Iran) empires. If we evaluate the activities of the local and

Geliş Tarihi / Received Date: 02.11.2021

Kabul Tarihi / Accepted Date: 10.12.2021

external actors as a whole beginning from the commencement of Russian expansion in the 18th century and the Russian invasion that started in the early 19th century, we can get closer to learn the truth and get the picture more accurately. The interest-based policies adopted by all these powers between 1800-1825, their standpoints that can instantly change or be restructured in line with the policy shifts, and the impact of these shifts on the region are of significance to explain seemingly complex issues. The Russians, who invaded and settled in the North Caucasus in the 18th century, began to occupy the South Caucasus by trespassing the Caucasus Mountains near the end of the century. Russia had become the protector of Georgia against the local powers, namely Ottoman and Qajar Empires, by signing a patro-

nage agreement with her, then Russia annexed the entire South Caucasus. This annexation was not only political and administrative, but it was far-reaching enough to incorporate the Georgian Church into the Russian Church, and to unite the Caucasian Albanian Church with the Armenian Church. To confront these developments, the local power in the Caucasus, the Ottoman and Qajar Empires, sought help from France and England, which were rising power in the West. Their mandates were shaped in accordance with France-England-Russia relations, and accordingly alliances were built, and wars were fought. As an expected result of these conditions, the Ottoman and Qajar Empires were forged by the Russian hammer on the French or English anvil under the pressure of circumstances.

Giriş

19.yy ilk çeyreğinde Kafkasya'da yaşananların anlaşılabilmesi, Fransa, İngiltere ve Rusya¹ gibi bölge dışı yayılcı güçlerin bölgeye olan ilgileri, projeleri ve bölgesel güçler olan Osmanlı ve Kaçar (İran) imparatorluklarının bölgedeki konumları ile doğrudan ilgilidir.² Rusya'nın Güney Kafkasya'ya el koyduğu ve yayılma zemini oluşturduğu dönemdeki İran-Rus ve Osmanlı-Rus savaşlarında yaşananlar, döneme damgasını vuran dış aktörlerin izledikleri kendi milli hedeflerine odaklı, milli menfaatler ekseninde değişken politikalar³ ve etkinlikler ile gerçek anlamını kazanabilir.

Kafkasya için bölge dışı güçler olan ve genel olarak büyük güçler olarak adlandırdığımız İngiltere, Fransa ve Rusya'nın birbirleri ve Kafkasya ile olan ilişkilerinde dönemin konjonktürünü belirleyen üç temel olgu vardır. Bunlardan birincisi; İngiltere, Fransa ve Rusya'nın genel yayılma politikalarının bölgedeki yansımalarıdır. İkincisi, bu yayılcı güçlerin 1800-1825 yılları arasında birbirlerine karşı izledikleri politikalar ve bu politikalar karşısında birbirlerine karşı, menfaat temeline göre şekillenen ve hemen değişebilen tutumlarıdır.⁴ Viyana Kongresi⁵ ile uygulamaya konulan güçler dengesi politikası bunun en somut örneğidir. Üçüncüsü ise bölge dışı

¹ 19. yy başında Fransa, İngiltere ve Rusya Avrupa'da yükselen güçlerdir. Bu güçlerin birbirleri ile doğrudan sınırları yoktu. Fakat her üç devletin de Baltık, Polonya, Balkanlar, Doğu Akdeniz ve Kafkasya'da stratejik hedefleri, buna dayalı politikaları ve çıkarları vardır. Bunlardan Rusya ve Fransa bir kıta, İngiltere ise bir deniz gücüdür. Kırım Savaşı hariç İngiltere ile Rusya birbirleri ile direk savaşmamıştır. İngiltere'nin siyasi tarihini bilenler İngiltere'nin kalıcı bir düşmanı olmadığı gibi kalıcı bir dostu da olmadığını, sadece çıkarları olduğunu, büyük güç olma iddiasındaki diğer rakiplerine karşı, onları birbirine karşı kışkırtarak savaştırmak, onların hedeflerindeki zayıf güçlere destek vererek engel çıkartmak şeklindeki dünya liderliği mücadele stratejisini belirlediğini de bilirler. Bunları dikkate alarak Rusya'nın, Türkiye ve İran ile yaptığı savaşların, İngilizler ve İngiliz politikası bilinmeden tam olarak açıklanamayacağını söylemek, çok iddialı bir tespit olmasa gerekir

² Bu politikanın belirleyici karakterini özetle açıklayabilmek için Ruslar, Avrupa'da Fransızlara karşı İngiliz desteği ararken, İngilizleri Asya'daki Rus yayılma alanlarından uzak tutmak istediğini, Aynı şekilde İngilizlerin de Fransa'ya karşı Rus desteğini istemesine rağmen, Fransız ve Rusları kendi sömürgelerinden ve ticari yolların kontrolünü ele geçirmelerinden uzak tutmaya çalıştığını söyleyebiliriz. Tüm taraflar birbiriyle olan mücadelelerini kendi menfaatlerini karşılama oranıyla değerlendirmektedir.

³ Rusya'nın da Boğazları elde etme emeli yaygın olarak bilinen bir gerçektir. Ruslar, bu milli politikaları doğrultusunda Boğazların Osmanlı'dan daha güçlü bir devletin eline geçmesini istemez. Bu tür bir gelişme söz konusu olduğu zaman, Rusların Osmanlı'nın yanında durarak gelişmeleri engellemesi, Rus milli politikası gereğidir.

⁴ 1799, 1805-1807, 1812-1815'te Fransızlarla savaşan Rusya, 1807-1812'de Fransa ile ittifak kurmuştur.

⁵ Napolyon sonrası Avrupa'ya siyasi coğrafya ve güçler dengesi bakımından düzen vermek üzere 1 Kasım 1914 tarihi ile 8 Haziran 1815 tarihleri arasında Viyana'da toplanan kongre. Osmanlı Devleti bu kongreye katılmamıştır. Goldfrank, 2003: 1.

büyük güçlerin yayılmacı politikalarını bölgesel güçler olan Osmanlı ve İran imparatorlukları üzerinden yansıtmalarıdır. Bu esaslar ve uygulamaları bilinirse, bölgedeki gelişmelerin şimdiki kadar pek dillendirilmeyen perde arkası daha da belirginleşir. Bu çalışmamızda yaşanmışlardan hareketle bir çerçeve çizmeye çalışacağız. Bu çerçeve, okuyucuya geniş bölge ve geniş zaman dilimi konusunda daha reel bir tablo oluşturmak için imkanlar sunabilir.

1. Bölge Dışı Büyük Güçlerin Birbiri İle İlişkileri Ve Kafkasya'ya Olan İlgileri

Batıda yükselen ve günümüzde modern diye adlandırılan⁶ oluşumları ve dönemin gerekliliklerini iyi kavramış olan Rus yönetimi,⁷ 17.yy sonlarından itibaren sürekli olarak kendini reorganize etmişti. Yükselen, yayılmacı bir güç olarak tarih sahnesinde yerini alır ve dört bir yöne yayılarak varlığını göstermeye başlamıştı.

İngiltere ile Rusya arasında 2 Aralık 1734 tarihinde imzalanan “Dostluk ve Ticaret Antlaşması” ile iki gücün ticaret hacmi artış göstermişti. Baltık kıyılarından Rus gemileri ile nehirler üzerinden iç kesimlere nakledilen İngiliz, Hollanda ve Fransız malları Moskova ve Astarhan Hanlığı üzerinden, Hazar Denizi limanlarından Orta Asya'ya sevk ediliyordu. Bu ticaret daha ziyade Ermeni tüccarların elinde idi.

Ruslar Baltık limanlarından artan, ithalat ve ihracat ile dünya ticaretine entegre olurken İngilizlerin öncülüğünde, Kazan'da, Volga Nehrinde ve Hazar Denizi'nde nakliyat yapacak gemiler inşa edildi. Gemiler İngiliz bayrağı taşıyor ama Rus mürettebat tarafından kullanılıyordu. İlk gemi 1741'de Kazan tersanesinde inşa edilerek suya indirildi. İngilizler, Ruslara bir iş ortağından daha çok Fransızlarla olan küresel rekabette askeri müttefik olarak ihtiyaç duyuyorlardı. Ruslar bu ticarete aracılara devre dışı bırakmak ve tek başına kazanç elde etmek için genişleme ve yayılma düşüncesindeydi. 18.yy da Ruslar dünya demir üretiminde birinci sıraya otururken, iç talep az olduğu için üretiminin çoğunu ihraç ediyordu. İngiltere ve Fransa, Rus demirinin en iyi alıcılarındandı. Rusya'nın kaliteli keten ve tahıl üretimi de önemli ihraç maddelerindendi.⁸

İngiltere'de özgürlükler temelinde işçilik ücreti pahalı idi. Rusya'daki serflik sistemi demir, Amerika'daki kölelik sistemi ise ucuz pamuk temin ediyor İngiliz sanayisini besliyordu. Rusya serflik sistemini muhafaza ederken modernleşmeye çalışıyor, Rus askeri potansiyelinin devamlı gelişmesi sayesinde yayılıyordu. Batılı güçler, bu nedenle Rusya'nın Baltık bölgesini yutmasına, Polonya'yı bölmesine hiç ses çıkarmadılar. Ama Rus genişlemesinin Rus hinterlandını aşmaması için de dikkat gösterdiler. Türk-Rus savaşları sırasında Rusların genişlemesine izin verirken, Rus yöneticilerini de izin dışında iş yapmaması için sıkı kontrol altında tuttular. Rusların, Baltık ticaretinde rol alması İngiliz sanayisinin yararına idi. Ama Akdeniz'e uzanmaması gerekiyordu. Katerina'nın “Yunan Projesi”, Küçük Kaynarca Antlaşması ile durdurulmuştu.⁹

Rusya, 18.yy sonlarında Karadeniz'in kuzey sahillerine ve Kafkasya'ya ulaşmış ve Kuzey Kafkasya'ya yerleşerek güneye inebilecek duruma gelmişti. Güneye inerken öncelikle Osmanlı ve İran güçleri ile karşılaşacağını biliyordu. Güneye doğru yayılma stratejisini de ona göre belirlemişti.¹⁰ Öncelikle, Müslüman olan Osmanlı ve İran yönetimine karşılık, onların hakimiyetinde olan Rum, Gürcü, Ermeni gibi Hristiyan unsurları doğal müttefik haline getirmeyi hedefledi. Bunun için Hıristiyanlık, Ortodoksluk gibi alanlarda sistemli çalışmalar yapmış, projeler

⁶ Konumuz gereği dile getirdiğimiz Modernleşme ile aklın mutlak hakimiyetinin egemen olduğu dünya düzenini kast ediyoruz.

⁷ Rusya'da modernleşme için bkz. Kurat, 1987: 242-244.

⁸ Kagarlitsky, 2008: 157-158.

⁹ Kagarlitsky, 2008: 165-170.

¹⁰ Gürcistan'ın ilhaki Gürcüler arasında iyi karşılanmamış, isyanlara yol açmıştı. Çar I. Aleksander bu gibi olayları engellemek için valiliğe, son Gürcü Kralı XII. George'nin karısının akrabası ve Rus ordusunun başarılı generallerinden olan Prens Pavel Dimitrievich Tsitsianov/Sisiyanov'u atadı. Dubrovin, <https://www.litres.ru/nikolay-dubrovin/istoriya-voyny-i-vladychestva-russkih-na-kavkaze-deyateln/chitat-onlayn/#note-m139887383237968>

oluşturmuş ve hedef kitlelere karşı propaganda faaliyetleri yürütmüştü. Kiliseler ve din adamları üzerinden yürüyen bu faaliyetlerde, din adamlarını elde etmek için de özel ve öncelikli bir çaba sarf etmişti. Daha sonra Kiliselere ufak tefek bağışlar yaparak cemaati kendine tarafına çekme çabası göstermişti. Rusya, 18-19.yy'da Balkanlarda Ortodoksluğun yanına Slavlığı da yerleştirirken, Kafkasya'da Hıristiyan kimliğini, Rus kimliğinin önüne koyan emperyal bir politika uyguluyordu.

18 ve 19. yy da yaşananlardan ve deneyimlerinden hareketle, Güney Kafkasya'da bu tür politikaların hedefinin Gürcü ve Ermeni cemaati olduğunu kolaylıkla söylenebilir. Ruslar, Güney Kafkasya'da Gürcüler için öncelikle koruyucu olarak sahne almış, daha sonra da Gürcistan'ı¹¹ Rusya'ya ilhak ederek¹² yutmuştu. Bu ilhak, sadece siyasi¹³ ve idari bir ilhak değil, Gürcü Kilisesini de Rus kilisesine ilhak¹⁴ edecek derecede kapsamlı idi.¹⁵

Kafkasya'da etnik kimliğinin yanı sıra dini kimliği ile de adlandırılan birçok kimlik vardır. Ermeni, Rum ve Gürcü gibi adlandırmalar da o dönemde etnik temelli olgular değil din örgütlenmesi temelli olgular olduğunu ve dönemin şartları gereği bu adlandırma ile anılan cemaatlerde dini kimliklerin baskın ve de geçerli olduğunu söyleyebiliriz.¹⁶ Kafkaslarda günümüze ulaşamayan ve bugün yok farz edilen Alban kimliği de bu tarz kimliklerden biri idi. Ruslar, Alban kilisesini Eçmiyadzin'deki Ermeni kilisesine ilhak ederek Ermeni kilisesinin amaçları doğrultusunda Alban kimliği ve medeniyetini de yok etmiştir.¹⁷

Kafkasya'ya hâkim olan İran imparatorluklarından ve diğer büyük güçlerden oldukça etkilenmiş olan Albanlar Hıristiyanlığı devlet dini olarak kabul eden ilk Hıristiyan devleti olmaları

¹¹ Bugün Gürcistan olarak adlandırılan coğrafya o dönemde beş ayrı idari yapıya bölünmüştü. Merkezi Tiflis olan ve Kral tarafından yönetilen Kartvel, merkezi Tellav olan ve Prens tarafından yönetilen Kakhetia, merkezi Kutais olan ve Kral tarafından yönetilen İmeretya, merkezi Guriel olan ve Dayan adı verilen yöneticisi olan Megrelya Beyliği ve merkezi Sohum olan Abhazya Beyliği. Bkz. Dvali, 2019: 20-40.

¹² Gürcistan ile Rusya arasında koruyucu 24 Temmuz 1783 de Kuzey Kafkasya'da Georgy'de bir himaye Antlaşması imzalandı. Gürcistan Kralı Herakles II. Rus himayesini tanıyarak bağımsız dış politikadan vaz geçti. Rusya ise bir saldırı durumunda Gürcistan'ı savunacaktı. İran 1793 yılında Kartli-Kaheti ülkesini işgal edince bölgeyi İran'dan geri alan Rusya Kartli-Kaheti 1801'de, Megrelya'yı 1803'te Rusya topraklarına kattı.

¹³ Rus politikaları gereği Gürcistan'dan çıkartılmak istenen Gürcü prens ve prensesleri çeşitli bahanelerle bölgede kalarak Rus iradesine direnmeye çalışmıştır.

¹⁴ Mezheplerini birleştirme (ittihâd-ı mezhep) iddiası ve maddi yardım vaatleri ile Hıristiyan Gürcü toplumunu Osmanlıya karşı ayaklandırmak için Ruslar bazı din adamlarını devreye sokmuştu. bkz. İlgürel, 2011: 167-167, 169-170. Bu sürecin ayrıntıları için bkz. Dvali, 2019: 82-104. Müslümanların hakimiyetine karşı Ortodoks Rusya'dan medet umanlar, Rusya'nın, kiliselerini birleştirme adı ile değiştirip dönüştürürken kiliselerinin bir kısmını kapatıp, papazlarının bir kısmını işten atmaya başladığını görünce Rus idaresine karşı defalarca isyan ettiler. Her defasında, "Müslüman yönetim hiç olmazsa inancımıza, ibadetimize, kilisemize ve papazlarımıza dokunmuyordu" diyerek şikayetlerini Ruslara iletiler ve zaman zaman, bölgesel de olsa başkaldırıları sürdürdüler.

¹⁵ 1917 Devrimi'nin ilk günlerinde, Gürcü siyasetçiler sorunları Rusya'dan ayrılmadan çözme politikasına vurgu yaptığı günlerde, Gürcü papazlar, Rus papazlarını Gürcü kiliselerinden kovarak milli iradelerini ortaya koyarken bkz. Bilgin, 2021: 127 benzer bir davranış Ermeni kilisesinden gelememiştir. Şüphesiz bunun nedenini ve Ermeni karakteristiğinin durumunu tahlil ederek açıklayabiliriz ama bu makalenin konusu değildir.

¹⁶ Bu tespitin bizim bir iddiamız olarak değil de Ortaçağ'da ve o dönemde bölgede geçerli olan kimlik açıklamaları çerçevesinde değerlendirilmesi, konunun daha iyi anlaşılabilmesi açısından gereklidir. Ayrıca olay ve gelişmeler değerlendirilirken, Gürcü, Ermeni ve Alban kültür ve medeniyetlerinin en önemli ayrırcılarından birinin alfabeleri ve bu alfabe ile oluşturulmuş literatür olduğunu hatırlamakta yarar vardır.

¹⁷ Alban tarihinin, medeniyetinin, kültür ve kimliğinin oldukça ilginç bir tarihi vardır fakat konumuz gereği biz bunlardan Alban kilisesinin Rusların eli ile ortadan kaldırılmasına değineceğiz. M.Ö. III yüzyıl başlangıcında kurulduğu bilinen Alban Devleti Hristiyanlığı devlet dini olarak kabul etmiş devlettir. Albanların siyasi varlığı ortadan kaldırıldığı gibi medeniyetleri de başkaları tarafından sahiplenilmiştir. Rusların desteği ile Alban mirasını gasp eden Ermenistan, birkaç yıl önce Ermeni Devletinin Hristiyanlığı kabul eden ilk devlet olduğu iddiası ile 2021 yılında bu kabulün 1700. Yılına dünya çapında etkinliklerle kutlamıştır. Kafkasya'da uzun süre hakim ve etkin olan İran imparatorlukları ve diğer büyük güçlerden oldukça etkilenmiş olan Albanlar Hz. Ömer döneminde Müslümanlıkla tanışmışlardı. Müslüman Araplar 647 yılında Derbent'i feth ettiğine göre bu yıl aynı zamanda Alban topraklarının Araplar tarafından fethinin tamamlandığı yıl olarak kabul edilir. Albanlar Hz. Ömer döneminde Müslümanlıkla tanışmışlardı. Müslüman Araplar 647 yılında Derbent'i feth ettiğine göre bu yıl aynı zamanda Alban topraklarının Araplar tarafından fethinin tamamlandığı yıl olarak kabul edilir. Bu konuda Bkz. Efendiyev, 2010: 21-33. Albanlar için ayr. bkz. Kalankatlı, 2006.

nedeniyle, Hıristiyanlığın gelişim sürecinden de oldukça etkilenmişlerdir. Hıristiyanlığın Monofizit ve Diofizit şeklindeki itikadi ayrılığına göre Albanlar ve Gürcüler Diofizit, Ermeniler ise Monofizitti. Alban kilisesi daha sonra Roma'dan ayrılıp Monofizitliğe seçmiş ve daha sonra kendi bağımsız kilisesini kurmuştur ve Ganzasar Kilisesini kendilerine merkez edinmişti.¹⁸

Günümüzde Diofizit olan Albanlar Gürcüler arasına karışmış, Monofizit olan Albanlar ise Ermeniler arasına karışmıştır. Gregoryenliği kabul etmeyerek Müslüman olan Albanlar ise soyadlarının önüne koydukları "Melik" sözünü kullanmışlardır. Kafkasya Rus işgaline girdiğinde Ruslara büyük hizmetleri dokunduğu için Eçmiadzin Katoligosluğuna getirilen Nerses'in çabalarıyla Alban Kilise organizasyonu 1836'da Rusların eli ile lağvedilerek Eçmiadzin'e bağlanmıştır.¹⁹ Daha sonra da farklı alfabesi olan Albanlara ait tüm belge ve yazma eserler, Ermeniler tarafından imha edilirken mimari eserleri Ermeni ya da Gürcü mimarisi olarak sahiplenilmiştir.

Rusya'nın hedef alanlardaki Müslüman halklara karşı da belli bir stratejisi vardı. Bu konudaki en büyük yardımcısı ise, yine din adamları ve din adamı kimlikli cemaat liderleri ile kanaat önderleri idi. Elde ettikleri din adamları vasıtası ile Çarın ülkesinde kanunlar ve adaletli bir yönetim olduğunu, İslamiyet'in de Müslümanlara bu tür yönetimlerde yaşamayı önerdiği şeklindeki yorumları ile Müslüman kitleyi Çar yönetimine ısındırmaya uğraşmışlardır.

Kafkas sıradağlarını aşarak Güzey Kafkasya'ya yerleşmeye başlayan Ruslar, daha önce himaye anlaşmaları imzalayarak nüfuz ettiği Gürcistan'ı ilhak ettikten sonra, Gence Han'ı Cevat Han'a yazarak Gence'nin eskiden Gürcistan'a bağlı olduğu iddiası ile teslim olmasını istemişti. Rus birlikleri, teslim olmayıp direnen Gence Hanlığına, 3 Ocak 1804'te saldırdı. Kanlı savaşlar sonucu Gence Hanlığı tasfiye edildi ve adı değiştirildi. Gence Hanlığı "Elizavetpol Bölgesi" olarak Rus İmparatorluğu'nun bir parçası oldu. 1804 de İmereti-Guria'nın ilhakı da tamamlanmıştı.²⁰

Bu gelişmeler üzerine İran yönetimi, Rusya tarafından ilhak edilen topraklarını geri alma arzusu ile harekete geçebilmek için destek arıyordu. Rusya, Güney Kafkasya'ya yerleşirken İran'a hakim olan Kaçarlar, Rusya'ya karşı, diğer emperyalist güçler olan Fransa ve İngiltere'den destek arayışındaydı. Bu arayış Fransa ve İngiltere'nin birbirleri ve Rusya ile olan ilişkilerine göre şekillenip, karşılık bulmuş²¹ ve bu üç gücün birbirine karşı olan ilişkilerine göre işlemişti.

19.yy başında İran'da, Kaçar hanedanının ikinci hükümdarı Feth Ali Şah (1797-1834) ve veliahdı olan Abbas Mirza, Güney Kafkasya'ya inerek topraklarına tecavüz eden Ruslara karşı batıdan müttefik edinmek için çalışıyordu. İngilizlerle sonuçsuz görüşmeden sonra Fransızlara baş vurdu. Napolyon, 4 Mayıs 1807 de Finkenstein kalesinde İran-Fransız Antlaşmasını onayladı ve yaverlerinden General Gardane başkanlığında bir misyonu (1807-1809) İran'a gönderdi.²² Anlaşmanın 2. ve 4. Maddeleri İran'ın toprak bütünlüğünü garanti ederken, diğer maddeler İran'ın elinden alınan Gürcistan'ın Ruslar tarafından boşaltılıp iade edilmesi, İngiliz İran ilişkilerinin kesilmesi, Fransızların İran ordusunu modernize etmesi ve İran-Afgan iş birliği ile Hindistan'ı işgal etmeyi düşünen Fransa'ya gerekli desteklerin verilmesi gibi maddeler içeriyordu.

¹⁸ Efendiyev, 2010: 56-57.

¹⁹ Efendiyev, 2010: 58-67.

²⁰ Tüm bu gelişmeler olurken Gürcistan'da prensler ve bağlı halk bu işgale, isyanlarla cevap veriyor, fakat başarılı olamıyordu. Bir kısım siyasi ve dini lider yakalanmaktansa yurt dışına çıkıp, dışarıdan Gürcistan'ın bağımsızlığı için mücadele etmeyi tercih etti. Başta Osmanlı İmparatorluğu ve İran olmak üzere tüm Avrupa'ya yayıldılar. Bu komitelerin son 1. Dünya Savaşı esnasında Alman İstihbaratı ve Teşkilât-ı Mahsusa ile ortak bir kısım faaliyetlerinden haberdarız.

²¹ 1800 de İngilizler, Rusya'nın Fransız yanlısı politikasına karşı, Kaçarlarla Rusya'ya karşı bir anlaşma imzalamış. İngilizlerin endişesi yayılmacı Ruslar ve Fransızların Hindistan'a uzanması idi. Rus Çarı I. Paul bir suikast ile öldürülünce yerine geçen 1. Aleksandr, Rusya'nın Güney Kafkasya'da yayılmacı politikasına devam etti. Bu durumda İran elçileri Avrupa'da destek aramaya başladılar.

²² Calmard, 2012: 292-297.

İran'daki Kaçar hanedanının Fransa ile bir ittifakı Napolyon'un hem İngiliz hem de Rus çıkarlarına karşı İran'ı kullanma ve İran üzerinden Hindistan'ı elde etme düşüncesi idi. General Antonie Gardane başkanlığında 70 kişilik bir Fransız askeri heyeti İran ordusunu modernize etmeye başladı. Modern sisteme göre kurulan birlikler, Rusların Erivan Hanlığına saldırısını bertaraf etmede önemli bir başarı gösterdi. Fakat sadece iki ay sonra Fransa ve Rusya arasında ateşkes ve ardından 7 Temmuz 1807 tarihinde imzalanan Tilsit Antlaşması, Fransızların İran'a olan taahhütlerinin çoğunu askıya almasına yol açtı. Tilsit Antlaşması Osmanlı için de benzer tehditler içermekteydi. Ama asıl önemli olan bu anlaşma ile İngiliz-Rus ilişkilerinin bozulması idi.

Tilsit sonrası, Rus - Fransız ittifakı İngiltere'yi sıkıştırmıştı. Napolyon Fransa'sının İran'a yerleşerek İran üzerinden Hindistan'a ulaşma ihtimaline karşı İngiltere, Kaçar Hanedanı yönetimindeki (1794-1925) İran ile tekrar ilişkiye geçti. İran yönetimi de son gelişmelerin sonucu, İngiltere'nin desteğine ihtiyaç duyduğu için 15 Mart 1809'da bir ön ittifak Antlaşması imzaladı. Daha sonra kesin antlaşmaya döndürülen bu anlaşmaya göre İngiltere, 60.00 kişilik bir İran ordusu eğitip donatacaktı. Dönemin gerçeğine göre, İngiliz-Rus ilişkilerin bağlı işleyecek olan bu anlaşma, İngiltere'ye karşı Fransız ve Rus ittifakı dönemlerinde farklı, Napolyon'un seferi sırasında İngiltere ile Rusya arasında bir ittifak olduğu dönemlerde farklı işlemiştir.

Bölgeye İngiliz ve Rus ilişkileri merkezli bakarsak²³ İngiliz-Rus rekabet bölgeleri arasında Balkanlar, Kafkaslar ve Orta Asya olduğunu görebiliriz. İngiltere güneye incek olan Rusya'nın, Akdeniz ve Hindistan için tehdit oluşturacağını farkında idi. Bu nedenle İran üzerinden Basra Körfezine ulaşacak olan Rusların, Hindistan için tehdit olacağı düşüncesi ile İran'ı, Mora üzerinden Boğazlardan ya da Doğu Anadolu-İskenderun'dan Akdeniz'e inme konusunda Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti'ni tampon olarak kullanmak politikasını belirlemişti. Rusya ve İngiltere'nin Kafkasya'daki çekişmesi, İran kadar Osmanlı Devleti üzerinden yürütülüyordu.²⁴

Avrupalı güçlerin kışkırtması ile Osmanlı Devleti, Rusya ile 1806-1812 yılları arasında sürecektir yeni bir savaşa başlamıştı.²⁵ Napolyon'un Rusya üzerine yürümesi ile Rusya ile Osmanlı arasında 1806-1812 yılları arasında devam eden savaş, Bükreş Antlaşması ile sonuçlandı. Savaş sırasında Rusya'nın eline geçen bazı topraklar Osmanlı Devleti'ne iade edilirken, Anapa Kalesi de geri verildi.

Rus-İran anlaşmazlığı Fransa aracılığıyla çözülürken İran da İngiltere'ye karşı Fransa ile iş birliği yapacaktı. Rus-İran çatışması kesintiye uğrarken Fransızlar da İran ordusunu modernleştirmeye çalışıyordu. Modern sistemde eğitilen ve donatılan 3 tabur hazırlanmıştı. Fakat Fransız arabuluculuğuna rağmen İran-Rus görüşmelerinden istenen sonuç alınamamıştı. Bu durum Şah'ın Fransızlara karşı duyduğu güveni de sarstı ve Sir Harford Joney başkanlığında bir İngiliz Misyonunun İran'a gelmesine ve General Gardane'nin İran'dan ayrılmasına vesile oldu.²⁶

2. Büyük Güçlerin Karşısındaki Bölgesel Güçler

Bu süreçte Kafkasya'da dikkate değer olaylardan ilki 1804-1813 Rus-İran Savaşı idi. İran tarafının yenilgisi ile sonuçlanan bu savaş sona erdiren Gülistan Antlaşması ile İran; Dağıstan ve Gürcistan'ın tamamı olan Kartlı, Kaheti, Samegrelo, İmeretya ile Abhazya'nın Rusya'ya ilhakını kabul etmek, Azerbaycan'ın Bakü, Karabağ, Gence, Şirvan, Şeki, Derbent ve Küba hanlıklarının

²³ Benzer şeyler Fransız-Rus ve Fransız-İngiliz ilişkileri için de söylenebilir.

²⁴ Napolyon, İngiltere'nin zenginlik kaynağı olan Hindistan'a ulaşmayı planlıyordu. Bunun için III. Selim döneminde Osmanlı ile iyi ilişkiler geliştirmiş, fakat 1798 tarihinde Napolyon'un Mısır'ı işgal etmesi bu ilişkiler kesintiye uğratmıştı.

²⁵ 17 ve 18. Yy da Karadeniz çevresi ve Güney Kafkasya'da Osmanlı ve Rus kuvvetleri üstünlük saptamak için 1. Defa (1676-1681), 2. Defa (1686-1700), 3. defa (1710-1713), 4. Defa (1735-39), 5. Defa (1768-1774), 6. Defa (1787-1791) olmak üzere birçok kez savaşmıştır.

²⁶ Calmard, 2012: 292-297.

bir kısmını kaybetmişti. Ayrıca Rusya Hazar Denizi'nde münhasıran donanmaya sahip olma hakkına sahip olmuştu.

İngiltere'nin, arabuluculuk yaparak, devredilen eyaletlerin diplomatik yollarla kolayca geri alınacağını söyleyerek Şah'ı etkilemesi sonucu imzalanana²⁷ Gülistan Antlaşmasında aracılık etmesinin²⁸ gizemini ise İngiliz-Rus ilişkileri ve bunun İngiliz-İran ve İngiliz-Osmanlı ilişkilerine yansımaları üzerinde daha geniş bir çalışma yaparak açıklanabilir. Makale konumuzun sınırları çerçevesinde şimdilik buna değinmekle yetineceğiz.

İran-İngiliz ilişkileri Mart 1812 de Rusya'ya karşı bir askeri ittifaka dönüşürken, İngiltere Rusya ile sürdürülecek savaşın üç yılı için finans sağlamış, Hazar Denizi'nde bir İran donanması kurma sözünü vermişti. 50 bin kişilik bir İran ordusu kurulacak, Dağıstan ve Güney Kafkasya'da ki İran toprakları geri alınacaktı. İran ordusunu modernize etmek üzere 350 kişilik bir ekip işe başlamıştı. İngiliz subayları, İran ordusunu eğitip modernize ederken, İngiliz doktorlar saray ve çevresinde etkili olmuştu. İngiltere de sarayı sübvansede edip, İran'ı borçlandırarak ülkenin mali kontrolünü ele geçirdi ve İran'ın tüm şehirlerinde İngiliz konsoloslukları kuruldu.²⁹

Rusları 1812'de Osmanlı ile imzaladığı Bükreş Antlaşması'ndan sonra 1813'de İran ile imzaladığı Gülistan Antlaşması Rusya'nın bölgedeki gücünü daha da artırmıştı³⁰ Bölgenin Napolyon sonrası Fransa'nın boşluğunu İngiltere doldurdu. İran yönetimini Rusya'ya karşı kışkırtırken ordusunu da eğitip silahlandırıyor. Feth Ali Han ve Mirza Abbas, İngiltere'den aldığı destekle ordusunu modernize etme çabasını sürdürdü.

Konumuzun sınırları içine giren dönemde açıklamamız gereken diğer bir durum da 1815 Viyana Kongresi sonrası uluslararası sistemde kurulan düzendir. 1 Kasım 1814 - 9 Haziran 1815 tarihleri arasında toplanan ve Osmanlı Devleti hariç Avrupalı liderlerin katıldığı Viyana Kongresi'nde, Napolyon Savaşları sonrası Avrupa'ya yeni bir nizam vermek ve bu nizamın sürekliliğini sağlamak için görüşmeler yapıldı. Varılan mutabakatın konumuzla ilgili özü, kongrede temsil edilen Avrupalı güçlerin, aralarındaki güç dengesinin korunması için anlaşmış olmalarıdır. Güçler dengesi uzlaşmasına göre hiçbir güç, rakiplerine eş değer parçalar ikram etmeden, tek başına bir pastayı yiyemeyecekti. Pastadan pay isteyen ya diğerlerine pastadan pay verecek ya da eş değer bir payı başka bir bölgeden yemesini kabul edeceklerdi. Başka ayrıntıları da olan güçler dengesi gereği, ileride toplanacak olan kongrelerde, masaya konacak yeni pastalar, belirttiğimiz ilke izlenerek sahibini bulabilecekti. Güçler dengesini bozan bir gelişme olur ise, güçler dengesini oluşturan diğer güçler müşterek bir müdahale ile dengeyi bozan veya bozacak olan durumları düzeltilecekti.³¹ Viyana Kongresi, günümüzdeki Birleşmiş Milletler Teşkilatı'na uzanan uluslararası ilişkiler sisteminin ilk modern versiyonu idi.³²

Konuyu, olayın veya olaylar dizisinin ötesine taşıyarak bütünüyle açıklayabilmek adına Osmanlı ve İran gibi yerel, ama Ortaçağın devamı olan iki imparatorluğun kaderi ile Modern çağın Dünya hâkimiyeti iddiasında olan üç yayılcı gücünün, iç içe girmiş bir şekilde devam eden mücadelesi çerçevesi içinde konuyu açıklarken dikkat çekmek istediğimiz nokta, Balkan

²⁷ Tarasov, 2013.

²⁸ Benzer bir tabloyu 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası için de çizebiliriz.

²⁹ İleriki yıllarda Osmanlı İmparatorluğu topraklarında yabancı konsolosluklar yaygın bir şekilde açılacaktır.

³⁰ Uluerler, 2012: 313.

³¹ Viyana'da varılan anlaşmada son paylar, sahiplerini bulurken, dengeyi belirleyen son durum üzerinde kabullenmeler de sağlanmıştı. Henüz paylaşımında konu edilmemiş bölge ve devletler ise, serbest çekişme alanı olarak cazibesini sürdürmekteydi.

³² Bu sistemin işleyişini özetle açıklamak için bölgedeki Rus-İngiliz ilişkilerine bakmak yeterlidir. Rusya ve İngiltere bölgede çekişme ve çatışma halindedir. Fakat gücün en yüksek kademeleri bu çekişme, çatışma ve ciddi çelişkilere rağmen, sonuçta müttefik olarak hareket etmektedir. İngilizlerin Gülistan Antlaşmasında aracılık rolü tesadüfi değildir. Benzer çelişkiler yumağının 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı sürecinde de ortada yuvarlanması ise sürekliliğin sadece zamansal boyutu bakımından değil, süreçleri görmezden gelmeyi itiyat eden Türk tarih araştırmacıları için de önemlidir.

coğrafyasında olduğu gibi Kafkasya coğrafyasında da yaşananların sadece yayılmacı bir güçle, yerel güçler arasındaki mücadeleden ibaret olmadığını, olayların arka planında diğer yayılmacı güçlerin birbiri ile mücadelesinin de söz konusu olduğu ortaya koymak gerekliliğidir.

Napolyon sonrası Avrupa'ya yeni nizam vermek için toplanan Viyana Kongresi öncesinde İngiltere; İran, Kafkasya ve Osmanlı, coğrafyasında, siyasi ve askeri çalışmalarını hızlandırdı. Çünkü Napolyon sonrası bu coğrafyada oluşan boşluk, Rus yayılmacılığının da hedef alanı idi. Rusya kuzeyden güneye doğru ilerlerken İngiltere de bu yayılmaya, güneyde tampon devletler oluşturarak set çekmeye çalışıyordu. İngiltere güney İran'da Napolyon'dan boşalan etki alanlarını doldurmuştu. Ayrıca Napolyon Rusya'ya saldırdığı için İngiltere ile Rusya arasında ortak düşmana karşı bir ittifak vardı. Emperyalist güçlerin "böl ve yönet" ilkesi gereği, mevcut ilişkileri ortaya çıkartıp kullanması, rekabet halinde olan emperyalist güçlerin bölge devletleri veya halkları birbirine karşı kışkırtması, bunlar arasında savaş çıkartıp kontrolü ele geçirme çabası, bölgede yaşananları açıklamak için yeterli idi.

19.yy başlangıcında Rusya'da da önemli bir değişiklik yaşanmıştı. I. Alexandr (1801-1825)'in ölümünden sonra yerine geçmesi gereken veliaht Konstantin, tahtan feragat ettiğini açıkladı. Yerine kendinden 19 yaş küçük olan kardeşi I. Nikolay (1825- 1855) geçti. 26 Aralık 1825'de ordu I. Nikolay'a sadakat yemini ederken, yaklaşık 3.000 kişilik bir muhafız kuvveti, tahtan feragat ettiğini açıklayan Veliyaht Konstantin lehine bir askeri darbe düzenlemek istedi.³³ Rusya'da Çar'a karşı ilk askeri ihtilal teşebbüsü, Aralık 1825'de gerçekleştiği için, teşebbüsü yapan ve onların yenilik taleplerini destekleyenler, Rus literatüründe Decabrist (Aralıkçılar) olarak anılmıştır.³⁴ İsyanın liderleri, arasında çıkan anlaşmazlığa rağmen, taleplerinde ısrar ettiler ve üzerlerine gönderilen askeri birliklere yenildiler. İsyanın liderleri idam edilirken, katılanlar hapis ve sürgünle cezalandırıldılar.³⁵

Balkanlar ve Kafkaslardan güneye inmeyi hedefleyen Rusya için Osmanlı Devleti doğrudan hedef idi. Güçler dengesi görüşmelerinde Yunanistan ve Balkanlar için belli mutabakatlar sağlanmıştı. Fakat Güney Kafkasya ve İran için henüz mutabakat söz konusu değildi. Günün gelip bu bölgeler paylaşılmak üzere masaya konduğu zaman, her iki taraf da elinin güçlü olmasına çalışıyordu. İngiltere, Osmanlı ve İran'ı Rusya'nın yayılmacılığı karşılığında tampon olarak kullanma düşüncesinde idi. Fakat, Viyana Kongresi sonrası geçerli olan, güçler dengesi bozulmaması için rakiplerin eş değer parçalara sahip olma prensibi geçerli idi.

Viyana Konferansını takip eden yakın dönemde Osmanlı Devleti'nde de birçok önemli gelişme oldu. Bunların en önemlisi Yunan İsyanı (1821-1829) idi. 1826 yılında Yeniçeri Ocağı ortadan kaldırılmış, yerine Asakir-i Mansure adlı bir ordu kurulmuştu. Fakat bu yeni sistem henüz oturmamıştı. 6 Temmuz 1827 tarihinde Londra'da toplanan Rusya, İngiltere ve Fransa, Yunanistan'ın kurulması konusunda kendi aralarında bir anlaşma imzalamış ve bunun gereği olarak Rus, İngiliz ve Fransız birleşik donanması, 20 Ekim 1827 de 4 saat süren bir saldırı ile Navarin'de Osmanlı donanmasını yakmıştı. Bu gelişmeler olurken Osmanlı Devleti, Rus-İran savaşında karşı tavır belirleyecek bir durumda değildi. Bu savaşlar için, Rusların Avrupalı güçlerden habersiz hareket ettiğini düşünmek tarihi bazı gerçekleri yok farz etmekle mümkün olabilirdi. Çünkü Viyana konferansı sonrası varılan mutabakat gereği Osmanlıya karşı yürütülen tüm savaşların öncesi ve sonrasında Avrupa'da güçler dengesi anlaşmalarında taraf olan İngiltere, Fransa ve Rusya arasında bir mutabakat sağlandığını biliyoruz.

³³ Curtiss, 1965: 12-20.

³⁴ Walicki, 2009: 111-112. Tolstoy, 2017: 5-7.

³⁵ Curtiss, 1965: 17- 26 Aralık 1825'deki darbe girişiminde 579 kişi tutuklandı. Soruşturma sürecinde bunların bir kısmı serbest bırakıldı. Mahkemede toplam 531 kişi yargılandı. Bunlardan 35 ölüm cezasına mahkûm edildi. Fakat Çar sadece 5'inin ölüm cezasını onayladı. Diğerleri ise ömür boyu Sibiry'a da sürgün ve çalışma cezasına dönüştürüldü.

İran, Güney Kafkasya'daki topraklarının Ruslar tarafından elinden alınmasını kabullenemiyor ilk fırsatta geri almayı umuyordu. Bunun da İngiliz desteği ile mümkün olabileceğini düşünüyordu. 1826-1827, İran-Rus Savaşı esnasında Pers sarayı ve ordusunda İngiliz danışmanları ve subaylarının bulunduğu yaygın olarak bilinen bir gerçektir. Hatta Güney Kafkasya'yı geri alacak bir saldırı için Kaçar sarayını İngilizler teşvik etmişti.³⁶ İngiltere, Rusya ile savaşa hazırladığı İran'ı cömert denilecek şekilde finanse etti ve ordusunu eğitti. Fakat savaş başladıktan sonra, İran'a söz verdiği gibi Rusya'ya karşı bizzat savaşa girmede.

İngiltere'nin I. Nikolay'ın tahta çıkışında meydana gelen Dekabrist (Aralıkçı) İsyanını Rusya'da güçlerin mücadelesi ve isyanların başlangıcı olarak sunan propagandalarının etkisinde kalan Kaçar hanedanının şehzadesi ve İran ordusu başkomutanı Abbas Mirza (1789-1833) 1826 yılı Temmuz ayında 60 bin kişilik ordusu ile Gülistan Antlaşması'nı ortadan kaldırarak ani bir tarruzla Rus hududunu geçmişti. İran ordusunun ani saldırısı, az sayıdaki Rus birliklerini zor durumda bıraktı. Fakat İran birliklerinin Temmuz-Ağustos aylarında elde ettiği geçici başarılar uzun sürmedi. Emrindeki yetersiz birlikler dağılınca General A. Yermolov, Petersburg'dan yardım istedi.

Decabrist (Aralık) ayaklanmasına katıldıkları için sürgüne gönderilen birlikler Kafkasya'ya gönderilmişti.³⁷ Sürülen 70 subay ve 3.000 er diğer Rus birlikleri ile birlikte faal olarak savaşa katıldı. Dekabrist subayların derin askeri bilgileri, askerlerin deneyimi ve savaşa hazırlığı, Rusların galibiyet için önemli faktörlerden biri idi. İran ordusu Gülistan Antlaşmasını askıya alıp sınırı aştıktan sonra, Güney Kafkasya'daki Hıristiyan unsurlar arasında bir Haçlı ruhu uyandırıp İran saldırısına karşı Kafkasya'da yeterli kuvveti bulunmayan Rus askerleri yanında gönüllü direniş göstermeleri sağlanmaya çalışıldı. Bu konunun en ateşli militanı Tiflis'teki Ermeni Piskoposu Nerses Aştaraketsi³⁸ idi. Nerses Aştaraketsi'nin savaştaki rolü büyüktü.

Güney Kafkasya'nın her yerinden Rusların yanında savaşmak üzere gönüllü Ermeni müfrezeleri kurulmasını teşvik edip çalışan Nerses Aştaraketsi, 17-30 yaş arasında 117 gönüllü Ermeni gençlerinden oluşan ilk Ermeni Gönüllü birliğini de Mart ayında Tiflis'te organize ederek öncü oldu. Bu Ermeni gönüllü müfrezelerinin kendi tüzükleri, ulusal bayrakları ve Ermeni komutanları vardı. Sadece Tiflis gönüllülerinin sayısı 600'e ulaşmıştı. Nerses Aştaraketsi'nin bu ateşli Rus taraftarlığı Kafkasya'daki Rus istilacılığının önder asker yöneticileri tarafından taktille karşılanmıştı.³⁹

3 Eylül 1826'da ünlü Ermeni general Madatov komutasındaki bir Rus müfrezesi, Şamkhor yakınlarındaki 10.000 kişilik Abbas-Mirza askeri birliğine saldırdı ve onları bozguna uğrattı. Böylece, 1826 sonbaharında, Rus birlikleri, Ermeni gönüllü birliklerinin aktif katılımıyla, Transkafkasya'yı işgal eden İran birliklerine karşı parlak zaferler kazandı. 1827 Yermolov'un

³⁶ Baddeley,1908: 81. İngiliz ajanlar, Dekabristlerin ayaklanmasından sonra, Rusya'da taht kavgaları ve karmaşa başlamış olduğu haberleri yayıyordu. Rusları Transkafkasya'dan kovup kaybedilmiş bölgeleri geri almak için en uygun zaman olduğu konusunda şahı ikna etmeye çalışmaktaydı.

³⁷ Curtiss,1965: 19. 17 Şubat 1826'da Çar, Moskova ve Grenadier alaylarının 1331 askerini, suçlarının cezasını çekmek üzere Kafkasya'ya göndermişti. Daha sonra başka sürgünler de onlara katıldı. Bu alay 1826-1828 İran-Rus ve 1828-29 Osmanlı-Rus savaşlarında başarıyla görev yaptı ve 320 askeri bu savaşlarda öldü.

³⁸ 13 Şubat 1770'te Aştarak kentinde doğdu. Bir rahip olan Ter-Harutyun Şahazizyan'ın oğluydu. Annesi Susambar, Byurakan köyünden bir Ermeniydi. Başepiskopos Nerses Aştaraketsi, Ermeni Ulusal Kurtuluş hareketinin öncüsü olduğu kadar, önemli bir kültürel ve dini şahsiyetti.1811'den 1830'a kadar Tiflis,1830'da Paskeviç'in emriyle hizmetlerine devam etmesi için Basarabya Piskoposluğuna atandı. Daha sonra Nor ve Nahcivan Piskoposluğu yaptı.1828-1829'dan itibaren Başepiskopos Nerses Aştaraketsi İran ve Türkiye'den Ermeni göçünü organize etti. Bu dönemde Erzurum eyaletinden yaklaşık 90.000 Ermeni göçürülerek, Ahıska ve Ahılkalaki bölgelerine yerleştirildi. 1843'te Nerses V Aştaraketsi, Tüm Ermenilerin Yüksek Patriği ve Katolikosu seçildi ve takdis edildi.13 Şubat 1857'de, 87 yaşındaki Ermenilerin Katolikosu Nerses V Aştaraketsi, Gürcistan'daki Tiflis'teki Ermeni Apostolik Ortodoks Kutsal Kilisesi Piskoposluğu'nun ikametgahında vefat etti. Eçmiadzin de gömülüdür.

³⁹Paskeviç; Erivan Hanlığı üzerine yapılan seferde Erivan bölgesinde yaşayan Ermenilerin söz verdikleri gibi öncü birliklere bol miktarda erzak sağlamakla kalmayacaklarını bildirirken, Ermeni Başpiskopos'u Nerses Ermeni Ruslar için istikrarlı bir şekilde, örnek olacak sadakatlerini gösteren Ermeni halkının, Rusya'ya bağlılığının sarsılmaz olduğunu söyleyerek, halkının sadakat ve gayretine kefil olduğunu bildiriyordu. Potto, 1888: 287.

yerine atanan General Paskeviç'in komutasında Rus taarruzları yeniden başladı. Paskeviç takviye kuvvetlerle, sadece İranlıların ilerlemesini durdurmakla kalmadı, aynı zamanda onları ele geçirdikleri bölgelerden de sürdü.⁴⁰

Güney Kafkasya'daki Ermeniler, Rusları destekliyor, İran'a karşı Rus saflarında gönüllü savaşıyorlardı. Gönüllü Ermeni birlikleri, Paskeviç komutasındaki Rus askeri birlikleri ile İran şehirlerine yapılan saldırılara da katılmıştı. 8 Haziran 1827 de Ermeni gönüllü müfrezeleri General Benkendorf'un komutasındaki Rus birlikleri Erivan Hanlığı sınırını geçerek Celaloğlu (şimdi Stepanavan) - Hamamlu-Aşarak yolu üzerinden Eçmiyazin'e ulaştılar. Ardından Erivan Kalesi kuşatıldı. Kısa bir ateşkes ilan edildi. Fakat Abbas Mirza Ağustos'ta ateşkesi ihlal ederek Eçmiadzin'e yürüdü. Toparlanan Ruslar 25 Eylül'de tekrar Erivan'ı kuşattı ve Ruslar 1 Eylül'de Erivan kalesine girdiler. Başarısında dolayı General Paskeviç "Erivan Kontu" ilan edilerek ödüllendirildi. Bu savaşta başarılarından dolayı Tiflis Piskoposu Nerses Aştaraketsi'ye de övgüler yağdı.

Erivan'ı ele geçirdikten sonra Rus birlikleri dağılan Kaçar kuvvetlerinin ardına düşerek ilerledi ve 13 Ekim'de Tebriz'e girdi. Ardından da Khoy'u, Salmast'ın bazı bölgelerini ve yerleşim merkezlerini ele geçirdi. Devam eden Rus ilerlemesi ile Erivan'dan sonra Tebriz de Rusların eline geçmiş Tahran tehdit altındaydı. İranlılar barış istemeye mecbur kaldı. Bu talep Ruslar tarafından kabul edildi ve 10 Şubat 1828 tarihinde Tebriz'den Tahran'a uzanan yol üzerindeki Türkmençay Köyü'nde barış antlaşması imzalandı. Bu anlaşma ile İran 20 milyon ruble savaş tazminatı ödemek ve bazı topraklarını da Rusya'ya terk etmek durumunda kaldı.⁴¹

Savaş süresinde Ermeniler, din adamların bayraktarlığı ile Rus yönetimine sadakat ve gönüllü Rus taraftarlığı sergilediler. Bu durum İran topraklarında bulunan Ermenileri de etkilemiş ve Rus ordusunun işgal ettiği bölgedeki Ermeniler Rus ordusunu bir kurtarıcı olarak karşılamışlardı. Bu tutumları Rus işgaline uğrayan ve henüz uğramamış İran topraklarında ihanet olarak karşılanmış ve Rus yanlısı Ermeniler cezalandırılmaya başlamış, tüm Ermeniler ise şüpheli konumuna düşmüştü. Fakat gelişmeler Rus siyasetinin istediği şekildeydi. Böylece İran'dan göçürülecek Ermeniler ile Rus toprağı haline gelmiş Kafkasya'daki Hıristiyan nüfusunun oranı yükselmeye başlamıştı. Firuz Kazımzade'nin değerli incelemelerinden biri olan "İran'da Nüfuz Mücadelesi Rusya ve İngiltere Arasında Diplomatik Çatışma adlı eserinin 3. Bölümünün başında İngiltere ve Rusya gibi iki devasa gücün Güney Kafkasya'daki çekişmesi için özetle İran'ın St. Petersburg ve Londra'nın baskısı altında olduğunu, İran'ın Rus çekici ile İngiliz örsünün arasına yerleştirildiğini, zarar vermektten başka bir sonuç vermeyecek sorunlara sürüklendiğini açıklar.⁴² 1828-29 Osmanlı Rus Savaşında Kafkas Cephesi'nde de benzer sahneler yaşanmıştı. Biz de Kazımzade'nin tespitine "Osmanlı" kelimesini ekleyerek Osmanlı ve İran'ın Rus çekici ile İngiliz örsü arasına yerleştirilip, zarar vermektten başka hiçbir sonuç vermeyecek sonuçlara sürüklendiğini söyleyebiliriz.

1826-1828 Pers Savaşı'nın ateşi henüz sönmemişti. Ancak Avrupa'daki siyasi koşullar, Rusya için Osmanlı ile çatışmayı kaçınılmaz kılacak şekilde gelişti. Rusya ile Osmanlı arasında tırmanan gerilim, Rusya'nın Balkanlar ve Kafkaslardan cephele açarak Osmanlı üzerine yürüme kararı vermesi ile sonuçlandı. İran'ı anlaşmaya mecbur eden Paskeviç, bu kararı henüz bilmiyordu. 22 Şubat 1828 de Türkmen Çayı Antlaşması'nın imzaladığı günlerde Kafkas birliklerinin

⁴⁰ Potto, 1888: 140-150.

⁴¹ Yeşilot, 2008:187-199.

⁴² https://wyscvh632i403omurty2mpo5qy-adv7ofecxzh2qqi-statehistory-ru.translate.goog/books/Firuz-Kazem-Zade_Borba-za-vliyanie-v-Persii--Diplomaticheskoe-protivostoyanie-Rossii-i-Anglii/5

yeni askeri operasyonlara hazırlanması ile ilgili gizli emirleri taşıyan kurye Tebriz'e vardığında, Kont Paskeviç⁴³ Erivansky⁴⁴, Tiflis'e gitmek üzere Tebriz'den ayrılmıştı. Tebriz'de başkomutanı bulamayan kurye, geri döndü ve ancak 20 Mart'ta Paskeviç'e ulaştı. Paskeviç gönderilen evrakı okuduktan sonra, Tiflis'e gitti ve İran'dan dönen tüm alayların Tiflis'e gitmesi için bir emir gönderdi. Paskeviç, Mayıs ayını Osmanlı sınırlarında hazırlanmakla geçirdi. Üç yıllık İran savaşı Güney Kafkasya'nın neredeyse tüm gıda rezervlerini tüketmişti. Paskeviç her imkânı değerlendirip sorunu çözmeye çalıştı. Türk tarafının Rusya'nın ne yapacağı konusunda belli bir fikir sahibi olmadığı kesindi. Çünkü Kars Paşası olan Emin Paşa Rusların Türk topraklarından tahıl satın alınmasına müdahale etmiyordu. O da bu durumdan yeterince faydalandı.⁴⁵

1826-1828 Rus-İran savaşı sona erince, Rusların Kafkasya'ya nizam vermek için faaliyet gösteren General Paskeviç, dikkatini Kafkasya'daki Osmanlı-Rus Sınırına çevirmişti. Rusların taraf olduğu Yunan, Sırp ve Rumen meseleleri nedeniyle Balkanlarda Osmanlı-Rus gerilimi iyice yükselirken, Avrupa'da ve Osmanlı'nın iç şartlarında beliren uygun ortamı değerlendirmek isteyen Çar I. Nikola, 26 Nisan 1828 tarihinde Osmanlı'ya savaş ilan etmişti. 1828-29 Osmanlı Rus savaşı, Balkanlar ve Kafkasya olmak üzere iki koldan yürüyecekti ve Rusların Kafkasya'da Osmanlı üzerine başlatacağı harekâtın merkezi Gümrü idi.

Osmanlı tarafında ise ülkenin önemli bir bölümü yerel derebeylerin kontrolü altında idi. Onların ellerindeki kuvvetler ise parçalar halinde ve organize bir orduya karşı yetersiz idi. Rusların durumu hakkında bilgi almak üzere gönderilen haberciler, çıkartılan, Güney Kafkasya'da kıtlık olduğu, Rus askerinin İran Savaşı nedeni ile moralinin bozuk olduğu, başkomutanlarının ise hasta olduğu şeklindeydi. Aldatıcı söylentilerle kandırılmış, getirdikleri yanlış bilgilerle Köse Muhammed Paşa'nın yanılmasına sebep olmuşlardır.

1828-29 Osmanlı Rus Savaşı gündeme geldiğinde, 1826-28 Rus-İran Savaşı henüz bitmiş, Rusya ve İran arasında Türkmen Çayı Antlaşması imzalanmış fakat durum henüz Petersburg'a bildirilmemişti. Avrupa'daki siyasi gelişmeler İngiliz-Rus çekişmesi Petersburg'u yeni adımlar atmaya sevk etmişti. Rus yönetimi Osmanlı üzerine olacak harekâtın Kafkas Cephesi ile sınırlı kalmamasını ve harekâtın Kafkaslarda ve Balkanlar'da aynı zamanda olacak şekilde planlamıştı. General Paskeviç, Tebriz'den Tiflis'e dönerken, Petersburg'dan yeni plan ve emirlerle gelen haberci Tiflis'e oradan Tebriz'e gelmiş ama Paskeviç'in ayrıldığını öğrenince o da geri dönerek 20 Mart'ta Paskeviç'e ulaşmıştı.

Gelen emirler ve savaş planlarına göre Osmanlı'ya hem Kafkasya hem de Balkanlardan taarruz edileceği Kafkas birliklerine Türk kuvvetlerinin bir kısmını Balkanlardan başka yöne çekmek ve Kafkasya'daki Rus sınırlarında, gelecekteki harekâtlar için gerekli yerleri ele geçirmek hedefleri gösterilmişti. Tiflis'e döndüğünde ilk işi, Kafkasya'daki Osmanlı-Rus sınırındaki askeri durumu gözden geçirmek oldu. Kont Diebitsch'in yazdığı, en iyi savunma aracı taarruzdur tavsiyesini masaya koyup değerlendirdi.⁴⁶

⁴³ Ivan Fedorovich Paskeviç, 1782 yılında feodal bir toprak sahibinin varlıklı bir ailesinde doğdu. 1800'de Page Corps'tan mezun oldu. İlk dövüş deneyimini 1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Bulgar topraklarında aldı. General Paskeviç, Napoleon ile yapılan tüm savaşlara katıldı. Generalin yeni kariyer gelişimi, İmparator Nicholas I'in taç giyme töreni ile başladı 1826'da Kafkasya'daki Rus birliklerinin komutanlığına atandı. Ertesi yılın Mart ayında, Kafkasya'da çarın valisi olan Mareşal Paskeviç, hayatında tek bir savaş kaybetmeden dört askeri kampanya (Farsça, Türkçe, Lehçe ve Macar) kazandı ve imparatorluğun en yüksek ödüllerini aldı. Askeri başarı için Paskeviç'e, Erivan Kontu ve Varşova Prensi unvanları da verildi.

⁴⁴ Paskeviç, 1826-1828 Rus-İran savaşı esnasında Erivan'ı aldı için Çar kendisine Erivan Kontu unvanını vermişti.

⁴⁵ <https://statehistory.ru/books/Kavkazskaya-voyna--Tom-4--Turetskaya-voyna-1828-1829/1>

⁴⁶ <https://statehistory.ru/books/Kavkazskaya-voyna--Tom-4--Turetskaya-voyna-1828-1829/1>

Ruslar 25 Nisan'da Osmanlı'ya savaş ilan etmiş ve Balkanlardan harekete geçmişti. Osmanlı Devleti'nin tüm organize kuvvetleri Balkanlarda meşgul iken Babıâli, Rize, Hemşin, Of ve Sürmene ağalarına yazarak; askerleri ile birlikte Doğu Seraskeri olan Erzurum Valisi ve eski sadrazam (Sadr-ı esbak) Galip Paşa'nın emrine girmeleri istemişti.⁴⁷

İran harekâtını tamamlayan Paskeviç ise Mayıs ayının tamamını bu konuya harcadı. Üç yıllık İran Savaşı Güney Kafkasya'nın neredeyse tüm gıda rezervlerini tüketmişti. Paskeviç her imkânı değerlendirip sorunu çözmeye çalıştı. Türk tarafının Rusya'nın ne yapacağı konusunda belli bir fikir sahibi olmadığı kesindi. Çünkü Kars valisi Emin Paşa, Türk topraklarından tahıl satın alınmasına müdahale etmiyordu. O da bu durumdan yeterince faydalandı.

Geçen sürede Paskeviç planını netleştirmişti. Durum gereği akla en uygun olan Ahıska'nın alınması idi. Paskeviç ise Ahıska'ya yürüyüş yaptığını gösterip Ahılkelek'i alıp duracaktı. Bu bir şaşırtma harekâtı idi. Türkler Ahıska'nın yardımına giderken, asıl taarruz Kars üzerine olacaktı.⁴⁸ Şark Seraskeri olarak görevlendirilmiş olan Galip Paşa ise Paskeviç'in birlikleri yola çıkana kadar Rusların nereden saldırıya geçeceğini tam kestiremedi. Kars Paşası'ndan durumu tetkik için Tiflis'e bir adamını göndermesini istedi.⁴⁹ Paskeviç gelen bu kişinin birliklerini görmesini sağlamak için ona bir gösteri tatbikatı yaptırdı.⁵⁰

Rus birlikleri 26 Haziran'da Arpaçay'da Türk sınırını geçti ve ertesi gün Kars önlerine geldi.⁵¹ Tehlikeyi gören Kars Kumandanı Emin Paşa Erzurum'a yazarak yardım istemişti. Serasker Köse Muhammed Emin Paşa 6 Temmuz'da Kars yakınlarında olacağını, gelene kadar dayanmalarını isteyen bir cevap göndermişti. Kars Savunma durumuna geçerek takviye gelene kadar dayanacaktı. Kars önlerine gelen⁵² Paskeviç; Tebriz halkına adil Rus hükümdarının askerlerine karşı direnmeme fetvası veren Tebrizli Müslümanların dini lideri Müçdehit'ul-zaman Ağa Mir Fettah Said⁵³ örneğini Kars'ta da aradı ve Kars Müftüsüne; "Karşılarında İran'ın şehirlerini

⁴⁷ Akbulut, 2000: 23.

⁴⁸ Monteith, 1856: 159.

⁴⁹ 1828 Mayıs ayının ilk yarısında Kars Paşa'sının görevlendirdiği bir memur yanında birtakım belgelerle Gümrü'ye giderek, görüşme yapmak amacıyla Tiflis'e gitmek için izin istemişti. Bu talebi öğrenen Paskeviç gerçek niyeti sezmiş ve elçiye izin verilmesini emrettikten sonra, elçiyi yanıltıcı bir gösteri hazırlamıştı. Rusların olduğundan daha fazla ve güçlü kuvvetleri olduğunu zannetmesi için elçinin yolu uzatılıp askeri birliklerin toplandığı yerlerde dolaştırılarak Tiflis'e gönderilmiş, Rusların barış niyeti olduğunun göstermek için de elçiye karşı aşırı nezaket ve ikramlarda bulunmuştu. Tiflis önlerinde ise küçük bir asker tatbikat seyrettirilmişti. Bkz. Ushakov, 1836:187.

⁵⁰ Monteith,1856: 157.

⁵¹ Monteith, 1856: 157.

⁵² Monteith, 1856: 159.

⁵³ Rusların bölgede yayılmak için din adamlarına el attığını daha önce açıklamıştık. Ermeni Piskoposu Nerses Aştaraketsi o dönemde bu konudaki tek örnek değildir.19.yy boyunca bu rolü oynayan Ermeni din adamlarından veya diğer dinlere mensup din adamlarından birer liste yapabiliriz. Genellikle bu durum yok farz edilir ama unutmamak gerekir ki her devletin bu alanda kendi tarzında bir politikası mevcuttur. Diğer dış emperyal güçler gibi Rusya da 1826-28 Rus- İran Savaşı'nda, Tebriz bölgesinde yaygın itibarı olan Müslüman din adamlarını kendi amaçları doğrultusunda kullanmıştır. Bilinmesi gereken, bu aracı kullanan tek devletin Rusya olmadığıdır. Hedef bölgede mevcut ve bir inanlar kitlesine sahip tüm inanç sistemlerinin din adamları için söyleyebileceğimiz bu durumun, her devletin stratejisi doğrultusunda henüz yazılmamış ayrı bir hikayesi vardır. Müslüman din adamları için benzer örnekleri gösterebiliriz. 1. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı döneminde tüm Osmanlı topraklarında çok sayıda örneğine rastladığımız bu durumu örneklemeyi günümüze kadar uzatabiliriz. Fakat konumuz gereği değindiğimiz bu durum, bu yazının sınırlarını çok aşar. Bir kısım olayların da tanığı olan ve döneme ait Rusların elindeki belgeleri gözden geçirmiş olan General ve askeri tarihçi Vasili Potto, konumuz olan dönemle ilgili Kafkas Tarihi üzerine 5 ciltlik eser yazmıştır. 1826-1828 Rus - İran savaşına ayırdığı 3. Cildinde bu durumun bir örneğini yazar. Tebriz'de Müslüman din adamlarının halkı Ruslar lehine, Kaçarlar aleyhine hareket etmek üzere halkı açıkça teşvik ettiğini belirtir. <https://wyscvh632i403omurty2mp05qy-adv70fecxzh2qqi-statehistory-ru.translate.google/books/Kavkazskaya-voyna--Tom-3--Persidskaya-voyna-1826-1828-gg/31> Tebriz ve çevresinde yaygın ünü ve taraftarları olan Potto'nun tabiriyle tüm ayaktakımının bağlı olduğu, Tebriz ve çevresinin dini lideri Zamanın Müctehiti ünvanlı Ağa Mir Fettah Said idi. Rus birlikleri Tebriz'e ilerlerken 12 Ekim'de Tebriz'de ileri gelen şahsiyetlere, Ruslara karşı direnmemelerini tavsiye eden, direnme olmazsa can ve mallarına dokunulmayacağı açıklayan bazı mektuplar ulaştı. 6 bin askerle Tebriz'i savunma görevi olan Allahyar Han'ın bu gelişmelerden haberi olmuştu. Tebriz'i savunmak için emrinde olan askerler, dini liderin fetvasına uyararak Ruslara direnmek yerine Allahyar Han'a saldırdılar. Tebriz'dekiler Rus birliklerini şehir

ele geçiren güçlü bir ordu var olduğundan, en doğru yolun teslim olmaları olacağını” belirten bir mektup yazdırdı.⁵⁴ Tebriz’de Müslüman din adamları açıkça Rusların lehine çalışmıştı.⁵⁵ Fakat Kars’a yazılan bu mektup Tebriz’deki sonucu vermemişti.

Sonuç

19. yy başlarında “Bölge Dışı Büyük Güçler” diye nitelendirdiğimiz İngiltere, Fransa ve Rusya’nın mücadelesi, gerçekte birbirlerini kontrol altında tutma ve engelleme mücadelesi idi. Fransa bir atak yaptığı zaman İngiltere-Rusya, İngiltere bir atak yaptığı zaman Fransa-Rusya, Rusya bir atak yaptığı zaman İngiltere-Fransa, otomatik olarak müttefik haline geliyor ve atağı engellemeye çalışıyordu.

Bu genel çerçeve içinde Rusya’nın yayılma alanlarından Kafkasya’da, bölgenin jeostratejik ve jeokültürel durumu gereği oluşan şartlara uygun bir mücadele çizgisi oluşmuştur. Kafkasya’daki oyuna dahil olan iki bölgesel güç vardı. Bunlar Osmanlı ve Kaçar hanedanlarının oluşturduğu imparatorluklar idi. Her ikisi de coğrafi konumları gereği, kuzeyden inip Güney Kafkasya’ya yerleşmeyi amaçlayan Rusya’nın hedefi halindeydiler. Onların bu konumu, genel olarak Rusya ile rekabet halinde ve günün şartları gereği Rusya ile müttefik ya da düşman konumunda olan batılı güçlerin Osmanlı ve Kaçar hanedanları ile olan ilişkilerinin de ana belirleyicisi idi.

Tarihi bilgiler bize; tüm Kafkasya, Osmanlı ve Kaçar hanedanlığı topraklarında, 19. yy başlarında olan bitenin, bölge dışı güçler olan Fransa, İngiltere ve Rusya’nın kendi aralarındaki, rekabet ve buna bağlı menfaat ilişkileri ile ilişkili olduğunu göstermektedir. Osmanlı’nın ve İran’ın kaderi Napolyon sonrası Avrupa’da Rus yayılmasına karşı tampon olarak kullanılma sürecinde şekillenmiş ve belirlenmiştir.

önünde görününce durum iyice karıştı. 13 Ekim sabahı şehrin dini lideri Mir Fettah Said, şehirde saklanmak durumunda kalmış olan Allahyar Han’ın yanına gelerek şehrin komutasını ve anahtarını kendisine vermesini ve şehirden ayrılmasını tebliğ etti. Allahyar Han şehirden ayrılırken Mir Fettah Said bütün din adamları ile Prens Eritov’u karşılamaya gitti. Potto,1888: 530-534. Zamanın Müçtehit Ağa Mir Fettah Said’i Rusların lehine faaliyet göstermekten alıkoymak için Kaçar Şehzadesi Abbas Mirza ve İngiliz elçisi yoğun çaba harcamışlardı. Ama Azerbaycan’da hükümdar olmak düşüncesi ile hareket eden dini lider istikbali için Rusları terci etmiş görünüyordu. Şehrin savunulması için hazırlanıldığı dönemde yayınladığı fetvaya göre Peygamberin Müslümanları zulüm altında ezilmektense adil bir hükümdarın idaresinde yaşamak için yönlendirdiği açıklanarak Tebrizlileri direnmektense adil Rus Çarının idaresinde yaşamaya çağırıyordu. Tebrizin düşmesinden sonra 7 Mart 1827’de adil hükümdar olan Rus Çarının topraklarında yaşamak istediği ile Tebriz’den ayrılmak istediğini açıkladı. Sabah, halk bütün sokakları doldurdu ve çatılar kadınlarla kaplandı. Kalabalık tedirgindi. Müçtehit de evinin balkonuna çıktı. Kendisini her zaman farklı kılan büyük bir alçakgönüllülükle halka, bir zamanlar söylediği bir sözünü değiştirmesinin, vatanından ve sevdiklerinden ayrılmaktan daha da üzücü olacağını, bu eyleminin kınanamayacağını söyledi. Onu Rusya’ya çeken para veya şan değil, yalnızca tanışma fırsatı bulduğu ve aralarında yaşamını sonlandırmaya karar verdiği insanlara duyduğu sevgi olduğunu açıkladı. Kalabalık çığlıklar ve hıçkırıklarla karşılık verdi. Bu zor anlarda müçtehidin çehresi değişmiştir; solgundu ve titreyen bir sesle insanları Tebriz’de kaldığını unutmaya çağırdı. Sabah saat sekizde Fettah-Seyid’in arabası, bir Kazak eskortuyla çevrili olarak evin kapısından dışarı çıktı; kalabalık onun peşinden koştu. Birçoğu kendilerini atların altına attı, hepsi ellerini öptü ve hatıra olarak elbiselerinden parça istedi. Kalabalık onu şehir karakolunun yaklaşık beş verst ötesinde görmüş; ama sonra araba tüm hızıyla koştu. İnsanlar geride kaldı. Ertesi gün, 8 Mart sabahında, Paskeviç Tebriz’den ayrıldı. Bkz. Potto: 1888: 589-589. <https://wyscvh632i403omurty2mpo5qy-adv7ofecxzh2qqi-statehistory-ru.translate.google/books/Kavkazskaya-voyna--Tom-3--Persidskaya-voyna-1826-1828-gg/34>

⁵⁴ Potto 1889, 33.

⁵⁵ Potto,1888: 548. Potto 1928-1928 Osmanlı Rus Savaşını ele aldığı serinin 4. Cildinde bu din adamının Kars’ı kuşatan Paskeviç’in ordusu içinde ortaya çıktığını kaydederek Kars’ın direnmeden teslim olması için Kars müftüsüne bir mektup yazarak gönderdiğini açıklar. Potto, 1889: Tebriz’in Ruslara teslim olmasında rolü olan dini liderden bahseden döneme ait bir başka kaynak ise, İran’da görev yapmış ve dönemin tanıdığı olan General William Monteith’dır. Bkz. Monteith, 1856: 144-146. Monteith; Paskeviç’in kuvvetlerinin Tebriz’i ele geçirmek için yetersiz görüldüğünü, şehrin üç tabur tarafından kuşatıldığını belirtmektedir. Bkz. Monteith, 1856: 143 Şeyh Ağa Mir Fettah’ın Tebriz’in Rusların eline geçmesindeki hizmetini ise “Azerbaycan’ın başına geçmeyi beklemek gibi delice bir hırsı olan Ağa Mir Fettah’ın Tebriz halkını Ruslara karşı direnmemeye ikna ettiğini, onun ihaneti olmasaydı, Ruslar şehri almakta güçlük çekecekti bkz. Monteith, 1856: 144 diye yazar.

KAYNAKÇA**Tetkik Eserler**

Akbulut, Uğur (2000), *1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşında Bayburt ve Çevresi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Baddeley, John (1908), *Kafkasya'nın Rusya Tarafından Fethi*, Londra.

Bezotosny, Victor Mikhailovich (2012), *1812 döneminde Rusya ve Avrupa, Strateji veya Jeopolitik*, Moskova: Veche Yayınevi.

Bilgin, Mehmet (2021), *Osmanlı Yönetiminin Kafkas Cephesinde İleri Harekata Karar Verme Sürecinde Kafkasya'nın Durumu*, Turkish Studies- History, 16/2, 121-156.

Calmard, Jean (2012), Gardane Mission, *Encyclopaedia Iranica*, X, 292-297.

Curtiss, John Shelton (1965), *The Russian Army Under Nicholas I, 1825-1855*, Durham N.C.

Dvali, Nato (2019), *Gürcistan'da Rus İdaresinin Kuruluşu (1801-1918)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Efendiyev, Nizami (2010), *Azerbaycan'da Alban Kilisesi (Tarihi, Siyasi ve Dini Durum)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

İlgürel, Mücteba (1994), Rusların Doğu Anadolu Siyaseti ve 1828-29 İlk Rus İstilasları, *Tarih Dergisi*, 0/35, 167-176.

Kagarlitsky, Boris (2008), *Empire of Periphery Russia and the World System*, (çev. Renfrey Clarke), London: Pluto Press.

Kurat, Akdes Nimet (1987), *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Kalankatlı, Moses (2006), *Alban Tarihi ve Alban Salnamesi Mhitar Koş*, (Çev. Ziya Bünyadov, Türkçeye Aktaran Yusuf Gedikli), İstanbul: Selenge Yayınları.

Monteith, Lieut-General W. (1856), *Kars and Erzeroum: with the Campaigns of Prince Paskevitch in 1828 and 1829*, London.

Potto, Vasily Alekseevich (1888), *Kafkas Savaşı C.3 1826-1828 Pers Savaşı*, Petersburg.

_____, (1889), *Kafkas Savaşı C.4 1828-1829 Türk Savaşı*, Petersburg.

Riasanovsky, Nicholas V.- Steinberg, Mark D. (2011), *Rusya Tarihi Başlangıçtan Günümüze*, (Çev. Figen Dereli), İstanbul: İnkilap Kitapevi.

Stanislav, Tarasov (2013), *Abbas Mirza ve Ermeni Projesi: 1813 Gülistan Barışının Sonuçları*, IA REX 27 Ağustos 2013, <https://iarex.ru/articles/40443.html>

Tolstoy, Lev (2017) *Dekabristler*, (çev. Hazal Yalın), İstanbul: Helikopter.

Uluerler, Sıtkı (2012), *Osmanlı-İran Siyasi İlişkilerinde İran Şehzadesi Abbas Mirza'nın Rolü (1800-1833)*, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22/2, 308-319.

Ushakov, Nikolay İvanoviç (1836), *1828 ve 1829'da Türkiye'nin Asya Kısmında Askeri Operasyonlar*, 1, St. Petersburg.

Walicki, Andrzej (2009), *Rus Düşünce Tarihi Aydınlanma'dan Marksizme*, (çev. Alâeddin Şenel), İstanbul: İletişim Yayınları.

Yeşilot, Okan (2008), *Türkmençay Antlaşması ve Sonuçları*, Erzurum: A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 36, 187-199.

İnternet Kaynakları

Dubrovin, Nikolay Fedorovich (2019), Savaşların ve Rusların Kafkasya'daki Hakimiyetinin Tarihi. Kafkasya P. D.'deki birliklerin baş komutanını faaliyetleri. Tsitsianov, Yeni Toprakların Rusya'ya bağlanması <https://www.litres.ru/nikolay-dubrovin/istoriya-voyny-i-vladychestva-russkih-na-kavkaze-deyateln/chitat-onlayn/#note-m139887383237968>

<https://iarex.ru/articles/40443.html>

<https://statehistory.ru/books/Kavkazskaya-voyna--Tom-4--Turetskaya-voyna-1828-1829/1>

<https://wyscvh632i403omurty2mp05qy-adv7ofecxzh2qqi-statehistory-ru.translate.goog/books/Kavkazskaya-voyna--Tom-3--Persidskaya-voyna-1826-1828-gg/34>

https://wyscvh632i403omurty2mp05qy-adv7ofecxzh2qqi-statehistory-ru.translate.goog/books/Firuz-Kazem-Zade_Borba-za-vliyanie-v-Persii--Diplomaticheskoe-protivostoyanie-Rossii-i-Anglii/5

<https://wyscvh632i403omurty2mp05qy-adv7ofecxzh2qqi-statehistory-ru.translate.goog/books/Kavkazskaya-voyna--Tom-3--Persidskaya-voyna-1826-1828-gg/31>

Çolak, Melek, “Gyula Németh’in Küçük Asya Gezisi ile İlgili Mektupları ve Türkoloji Açısından Önemi”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 7/13, ss.303-315.
DOI: 10.31765/karen.929404

Bu makale etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasını gerektirmemektedir.

This article doesn't require ethical committee permission and/or legal/special permission.

* Araştırma Makalesi / Research Article

** Prof. Dr.,
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi,
Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
Muğla/TÜRKİYE
 turgaykabak@gmail.com

ORCID : 0000-0001-6037-1039

Anahtar Kelimeler: Gyula Németh, Macar, Türkoloji, Ignác Kúnos, Hatıra

Keywords: Gyula Németh, Hungarian, Turcology, Ignác Kúnos, Memoir

GYULA NÉMETH'İN KÜÇÜK ASYA GEZİSİ İLE İLGİLİ MEKTUPLARI VE TÜRKOLOJİ AÇISINDAN ÖNEMİ*

Melek ÇOLAK**

Öz: Macaristan Türkoloji'sinin seçkin siması ve aynı zamanda dünyaca ünlü Macar Türkolog Gyula Németh, (1890-1976) bilim dünyasına birçok eser kazandırmış ve kendi ekolünü yaratmış bir bilim adamıdır. Küçük yaşlarda Türkoloji'ye ilgi duyan Gyula Németh, Türkçeyi kendi çabalarıyla öğrenmiş ve bu bilgisini geliştirmek istemiştir. İlk 1907 yılında henüz lise öğrencisi iken İstanbul'a yaptığı ilk gezisinin dışında, bir yıl sonra tekrar Türk topraklarına gelmiştir. Bu sefer yaptığı plan gereğince İstanbul'dan uzakta, Küçük Asya topraklarında araştırma ve inceleme imkânı bulmak için İzmir ve Aydın çevresini gezmiştir. Gyula Németh'in Küçük Asya gezisi ile ilgili, kendisinin Macaristan'a döndükten sonra kaleme alıp yayınlattığı gezi hatıralarının dışında çok az bilgi bulunmaktadır. Ancak onun, henüz ne Macaristan'da ne de Türkiye'de gün ışığına çıkmamış ve yayınlanmamış Macar Etnografya Müzesi Arşivi'nde bulunan şahsi mektupları Németh'in bu gezisi hakkında veriler sunmaktadır. Mektuplar bundan başka gezinin hangi amaçlarla, nasıl gerçekleştirildiği konusunda ayrıntılı bilgilerle doludur. Aynı zamanda 1908'li yılların Anadolu'sunun siyasi ve kültürel çehresini yansıtmakta, tarih ve Türklük bilimi açısından önem arz etmektedir. Geleceğin ünlü bilim adamının henüz gençlik çağının başında olgun bir üslupla kaleme aldığı mektuplar onun kişiliğini, sahip olduğu yetenekleri gösterme açısından değerlidir ve genç bilim insanları için örnek olacak niteliktedir. Bu çalışmada Macar Etnografya Müzesi Etnoloji Arşivi'nde bulunan Németh'in mektupları ilk defa ortaya konarak Küçük Asya gezisi ve Türkoloji açısından önemi değerlendirilmiştir.

GYULA NÉMETH'S LETTERS ABOUT HIS ASIA MINOR TRIP AND THEIR IMPORTANCE IN TERMS OF TURCOLOGY

Abstract: The distinguished figure of Hungarian Turcology and also the world famous Hungarian Turcologist Gyula Németh (1890-1976) is a scientist who contributed many works to the scientific world and created his own school of thought. Gyula Németh, who was interested in Turcology at an early age, learned Turkish with his own efforts and wanted to improve this knowledge. He first visited İstanbul in 1907 when he was just a high school student and then one year later, he came to Turkey again. In accordance with his plan this time, he travelled around İzmir and Aydın in order to

Geliş Tarihi / Received Date: 28.04.2021

Kabul Tarihi / Accepted Date: 08.09.2021

find the opportunity to research and study in the lands of Asia Minor, far from Istanbul. There is little information about Gyula Németh's trip to Asia Minor other than the travel memoirs he wrote and published after returning to Hungary. But his personal letters found in the Hungarian Ethnographic Museum Archives and not published yet in Hungary or Turkey offer valuable data about this trip of Németh. The letters are also full of detailed information about for which purposes and how the trip was carried out. At

the same, they reflect the political and cultural face of Anatolia in the 1908s and are important in terms of history and the science of Turks. The letters of a young person who would be a famous scientist in the future are valuable in terms of showing his personality, abilities he possessed and can be a good example for young scientists. In the current study, Németh's letters in the Ethnology Archive of the Hungarian Ethnography Museum are presented for the first time and their importance in terms of Turcology is evaluated.

Giriş

1890 yılında Macaristan'da Szolnok'a bağlı Karcag kasabasında yoksul bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Gyula Németh çocuk yaşta iken çalışkanlığı ve özellikle yabancı dillere olan yeteneği ile dikkat çekmiş, Budapeşte Üniversitesi'nde Alman ve Macar filolojilerini takip etmekle birlikte ilmi çalışma alanı olarak kendine Türkoloji'yi seçmiştir. 1913 yılında Ármin Vámbéry'nin ölümüyle boşalan Şark Dilleri Kürsüsü'ne tek aday olarak belirmiş, doktorasını verdikten kısa bir süre sonra profesör olmuş ve adı Türkoloji kürsüsüne çevrilen bu kürsüye tayin edilmiş; 1918 yılında ise 26 yaşında ordinaryüs olmuştur.¹ 1918'de Turán adlı dergiyi çıkaran Németh, Macar doğu bilimcilerinin derneği Körösi Csoma Cemiyeti'ni (Körösi Csoma Társaság) ve iki dünya savaşı arasının en önemli oryantalist dergisi olan Körösi Csoma Archivum'u (Körösi Csoma Arşivi) kurmuş, 1928'de *Bibliotheca Orientalia Hungarica* adlı monografi serisini başlatmıştır. 1922'de Macar Bilimler Akademisi haberleşme üyeliğine, 1935'te asıl üyeliğine seçilen Németh Macar Bilimler Akademisi I. Bölümü'nün uzun yıllar boyunca sekreterliğini, daha sonra başkanlığını yürütmüş, Akademi'ye bağlı Dil Bilimi Enstitüsü'nün yöneticiliğini üstlenmiştir.² Türkiye'den Hüseyin Namık Orkun, Hamit Zübeyr Koşay, Hasan Eren, Şerif Baştav, İbrahim Kafesoğlu gibi bilim adamları onun öğrencisi olmuşlardır. Böylelikle Türkiye'de de bir "Németh ekolü" yaratan, çok sayıda eser yazarak hem ülkesinde hem de bilim camiasında büyük takdir toplayan Németh, 13 Aralık 1976 tarihinde 87 yaşında vefat etmiştir. 60 yıldan fazla süren çalışma hayatında bilimsel çalışmaları halk edebiyatından, Ural-Altay dil ilişkilerine, Türklüğün eski çağlarından Türk dillerinin tasnifine, Sovyet Türkoloji'sine kadar Türkoloji'nin hemen her alanına yayılsa da bu geniş yelpaze içinde ilgi odağında her zaman geniş boyutu ile Türk-Macar ilişkileri yer almıştır.³ Németh'in öğrencilerinden biri olan Edit Tasnádi'nin deyişiyle, Németh "böylece çok özel, özgün bir Macar bakış açısına sahip bir Türkoloji yaratmıştır".⁴

Kendi ekolünü yaratan ve bunu kabul ettiren Gyula Németh'in bu basamakları tırmanmasında öğrencilik yılları ve yaptığı çalışmaları önem arz etmektedir.

1. Gyula Németh'in Şahsi Mektuplarında Öğrencilik Yılları ve Araştırma Gezileri

Gyula Németh'in Türk diline ve Türkoloji'ye duyduğu ilgi erken yaşlarda başlamıştır. Doğduğu yer olan Karcag'ın bir Kuman yerleşim bölgesi olması ve Nagyunság'ın (Büyük Kumanlık) olarak adlandırılması⁵ genç Németh'i etkilemiş olmalıdır. Bu yüzden olsa gerek ki Tasnádi, Németh'in "verimli kariyerinin daha beşikte başladığını" ifade etmektedir.⁶ Németh, doğduğu

¹ Çolak, 2014: 372.

² Tasnádi, 2020: 202.

³ Çolak, 2014: 372.; Tasnádi, 2020: 202.

⁴ Tasnádi, 2020: 201-202.

⁵ Tasnádi, 2020: 201-202.

⁶ Tasnádi, 2020: 201-202.

verde aldığı etkilerden birini Karcaglı dostu etnograf István Györffy'ye bağlamaktadır.⁷ Németh'e göre "14 yaşında iken bu seçkin etnograf, 'biz Karcag Kumanları aslında Türküz' diye onu Türkçe öğrenmek için teşvik etmişti. Okulundaki hava da onu etkilemişti." Bu durum ise lise öğrencisi Németh'in her zaman bir çalışkanlık ve kararlılığı ile işe başlamasına neden oldu. Németh, Béla Erdődi'nin *Gyakorlati török nyelvtan (Tatbiki Türkçe Gramer)* adlı kitabını edinip tek başına Türkçe öğrenmeye koyuldu. Artık lise 6. sınıf öğrencisi iken 1906-1907 eğitim yılında iki yıldır Türkçe öğrenmekteydi. Ve dilbilim konusundaki kararlılığını "Macar Dilindeki Yabancı Elementler" ile "Osmanlı Türkçesinin Tanıtımı" konularında iki ayrı bildiri sunmakla gösterdi. Yıl sonunda ise 17 yaşında iken, yaz tatilinde "Türkçeyi en iyi hocalardan, yani Türklerden öğrenebilmek için" İstanbul'a gitti.⁸

Gyula Németh'in gençlik yıllarına ait ilk İstanbul gezisi ile ilgili ilk elden bilgiyi henüz yayımlamayan ve Macar Türkolog İgnác Kúnos'a yazdığı mektuplardan edinmekteyiz. Mektuplarda genç Németh'in oldukça maddi sıkıntı çektiği anlaşılıyor. Verdiği bilgilere göre "bilet, yiyecek ve otel parasını ödedikten sonra bir ay 55 forint ile idare etmek zorunda kalmış⁹, haftalarca ekme ve salatalıkla karnını doyurmuştu."¹⁰ Németh ilk yolculuğunun deneyimini şöyle ifade etmektedir:¹¹ "İstanbul'da bir iki kişiye iki çift laf söylemeye çekiniyordum ama Köstenceli hamallarla bütün gün sohbet etmişim."

Bu gezide Türklerden gördüğü yakınlık Németh'in Türkçeye ve Türkiye'ye olan ilgisini iyice arttırdı.¹² İstanbul'da edindiği Türkçesini geliştirmek istiyordu.¹³ Bunun için Küçük Asya'ya bir yolculuk planı yaptı. Amacı "Turan halkını ve dilini tanımaktı. Buna fırsat bulacağı yer en kısa zamanda gidip incelemek istediği Küçük Asya'daki yürükler idi".¹⁴ (Bkz. Ek 1) İstanbul yerine daha uzak bir yere gitmek istemesinin sebebini 4 Mayıs 1908 tarihli Kúnos'a yazdığı mektubunda açıkladığı üzere "çalışma alanı bakımından Avrupa'nın medeni çevrelerine ne kadar uzak olursa o kadar iyi olacağını" düşünmesiydi.¹⁵ Yaptığı plana göre "doğrudan doğruya İzmir'e gidip orada etrafi bir buçuk ay kadar dolaşmayı" düşünen genç Németh, "sonra da trenle ve yaya olarak bir aylık bir gezi ile Konya, Kayseri ve Ankara üzerinden İstanbul'a geri dönmek niyetindeydi."¹⁶

"Bir hoca arkadaşının gezisi esnasında kendisine eşlik etmek istediğini" belirten Németh bu durumu şöyle açıklamaktadır:¹⁷

"Çünkü bilginin şartı yabancı dilleri bilmektir ve belirtmek isterim ki ben de bunu kabul ediyorum. Ama bu alanda karşımda pek çok engel durmakta. Almanca ile artık baş edebiliyorum. Faulmann'ın 'Yazı Tarihi'ni' tam şu sıralar çevirmekteyim. Lisede öğrendiğim Latince bilgimin de boşa gitmesi için bir yıldır İtalyanca öğreniyorum. İngilizce, Fransızca öğrenmeyi ileride İngiltere'de ve Fransa'da yaşamak şansını bulacağım tarihe erteledim. Çünkü şimdi kitaptan öğrenmeye başlayacak olursam, oralarda yeniden başlamak zorunda kalacağımdan korkuyorum. Ayrıca da bu iki dili bilme ihtiyacını pek de hissetmedim."

⁷ Tasnádi, 2020: 201-202; Çolak, 2014: 372.

⁸ Tasnádi, 2020: 202-203.

⁹ Magyar Néprajzi Múzeum, [MNM], Etnológiai Adattár [EA]: 19815, Dosszié: I, Gyula Németh'in İgnác Kúnos'a yazdığı 4 Mayıs 1908 tarihli mektup.

¹⁰ MNM, EA, 19815, Dosszié: I, Gyula Németh'in İgnác Kúnos'a yazdığı 2 Nisan 1908 tarihli mektup.

¹¹ MNM, EA, 19815, Dosszié: I, Gyula Németh'in İgnác Kúnos'a yazdığı 4 Mayıs 1908 tarihli mektup.

¹² Çolak, 2014: 373.

¹³ Németh, 1913: 3.

¹⁴ MNM, EA, 19815, Dosszié: I, Gyula Németh'in İgnác Kúnos'a yazdığı 2 Nisan 1908 tarihli mektup.

¹⁵ MNM, EA, 19815, Dosszié: I, Gyula Németh'in İgnác Kúnos'a yazdığı 4 Mayıs 1908 tarihli mektup.

¹⁶ MNM, EA, 19815, Dosszié: I, Gyula Németh'in İgnác Kúnos'a yazdığı 2 Nisan 1908 tarihli mektup.

¹⁷ MNM, EA, 19815, Dosszié: I, Gyula Németh'in İgnác Kúnos'a yazdığı 2 Nisan 1908 tarihli mektup.

Böylece önceliği Türk diline veren Németh bunun nedenini de mektubunda uzun uzun açıklamaktadır. “Her şeyden önce Türk diliyle yalnızca bilimsel olarak uğraşmakta olduğunun” altını ilk satırlarında çizen Németh şu açıklamayı yapmaktadır:¹⁸

“Çalışmamı Turancı etnolojiye ve etnografyaya ve özellikle de Macar dilciliğine adanmak istiyorum. Türk diliyle ve Türk halkıyla uğraşmamın başlıca nedeni benim dikkatimi büyük ölçüde çekmiş olmasıdır. İyice anlaşılır nedenlerden dolayı Türk edebi diline uzak duruyorum ve Türk yazısını da yalnızca bir araç olarak görüyorum; gerçek amacım Türk dilini tanımak. Genel olarak Turancı etnolojiden anladığımı pek söyleyemem ama en azından şimdiye kadar bu konuyla en az üç defa Türk diliyle uğraştığım kadar uğraştım. Kont Geza’nın Codex Cumanicus’unu, Vámbéry’nin Macarca Türk etnoloji ve etnografi çalışmalarını, “eski Macarların kökenini (ex magyarok eredete), Hunfalvy’nin “Macaristan etnografyasını (Magyarország ethnographiája) maddi fedakârlıklarda bulunarak elde ettim ve bunlar en sık kullandığım el kitaplarım. Bunların dışında karşılaştırmalı dilciliği araştırmaktayım (Sziesswein), ve bir amatör olarak da Sümeroloji ile de ilgileniyorum. Bu konudaki hocalarım Mahler ve Somogyi. Zsolt Beöthy’nin Küçük Edebiyat Tarihi (Kis irodalom története), yani okullarda el kitabı olarak kullanılan bu eser, estetik ve edebiyat tarihine karşı da bende büyük bir ilgi uyandırdı; ama bu konularla sadece boş vakitlerimde ilgileniyorum. Ya, bir de varietas delecta ilkesi var ve bu çalışma sadece eğlence olsun diye ilgilendiğim bir şey. Yalnızca bir tek konuyla baş etmekte güçlük çekiyorum. Fince ile. Üç aydan beri Budenz’in Fince Gramer’inin (Finn nyelvtan) ikinci baskısını inceliyorum. Ama nedendir bilmem, çok zor ilerliyor. Ayrıca arada sırada olmak üzere kitabın tamamında vurgudan hiç söz edilmeyişi benim keyfimi iyice kaçırdı. Bir dilin öğrenilmesinde bunun çok önemli olması yüzünden tabii ki.”

Németh’in yaptığı planları gerçekleştirebilmesi için maddi ve manevi desteğe ihtiyacı vardı¹⁹ (Bkz. Ek 2) 1885-1890 yılları arasında beş yıllık bir Türkiye deneyimi bulunan ve²⁰ Doğu Ticaret Akademisi Müdürü olarak görev yapan Kúnos’a²¹ yazdığı mektupların sebebi de bu desteği alabilmektir.²² Edit Tasnádi, Németh’in ikinci kez Türkiye’ye giderken “*yol parasını dersler vererek kendi başına biriktirdiğini kıt imkânlarla her türlü zorluğu göze alıp*’ yola çıktığını²³ ifade ederek başka yardımdan söz etmese de, Németh’in mektupları, bu konuda yalnız olmadığını göstermektedir.²⁴ Bir yıl önceki İstanbul yolculuğunda kıt kanaat idare etmek zorunda kaldığı için daha temkinli hareket etmek durumunda olan Németh²⁵, amaç ve planını uzunca açıklayarak Kúnos’tan destek istedi.²⁶ 2 Nisan 1908 tarihli mektuptan anlaşıldığına göre Németh’in Kúnos’un da “*kendisine mektup yazmasından cesaretlendiğini*” ifade eden satırları, kendisini uzunca anlatıp yardım istemesine neden olmuş görünmektedir. Németh bunu mektubunun ilk satırlarında şöyle ifade etmiştir:²⁷

“Muhterem efendim, değerli mektubunuzu aldım ve cevaplamak için acele etmekteyim. Eğer mektubum biraz uzun olacak olursa başışlamanızı rica edeceğim. Ama zatıalınız benim ıvır-zıvır işlemlimle o kadar samimi bir şekilde uğraşmakta ki bu hal beni bu konuda cesaretlendiriyor.”

¹⁸ MNM, EA, 19815, Dosszié: I, Gyula Németh’in Ignác Kúnos’a yazdığı 2 Nisan 1908 tarihli mektup.

¹⁹ MNM, EA, 19815, Dosszié I: Gyula Németh’in Ignác Kúnos’a yazdığı 2 Nisan 1908 tarihli mektup; MNM, EA, 19815, Dosszié I: 4 Mayıs 1908 tarihli mektup; MNM, EA, 19815, Dosszié: II: Gyula Németh’in Ignác Kúnos’a yazdığı 3 Haziran 1908 tarihli mektup.

²⁰ Ignác Kúnos’un 1885-1890 yılları arasında İstanbul’da ikamet ettiği, buradan, hocası Jozsef Budenz’e gönderdiği mektuplardan anlaşılmaktadır. Mektuplar için bkz. Magyar Tudományos Akadémia [MTA], Kézirattár (Macar Bilimler Akademisi El Yazmaları Arşivi): Ms 5448/259- Ms 5448/368.

²¹ MNM, EA, 19815, Dosszié: II: Gyula Németh’in Ignác Kúnos’a yazdığı 3 Haziran 1908 tarihli mektup.

²² MNM, EA, 19815, Dosszié: I, Gyula Németh’in Ignác Kúnos’a yazdığı 2 Nisan 1908 tarihli mektup; MNM, EA, 19815, Dosszié I: 4 Mayıs 1908 tarihli mektup; MNM, EA, 19815, Dosszié: II, Gyula Németh’in Ignác Kúnos’a yazdığı 3 Haziran 1908 tarihli mektup.

²³ Tasnádi, 2020: 203.

²⁴ MNM, EA, 19815, Dosszié I; Gyula Németh’in Ignác Kúnos’a yazdığı 4 Mayıs 1908 tarihli mektup; MNM, EA, 19815, Dosszié: II, Gyula Németh’in Ignác Kúnos’a yazdığı 3 Haziran 1908 tarihli mektup.

²⁵ MNM, EA, 19815, Dosszié: I; Gyula Németh’in Ignác Kúnos’a yazdığı 2 Nisan 1908 tarihli mektup; MNM, EA, 19815, Dosszié I: 4 Mayıs 1908 tarihli mektup.

²⁶ MNM, EA, 19815, Dosszié: I; Gyula Németh’in Ignác Kúnos’a yazdığı 2 Nisan 1908 tarihli mektup.

²⁷ MNM, EA, 19815, Dosszié: I; Gyula Németh’in Ignác Kúnos’a yazdığı 2 Nisan 1908 tarihli mektup.

Gezinin amacını açıkladıktan sonra, “gezinin çok büyük yorgunluklara yol açacağını iyi bildiğini ama yoksul biri olduğu için bunlara kolayca katlanacağını, dayanıklı yapıya sahip bir bedene ve iradesi olduğunu, bunlara demir gibi bir sağlık ve çevreye uyum sağlama yeteneği eklendiğini” ve bütün bunların “gezisini başarıyla gerçekleştirmesinin sigortası olacağını” kendinden emin bir şekilde açıklanmaktadır.

“Kúnos’un, teşviki ile, mektubuna Ármin Vámbéry’nin adresini bilmediğinden ona verilmek üzere bir mektup daha iliştiirme cesaretini” gösteren Németh, ondan “yol göstermesini, bir Küçük Asya haritası ile maddi yardım konusunda katkı” rica etmekte, Kúnos’un yardımını olmadan “en güzel amaçlarını bile gerçekleştiremeyeceğini” dillendirmektedir.²⁸ Ayrıca bir tavsiye mektubuna ihtiyaç duyduğundan bu konuda Kúnos’tan yardım istemektedir.²⁹ Bir yıl önceki gezisinde “buna benzer bir mektubun faydasını gördüğü için, Doğu Ticaret Akademisi yöneticisinin mührüyle” ve Kúnos’un “kendi imzasıyla Türkçe yazılmış bir tavsiye mektubuna gerek olduğunu” 3 Haziran 1908 tarihli mektubunda ifade etmektedir.³⁰

Németh yapılabilecek diğer yardımlar konusunda da şöyle demektedir:³¹

“...Demiryolu biletini Zati alilerinizden alacak olursam bu benim için çok önemli bir yardım olacak. Bu bilet ise Budapeşte-Köstence arası 60 koronaya mal oluyor. Ben olabildiğince fakir bir hayat sürdürüyorum ve yolculuk yapıyorum... İstanbul’da Zati alilerinize uğramak ve bir iki hafta orada kaldıktan sonra softa dostum Hazim Efendi ile Küçük Asya’ya doğru yola çıkmak istiyorum... Eğer bir ölçüde benim işime yarayacak olursa bir Türk elbisesi satın almak istiyorum. Böylece bir softa gibi seyahat edebileceğim.”

Németh’in 3 Haziran 1908 tarihli mektubunu yazıp gönderdiği sıralarda Kúnos’un İstanbul’da olduğu anlaşılıyor.³² Çünkü Doğu Ticaret Akademisi Müdürü Kúnos her yıl öğrencileriyle İstanbul’u ziyaret etmektedir.³³

Németh de mektubunda “o tarihe kadar İstanbul’a varacak olursa onunla ve öğrencilerle görüşüp, tavsiyeler almak istediğini, bunları mektupta yazarak onun vaktini almak istemediğini” belirtmekte ve şöyle demektedir:³⁴

“Bu durumdayken bile size epey yük olduğumu biliyorum. Şimdi sırf sözlü olarak Zati alilerinin nazik yardımı dolayısıyla elimden teşekkür etmekten başka bir şey gelmiyor ve şunu da ispatlamaya uğraşıyorum ki yardımınıza tam anlamıyla layık olmayan biri de değilim, ama herhangi bir hizmette bulunabilmek, bunun başka bir yolunu bulabilmek için biraz daha vakit lazım...”

Mektuplardan, Kúnos’un Németh’e gönderdiği “değerli bir kartpostala³⁵ ve “Keleti Szemle adlı dergiye çok sevindiği” anlaşılıyor.³⁶

Yardım ve desteğin derecesi belli olmamasına rağmen Németh 3 Haziran 1908 tarihli mektubunda “artık seyahatin kesinleştiğini” bildirmektedir. Mektuba göre Németh, Hazim Efendi’ye de yola çıkmaya hazırlanması için mektup yazmıştır. “Pasaportu ve az buçuk para işi de tamamlanmıştır. Teskere almak da zor olmayacaktır.” Németh “bütün gücünü kullanacağını ve seyahatinin başarılı olması için uğraşacağını ve yurduna dönecek olursa ilk işinin ona rapor vermek olacağını” eklemektedir.³⁷ (Bkz. Ek.3).

²⁸ MNM, EA, 19815, Dosszié: I: Gyula Németh’in Ignác Kúnos’a yazdığı 2 Nisan 1908 tarihli mektup.

²⁹ MNM, EA, 19815, Dosszié I: Gyula Németh’in Ignác Kúnos’a yazdığı 4 Mayıs 1908 tarihli mektup.

³⁰ MNM, EA, 19815, Dosszié: II: Gyula Németh’in Ignác Kúnos’a yazdığı 3 Haziran 1908 tarihli mektup.

³¹ Gyula Németh’in Ignác Kúnos’a yazdığı 4 Mayıs 1908 tarihli mektup. Bu tarihte yazdığı mektubun başı yırtılmış olduğundan ya da kaybolduğundan önceki satırlarında ifade ettiklerini bilemiyoruz.

³² MNM, EA, 19815, Dosszié: II Gyula Németh’in Ignác Kúnos’a yazdığı 3 Haziran 1908 tarihli mektup.

³³ Germanus, 2019: 28.

³⁴ MNM, EA, 19815, Dosszié: II: Gyula Németh’in Ignác Kúnos’a yazdığı 3 Haziran 1908 tarihli mektup.

³⁵ MNM, EA, 19815, Dosszié: II: Gyula Németh’in Ignác Kúnos’a yazdığı 3 Haziran 1908 tarihli mektup.

³⁶ MNM, EA, 19815, Dosszié I: Gyula Németh’in Ignác Kúnos’a yazdığı 4 Mayıs 1908 tarihli mektup.

³⁷ MNM, EA, 19815, Dosszié: II: Gyula Németh’in Ignác Kúnos’a yazdığı 3 Haziran 1908 tarihli mektup.

Böylelikle Németh, 6 Ağustos 1908 tarihli mektubuna göre “*Haziran’ın 15’inde, sınavından hemen hemen bir buçuk saat sonra yola çıkmış oldu.*”³⁸ İstanbul’dan yazdığı bu mektubunda Németh “*iki aydır Kúnos’a hayat belirtisi verecek bir şey yazmadığını*” bildirmekte Küçük Asya gezisinde kısaca söz etmekte ve “*15 Ağustos’ta memleketinde olacağını*” haber vermektedir.³⁹

Oysa Németh’in Küçük Asya gezisini, dönüşünden sonra Budapesti Hírlap (Budapeşte Gazetesi) adlı gazetede çıkan *Kisázsiában (Anadolu’da)* adlı ilk yazısından az buçuk takip etmek mümkün olduğu gibi⁴⁰, daha ayrıntılı olarak 1912 yılında kaleme aldığı *Kóborlások Kisázsiában (Küçük Asya’da Geziler)* adlı 44 sayfalık eserinden takip edip⁴¹ mektuplarla karşılaştırma yapmak mümkündür.

2. Gyula Németh’in Küçük Asya Gezisi’nin Şahsi Mektuplarıyla Karşılaştırılması

Németh, Macaristan Coğrafya Enstitüsü tarafından 1913 yılında Budapeşte’de yayımlanan ve kendisine 100 Korona tutarında Farkasfalvi Kornél ödülünü kazandıran Kobórlások Kisázsiában adlı eserinde Aydın ve İzmir çevresine yaptığı geziyi ayrıntılı olarak anlatmaktadır. Bu eseri “*İzmir’den Aydın’a kadar, Aydın yöresinde, Hacı Yunus’un evinde, Menderes vadisinde geziler, Menderes vadisi halkı, Anadolu’da hürriyet*” adlı bölümlerden oluşmakta;⁴² yolculuğa çıkış, yolculuk hattının tasviri, Türkler hakkındaki genel izlenimleri, giyim-kuşam, yemek kültürü, Türklerin inanç ve adetleri, genel siyasi atmosfer⁴³, Türkçeye ait tespit ettiği unsurlar⁴⁴ ele alınmaktadır. Geri dönüş zamanına yakın yazdığı 6 Ağustos 1908 tarihli mektubunda yolculuk güzergahından ve karşılaştığı olaylardan söz etmektedir.⁴⁵ Muhtemelen, aradan dört yıl geçtikten sonra kaleme aldığı gezi hatıralarının tersine⁴⁶ mektubunda en ince ayrıntısına kadar yola çıkış zamanı bellidir.⁴⁷ Mektubuna göre İzmir’den 5 Temmuz dolaylarında yola çıkmıştır. Kendi deyişiyle “*yaya olarak, yarı Türk, yarı Avrupalı giyim kuşam ile ama alabildiğine vahşi bir görünüşle.*”⁴⁸ Eserinde söz ettiği gezdiği yerler ile mektubunda söz ettiği yerler birbirini tutmaktadır.⁴⁹ Mektuba göre İzmir’den sonra Küçük Asya gezisinin geri kalanını şöyle anlatmaktadır:⁵⁰

“Salahaddin dağlarında dolaştım ama yürükleri bulamadım. Beş altı gün sonra Aydın’a vasil oldum. Önceden not edeyim ki İzmir’de, Konak’ta Zati alilerinizin tavsiye mektubu gereği yetkili makamlar rahatsız etmesin diye bir Türk tavsiye mektubu istedim. Hemen anında verdiler, hatta o kadar hoşlarına gitti ki benim istediğimden de daha iyisini verdiler. Tavsiye mektubu gereği bütün Türk yetkilileri benim rahatça ihtiyaçlarımı giderdiler, mektuplarımı gönderdiler, hatta bir miktar para bile verdiler, Aydın çevresinde birkaç hafta dolaştıktan sonra aslında gerçek yürükleri görmek için Babadağ’a gitmem gerektiğini anladım. Ama o Aydın’a bir haftalık yol mesafesinde –

³⁸ Németh’in İstanbul’dan gönderdiği bu mektubun tarihindeki ay tam olarak okunamasa da muhtemelen “8. ay” olduğu düşünülmektedir. Çünkü mektupta iki aydır yazmadığını ifade etmektedir. Bkz. MNM, EA, 19815, Dosszié: III: Gyula Németh’in Ignác Kúnos’a yazdığı 6 Ağustos 1908 tarihli mektup.

³⁹ MNM, EA, 19815, Dosszié: III: Gyula Németh’in Ignác Kúnos’a yazdığı 6 Ağustos 1908 tarihli mektup.

⁴⁰ Németh, 1909: 11-12.

⁴¹ Németh, 1913: 44 sayfa. Mektuplardan söz edilmeyip Gyula Németh’in bu eserinin Türk kültürünün bazı öğeleri ele alınarak tasnif edilip tanıtıldığı çalışma için bkz. Çolak, 2014: 371-392. Gene mektuplar ortaya konulmadan, Gyula Németh’in Elte Üniversitesi Türkoloji Bölümü’nden öğrencisi olan Edit Tasnádi’nin *Küçük Asya’da Gezimeler* adıyla tanıtıp bu küçük kitapçığa dilcilik açısından bakarak, metinde kullanılan yer, kişi adları, Türkçe kelimeler, metnin fonetik öneminin değerlendirildiği çalışma için bkz. Tasnádi, 2020: 201-213; Bu iki çalışma dışında Németh’in Küçük Asya hatıralarını değerlendiren başka bir çalışma bulunmamaktadır.

⁴² Ayrıntılı bilgi için bkz. Németh, 1913: 44 sayfa.

⁴³ Çolak, 2014: 374-389; Edit Tasnádi’nin makalesinde Németh’in Küçük Asya Gezisi ile ilgili izlenimleri Türk kültür unsurlarına göre tasnif edilmeden daha genel çizgilerle verilmiştir. Bkz. Tasnádi, 2020: 202-208.

⁴⁴ Tasnádi, 2020: 208-211.

⁴⁵ MNM, EA, 19815, Dosszié: III: Gyula Németh’in Ignác Kúnos’a yazdığı 6 Ağustos 1908 tarihli mektup.

⁴⁶ Németh eserinde yola çıkış tarihi olarak “*Haziran ayını*” göstermektedir. Çolak, 2014: 374.

⁴⁷ MNM, EA, 19815, Dosszié: III: Gyula Németh’in Ignác Kúnos’a yazdığı 6 Ağustos 1908 tarihli mektup.

⁴⁸ MNM, EA, 19815, Dosszié: III: Gyula Németh’in Ignác Kúnos’a yazdığı 6 Ağustos 1908 tarihli mektup.

⁴⁹ Çolak, 2014: 374-389; MNM, EA, 19815, Dosszié: III: Gyula Németh’in Ignác Kúnos’a yazdığı 6 Ağustos 1908 tarihli mektup.

⁵⁰ MNM, EA, 19815, Dosszié: III: Gyula Németh’in Ignác Kúnos’a yazdığı 6 Ağustos 1908 tarihli mektup.

burada şimdi havalar müthiş sıcak – bu durumda bir yürük köyüne yerleşmek zorunda kaldım. Bu köyün halkı bundan yirmi yıl önce bile çadırlarda yaşıyormuş. Burada yazdım, notlar aldım ve tam bu sırada politik hareketler burayı yıldırım gibi çarptı. Bu barışçıl insanlar birden vahşileştiler. Benim yeme-içme, barınma ihtiyaçlarımı karşılayan müdürü benim yanımdayken sokakta vurdu- lar. Param, saatim, notlarım, bunların hepsi de en güvenli bir yerdeydi. Yani yetkili makamda, müdürün yanındaydı ve hepsi de kayboldu.”

“Aynı metinleri yeniden yazmak için yeniden yola çıkmak istedim, (6-8 masal, 150 halk türküsü, 100-150 sayfa etnolojik tasvir) ama Türklerin hepsi de beni kaçmam için uyardılar. Anadolu’da neler olacağını kim bilir? Ortalıkta yetkili makam diye bir şey kalmadı, köylerde dolanıp durmaya devam etmek imkânsız.”

1908 İhtilali öncesi ve sonrası karışık atmosferi yansıtan bu durum nedeniyle⁵¹ Németh'in geri dönmesi gerekiyordu. Henüz Nisan ayı başlarında Karcag'da iken yazdığı mektubunda ifade ettiği Küçük Asya gezi planında İzmir ve çevresini gezip, daha sonra Konya, Kayseri ve An- kara'yı da içeren gezi planı göz önüne alınırsa⁵² “evdeki hesabın çarşıya uymadığı” ve Németh'in planladığı gezi planı değişen koşullar yüzünden tam gerçekleştiremediği anlaşılı- yor.⁵³

Németh dönüş yolculuğunu mektubunda şöyle anlatmaktadır:⁵⁴ (Bkz. Ek.4)

“Yola çıktım, sırf hayatımdan başka bir şeyi yanıma almaksızın; bir de yanımda değişik, heyecanlı yolculuğun zengin tecrübelerini getirdim.

“Eğer sahip olduğum bilgilere 15 Haziran'da sahip olsaydım ne yapacağımı bilirdim.” Németh'in dönüş yolculuğu için İstanbul'a geldiğinde maddi durumu hakkında şu bilgiyi vermektedir:⁵⁵

“İstanbul'da artık bir piasterim bile kalmamıştı neredeyse. Beni kitabçık** o kadar soyup soğana çevirmişlerdi ve tam o sırada beklenmedik bir anda siz Zatiâllerinizden iki mecdiye aldım. Bunun için samimi teşekkürlerimi kabul buyurunuz... Zatiâllerinizin yardımına bir kez daha teşekkür ederim. Muhtemelen aklımda kalmış olan şeyleri daha sonra size anlatacağım. Tanrı ruhumu gör- mekte, olan bitenler bana bağlı şeyler değildi, size layık olamamak yani. Size saygı duyan sadık yandaşınız olarak kalmaya devam edeceğim.”

Böylece Németh mektubunda belirttiği üzere 15 Haziran'da yola koyulduğu gezisini, “Eylül ayında, aynı zamanda güzel bir gezinin zengin sonucu olarak Kúnos'a sürpriz yapmayı” düşünse de Ağustos'un ortasında gezisini bitirmek zorunda kalarak yurduna geri döndü.⁵⁶

Değerlendirme ve Sonuç

Dünyaca ünlü Macar Türkolog Gyula Németh'in Türkolojiye ilgisi bulunduğu ortam, aldığı eği- tim ve yetenekleri sayesinde çocukluk çağlarında başlamıştır. Lise yıllarında çıktığı bilimsel inceleme gezileri ona zengin tecrübe birikimi sağlamıştır. Onun gençlik yıllarına ait gezileri içinde “Küçük Asya Gezisi” önemli yer tutmaktadır. Macar Etnografya Müzesi Arşivi'nde bulu- nan ve henüz yayımlanmamış olan mektupları Küçük Asya Gezisi ile ilgili önemli bilgiler sun- maktadır.

Gezi için maddi ve manevi yönden destek alabilmek amacıyla Macar Türkolog Ignác Kúnos'a yazdığı bu mektuplar her şeyden önce onun kişiliğini yansıtmakta, geleceğin ünlü Türkoloğu- nun kariyerinde ilk basamakları teşkil etmektedir.

⁵¹ Çolak, 2014: 384.

⁵² MNM, EA, 19815, Dosszié: I: Gyula Németh'in Ignác Kúnos'a yazdığı 2 Nisan 1908 tarihli mektup.

⁵³ MNM, EA, 19815, Dosszié: III: Gyula Németh'in Ignác Kúnos'a yazdığı 6 Ağustos 1908 tarihli mektup.

⁵⁴ MNM, EA, 19815 Dosszié: III: Gyula Németh'in Ignác Kúnos'a yazdığı 6 Ağustos 1908 tarihli mektup.

⁵⁵ MNM, EA, 19815, Dosszié: III: Gyula Németh'in Ignác Kúnos'a yazdığı 6 Ağustos 1908 tarihli mektup.

** Çevirenin notu: kitapçılar

⁵⁶ MNM, EA, 19815, Dosszié: III: Gyula Németh'in Ignác Kúnos'a yazdığı 6 Ağustos 1908 tarihli mektup.

Çünkü mektuplar, genç Németh'in planladığı hedefini gerçekleştirmek için gösterdiği azim, kararlılık, sorumluluk ve çalışkanlığını; ya da bir bilim adamında olması gereken nitelik ve yeteneklerin çok genç bir yaşta onun kişiliğinde tebarüz ettiğinin göstergesidir. Bu niteliklere sahip bir genç olarak Németh daha hayatının başlangıcında umut vadeden bir profil çizmektedir. 14 yaşında Türkçeye karşı duyduğu ilgiyi gezilerle zenginleştirerek dili ve onun dünyasını yerinde tanıma ve geliştirme düşüncesi, onun genç yaşında olgun bir biçim adamı adayı olduğunun göstergesidir. Gerek mektuplarında gerekse Anadolu gezisinden döndükten sonra hatıralarında kaleme aldığı ifade bu olgunluğu ortaya koymaktadır. Kúnos'a "*Türk diliyle yalnızca bilimsel olarak uğraşmakta*" olduğunu daha mektubunun ilk satırlarında belirterek ilkeli bir duruş sergileyen Németh, bilim dünyasındaki çizgisini bu mektuplarda belli etmektedir. Bu yönüyle genç bilim insanlarına örnek teşkil etmektedir.

Mektuplar Németh'in Anadolu gezisine çıkmadan önce gezi için planlarını, ilgi alanlarını, yardım ve destek almak için yaptıklarını gözler önüne sermektedir. Dönüş yolunda İstanbul'dan yazdığını son mektubu ise Küçük Asya gezisini aydınlatmaktadır. Németh'in gezisi üzerine yapılan çalışmalar onun Macaristan'a döndükten sonra kaleme alıp yayınlattığı *Kobórlások Kisázsiban* adlı çalışmasına dayanmaktadır. Mektuplar ise büyük ölçüde bu gezinin nasıl ve hangi yollarla gerçekleştiği konusunda ilk elden veriler sunmaktadır. Onun için Küçük Asya gezisinin bilinmeyen noktalarını aydınlatıcı niteliktedir.

Németh'in gezi ile ilgili bu mektupları, Küçük Asya gezisinden döndükten sonra kaleme aldığı gezi hatıralarını içeren eseri ile bir karşılaştırma yapma açısından da değerlidir. Son mektubunda gezi güzergahı ve gezisi ile ilgili bilgiler, eserinde verdiği bilgilerle tutarlılık göstermektedir. Bu durum, Németh'in gençlik dönemin önde gelen Türkologları olarak bilinen ve Németh'in de bağlantı kurmak istediği Ármin Vámbéry'nin meşhur Orta Asya Seyahati ile ilgili yazdıklarının şahsi mektupları ile çeliştiği⁵⁷beş yılını Türkiye'de geçiren Ignác Kúnos'un ise, mektuplarında söz ettikleri ile aynı dönemi anlatan eserleri arasında büyük çelişkiler bulunduğu⁵⁸göz önüne alındığında daha da anlam kazanmaktadır. Mektupları ve eseri, karşılaştırıldığı zaman Németh'in ne kadar gerçekçi ve dürüst olduğunu ortaya koymaktadır. Kúnos'tan yardım isterken daha başlangıçta bu alan ile "*bilimsel olarak*" uğraşacağını ifade etmesi gerçekten sadece bilime hizmet ettiğinin bir göstergesidir.

Sayısı az, ama içeriği zengin olan bu mektupların tarih biliminin dışında edebi olarak, Türk dili açısından incelenmesi gerekmektedir. Bu da farklı açılardan Türkolojiye yeni ve değerli veriler sunacaktır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Magyar Néprajzi Múzeum, [MNM], Etnológiai Adattár [EA] (Macar Etnografya Müzesi, Etnoloji Arşivi), Budapeşte/Macaristan.

Magyar Tudományos Akadémia [MTA], Kézirattár (Macar Bilimler Akademisi El Yazmaları Arşivi), Budapeşte/Macaristan.

Kitap ve Makaleler

(Y.y.), (1999), *A török népköltes Ignác Kúnos török nyelven tartott egyetemi előadásai (1925-1926)*, (Fordította. Edit Tasnádi), Budapest: Terebes Kiadó.

⁵⁷ Çolak, 2015: 365-384; Çolak, 2016: 892-893.

⁵⁸ Ignác Kúnos Osmanlı topraklarına yolculuğundan başlayarak, İstanbul'da kaldığı yaklaşık beş yıl içinde hocası József Budenz'e mektuplar yazıp bilgi vermiştir. Ayrıntı bilgi için bkz. MTA, Kézirattár: Ms 5448/259- Ms 5448/368 numaralı mektuplar; Kúnos, 1891: 139 sayfa; Kúnos, 2001: 167 sayfa; *A török népköltes Ignác Kúnos török nyelven tartott egyetemi előadásai (1925-1926)*, 1999: 108 sayfa; Kúnos, 2011: 79 sayfa; Kúnos, 1942: 110-113.

Çolak, Melek (2014), "Gyula Németh ile Küçük Asya'da Geziler", *VIII. Milletlerarası Türkoloji Kongresi Bildiri Kitabı*, 30 Eylül-04 Ekim 2013, İstanbul, IV, 371-392.

_____, (2015), "Macar Arşiv Belgelerinin Işığında Türkolog Vámbéry'nin Orta Asya Seyahati ve Yol Arkadaşı Molla İshak Üzerine Düşünceler", *XI. Milli Türkoloji Kongresi Bildirileri*, 11-13 Kasım 2014, İstanbul, 2, 363-389.

_____, (2016), "Osmanlı İmparatorluğu, İngiltere ve Rusya Açısından Vámbéry'nin Orta Asya Gezisi Üzerine Düşünceler", *Bellesten*, LXXX/289 (Ayrı Basım), 885-902.

Germanus, Gyula (2019), "*Hilal'in Solgun Işığında*", *Doğu'nun Büyüsü*, (çev. Nihat Yılmaz), İstanbul: Muhayyel Yayıncılık.

Kúnos, Ignác (1891), *Anatóliai Képek*, Budapest: A Szépirodalmi Könyvtár Kiadóhivatala.

_____, (1942), "Sztambuli élményeim", *Ararat: Magyar Zsidó Évkönyv, Az 1942 évre*, Budapest: Léanyárvázhaz. 110-113.

_____, (2001), *Türk Halk Edebiyatı*, (Haz. Tuncer Gülensoy), Ankara: Akçağ Yayınları.

_____, (2011), *Türk Toprağında, Harita ve Sekiz Fotoğraf İle*, (çev. Edit Tasnádi), (haz. Harid Fedai), Ankara: Ürün Yayınları.

Németh, Gyula (1909), "Kisázsiában", *Budapesti Hírlap*, 189 sz., 11-12.

_____, (1913), *Kóborlások Kisázsiában*, Budapest: Magyar Földrajzi Intézet Részvénytársaság.

Tasnádi, Edit (2020), "Macar Türkolog Gyula Németh'in Anadolu Gezinmeleri", *Türk-Macar İlişkilerinin İzinde 20 Yıl, Prof. Dr. Melek Çolak Armağanı*, (Ed. Yücel Namal) İstanbul: Kitabevi Yayınları, 201-213.

EKLER

Ek 1. MNM, EA, 19815, Dosszié: I: Gyula Németh'in Ignác Kúnos'a Yazdığı 2 Nisan 1908
Tarihli Mektup

25
EA 19815

„Magyarország Ethnographiájában” nagy anyagi áldozatok árán megszereztem s ezek a leggyakrabban használt kézikönyveim. Tanulmányaim azonkívül az összehasonlító nyelv-tudományt (Lieserwein), már mint inkább csak dilettáns érdeklődöm a sumirológia iránt s itt Mahler és Somogyi az oktatóim. A Beöthy Izolt Kis irodalomtörténete, mely iskolai kézikönyvünk, nagy kedvet ébresztett bennem az esztetika és az irodalomtörténet iránt is, de ezzel csak üres óráimban foglalkozom. Tíz arulán megvan a varietas deleclat elve is, és a munka csupa mulatság-számba megy. Csak egy dologgal boldogulok nehezen. A finn nyelvvel. A Budenz „Finn Nyelv-tan”-ának második kiadását tanulmányom már vagy három hónap óta, de, — nem tudom miért, — nagyon nehezen megy. Azonkívül az is elvette a kedvem, hogy az egész könyv nem szól egy szót sem a hangszóról. Már pedig egy nyelv első tanulásánál ez rendkívül fontos dolog.

Most tervezett kis-ázsiai utazásomnak az lenne a célja, hogy megismerjek egy tipikus türáni népet és nyelvét. Ezt pedig legközelebb talánom Kis-Ázsia jürükjeiben jól tudom, hogy

ETHNOLOGIAI
ADATTAR
MNM

Ek 2. MNM, EA, 19815, Dosszié: I: Gyula Németh'in Ignác Kúnos'a Yazdığı 2 Nisan 1908
Tarihli Mektup

27
EA 19815

megtanulását akkorra lüstem ki, ha majd alkalmam lesz Angol- és Franciaországban kintélni, mert attól tartok, hogy ha most könnyből megtanulom, majd újra kell tanulni. Különben még eddig ennek a két nyelvnek nagyobb szükségét nem is éreztem.

Attá kérneim Nagypágos Uramat, hogy sziveskedjék engem szives jótanácsaival útbaigazítani, esetleg egy jó Hiszánia-képepet küldeni.

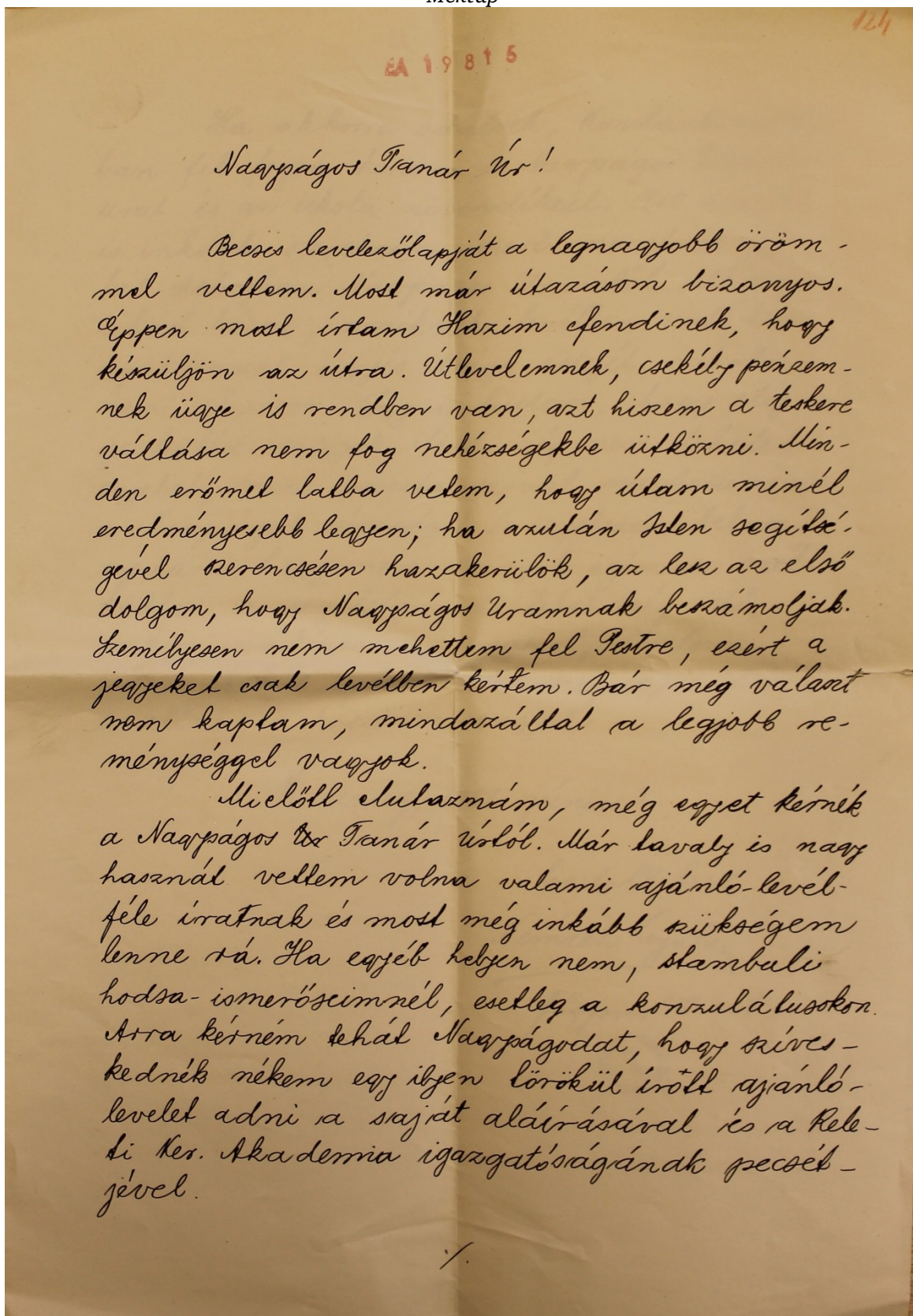
A Vámbéry Armin úr címét nem tudom. Azért nem fordultam eddig hozzá, mert azt hittem, hogy a „Küzedelmim”-nek halhatatlan átléője már teljesen magányba vonult és nem szivesen vessi, ha háborgatják. De a Nagypágos biztatására bátor vagyok itt egy levelet mellékelni neki, kérvén, hogy sziveskedjék hozzá eljuttatni.

Végül a múlt levelemben is említell anyagi segély kérésközléseért fogyzom a Nagypágos Tanár úrnak, mert bizony én ennek hiányában legszebb céljaimat sem valósíthatom meg.

Maradok a Nagypágos Tanár úrnak

Karcsay, 1908. április 2,
tisztelő híve:
Németh Gyula

Ek 3. MNM, EA, Dosszié: II: Gyula Németh'in Ignác Kúnos'a Yazdığı 3 Haziran 1908 Tarihli Mektup

Ek 4. MNM, EA, Dosszié: III: Gyula Németh'in Ignác Kúnos'a Yazdığı 6 Ağustos 1908 Tarihli Mektup

392 EA 19815

de a törökök mind menekülésre
 intellek. Ki tudja, mi lesz Ana-
 loliában? Halóság nincs, a fa-
 lukban tovább mászkálni nem
 lehet.

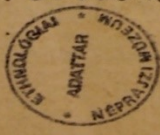
Élindultam, & nem hozva
 eszebet, mint a puskla éleket,
 még egy változatos, izgal-
 mas utazás gazdag tapasztalatait.

Ha a moslani tudásom-
 mal volnék jár. Nén, tud-
 nám, mit kezdjek.

Augusztus Nén ottkon leszek.
 A Nagypápos Uram segítse-
 get még egyszer, nagyon kö-
 rönöm (ami esetleg megma-
 radt a fejemben, később be-
 rámosolhatok vele), Isten lát-
 ja a lelke, nem rajtam
 múlt, hogy érdemellen let-
 tem rá.

Maradok

tisztelettel kéve:
 Németh Gyula

Diñcer, Hasan, “İkinci Meşrutiyetin Aydın Bir Subayı: Raif Necdet Kestelli”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 7/13, ss.317-330.
DOI: 10.31765/karen.976260

Bu makale etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasını gerektirmemektedir.
This article doesn't require ethical committee permission and/or legal/special permission.

* Araştırma Makalesi / *Research Article*

** Öğr. Gör. Dr. Üyesi,
Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi
Enstitüsü, Ankara/TÜRKİYE
✉ hdincer@ankara.edu.tr

ORCID : 0000-0002-4289-9953

Anahtar Kelimeler: Raif Necdet Kestelli, İkinci Meşrutiyet, Fikir Akımları, Balkan Savaşları, Sofya

Keywords: Raif Necdet Kestelli, Second Constitutional Period, Schools of Thought, Balkan Wars, Sofia

İKİNCİ MEŞRUTİYETİN AYDIN BİR SUBAYI: RAİF NECDET KESTELLİ*

Hasan DİNÇER**

Öz: Raif Necdet 1881’de İzmir’de doğmuştur. Mekteb-i Harbiye’den Mart 1900’de mezun olduktan sonra, 1912 yılında katıldığı Birinci Balkan Savaşı hariç, askeri okullarda öğretmenlik yapmış, 1921 yılında emekli olmuştur. 1901 yılından başlayarak Resimli Kitap ve Servet-i Fünun, Demet, Kadın Yolu, İctihad, Hayat gibi dergilerde yazılar yazmıştır. İlk yazılarında insanlığın acıları, adalet ve hakikat konularına değinmiştir.

1908 İnkılabı ile Meşrutiyet yönetiminin tekrar uygulanmaya başlanması ile düşünce ve örgütlenme özgürlüğü ortamı doğmuştur. Yenilgi ile biten savaşlar, siyasal çatışmalar, ayaklanmalar ve darbeler devletin yıkılış belirtileri olmuştur. Bu koşullarda doğmuş olan İslamcılık, Batıcılık, Türkçülük, Meslek-i İçtimai ve Sosyalizm gibi fikir akımlarını benimseyenler “bu devlet nasıl kurtarılabilir” sorusuna yanıt aramıştır.

Bu makalede, Raif Necdet Kestelli’nin toplumsal konulara ilişkin düşünceleri, dönemin fikir akımları çerçevesinde değerlendirilmiş, Bulgaristan’daki esaret günlerinin fikirlerine olan etkileri tespit edilmeye çalışılmış, bazı sonuçlara ulaşılmıştır.

İkinci Meşrutiyet döneminde yazma konusunda üretken bir subay olan Raif Necdet Kestelli, toplumun edebiyat, tiyatro, sanat yoluyla aydınlatılmasını önermiş, kadınların eğitilmesini, Türklerin ekonomik sahada güçlenmesini ve İslamiyet’in çağın koşulları ile çatışmayacak biçimde yorumlanmasını savunmuştur.

1912 Balkan Savaşı’nda Edirne savunmasında yüzbaşı olarak görev almış, savaşın kaybedilmesi üzerine 2 Nisan 1913’te Sofya’ya esir olarak götürülmüştür. Sofya’da Bulgar kurumlarını ve toplumunu incelemiş, iyi eğitim yoluyla Bulgar toplumunda, milliyetçilik bilincinin geliştiğini keşfetmiştir.

Balkan Savaşlarının Türk milliyetçiliğinin başlamasında belirleyici olduğu göz önünde tutulduğunda; Raif Necdet’in Sofya’daki izlenim ve etkilenmelerinden yola çıkarak, Bulgar milliyetçiliğinin Türk milliyetçiliğini pekiştirdiği söylenebilir.

AN INTELLECTUAL OFFICER IN SECOND CONSTITUTIONAL PERIOD: RAIF NECDET KESTELLI

Abstract: Raif Necdet was born in İzmir in 1881. He graduated from military college in March of 1900 and served as a teacher in

Geliş Tarihi / Received Date: 29.07.2021

Kabul Tarihi / Accepted Date: 01.11.2021

military schools except for the year 1912, in which he fought in the First Balkan War. He retired in 1921. Starting from 1901, Raif Necdet published many articles in journals such as Resimli Kitap, Servet-i Fünun, Demet, Kadın Yolu, İctihad and Hayat. In his first writings, he covered topics like sufferings of the human kind, justice and reality.

After the Revolution in 1908, constitutional government was reestablished and an atmosphere of freedom of speech flourished. Wars that were lost, coups and political conflicts took place. All those were the signals of a state collapsing. Several different schools of thought, namely Islamism, Westernism, Turkism, Science Sociale, Socialism etc. , sought for an answer to the question "How can the state be saved?"

Raif Necdet Kestelli wrote about almost any topic related to the society. He proposed that the society should be enlightened via the theater, lit-

erature and art. Also, education for women and strengthening of Turkish economy were among the ideas he supported. Another thing he defended was that the religion should be interpreted in a way that doesn't contradict the conditions of contemporary age.

He participated in the Defence of Edirne as a captain during the First Balkan War in 1912. After the loss of the war, he was taken to Sofia as a prisoner of war in April 2, 1913. While he was in Sofia, Kestelli studied Bulgarian institutions and society. He realized the nationalist consciousness of Bulgarian people raised through decent education.

It's known that the Balkans Wars have a decisive role in the birth of Turkish nationalism. Based on the influence of experiences in Sofia on Raif Necdet, it can be said the Bulgarian nationalism cemented Turkish nationalism.

Giriş

İkinci Meşrutiyet döneminde ortaya çıkan siyasi, askeri, iktisadi, fikri ve toplumsal gelişmeler geçmişin sonuçları olmanın yanında, tecrübe ve birikim olarak, etkileri, Cumhuriyet döneminde de takip edilebilecek olgular, olaylar niteliğindedir.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İkinci Abdülhamit'e karşı sürdürdüğü Meşrutiyet mücadelesi 23 Temmuz 1908'de başarıya ulaşmış, Kanun-ı Esasi tekrar yürürlüğe konmuştur.¹ Osmanlıyı oluşturan bütün unsurların coşkuyla karşıladığı bu özgürlük ortamı pek hızlı seyreden iç ve dış olaylar ile şekillenmiştir.

Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi, Yunanistan'ın Girit'i, Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i ilhakı, İtalya'nın Trablusgarp'ı işgali, Birinci Balkan Savaşı'nın yenilgi ile sonuçlanması, Arnavutluk'un bağımsızlığını kazanması Osmanlı Devleti'nin yıkılma belirtileri olmuştur.² Bu gelişmelere, 31 Mart Ayaklanması,³ Bab-ı Ali Baskını, suikastlar, İttihat ve Terakki'nin özgürlükleri kısıtlayıcı yasal ve fiili uygulamaları eşlik etmiştir.

Yıkılış manzarası arz eden gelişmelere paralel, toplumsal ve düşünsel düzlemde olumlu gelişmeler de ortaya çıkmıştır. Sadece vazifelerini bilen "teba", hakları ve yapabilecekleri olduğunu fark eden ve eyleme geçen "yurttaş"a dönüşmeye başlamıştır. Kendi kaderi ile devletin geleceğini özdeş görme biçimindeki yeni eğilim, siyasi gelişmeler ile ilgilenen geniş bir kitle yaratmıştır.⁴ Bu çerçevede, kalemdaki memurdan fikir adamına, öğretmenden Sadrazama hemen herkes devleti kurtarmaya matuf önerilerde bulunmuşlardır.

İlk kez, düşünen bir toplum vasfının belirdiği, kurulan siyasi parti, cemiyet, dernek, yayınlanan gazete ve dergi sayısındaki muazzam artışın yaşandığı bu dönemde Meşrutiyet aydınları, siyasi ve toplumsal gelişmeleri, anlamaya ve kamuoyuna anlatmaya çabalamışlardır. Devletin

¹ Tunaya, 1959: 8.

² Tunaya, 1988: 5.

³ Aysal, 2006: 15-53.

⁴ Tunaya, 1969: 295.

kritik anlarını yaşamakta olduğunun fark edildiği koşullarda doğan Türkçülük, Garpçılık (Batıcılık), İslamcılık, İlm-i İçtima, Sosyalizm gibi fikir akımları, farklılıkları bir yana, “bu devlet nasıl kurtarılabilir?” sorusuna yanıt aramışlardır.⁵

Söz konusu akımların temel sorunlara yaklaşımları; toplumsal gerçekliğimizden çıkarılan sonuçlar, Batı dünyasından edinilen fikirler ve Rus toplumunda doğan, Balkan milletleri ve Rusya’dan gelen Türkler aracılığıyla tanışılan düşüncelerin etkisiyle şekillenmiştir.

Birinci Balkan Savaşı yenilgisi, Osmanlıcılığı, siyasal alanda karşılığı olmayan bir yaklaşıma dönüştürmek suretiyle, Türkçülüğün doğuşunu hazırlamıştır. Diğer akımlara kıyasla, giderek güçlenen Türkçülük, İttihat ve Terakki Cemiyeti eliyle boyutları genişleyen bir devlet politikasına dönüştürülmüştür.

İkinci Meşrutiyet evresini siyasal ya da düşünsel cephesiyle ele alan araştırmalarda, söz konusu dönemde öne çıkmış şahısları merkeze alarak konuyu irdellemek biçiminde yaygın bir yaklaşım söz konusudur.

Raif Necdet, İkinci Meşrutiyet döneminde aktif siyasal faaliyetlerden uzak duran, öne çıkan fikir akımlarına mesafeli kalan, ancak dönemin temel sorunlarına ilişkin dikkate değer fikirleri olan bir subayıdır. Bu makalede, Raif Necdet’in fikirleri, edebiyat tarihi cephesinden değil, toplumsal konulara dair tespitleri ve önerileri açısından ele alınacak, İkinci Meşrutiyet döneminin düşünce dünyasının ana çizgilerini yansıtıp yansıtmadığı araştırılacaktır. Aynı zamanda Balkan Savaşları sonucunda yaşadığı altı aylık Sofya esaretinin, fikirlerine değiştirici ya da pekiştirici yöndeki etkileri değerlendirilerek, Balkanların Türk düşünce hayatındaki tesirlerine dair mevcut literatüre mütevazı bir katkı sağlanmaya çalışılacaktır.

1. Raif Necdet

1881’de İzmir’de doğan Raif Necdet, Ege’nin eski ailelerinden Kestellioğulları’na mensuptur. Dedesi İsmail Hakkı Bey, babası Eyüp Sabri Bey’dir. İlköğrenimini İzmir’de, ortaöğrenimini İstanbul Kuleli Askeri Rüştiyesi ve İdadisi’nde tamamlamıştır. 13 Mayıs 1897’de girdiği Mekteb-i Harbiye’den Mart 1900’de piyade mülazımı olarak mezun olmuştur. Aynı yıl Edirne Askeri İdadisi’nde bir yıl Türkçe ve kitabet muallimliği yapmış, ardından Fatih Askeri Rüştiyesi’nde kitabet muallimliğini sürdürmüştür. 1908’de, emekli olduğu 1921 yılına kadar çalışacağı, Kuleli Askeri İdadisi’ne Yüzbaşı rütbesi ile edebiyat muallimi olarak atanmıştır.⁶

1911 yılında yüzbaşı rütbesiyle katıldığı Birinci Balkan Savaşı hariç öğretmen olarak çalıştığı ordudan, 13 Ocak 1921’de kıdemli yüzbaşı olarak emekli olmuştur. Emeklilik yıllarında Musevi Beneberith Lisesi’nde ve Amerikan Kız Koleji’nde edebiyat öğretmenliği yapmıştır. 18 Ağustos 1937’de Londra’da kalp krizi sonucu vefat etmiştir.⁷

Mekteb-i Harbiye’den mezuniyetini takiben askeri öğretmenlik yapan Raif Necdet, 1901 yılından başlayarak Resimli Kitap ve Servet-i Fünun, Çocuk Bağçesi, Demet, Yeni İnci, Utarid, Süs, Kadın Yolu, İctihad, Tenkid, Hayat gibi dergilerde yazılar yazmıştır.⁸ Yazıları, edebiyat eleştirileri, Batı edebiyatından çeviriler ve öykülerden oluşmaktadır. Kaleme aldığı yazılar toplamında edebiyat daha geniş yer tutsa da ilerleme, eğitim, kadının içtimai konumu, iktisat, milliyetçilik, din ve Batı dünyası hakkındaki düşünceleri onu incelenmeye değer kılmaktadır.

Raif Necdet, ilk yazılarını kaleme aldığı İkinci Abdülhamit’in iktidar yıllarında, insanlığın acıları, toplumların bilimle ilişkisine değinmiş, insanlık için en muazzez amacın adalet ve hakikat

⁵ Tunaya, 1959: 66-69; “İkinci Meşrutiyet döneminde, düşünce akımlarının üç eksen çevresinde döndüğünü gördük. Bu eksenler İslamcılık, Batıcılık ve Türkçülüktür.” Hilav, 1992: 387.

⁶ Yılmaz, 2006: 15-16.

⁷ İkinci Meşrutiyet’in ilanını takip eden günlerde Duyun-ı Umumiye Reisi Hacı Şefik Efendi’nin kızı Feride Hanım ile evlendi. Şefik, Bülent, Füzuran adlarında çocukları olmuştur. Kestelli, 2012: 9.

⁸ Yılmaz, 2006: 25-26.

olduğunu vurgulamıştır. Toplumsal gelişme için ilimden yararlanmanın ve fikirlerin yenilenmesinin zorunluluğuna değinmiştir.⁹

2. Hürriyette Düşünceler

2.1. İkinci Meşrutiyet ve Toplumsal İnkılap

23 Temmuz 1908'de Meşrutî yönetime tekrar geçilmesi Osmanlı ülkesinde bir bayram havası yaratmıştır.¹⁰ Basın üzerindeki sansür kalkmış, kendiliğinden kurulan dernekler 16 Ağustos 1909 tarihli Cemiyetler Kanunu ile meşrutiyet kazanmış, Kanun-ı Esasi'ye 21 Ağustos 1909'da 120. Madde eklenerek dernek kurma hak ve özgürlüğü anayasal teminata kavuşturulmuştur.¹¹

1908 İnkılabı ile açılan yeni dönemde "... bütün bu düşünce adamları ve yazarlar, Türk toplumunun karşılaştığı ölüm kalım mücadelesinde bir çıkış yolu göstermek isteyen kişilerdi. Yıkılan bir topluluğa kalkınma ve ilerleme reçeteleri sunmak, onların en büyük amacıydı."¹²

Düşüncelerini daha serbest ifade etmeye başlayan Raif Necdet öncelikle 1908 İnkılabını, vatansever, münevver subayların istibdadı yıkma çabası ile gerçekleşen "... cehaletin, ...hurafelerin, ... dolu olduğu asırların parçalandığı ..." aşama olarak yorumlamış ve hareketin başarıya ulaşmasında öne çıkan subayları övgü cümleleri ile anmıştır.¹³

İkinci Meşrutiyet döneminde, aydınlar, özellikle Yusuf Akçura, Doktor Abdullah Cevdet, Ziya Gökalp, Prens Sabahattin 1908 İnkılabının toplumsal inkılap ile tamamlanmasına dair yazılar kaleme almışlardır.¹⁴ Raif Necdet de Meşrutiyet'in yeniden uygulanışını başlangıç olarak görmüş, "...siyasi inkılap, ...toplumsal saadeti temin edebilmek için mutlaka gerçek bir sosyal inkılap ile ..." tamamlanmalıdır biçiminde yazmıştır.¹⁵ O'na göre içtimai inkılap; toplum olarak kendimizi uygar bir hayata alıştırmak, toplumsal hayatta yerleşmiş köhne gelenekleri çıkarıp atmak, cesur, girişken olmak ve böylece geri kalmış vatanımızı bayındır hale getirmektir.

Bir eserin bir milletin dimağını, hüviyetini değiştirebileceğini düşünen Raif Necdet, toplumsal inkılabın fikir adamları, şairler ve öğretmenlerin toplumu aydınlatacak eserleri ile mümkün olabileceğini vurgulamıştır. İkinci Abdülhamit devrini kastederek, otuz üç yıldır milletin üstüne çöken cehaleti kaldırmak, kitleleri aydınlatmak için konferanslar, tiyatrolar ve edebiyattan yararlanma zorunluluğunu belirtmiştir. Basının sorumluluğuna da değinmiş; yalnız siyasi olaylar ve cinayet haberleri vermekle görevini yapmış olamayacağını, toplumun dimağına ışık saçacak toplumsal, felsefi, edebi, iktisadi, tıbbi ve zirai makaleler yayınlamak, bilimsel gelişmelerden okurlarını haberdar etmek zorunda olduğunu vurgulamıştır.¹⁶

İkinci Meşrutiyet döneminde Türk toplumunda beliren gelişmelerden biri, bedensel gelişim ve sporun öneminin kavranması, bu yolda çalışmaların yapılmaya başlanmasıdır.¹⁷ Raif Necdet, Avrupa okullarındaki uygulamalardan yola çıkarak, cesaret ve teşebbüs gücünü arttırması sebebiyle, spor ve beden gelişimi derslerine bizim okullarımızda da yer verilmesi gerektiğini işaret etmiştir. Bunun yanında zorluklar karşısında yılmayan, aile zenginliği veya hükümet lütuflarına güvenmeyen, kişiliklerini korumada hassasiyet gösteren nesiller istemektedir. Yeni nesillere Fransızları değil İngilizleri rehber edinmelerini öğütlemiştir.¹⁸

⁹ Yılmaz, 2006: 143-145.

¹⁰ Tunaya, 1996: 46-47.

¹¹ Toprak, 1985: 205.

¹² Hilav, 1992: 383.

¹³ "Mahmut Şevket Paşa'yı, büyük asker ... büyük vicdan... Enver Paşa'yı, kahraman-ı hürriyet ve fazilet" biçiminde nitelemiştir. Yılmaz, 2006: 185-188.

¹⁴ Hilav, 1992: 364-380; Hanioglu, 1981: 357-375; Ülken, 1992: 304-394; Berkes, 1978: 404-462.

¹⁵ Yılmaz, 2006: 146.

¹⁶ Kestelli, 2012: 125.

¹⁷ Mutlu, 2019: 25-61.

¹⁸ Yılmaz, 2006: 155.

Balkan yenilgisi sonrasında, milli iktisat temelinde görüşler ortaya konulmuş, İttihat ve Terakki Cemiyeti Türklerden bir orta sınıf yaratma politikalarına yönelmişti.¹⁹ Raif Necdet bir öyküsünde, Türklerin ticari faaliyetlerdeki teşebbüs eksikliğinin muhtelif sebeplerine yer vermiş, iktisadi hayatta bir güç olmaları gereğini savunmuştur.²⁰

Çeşitli okullardaki öğrencilerle mektuplaşmaları vesilesiyle gençlere, Binbir Gece Masalları ve benzerlerini değil, toplumun sorunları açıklamakta işlevsel olduğunu düşündüğü eserleri önermiştir. Stendhal, Balzac, Flaubert ve Zola'nın kitaplarını, Fransız Edmond Desmoulins'ten *Anglo-Saksonların Esbab-ı Tefevvuku*, İngiliz John Lubock'tan *Lemploiede la Vie*, Fransız Paul Doumer'den *Çocukların Kitabı* adlı eserlerini özellikle tavsiye etmiştir.²¹

Feminist hareketlerin belirlediği, kadın örgütlerinin kurulduğu, kadın dergilerinin yayınlanmaya başladığı İkinci Meşrutiyet yıllarında²² kadın ve eğitim konusuna da temas etmiştir. Kızların eğitime dair Avrupa ülkelerinde gelişmeleri takip eden Raif Necdet, “anneler ne kadar aydın ve kültürlü olursa ülkenin geleceği o kadar parlak ve gelişmesi mümkün olur” demiştir. Kadın eğitiminin toplumun kurtuluş anahtarı olduğunu vurgularken, evliliklerin sağlıklı olabilmesi için eşlerin bilgi ve kültür uyumunun önemine değinmiştir.²³

Lale Devri'nden beri tartışılmalı olan modernleşme konusunda, uygarlığın biçimsel düzeyde kavranmasını eleştirmiş, Avrupa uygarlığını kabul ve uygulamada Japonlar gibi hareket etmemiz gerektiğini savunmuştur.

Raif Necdet'in, Meşrutiyet'in yeniden uygulanmaya başlanmasıyla, yazılarında ilerlemeye dair görülebilen umut ve coşku, Edirne seyahatindeki gözlemleriyle gölgelenmiştir. 1901 yılında geldiği ve bir yıl çalıştığı Edirne'yi 1909'daki ziyaretinde daha kötü şartlarda bulmuştur. Raif Necdet'e göre, yoksulluğu somutlaştıran tozlu yolların iki tarafındaki sefil dükkanları, evleri ile ağır bir kâbusun sarmaladığı Edirne daha çok çökmüş ve ihtiyarlamıştır. Bu tablodan toplumu taassup ve tembelleğe mahkûm eden İkinci Abdülhamit dönemini sorumlu tutmuş, bir yılını dolduran Meşrutiyet idaresinin de bu eski başkente yenilik ve uygarlık namına bir şey getiremediğini belirtmiştir.²⁴

Hemen her yazısında uygarlığa katkılarından söz ettiği Fransa'ya 1911 yılında bir ay süren bir seyahat gerçekleştirmiştir. Paris'ten önce Napoli'de karşılaştığı aç ve dilenci çocuklar gerçeği ile hayal kırıklığı yaşasa da Paris'e vardığında, bütün semtlerini dolaştığı şehri “büyüleyici” olarak tanımlamıştır. Birbirine iki zıt Paris bulduğunu; birinde iffetlerini satmak zorunda kaldıkları için kadınlığın pek alçalmış olduğunu, diğesinde ise münevver kadınların üniversiteleri, kütüphaneleri doldurduğunu gözlemlemiştir.²⁵

İlginçtir ki Raif Necdet herhangi bir fabrikayı ziyaret etme gereği duymamış, kadın ve erkeğin nasıl çalıştığını görmek için kütüphaneye gitmiştir. Kütüphanenin tavan süslemelerini, kitaplarını, tarihi şahsiyetlerin büstlerini hayranlık ifadeleri ile tasvir etmiştir. Brüksel, Budapeşte, Anvers ve Zürih'i, bu kentlerin ormanlarını, parklarını, hayvanat bahçelerini, Louvr, Anvalid, Pantaun müzelerini ziyaret etmiş olan Raif Necdet hiçbir şehri Paris kadar beğenmemiştir. Paris'teki ulaşım araçlarının ve metroların hızı ve düzeni karşısındaki hayranlığını, “Bizim memleketlerimizde yer üstünde göremediğim hayat ... intizam ve ümrani Paris'te ... yer altında gördüm!”²⁶ sözleriyle ifade etse de bu tablonun bir Türk olarak kalbinde acı teessürler uyanırdığını da eklemiştir.

¹⁹ Toprak, 1995: 64-144.

²⁰ Yılmaz, 2006: 255.

²¹ Yılmaz, 2006: 157.

²² Toprak, 2015: 17-248.

²³ Yılmaz, 2006: 161-167.

²⁴ Yılmaz, 2006: 190.

²⁵ Kestelli, 2011: 27.

²⁶ Kestelli, 2011: 35-36.

İnsanlarda medeniyete dair fikirlerin uygar bir muhitte yaşamakla gelişebileceğini belirten Raif Necdet, Türk toplumunu yükseltmek, düşüncelerinde bir inkılap yaratabilmek için, memleketin her köşesine medeniyetin, fennin ışığını götürmek zorunluluğunu işaret etmiştir. Avrupa seyahatinden dönüşünde “...İstanbul’u daha köhne ve muzlim ...” bulmuştu.²⁷

2.2. Edirne Savunması

Trablusgarp Savaşı’nın devam ettiği günlerde, yakın geçmişte Osmanlı Devleti’nden ayrılarak bağımsızlığını kazanmış olan Balkan devletlerinin, Osmanlı aleyhine topraklarını genişletme politikaları, Rusya’nın²⁸ da teşvikleri sonucunda Balkan Savaşları başlamıştı. 8 Ekim 1912’de Karadağ’ın Osmanlı’ya saldırısına Bulgaristan, Yunanistan ve Sırbistan da katılmıştı. Osmanlı Hükümeti’nin dış politik gelişmeleri takip edememesi, asker sivil ilişkilerinin iç içe geçmesi ve çeşitli hatalar büyük bir bozguna sebep olmuştu. Gökçeada ve Bozcaada dışındaki Ege adaları, Makedonya kaybedilmiş, Arnavutluk bağımsızlığını kazanmıştı. Osmanlı’nın barış talebi üzerine 30 Mayıs 1913’te imzalanan Londra Anlaşması’na göre; Osmanlı İmparatorluğu Midye’den Enez’e çekilen bir çizginin batısında kalan yerleri Balkan devletlerine bırakmaktaydı. Ayrıca Ege adalarının geleceğinin büyük devletlerce saptanması da kabul ediliyordu.²⁹ Kazanılan toprakların paylaşımı konusundaki anlaşmazlık sonucu Balkan devletlerinin birbirleriyle savaşmaları, Edirne ve Kırklareli’nin kurtarılabilmesini mümkün kılmıştı. Osmanlı Devleti Bulgaristan, Yunanistan ve Sırbistan ile ikili anlaşmalar imzalamış, İkinci Balkan Savaşı sona ermişti.³⁰

Balkan Savaşı başladığında Rumeli’deki Osmanlı ordusu, Şark ve Garp orduları olarak iki kısımdan oluşmaktaydı.³¹ Raif Necdet 3 Ekim 1912’de, Birinci Balkan Savaşı’nda Edirne savunmasında görevlendirilmiş, Garp cephesine bağlı Yassitepe istihkâmlarını savunmaya memur edilmiş, 3. Tabur’a yüzbaşı olarak katılmıştır.³² Savaş sırasında 25 Mart 1913 tarihinde yaralanan Raif Necdet, 26 Mart’ta Edirne teslim olunca Karaağaç’a giderken Bulgarların saldırısına uğramış, yine bir Bulgar subayının yardımı ile hayatını kurtarmıştır.

Raif Necdet’in Edirne’deki görevi sırasında tuttuğu günlük, savaşın gelişimi, askerin yaşadığı zorluklar, başkent ile Edirne arasındaki haberleşme kopukluğu, Edirne’de günlük hayata yansayan zorluklar konusunda kıymetli bilgiler içermektedir.³³ Bulgarların askeri araç-gereç açısından üstünlüğüne değinmiş, daha da önemlisi büyük bozgunu bir tarihsel sürecin sonucu olarak kavrayarak, mağlubiyetin asıl sebebini uzun yıllardır yapılan/yapılamayanlarla açıklamıştır: Medeniyetin, yirminci yüzyılın şiddetle emrettiği reformları yapamadığımızı, istibdat döneminde milletimize bir ideal, vatani bir eğitim vermediğimizi belirtmiş, askere vatan aşkını yalnız his ile değil, fikirle de vermek gerektiğini vurgulamıştır.³⁴

Savaşın kaybedilişi ile yaşadığı üzüntüye, Bulgar askerinin tutumu sebebiyle nefret duygularının da eklendiği görülmektedir. Şehrin teslim olmasını takiben Bulgar askerinin sergilediği davranışları Balkan vahşileri biçiminde nitelemiş, esir Türk askerinin bir parça ekmek için

²⁷ Kestelli, 2011: 38.

²⁸ Rusya Berlin Kongresi’nden sonra kendisin yönlendireceği bir Balkan Devletleri Konfederasyonu kurdukmaya yönelmişti. Turan, 1991: 29.

²⁹ Bayur, 1991: 313.

³⁰ Bulgaristan ile İstanbul Anlaşması (29 Eylül 1913), Yunanistan ile Atina Anlaşması (14 Kasım 1913), Sırbistan ile İstanbul Anlaşması (13 Mart 1914) imzalanmıştı. Turan, 1991: 31-32.

³¹ Abdullah Paşa komutasında Şark Ordusu: Doğu Trakya’da Edirne-Kırkkilise dolaylarında dört kolordu, Şükrü Paşa komutasında Edirne Garnizonu, Kırcaali, Paşmaklı dolaylarında Ali Yaver Paşa komutasında bir mürettep kolordu. Ali Rıza Paşa komutasında Garp Ordusu: İştîp-Üsküp dolaylarında Zeki Paşa komutasında Vardar Ordusu. Kozana-Alasonya dolaylarında Tahsin Paşa komutasında bir kısım. Şkodra dolaylarında Hasan Rıza Bey komutasında küçük bir kuvvet. Yenipazar, Taşlıca, Gosine, Yakova dolaylarında dağınık kuvvetler. Başkomutan olan Padişahın vekili, Harbiye Nazırı Nazım Paşa’dır. Bayur, 1991: 19-20.

³² Yılmaz, 2006: 17.

³³ Raif Necdet Edirne savunması ve Bulgaristan’daki esaret günlerine ait notlarını Uful adıyla kitaplaştırmıştır. Kestelli, 2002.

³⁴ Kestelli, 2002: 55.

yaptığı kavganın fotoğraflanmasını, “*Vahşeti bir zafer, bir başarı şeklinde teşhir etmek ve bundan zevk alabilmek için bir ırkın damarlarında, bilmem, nasıl kara bir kan dolaşmalıdır!*”³⁵ cümlesi ile anmıştır.

Bunun yanında, Batılı devletler de O’nu hayal kırıklığına uğratmıştır. Avrupa’nın, büyük filozoflar yetiştirdiğini belirterek, Balkan Savaşları sırasında Bulgarları desteklemesini şaşkınlıkla karşılamış, duygularını *bedbaht* ve *bedbinim* sözcükleriyle ifade etmiştir.

Mukaddes Edirne’nin ve koskoca Rumeli’nin iki ayda kaybedilişini, büyük siyasi içtimai çürüme, milli ve askeri zafiyet eseri, içler acısı batış biçiminde nitelemiştir. Bu duygularla, Türklerin kalplerindeki intikam ateşi ile Edirne meselesini bir Alsace-Loren, milli bir gaye yapımları gerektiğini belirtmiştir. Gençliğe seslenerek, Türklüğün bu zilletini unutmamalarını, bu kadar büyük elemelerden, sefaletlerden sonra bile yükselmezsek, bunun bizim ruhlarımızın körlüğü ve zavallılığı anlamına geleceğini ifade etmiştir.³⁶ İkinci Balkan Savaşı’nda Edirne’nin kurtarılması Raif Necdet için önemli bir teselli olmuştur.

3. Balkanlar ve İkinci Meşrutiyet’te Halkçılık

Raif Necdet’in Sofya’da savaş esiri olarak bulunduğu zaman dilimine ait gözlemlerini ve hangi konularda etkilendiğini ele almadan önce, yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde, Balkanların Türk aydınları üzerindeki fikri etkilerine yer vermek yerinde olacaktır.

İkinci Meşrutiyet döneminde iç siyasal ve toplumsal gelişmelerin de etkisiyle, muhtelif kaynaklardan gelerek Türk düşün hayatında doğan ve gelişen fikir akımlarından biri Halkçılıktır. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında gelişen Rus Narodnizm’inden etkilenen ve Osmanlı ülkesine göç eden Yusuf Akçura, Ahmed Ağaoglu, Hüseyinzade Ali gibi aydınlar Türkçülük ve Halkçılık akımlarında etkin rol oynamışlardır.³⁷ Ziya Gökalp, Tekin Alp, Necmettin Sadak ve Zekeriya Sertel ise Dayanışmacı Halkçılığın (Solidarizm) temsilcileriydi.³⁸ İkinci Meşrutiyet’ten önce Balkan aydınları, yazar ve öğretmenleri arasında da güçlenmiş olan Narodniki görüşler, Türk aydınlarında beliren Halkçı fikirlerin bir diğer kaynağı olmuştur.³⁹

Osmanlı ülkesinde de "halka doğru gidenler" Sırp, Bulgarlar ve Rumlar'dı. Rum gençler Anadolu şehirlerinden Atina Üniversitesi'ne okumaya gitmekte, mezuniyetlerini takiben kasabalarında, köylerinde öğretmenlik, doktorluk yapmakta, Rumların maddi ve manevi sorunlarını çözmeye çalışmaktaydılar.⁴⁰ Bulgaristan’da ilköğrenim zorunlu idi ve köylerinde Sorbon mezunları öğretmenlik yapmaktaydı.

Yusuf Akçura, “halka doğru giden” Sırp’lara Seniçe’de rastlamıştı. Belgrat Öğretmen Okulu mezunu Sırp çift, ücra bir köyde ilkokul öğretmenliğine başlamıştı. Öğretmenliği yanında tüm köyün, belki bütün yörenin hocalığını üstlenmişti. Akçura, Sırp’lara yenilmemizin temel sebeplerinden biri olarak halka giden eğitilmiş gençlerin varlığını göstermekteydi. Sırp, Bulgar, Yunan toplumlarında, “halkçı” yazarlar, öğretmenler, doktorlar, ücra yerleşim yerlerinde, çocuklara okuma-yazma öğretmek, halka çalışma, zenginleşme yollarını göstermek, onların sağlık

³⁵ Kestelli, 2002: 132.

³⁶ Kestelli, 2002: 121-135.

³⁷ Narodnizm, Rusya’da 1861 yılında kaldırılan serfliğin ve hızla yaşanan kapitalistleşme süreci sonunda mülksüzleşen küçük toprak sahiplerinin özlemlerini yansıtan bir akım olarak doğmuştur. Narodnikler kaybeden küçük üretici köylülere dayanarak Çarlık rejimine karşı devrim yapmayı düşünüyorlardı. Tekeli-Şaylan, 1978: 54-55.

³⁸ Balkan yenilgisinden sonra İttihat ve Terakki Türkçü, Batıcı, merkezîyetçi bir ideolojiyi benimsemiş, Ziya Gökalp’ın etkisiyle Halkçılık toplumcu içeriğinden uzaklaşarak Fransız sosyolojizminin uzantısı olan “dayanışmacılık” niteliği kazanmıştı. Tekeli-Şaylan, 1978: 59; Türk Solidaristleri, Birinci Dünya Savaşı yıllarında ise Kapitalizm’in, Türk toplumunun geneli üzerindeki yıkıcı etkilerini törpülemek, bireycilik ile toplumculuğu telif etmeye dönük öneriler sunmuşlardır. Toprak, 1977: 98-109.

³⁹ Berkes, 1975: 230-232; Bulgarlar arasında asıl ulusçuluk Rusya’dan gelen halkçılık (Narodnizm) fikirlerinin etkisi altında gelişmiştir. Berkes, 1978: 150.

⁴⁰ Georgeon, 1986: 109-110.

sorunlarını çözmek için çalışmaktaydılar. Hepsinden önemlisi toplumlarına Sırpılık, Bulgarlık, Yunanlık bilinci aşlamalarıydı.⁴¹

Balkan yenilgisi ile doğan Türk milliyetçiliği, devleti ayakta tutacak ve geleceği kuracak yegâne unsurun Türk olduğu gerçeğinin öğrenilmesi anlamına gelmekteydi. Türk toplumunun yoksulluk ve cehaletle kuşatılmış bir yaşam sürmekte olduğunun keşfedilmesi, halkçılığın teorik ve pratik düzlemde boy atmasını hazırlamıştı. Osmanlı halkçıları fikirlerini *Türk Yurdu*, *Halka Doğru* dergileri aracılığıyla yaymışlardı.⁴² Birinci Dünya Savaşı'na kadar, halka doğru hareketi, köylerde az topraklı veya topraksız rençberler, şehirlerde ufak esnaf, gündelikçi amele ve ır-gatlara yönelikti.

İkinci Meşrutiyet halkçılığı, gençlere halkın ahvalini öğrenmeyi, manen-maddeten yükseltmeyi öğütlemekteydi. Türk Ocağı'nda halkı tanıma yolları tartışılmış, Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti, köylüler için çeşitli kitaplar yayınlamış, halka doğru hareketinde Tıbbiyeli gençler öncülük etmişti.⁴³

Birinci Dünya Savaşı ile birlikte Halkçılık, İttihat ve Terakki'nin, eşrafla bütünleşme ve Müslüman-Türk unsurun ekonomik çıkarlarını dış odaklara karşı koruma gereği doğrultusunda daha ziyade bir "orta sınıf" hareketine dönüşmüştür.⁴⁴

Savaşın sürmekte olması ve Halkçılığın devlet eliyle yürütülecek bütünlüklü bir plan düzeyine varamamış olması sebebiyle, "halk" kavramı ile karşılanan toplumsal kesimlerin yaşam koşulları yükseltilememişse de Türkiye'nin içtimai gerçekliğini tanımada ilk adımlar atılmıştır ki bu, Cumhuriyet dönemi için de önemli bir birikim olmuştur.

İkinci Meşrutiyet döneminde Bulgaristan'ın başkenti Sofya da, çeşitli sebeplerle orada bulunan Türkler üzerindeki etkileri açısından dikkate değer konumdadır.

Sofya'da bulunanlardan biri, askeri ataşe olarak görevlendirilen Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurucusu Mustafa Kemal Paşa'dır.⁴⁵ Kısa süre kaldığı Paris istisna, ilk kez bir Avrupa başkentinde bulunmaktaydı.⁴⁶ Kaldığı süre zarfında Bulgar toplumunun farklı kesimlerini gözlemlemiş, kurumlarının işleyişini incelemiştir.

Bulgaristan'ın başkentinde, Narodnik (Halkçı) aydınların katkılarıyla gerçekleşmiş olan ilerlemeyi takdirle karşılamış, bu etkiyle, 1921 Anayasası taslağına Halkçılık Programı adını vermiştir. Mustafa Kemal, toplumdaki hayati rolünün bilincinde olarak, uğradığı haksızlık karşısında direnen Bulgar köylüsüne gıpta etmiştir. Benzer özelliği Türk köylüsünde de var etme emelini, "*Türk köylüsü milletin efendisidir*" sözünde somutlaştırmıştır.⁴⁷

Bunun yanında, hayatında ilk kez Sofya'da izlediği opera (Karmen) hakkında görüşünü soran Çar Ferdinand'a, "*olağanüstü*" cevabını vermiştir. Aynı konuda arkadaşına söyledikleri ki Akçura'nın Sırp'lara dair değerlendirmesine benzemektedir- ilginçtir:

"Balkan Harbi'nde Bulgarlara neden yenildiğimizi şimdi daha iyi anlıyorum. Baksana operaları bile var, sanatkâr yetiştirmişler... Böyle bir sanatı yaratan toplum kolay kolay yok edilemez."⁴⁸

⁴¹ Toprak, 1984: 72.

⁴² Halide Edip, Yusuf Akçura, Ahmed Ağaoğlu, Celâl Sahir, Hüseyinzade Ali, Hamdullah Suphi, Akil Muhtar, , Ali Canip, Kâzım Nami, Köprülüzade Mehmed Fuad, Ziya Gökalp, Mehmed Emin, Mehmed Ali Tevfik, Memduh Şevket Nisan 1913'te yayınlanmaya başlanan Halka Doğru dergisinin yazarlarından bazılarıdır. Toprak, 1984: 70-71.

⁴³ Halkçılık, "milli edebiyat"ı gündeme getirmiş, Anadolu insanının sorunları, sevinçleri Türk edebiyatının işlediği konular içinde yer almaya başlamıştır. Toprak, 1984: 76-77.

⁴⁴ S. 77-82.

⁴⁵ Mustafa Kemal Sofya'da 20 Kasım 1913-20 Ocak 1915 tarihleri arasında görev yapmıştır. Turan, 2004: 121.

⁴⁶ Kinross, 1981: 104.

⁴⁷ Turan, 2004: 121-122.

⁴⁸ Turan, 2004: 126.

Ayrıca, Bulgaristan'da kadınların serbestliği, Türkiye'de benzeri görülmeyen güzel okullar, Türk azınlığın iktisadi ve siyasi faaliyetleri/başarıları da Mustafa Kemal'in kendi ulusunun nasıl bir yaşam düzeyine ulaşması gerektiğine dair düşüncelerini geliştiren olgular olmuştur.⁴⁹

Bulgaristan'da bulunan diğer bir kişi, Kazım (Karabekir) Paşa idi. Balkan yenilgisi sonrası 1913'te esir olarak Sofya'ya götürülmüştü.⁵⁰ Ağır seyreden tifo hastalığına rağmen,⁵¹ başkent ve civar şehirlerdeki çeşitli kurumları ziyaret edip incelemek için yoğun çaba harcamıştır.

Bulgaristan'da gördüğü belediye bahçelerini *ne latif* biçiminde anmış, bez-çuha fabrikası kaliteli ürünleri, Ticaret Müzesi bütün mamullerinin yerli olması yönleriyle dikkatini çekmiştir. Bu arada Plevne Savaşı'nın geçtiği yerleri ve askeri müzeleri görmeye daha fazla zaman ayrılmıştır.

Etnografya Müzesi ziyaretini: *"İnşallah bizde de ve her vilayette böyle bir müessese ve bir de ticaret müzesi yaparız."* cümlesiyle bitirmiştir. Bulgarların sanat konusundaki terakkisi, Kazım Paşa'da, Mustafa Kemal'dekine benzer etki yapmıştır: *"Bu akşam milli tiyatroya gittik. Eski Heidelberg'i oynadı. Bu husustaki terakki müthiş."*⁵²

Bu takdir ifadelerinin yanında, Birinci Balkan Savaşı sırasındaki tanıklıklarına, Bulgar askerinin kendi ülkesindeki taşkınlıkları ve halkına karşı sergilediği kaba tutumun eklenmesi, Kazım Paşa'ya şunu düşündürmüştür: *"Düşünmeli başka millete bu kafalı adamlar ne yapmaz."*⁵³

4. Esarete Düşünceler

4.1. Raif Necdet'in Sofya Günleri

2 Nisan 1913'te Sofya'ya götürülen Raif Necdet burada yaklaşık altı ay süren esaret hayatı yaşamış, İstanbul Anlaşması'nın imzalanmasından sonra Ekim 1913'te İstanbul'a dönmüştür. Raif Necdet, Sofya'daki günlerini Bulgarları güçlü kılan olguları anlama çabasıyla geçirmiş, devlet kurumlarını ve politikalarını incelemiş, farklı toplumsal kesimlerden kişilerle konuşmalar yapmıştır. Sofya'da günlük modalardan değil, ulusal hareketlerin, sosyal akımların takip edildiğini gözlemlemiş, Bulgarların güçlenişinde en önemli etkenin milliyetçilik bilinci olduğunu saptamıştır. Milli tiyatrodaki Bulgarlığı benimsetmek için çalışıldığını, yazarların, şairlerin, ressamın ilham kaynağının vatan aşkı olduğunu, nihayetinde Bulgarların, milliyete, vatana tapındığını ifade etmiştir.⁵⁴

Ona göre, Bulgarların savaşı kazanmalarının sırrı, özellikle ilkokullarda toplumunun bütün tabakalarına ortak duygu-düşünce-idealin aşılmasıdır. Kalbi tarihi heyecanlarla çarpmayan, dimağı çocukluğundan beri empoze edilmiş vatani eğitim ışıltıları ile parlamayan Bulgar'a rastlamamıştır.

Kız çocukların eğitimine de önem verildiğini, yerli üretimin korunduğunu belirtmiş, halk için yapılan Belediye Bahçeleri dikkatini çekmiştir:

"Bahçelerde, ciddi ve temiz bir şekilde hava alan kadınları, cesur ve müteşebbis, sürekli koşan çocukları görmek ne tatlı, ne ümit veren bir istikbal manzarası..."⁵⁵

⁴⁹ Mustafa Kemal'in Türk azınlığın da on yedi milletvekili ile yer aldığı Bulgar Parlamentosu'nun çalışmalarını da düzenli biçimde takip ettiği belirtilmiştir: *"... Geceler gecesi Meclis'in balkonunda oturur, görüşmeleri dikkatle izler, ileride yararlanmak üzere parlamento taktiklerini yakından incelerdi..."* Kinross, 1981: 111.

⁵⁰ Kazım (Karabekir) Paşa'nın, Balkan Savaşları ve Sofya günlerinde düzenli biçimde tuttuğu notlar Edirne Hatıraları adıyla kitaplaştırılmıştır. Karabekir, 2009.

⁵¹ Kazım Paşa Sofya'da, Türk subaylar arasında yaşanan sorunlar, Hürriyet ve İtilaf Fırkası mensuplarının bir hükümet darbesi planı doğrultusunda Sofya'daki Türk subaylar ile görüşme teşebbüsleri, Bulgaristan'daki askeri gelişmeler gibi konularla ilgilenmiş, bazı hususları İstanbul'a rapor etmiştir. Karabekir, 2009: 232-242.

⁵² Karabekir, 2009: 252.

⁵³ Karabekir, 2009: 224.

⁵⁴ Kestelli, 2002: 142-143.

⁵⁵ Kestelli, 2002: 145.

Raif Necdet, her toplumda en bilgisiz kesim olduğu düşünülen çobanlarla konuşmuş, Bulgar ilerlemesi hakkındaki fikirlerini öğrenmiştir. Okullarınız nasıl iyi mi çok mu sorusuna Bulgar çoban:

“Okullarımız hem çok hem ıslahtır. Her mahallede bir okul var, hem de parasız. Herkes çocuğunu okula gönderir. Sofya’da üçten fazla kilise yok, yüz okul var. Kasabalar, köyler de böyle. Bizim papazlar ahaliye, çok çalışın, okuyun, gerekirse vatanınız için ölün diye nasihat ederler. Askerlerimizin hemen hepsi okumayı bilir, tarih bilir, niçin savaştığını da bilir. Sizin askeriniz çok iyi ama okumayı bilmez. Şimdi siz hiçbir şeye bakmayın. Sadece ve sadece okul açın”⁵⁶

biçiminde bir karşılık vermiştir.

Ahlaksızlığı toplumların çöküşünde önemli etkenler arasında sayan Raif Necdet’in bu yargısı, Bulgarlara dair gözlemi ile sarsılmış görünmektedir:

“İddia edebilirim ki dünyada asaletten, alicenaplıktan ve zarafetten bu kadar nasipsiz bir millet daha yoktur. Rüşvet, bu adilikler, bu kabalıklar ülkesinde o kadar... rezil bir surette yayılmış ki bu manevi çöküntü karşısında gerçekleştirdikleri bu maddi ilerlemeye şaşırılmamak mümkün değil.”⁵⁷

Raif Necdet’in Bulgarlara ilişkin tespitlerini kendi toplumuna dair önerileri izlemiştir. İkinci Abdülhamit döneminde millet kelimesinin bile telaffuz edilemediğini, afyon yutan Çinliler misali derin bir uykuya daldığımızı, Türkler olarak, bilmediğimiz tarihimiz ile ruhumuz arasında samimi bir bağ kuramadığımızı, idealsizlik ve eğitimsizliğe yenildiğimizi belirtmiştir. Türk toplumunun çocuk yetiştirme anlayışını da eleştirmiş, *marazi* olarak nitelediği, annelerin aşırı şefkatli çocuk büyütme geleneğini, vatan yavrularının katili olarak değerlendirmiştir.

Zayıflık ve acizliğin memleketimizin iktisadi hayatının başlıca vasıfları olduğunu belirtmiş, İstanbul’da ve diğer şehirlerde halk için genel mekânların oluşturulmadığını vurgulamıştır:

“... kafesler arkasında mahpus, havasızlıktan, ışsızlıktan, benizleri sapsarı kadınların, vatana evlat ve asker yetiştiren anaların hiç olmazsa tabiatın ihsanından olan hava ve ışıktan yararlanmalarını sağlamak için ... zavallılara büyük ve güzel bir park yapıldı mı?”⁵⁸

Raif Necdet’e, Bulgaristan’daki gözlemleri kadar, Türk askeri ile ilgili tanıklıkları da, halkının fiziksel sağlığı için esaslı adımların atılması gerektiğini düşündürmüştür. Balkan Savaşları döneminde, askere alınmak üzere muayene edilen ve Raif Necdet’in, “*yüzlerinde kan iflas etmiş, tavırlarında hayat ve hararet sönmüştü*”, dediği gençlerin yüzde otuzu frengiden, yüzde yirmi beşi çeşitli hastalıklardan dolayı asker olamamıştır.

Bulgarlar ile Türklerin gelişmişliği konusunda bulguları karşılaştırmalı biçimde ele alan Raif Necdet, nelerin yapılması gerektiği konusunda da somut öneriler sunmuştur. O’na göre, Avrupa’nın bize zalimce davranmasında Müslüman olmamız önemli sebeptir. Ancak İslam’ı, çağın ihtiyaçlarına cevap verecek biçimde yorumlamadığımız da bir gerçektir. Din de olsa, çağa uyduramayan her kurum menfi bir güçtür. İslam ülkelerinde yoksulluk, Avrupa ülkelerinde uygarlık ve zenginlik göze çarpmaktadır. Dini düşünce sistemimizde, eğitimimizde, sosyal hayatımızda inkılap yapmadıkça, bilimi hayatımıza uygulamadıkça yaşamamız ve Avrupa’nın siyasi, iktisadi boyunduruğundan kurtulmamız mümkün değildir. “... *Gençlik dolusu bir sürat ile bu köhne, bu hayatsız ruha niçin artık bir bomba fırlatılmamalı?*”⁵⁹ cümlesi ise Türk toplumu için devrimci bir hamleyi beklediğini düşündürmektedir.

Raif Necdet’te Balkan kayıpları ile beliren karamsar yaklaşım giderek azalmış, Birinci Dünya Savaşı’nda, 1915 Çanakkale Zaferi’ni Türk şanının canlanışı olarak yorumlamıştır.⁶⁰

⁵⁶ Kestelli, 2002: 149.

⁵⁷ Kestelli, 2002: 174.

⁵⁸ Kestelli, 2002: 144.

⁵⁹ Kestelli, 2002: 229

⁶⁰ Kestelli, 2011: 60.

Toplumunun hemen her meselesi hakkında yazılar kaleme alsada Raif Necdet, İkinci Meşrutiyet dönemi fikir akımlarından hiçbirine mensup olmamıştır ki, bu tavrı özgürce yazabilme isteği ile ilgilidir. Ülkedeki siyaset yapma yöntemlerini/amaçlarını onaylamaması⁶¹ ve eylem adamı olmaması, siyasal örgütlenmelerden uzak kalmasını sağlamıştır. Bu çerçevede, dönemin en güçlü partisi İttihat ve Terakki’de yer almamış, ancak onu doğrudan da eleştirmemiştir. Milliyetçilik, Turancılık, İttihat ve Terakki’nin yönetim anlayışı, Birinci Dünya Savaşı hakkındaki eleştirel yazıları 1918 sonrasına aittir.⁶²

Osmanlı Devleti’nin Birinci Dünya Savaşı’na katılmasını, kör bir nasyonalizm, Turancılığı ser-serice bir hayalperestlik, İttihat ve Terakki yönetimini, vatani değil parti menfaatini önemseyen, cahil ve pervasız bir hükümet olarak nitelemiş, dolayısıyla, Meşrutiyet’in Abdülhamit istibdadından esaslı bir farkı olmadığını ifade etmiştir.

Birinci Dünya Savaşı’nı, insanlığın, enerjisini yıkıcılık ve kötülük için harcadığı, maddi olduğu kadar manevi alanda da beşeriyet için tahrip edici sonuçlar doğuran bir olay olarak değerlendirmiş,⁶³ savaş sonunda toplanan konferanslarda Türkler için adil bir anlaşma beklentisini dile getiren, Mondros sonrasında başlayan işgaller üzerine Türklere haksızlık edildiğini vurgulayan yazılar yazmıştır.

Kurtuluş Savaşı’nın devam ettiği yıllarda gönlü Türk Ordusu ile birlikte olsa, İstanbul’da bunalımlı günler geçirse de Anadolu’ya geçmemiş, silahlı mücadeleye katılmamıştır. Bu tutumunu, Raif Necdet’in hassas ruhuna ve savaşın gerçeklerini bir daha görmek istemeyişine bağlamak yerinde olacaktır.

Türk Kurtuluş Savaşı’nın lideri Mustafa Kemal’i, “Anadolu’da parıldayan gurur ve mukavemet yıldızı” biçiminde nitelemiş, başarıyla sonuçlanan Milli Mücadeleyi emperyalizmin yenilgisi olarak yorumlamıştır. Cumhuriyet’in yapacağı en önemli işi, *idare-i hükümette adalet ve intizamın temini* olarak görmüştür.⁶⁴

Sonuç

Raif Necdet’in Abdülhamit dönemi yazılarında adalet, hakikat gibi evrensel değerlere yer vermesi, düşünce üzerindeki baskı ile ilgili olduğu kadar, hümanist yaklaşımı ile de ilintilidir. Zira Raif Necdet, Balkan bozgunundan doğan ve kısa süre sonra terk ettiği intikamcı yaklaşımı istisna, bütün insanlığın iyiliğine samimiyetle taraftardır.

1908 İnkılabı akabinde, Meşrutî yönetime geçmenin yeterli olamayacağını; eğitim, iktisat, kadınların toplumsal konumu, din konularında köklü değişimin yaşanacağı bir toplumsal devrimin zorunluluğunu ifade etmesi, çeşitli cepheleriyle bütünlüklü bir toplum görüşüne sahip olduğunu, aynı zamanda, Garpcılık ve Türkçülük ve İlm-i İçtima akımlarının içtimai inkılap, laiklik, milli iktisat ve Batılılaşma konusundaki fikirlerini paylaştığını göstermektedir. Diğer bir ifade ile Raif Necdet’in görüşleri ile Yusuf Akçura, Abdullah Cevdet, Ziya Gökalp ve Kılıçzade Hakkı’nın fikirlerinin çakışması söz konusudur. İktisadi ve kültürel düzlemdeki milliyetçiliği savunmuş, ölçsüz hedeflere dayanak yapılan milliyetçiliği ise mahkûm etmiştir.

Hükümet lütufları, aile serveti değil kişisel çaba ve başarısı ile yaşayacak nesilleri istemesi, başka bir ifade ile “birey”in gerekliliğini savunması onu özellikle, Prens Sabahattin ile özdeşleşmiş olan Meslek-i İçtimai akımına yaklaştırmaktadır.

⁶¹ “On seneden beri bizde meşrutiyet parti ihtirasları, servet edinme anlamına geldi.” Kestelli, 2011: 65.

⁶² Raif Necdet dilde sadeleşmeden yana olsa da özellikle Ziya Gökalp’in dolaşıma sokmaya çalıştığı bazı kelimeleri, kibar İstanbul şivesinin olgun ruhunu inciten, milli bir ihtiyacı karşılamayan soğuk tabirler olarak değerlendirmiştir. “Kutlu, savaş, ayırd, bakraç, ozan, kopuz, töre, ortaç, şölen... gibi ölmeye mahkum sakil kelimelerle...” Kestelli, 2012: 225.

⁶³ “Savaşa harcanan para ve zekâlar insanlığın yararı için sarf edilseydi, şafak doğar insanlığın acıları dinirdi.” Kestelli, 2011: 12.

⁶⁴ Kestelli, 2011: 88.

İslam dinini, değişen dünya ve medeniyetin icapları ile çatışmayacak biçimde yorumlamanın, Batı karşısında ayakta kalabilmek için bir zorunluluk olduğunu savunması İslamcılarının moder-nist kolu ile ortak görüşlere sahip olduğunu göstermektedir.

Raif Necdet'in yukarıda zikredilen ve başlıca fikir akımlarının adeta farklı oranlarda bir karışımı olan görüşlerinin; İkinci Meşrutiyet döneminde, düşünce akımlarının İslamcılık, Batıcılık, Türkçülük olarak üç eksen etrafında döndüğü biçimindeki değerlendirmeyi doğruladığı, dönemin düşünce dünyasının ana çizgilerini ve arayışlarını temsil ettiği dolayısıyla, dönem içinde çok öne çıkmasa da, üretken aydınların fikirlerinin, İkinci Meşrutiyet evresini anlamada kıymeti haiz olduğu savunulabilir.

Bulgaristan'daki etkilenmelerini değerlendirmeden önce belirtmekte gerekir ki, Raif Necdet, Sofya'daki günlerini, esaret altındaki bir kişiden ziyade, Batı'daki bir ülkenin gelişme yollarını tespit ederek kendi toplumuna uyarılama vazifesi verilmiş bir Osmanlı sefirinin ruh haliyle geçirmiştir.

Balkan yenilgisi, Türklere, "ittihad-ı anasır"ın imkânsızlığını yaşatarak öğretmenin yanında, her yönüyle "Türk" olan şehirlerin kaybedilmesi acısını da yaşatmıştı. Osmanlı Devleti'ne tabi olan, Türk'ten önce milliyetçilik bilincine ulaşarak eyleme geçen toplumlar, başarılarıyla, Türk milliyetçiliğinin doğuşunu tetiklemişlerdi. Bu sürecin içinde yer almış olan Raif Necdet, eğitim, sanat ve edebiyat aracılığıyla işlenerek her bir Bulgar ferdine aşılana, bir çobanın bile duygu/düşünce dünyasında merkezi yer işgal eden, Bulgarları güçlü kılan temel değer milliyetçilik bilinci olduğunu tespit etmiştir.

Raif Necdet'in, kaba ve asaletten uzak dediği Bulgar toplumunda gözlemlediği bilinç düzeyi ve maddi ilerleme belirtilerinin onda, hayret ve kıskançlık kadar, kendi ülkesinin geleceğine dönük, çalışmayı merkezde tutan bir hırs yarattığı aşikârdır. Başka bir ifade ile Bulgar milliyetçiliği, Türk milliyetçiliğini pekiştirmiştir.

Yukarıda değinilenler hatırlanınca; Bulgar toplumunun milliyetçilik bilinci, sanat, edebiyat ve eğitim alanındaki gelişkinliğinden etkilenmenin, Raif Necdet, Mustafa Kemal ve Kazım Paşa'nın ortak yönleri olduğu görülmektedir.

Kaleme aldığı yazılarında, birey veya toplum ölçeğinde sıçrama, gelişme ve ilerlemelerde eğitimi temel belirleyen olarak kabul eden, Paris seyahatinde gelişmişliğin kaynağını her yerden çok kütüphanelerde bulan Raif Necdet'in bu yaklaşımı, Bulgaristan'daki gözlem ve bulgularıyla iyice pekişmiştir. Uzun yılların titiz çalışması ile yazdığını belirttiği son eseri *Semavi İhtiras*, Naif Necdet'in "bizi eğitim ve okul kurtaracaktır" yaklaşımının nişanesi olmuştur.

KAYNAKÇA

Tetkik Eserler

Aysal, Necdet (2006), "Örgütlenmeden Eyleme Geçiş: 31 Mart Olayı", *Atatürk Yolu*, 9/37-38, 15-53.

Bayur, Yusuf Hikmet (1991), *Türk İnkılabı Tarihi, Cilt: II Trablusgarp ve Balkan Savaşları Osmanlı Asya'sının Paylaşılması İçin Anlaşmalar Kısım: II Balkan Savaşları*, Ankara: TTK Basımevi.

Berkes, Niyazi (1975), *Türk Düşününde Batı Sorunu*, Ankara: Bilgi Yayınevi,

_____, (1978), *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul: Doğu-Batı Yayınları.

Georgeon, François (1986), *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri Yusuf Akçura (1876-1935)*, (çev. Alev Er), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Hanioğlu, Şükrü (1981), *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, İstanbul: Üçdal Neşriyat.

Hilav, Selahattin (1992), “Düşünce Tarihi (1908-1980)”, *Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980*, İstanbul: Cem Yayınevi, 357-390.

Karabekir, Kazım (2009), *Edirne Hatıraları*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Kestelli, Raif Necdet (2002), *Uful*, İstanbul: Bensen Yayınları.

_____, (2011), *Ziya ve Sevda-Mensureler ve Hikâyeler*, (Hazırlayan: Fatih Arslan), Erzurum: Salkımsöğüt Yayınevi.

_____, (2012), *Edebiyat Hayatı (Hayat-ı Edebiye)*, (Hazırlayanlar: Recep Duymaz, Yüksel Topaloğlu, Özcan Aygün), İstanbul: Akademik Kitaplar.

Kinross, Lord (1981), *Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, (Türkçesi: Necdet Sander), İstanbul: Sander Yayınları.

Mutlu, Mustafa (2019), *İkinci Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Spor ve Eğitimde Öncü Bir İsim: Selim Sırrı Tarcan*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara: T.C. Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü.

Tekeli, İlhan-Şaylan, Gencay (1978), “Türkiye’de Halkçılık İdeolojisinin Evrimi”, *Toplum ve Bilim*, 6-7, 44-110.

Toprak, Zafer (1977), “İkinci Meşrutiyette Solidarist Düşünce: Halkçılık”, *Toplum ve Bilim*, 1, 92-123.

_____, (1984), “Osmanlı Narodnikleri: Halka Doğru Gidenler”, *Toplum ve Bilim*, 24, 69-82.

_____, (1985), “1909 Cemiyetler Kanunu”, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, 1, İstanbul: İletişim Yayınları, 205-208.

_____, (1995), *Türkiye’de Ekonomi ve Toplum (1908-1950) Milli İktisat-Milli Burjuvazi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

_____, (2015), *Türkiye’de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm (1908-1935)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Tunaya, Tarık Zafer (1969), *Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku*, İstanbul: Sulhi Garan Matbaası.

_____, (1959), *Hürriyetin İlanı İkinci Meşrutiyetin Siyasi Hayatına Bakışlar*, İstanbul: Baha Matbaası.

_____, (1988), *Türkiye’de Siyasal Partiler, I, İkinci Meşrutiyet Dönemi*, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.

_____, (1996), *Türkiye’nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, İstanbul: Arba Yayınları.

Turan, Şerafettin (1991), *Türk Devrim Tarihi, Birinci Kitap İmparatorluğun Çöküşünden Ulusal Direnişe*, Ankara: Bilgi Yayınevi.

_____, (2004), *Mustafa Kemal Atatürk Kendine Özgü Bir Yaşam ve Kişilik*, Ankara: Bilgi Yayınevi.

Ülken, Hilmi Ziya (1992), *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul: Ülken Yayınları.

Yılmaz, Ayfer (2006), *Hisler ve Fikirler Işığında Raif Necdet Kestelli*, Ankara: Ürün Yayınları.

EKLER

Ek 1. Raif Necdet Kestelli

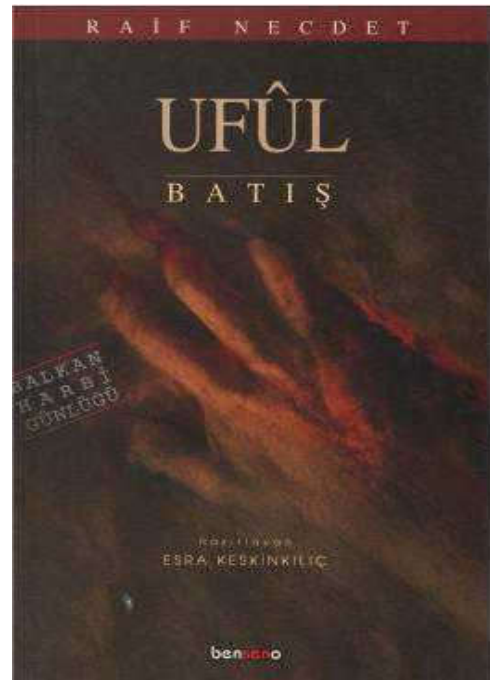
Ek 2. İkinci Meşrutiyet Döneminde Raif Necdet'in Yazılarının Yayınlandığı Servet-i Fünun Dergisi/Kapak

Ek 3. İkinci Meşrutiyet Döneminde Raif Necdet'in Yazılarının Yayınlandığı Resimli Kitap Dergisi/Kapak

Ek 4. Raif Necdet Kestelli-Uful

Özgören, Aydın, “Fransız Konsolosluk Raporlarına Göre Milli Mücadele Döneminde Giresun ve Topal Osman Ağa (1919-1920)”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 7/13, ss.331-358.
DOI: 10.31765/karen.877947

Bu makale etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasını gerektirmemektedir.
This article doesn't require ethical committee permission and/or legal/special permission.

FRANSIZ KONSOLOSLUK RAPORLARINA GÖRE MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE GİRESUN VE TOPAL OSMAN AĞA (1919-1920)*

Aydın ÖZGÖREN**

* Araştırma Makalesi / *Research Article*

** Dr.,
Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar
Başkanlığı, Ankara/TÜRKİYE
 aydinozgoren@yahoo.fr
ORCID : 0000-0002-5255-0907

Anahtar Kelimeler: Nicolas Collaro, Giresun, Rum Cemaati, Osman Ağa, Yunan

Keywords: Nicolas Collaro, Giresun, Greek Community, Osman Ağa, France

Öz: Uzun yıllar Giresun kazasında Fransa için acente temsilcisi-konsolos yardımcılığı (agence consulaire) görevinde bulunan Nicolas Collaro 1919 ve 1920 yıllarında Giresun'da yaşanan gelişmelere yakından şahitlik etmiştir. Collaro, Giresun'da meydana gelen tüm gelişmeleri düzenli bir şekilde Trabzon'daki Fransız Konsololuğu'na rapor etmiştir. Bu raporlarda Collaro, Topal Osman Ağa'nın ve İttihatçıların bölgedeki faaliyetleri, Rum Cemaati mensuplarının kendi arasındaki çekişmeleri, Osman Ağa'nın Giresun Rumları üzerindeki etkisi ve İtilaf Devletleri'nin bölgedeki faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgiler vermektedir.

GİRESUN AND TOPAL OSMAN AĞA IN THE PERIOD OF NATIONAL STRUGGLE (1919-1920) ACCORDING TO THE REPORTS OF THE FRENCH CONSULATE

Abstract: Nicolas Collaro, who served as an agent-consulaire for France in the Giresun district for many years, sent regular reports concerning all the developments which were taking place in Giresun between 1919 and 1920 to the French Consulate in Trabzon. In these reports, Collaro gives detailed information about the activities of Topal Osman Ağa and the Unionists, the internal conflicts within the Greek Community itself, the influence of Osman Ağa on the Greeks of Giresun and the activities of the Entente States in the region.

Geliş Tarihi / Received Date: 20.02.2021

Kabul Tarihi / Accepted Date: 17.09.2021

Giriş

1774 Küçük Kaynarca Anlaşması ile Rusya'nın, 1784'te Avusturya, 1799'da İngiltere, 1802'de Fransa ve 1806'da Prusya'nın Karadeniz'de serbest ticaret yapma hakkı kazanması ile Karadeniz uluslararası ticarete kapılarını açmıştır.¹

19. yüzyılda Osmanlı-Avrupa ticari münasebetleri yeni bir döneme girmişti. Osmanlı coğrafyasının dünya ekonomisi ile bütünleşme sürecinde en önemli gelişmelerden bir tanesi de bütünleşmenin birer aracı olan konsoloslukların açılmasıdır. Bu anlamda bölge ile ilgili ilk girişim Fransa tarafından gerçekleştirilmiştir. 21 Eylül 1802'de Fransa, Sinop'ta bir konsolosluk, Ereğli ve Trabzon'da da birer konsolosluk yardımcılığı açmıştır.² Bu kapsamda Fransa Trabzon'a temsilci olarak eski bir kereste tüccarı ve Mora'da Fransız ticaretinden sorumlu olan, sonra da İstanbul'da elçilik nezdine atanan Pierre Dupre'yi tayin etmiştir.³ 1805 yılında Trabzon'a konsolosluk açan ikinci ülke Rusya olmuştur. 1830 yılında ise İngilizler Trabzon'a ilk konsoloslarını atamışlardır.⁴ 19. yüzyılın sonuna gelindiğinde ise Almanya, İngiltere, Avusturya-Macaristan, Belçika, Danimarka, İspanya, Amerika Birleşik Devletleri, Fransa, Yunanistan, İtalya, Hollanda, İran ve Rusya'ya ait konsolosluklarla Trabzon uluslararası bir merkez görünümünü almıştır.⁵

Konsoloslukların yanında deniz ticaretinde artan yoğunluk Trabzon'da yabancı ticarethanelerin ve beraberinde ticari temsilciliklerin açılmasına da neden olmuştur. Bu ticarethanelerin ilki İngilizler tarafından; ikincisi ise 1831'de Rus ve Rum tüccarlar tarafından kurulmuştur. Fransızlar ise ticarethane açma hususunda bazı girişimlerde bulundularsa da bunu ancak 1843 yılında başaramışlardır.⁶

Osmanlı Devleti ile Avrupalı devletleri arasında yapılan ticaret anlaşmaları, 1853-56 yılları arasında Rusya ile yapılan Kırım Savaşı sebebiyle lojistik ikmal açısından bölgedeki limanların öneminin artması, buharlı gemilerin uluslararası ticarete kullanılmaya başlanması, 1838 Balta Limanı Anlaşması ile birlikte değişen gümrük koşulları Karadeniz limanlarındaki hareketliliğin daha da artmasına neden olmuştur.⁷

Bu kapsamda 29 Mayıs 1857'de yapılan bir sözleşmeyle Fransız *Messageries Maritimes* Şirketi İstanbul Trabzon arasında bir hat oluşturmuştur. Şirketin Trabzon'a acente olarak atadığı görevli Reboul 3 Haziran 1857 tarihinde Trabzon'a gelerek görevine başlamıştır. Reboul daha sonra Giresun, Samsun ve Sinop'u kapsayan bir seyahate çıkmıştır. Reboul'un çalışmaları sonunda 1857 yılının sonlarında doğru İnebolu, Sinop, Samsun, Giresun ve Trabzon gibi Karadeniz'in değişik yerlerinde acenteliklerin kurulması ile *Messageries Maritimes* Şirketi 1858 yılından itibaren seferlerine başlamıştır.⁸

Osmanlı tarım ürünlerine karşılık Avrupa mamul mallarının ithal edildiği bu dönemde Avrupalıların Osmanlı ürünlerine olan talebini karşılayabilmek için zamanla Trabzon ve Samsun'un yanı sıra Ordu, Giresun ve Rize limanları da uluslararası deniz ticaretine açılmıştır. Özellikle buharlı gemilerin Samsun ve Trabzon limanlarından sonra zamanla Ordu, Giresun ve Rize gibi limanlara da uğramaya başlaması bu kıyı şehirlerinin başkent İstanbul ve Avrupa'nın önemli liman şehirleriyle doğrudan bağlantı kurmasının yolunu açmıştır.⁹

¹ Yılmaz, 2014: 156.

² Cordier, 1934: 87-88.

³ Bilici, 2007: 41, 46.

⁴ Baskıcı, 2012: 37.

⁵ Cervati, 1891: 866.

⁶ Yılmaz, 2014: 184.

⁷ Yılmaz, 2014: 85.

⁸ Yılmaz, 2014: 73.

⁹ Yılmaz, 2014: 59.

O dönemle ilgili gerek Fransız girişimci Bernard Camille Collas'ın ve gerekse Trabzon'daki İngiliz konsolos Stevens'in verdiği bilgiler bu tarihten sonra Giresun'da ticaretin uluslararası bir boyut kazandığını göstermektedir.¹⁰

Fransa'nın faaliyet alanının gelişmesi Trabzon dışında Samsun, İnebolu Giresun ve Sinop gibi bazı liman şehirlerinde de konsolosluk görevlerini icra edecek kişilerin istihdam edilmesi zaruretini ortaya çıkarmıştır.¹¹ Bu durumda, konsolosluk görevlisinin olmadığı ancak ticari temsilcinin olduğu çoğu yerlerde temsilcilik ve konsolosluk görevini aynı anda icra edecek kişiler tayin edilerek bu sorun ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. 1857'den itibaren Giresun limanına düzenli olarak uğramaya başlayan Fransız deniz nakliyat şirketi *Messageries Maritimes* Giresun'a tayin ettiği acente temsilcilerinin büyük bir kısmı aynı zamanda Fransız konsololuğu veya yardımcılığı görevlerini uhdelerine alarak bu iki görevi birlikte yürütmüşlerdir.¹²

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Giresun Kazasında artan deniz yolu ulaşımı kazanın dışarı ile bağlantısını güçlendirmiş, sadece ticari ve ekonomik anlamda değil sosyolojik açıdan da Giresun'un değişiminde önemli bir rol oynamıştır. 1901 yılına gelindiğinde Giresun Kazasında Yunan, İtalyan, Rus, Avusturya, Alman ve iki Fransız yedi yabancı, biri de yerli olmak üzere sekiz vapur şirketi yük ve yolcu taşımacılığı yapmaktaydı.¹³

Fransız Arşivlerinde geçen istatistiklere göre Birinci Dünya Savaşından önce 1913 yılında Giresun, Ordu ve Tirebolu'ya gelen giden gemi sayısı 479, taşınan yük miktarı ise 77.504,4 tondu. Bu miktar bile o dönemde bölgedeki limanların ne kadar hareketli olduğunu bizlere ispatlamaktadır.¹⁴

1919 yılına gelindiğinde Giresun'a düzenli olarak servis yapan Fransız *Messageries Maritimes* ve *Paquet* şirketleri olmak üzere bir İngiliz, üç İtalyan, bir Belçika, iki Rus ve iki Yunan deniz şirketinin faaliyet gösterdiği Fransız belgelerinde ifade edilmektedir. Giresun, Fransızların koruması altında bulunan Katolik dini misyonunun da merkezi durumundaydı. Burada Osmanlı Bankası'nın iki şubesi ve iki önemli yabancı ticaret odası bulunmaktaydı (la maison anglaise J.M Whittall and Compagnie Limited ve la maison Suisse Hochstrasser).¹⁵

Çalışmaya konu olan raporlar Birinci Dünya Savaşı öncesinde uzun yıllar *Messageries Maritimes* Şirketi Giresun temsilciliği ve aynı zamanda Fransız konsolos yardımcılığı görevinde bulunan Nicolas Collaro'ya ait raporlardır. Nicola Collaro ile ilgili 21 Kasım 1854 yılında İstanbul'da doğmuştur. Katolik inancına mensup bir kişidir.¹⁶ Babası Yunanistan'ın Tinos Adasında doğmuş olan gemi kaptanı Pietro Collaro'dur. Collaro'nun eşi Gürcistan doğumlu Helena Nina Aznavoureff'dur. 12 Aralık 1876 yılında Rus uyruğuna geçmiştir. Collaro 6 Haziran 1923 yılında Romanya'da vefat etmiştir.¹⁷

1891 Doğu Ticaret Yıllığında Collaro'nun Lloyd Austro-Hongrois denizcilik şirketinde çalıştığı belirtilmektedir.¹⁸ Trabzon Vilayet Salnamelerinde 1893-94 yıllarında Collaro'nun Rusya Konsolos vekili olduğu kayıtlıdır. Aynı kayıtlarda 1895-96 ve 1898-99 yıllarında da Collaro'nun aynı görevi icra ettiği anlaşılmaktadır.¹⁹ 1899 yılı Haftalık Diplomatik Dergisi'nde de Collaro Rusya'nın Giresun'daki Konsolos Yardımcısı olarak çalıştığı belirtilmektedir.²⁰ Trabzon Vilayet

¹⁰ Yılmaz, 2009: 524.

¹¹ Yılmaz, 2014: 73.

¹² Uygun, 2015: 368.

¹³ Karaman, 2008: 54, 56.

¹⁴ Centre des Archives Diplomatiques de Nantes (CADN), Le Consulat de France à Trébizonde, 71/16, 9 Nisan 1914.

¹⁵ CADN, 71/31, 30 Kasım 1919.

¹⁶ <https://gw.geneanet.org/marmara2?lang=fr&pz=mathilde&nz=d+andria&p=nicola&n=collaro&oc=11>. (Registres paroissiaux de Constantinople - Numerisation - St Pierre & St Paul Bapt III/IV / 48r (P1190238)).

¹⁷ <https://gw.geneanet.org/marmara2?lang=fr&pz=mathilde&nz=d+andria&p=nicola&n=collaro&oc=11>.

¹⁸ Annuaire Oriental du Commerce, 1891: 257.

¹⁹ Kılıç ve Topal, 2011: 66.

²⁰ La Revu diplomatique, 1899: 7.

Salnamesinde 1900-1905 yılları arasında Collaro'nun Giresun'da Rusya Devleti Konsolos Vekili olarak görevine devam ettiği anlaşılmaktadır.²¹

1906 Fransa Cumhuriyeti'nin Konsolosluk ve Diplomatik Yıllığı kitabında ise Collaro'nun Giresun'a Fransa adına konsolos yardımcısı olarak atandığı ifade edilmektedir.²²

Fransa'nın Doğu'daki Yüksek Komiserliği Trabzon Temsilcisi Paul Lepissier'in İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri Defrance'a yazdığı Haziran 1919 tarihli mektubunda Collaro'nun uzun yıllar Fransa'nın Giresun'daki acente-konsolos yardımcısı olarak çalıştığını ve Birinci Dünya Savaşı'nda Rusya'ya kaçtığını belirterek kendisinin şimdi Giresun'da yine eski görevine dönmek istediğini belirtmektedir. Lepissier mektubunda Collaro'ya onun Giresun'da kurmuş olduğu ikili ilişkilere ve tecrübesine güvendiğini, ancak bölgedeki güncel durumun Giresun'da böyle bir misyonun açılmasına müsait olmadığını belirtmektedir.²³ Cevabi yazıda Defrance, Lepissier'in düşüncesine katıldığını ancak Collaro'nun bölgedeki gelişmeleri rapor ederek hizmet edebileceğini bildirmiştir.²⁴

Collaro'nun bu tarihten sonraki yazışmaları incelendiğinde kendisi için "correspondat de la délégation" (delegasyonun haber temsilcisi) unvanını kullandığını²⁵ ancak daha sonraki yazışmalarında unvan kullanmadığını görmekteyiz. Yazışmalarda geçen "delegasyon" muhtemelen "Fransa'nın Doğu'daki Yüksek Komiserliği Trabzon Delegasyonu"dur.

Fransız arşiv belgelerinden ve kendisinin kaleme aldığı raporlardan Collaro'nun hasta yatağına düşüp Giresun'dan ayrılana kadar hayatının önemli bir kısmını Giresun'da geçirdiğini anlamaktayız.²⁶

Fransa'nın Giresun'daki haber kaynağı Nicolas Collaro bölge için önemli sayılabilecek bir zamanda burada görev yapmıştır. Collaro Fransa'nın Trabzon'daki Konsolosu ile sürekli iletişim içerisindeydi. Arşiv belgelerinden anlaşıldığı gibi Giresun'da meydana gelen tüm gelişmeler düzenli bir şekilde Trabzon'a rapor edilmekteydi. Collaro kaleme aldığı bazı raporlarda bölge ile ilgili güncel bilgiler verirken kendi düşünce ve ön görülerini de raporlara eklemeyi ihmal etmemiştir.

Çalışmada Collaro'nun 1919 ve 1920 yıllarını kapsayan raporlarında Topal Osman Ağa'nın faaliyetlerine, İttihatçıların bölgede kendilerine yeni mevziler kurmak, Türk halkını mevcut tehlikeye karşı uyarmak ve organize etmek için yaptığı girişimlere, Giresun Rum Cemaati'nin kendi içindeki çekişmelerine, Osman Ağa'nın Giresun Rumları üzerindeki etkisine ve İtilaf devletlerinin bölgedeki faaliyetlerinin ayrıntılarına yer verilmiştir. Bu açıdan düşünüldüğünde raporlar Millî Mücadele Dönemi'nde bölge ile ilgili bu zamana kadar bilinmeyen birçok meselede bize yeni bilgiler vermektedir.

Collaro'nun kaleme aldığı raporlar günümüzde Fransa'da bulunan Nant Diplomatik Arşivi'nde (le Centre des Archives Diplomatiques de Nantes), Fransa'nın Trabzon Konsolosluğu (Le Consulat de France à Trébizonde) 71 numaralı kartonda bulunmaktadır.

1. Millî Mücadeleye Giden Süreçte Giresun

I. Dünya Savaşı'na kadar Trabzon sancağına tabi olan Giresun, 1916'da Trabzon'un Ruslar tarafından işgalinden sonra seferberlik sonuna kadar Tirebolu ve Ordu kazaları ile mali yönden Canik Sancağına bağlanmıştır. Giresun 4 Aralık 1920'de Tirebolu ve Görele kazaları ve Karahisar-ı Şarkî'nin Kırık nahiyesinin katılmasıyla müstakil sancak, 1923 tarihinde ise vilâyet olmuştur.²⁷

²¹ Kılıç ve Topal, 2011: 66.

²² Annuaire Diplomatique et Consulaire de la République Française Pour 1906, 1906: 51.

²³ CADN, 71/55, Haziran 1919.

²⁴ CADN, 71/667-4, 27 Haziran 1919.

²⁵ CADN, 71/33, 26 Aralık 1919.

²⁶ CADN, 71/615/ 4, 15 Haziran 1919.

²⁷ Bostan, 1997: 124, 125.

1903/04 tarihli salnameye göre Giresun kazası ve nahiyelerinde toplam nüfus incelendiğinde Müslüman nüfusun Hristiyan nüfusa oranla dört kat fazla olduğu görülmektedir.²⁸ Ancak Giresun merkezinde durum biraz farklılık göstermektedir. Çünkü 1915 yılı nüfus istatistikleri incelendiğinde Giresun şehir merkezindeki Rum ve Ermeni nüfusunun daha yoğun olduğu anlaşılmaktadır.²⁹

1830 yılında Yunanistan'ın kurulması ile yayılmaya başlayan Yunan milliyetçiliğinin etkisi altında kalan, Tanzimat Fermanı ve onu takip eden reformlarla hareket sahası genişleyerek kendi okullarını kuran Rumlar fikri anlamda bir devrim yaşayarak ulusal kimliklerini oluşturma yoluna gitmişlerdir. Açtıkları edebiyat kulüpleri, kültür dernekleri ve yardım kuruluşları sayesinde, Avrupa'da ve özellikle Atina Üniversitesinde eğitim alan yeni nesil Rum gençleri bir cemaat kültürünün oluşturmanın yanında kendilerine yeni bir kimlik oluşturmaya başlamışlardır.

Birinci Dünya Savaşı sırasında Rus ilerleyişi sürerken bölgedeki Rumların Ruslara casusluk yapması ve bunun sonucunda bazı Rumların iç bölgelere göç ettirilmesi, 1916 yılında Trabzon'un Ruslar tarafından işgaliyle başlayan Müslim ve Gayrimüslim topluluk arasındaki yol ayrımını perçinlemiş, 1918 yılında Türk ordusunun Trabzon'u yeniden geri alması ve savaş sırasında göç ettirilenler Hristiyanlar ile şehirden muhacir çıkan Müslümanların yeniden eski yerlerine dönmek istemesi sonucu ortaya çıkan kargaşa ortamı iki toplum arasındaki düşmanlığı daha da artmıştır.

Rusya'daki Ekim İhtilali sonrasında Kafkasya'da görevli Fransız Misyon Şefi Albay Chardigny³⁰ ve İngiliz subayların yorgun düşen Birleşik Güçlere destek olmak ve Türk-Alman kuvvetlerinin ilerlemesini engellemek için sınır bölgelerinde bulunan milliyetçi Hristiyanlara yaptığı çağrıdan sonra Pontus hareketi ciddi bir gelişme kaydetmiş ve resmi bir karakter almıştır. Pontus fikrinin uluslararası alanda savunuculuğunu ve finansörlüğünü yapan en önemli aktörlerden biri de bölgede uluslararası ticaret hacminde yaşanan hızlı gelişme sonucunda şehirde Batı ile devamlı irtibatta olan elit bir aileye mensup Giresunlu Konstantin Konstantinidis'dir. Konstantinidis'in babası Kaptan Yorgi denizcilikle ve gemicilikle ilgilenen Karadeniz ve Rusya'nın kıyı şehirleriyle ticaret yapan, 1881 yılından 1906 yılına kadar Giresun Belediye Başkanlığı görevinde bulunan itibarlı bir kişi idi. Konstantinidis ailesinin ticari faaliyetlerini devam ettirmiş ve 1878 yılında Marsilya'da amcasının yanına taşınmış ve 1883 yılında kendi şirketini kurarak Batı Avrupa'nın en büyük fındık ihracatçısı olmuştur. Konstantin'in bir diğer ticari faaliyeti de kurutulmuş meyve ticareti idi.³¹ O yıllarda Konstantinidis'in Karadeniz kıyılarında Avrupa ile ticaret yapan 6 şubeye sahipti. Giresun'da onun adına çalışan büyük mülk sahibi tüccar yeğenleri J.P. Delligeorges kardeşler bulunmaktaydı. Binlerce çuval fındık Fransız gemileriyle Konstantinidis hesabına buradan Avrupa'ya ihraç edilmekteydi.³²

Rusların bölgeden çekilmesi ile ortaya çıkan yeni durumdan yararlanmak ve Paris'te toplanacak olan Paris Sulh Konferansı'nda bölge ile ilgili taleplerini gündeme getirmek isteyen Konstantinidis Marsilya'da bir konferans toplanması için hazırlıklar başlatmıştı. Konstantinidis Marsilya'dan Trabzon'a yazdığı 31 Ekim 1917 tarihli mektubunda:

“...Rus Sovyet siyasi mahfillerinde baş gösteren olaylar yerlerimizdeki Rus idare ve hâkimiyetinin uzamasını imkânsız kıldığından vatanımızı tehdit eden tehlikenin büyüklüğünü ve ciddiyetini takdir edersiniz. Yerlerimizden tekrar hiçbir vakit kabul edemeyeceğimiz zalim ve vahşi Türk boyunduruğuna girmemesini sağlamak ve bu şekilde atalarımızdan miras kalarak bize ulaşmış arzuları gerçekleştirmek için iyi bir teşkilata şiddetle muhtacız”

²⁸ Kılıç ve Topal, 2011: 77.

²⁹ Balcı, 2012: 23.

³⁰ Kafkasya'da bulunan Fransız Askeri Misyon Başkanı.

³¹ Balcı, 2012: 85.

³² Özgören, 2017: 142.

diyerek bölge üzerindeki emellerini açıkça ifade etmiştir. Bu kapsamda 4 Şubat 1918 yılında Marsilya'da Konstantinidis başkanlığında bir Pontus Kongresi düzenlenmiştir.³³ Konstantinidis kongredeki konuşmasında yıllarda zulüm altında yaşadıkları bir otoriteden kurtulup Sovyet Hükümeti'nin ilkelerine dayanılarak bağımsız bir devlet kurmak isteklerini belirtmiştir. Kongrede yapılan oylama sonucu İcra Heyeti Başkanlığına Konstantinidis getirilmiştir. 18 Ocak 1919'da Paris'te toplanan Paris Sulh Konferansı'nda bölgede bir Pontus devleti kurulması için girişimlerde bulunulmuş ve bu kapsamda Trabzon Rum Metropoliti Hrisantos Filippides, Ülke Dışında Yaşayan Pontuslular Komitesi Başkanı sıfatıyla G. Konstantinidis ve Paris Pontus Milli Birliği Başkanı Sokrat Ekonomos'un tarafından Konferansa birçok memorandum sunulmuştur.³⁴

Bu gelişmeler yaşanırken Mondros Mütarekesi'nden sonra Rumlar ve Ermenilerin bölgede oluşturacakları kargaşaya, dış müdahaleyi kolaylaştırıcı faaliyetlerine engel olmak ve yurt içinde ve yurt dışında bölge ile ilgili propaganda faaliyetlerini engellemek ve Müslüman halkın haklarını savunmak amacıyla 10 Şubat 1919'da Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliyet Cemiyeti kurulmuştur. Cemiyet hızla teşkilatlanarak Of, Sürmene, Maçka, Vakfıkebir, Akçaabat, Giresun, Rize, Gümüşhane, Tirebolu, Kelkit, Şiran ve Ordu'da şube açmıştır. Giresun Şubesi Dizdarzade Eşref'in başkanlığında, Dr. Ali Naci (Duyduk), öğretmen Niyazi Tayyip, mühendis İbrahim Hamdi ve hukuk öğrencisi Ethem Nazif Beylerden teşekkül ediyordu.³⁵

Mondros Mütarekesi sonrasında bölge için ciddi kaygıları olan vatanseverler de olası işgal ve saldırılara karşı hazırlıklar yapmaya başlamışlardı. Bölgenin en önemli aktörlerinden birisi olacak olan ve Ruslara karşı faaliyetlerde bulunan Topal Osman Ağa 1918 yılı sonunda Giresun'a döndüğünde Askerlik Şubesi Başkanı Hüseyin Avni Bey ve Kaymakam Nizamettin Bey tarafından karşılanarak mevcut durum karşısında yapılacaklarla ilgili görüş alışverişinde bulunmuşlardı.³⁶

Osman Ağa Giresun'a döndüğü zaman Belediye Başkanı Dizdarzade Eşref Bey, tedavi amacıyla İstanbul'da bulunuyordu. Belediye Başkanının istifası üzerine Belediye Başkanlığını Osman Ağa devralmıştır. Bu dönemde Osman Ağa Giresun Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin de başına geçmişti.³⁷

Mondros Mütarekesi sonrası ülke genelinde yapılan işgaller ve mevcut siyasi durumdan cesaretlenen Giresunlu Rumlar saflarını belli etmeye başlamışlardı. 8 Mayıs 1919'da içinde Yunan Kızılhaç heyetinin bulunduğu bir Yunan gemisi Giresun limanına demirlemişti. Geminin gelmesinden cesaretlenen Rumlar 11 Mayıs'ta şehirdeki Taşkışla denilen Rum okuluna beyaz renkli Yunan Kızılhaç bayrağı çekmişlerdi. İtilaf devletleri nezdinde yapılan girişimler sonuçsuz kalınca bu kez Rumlar 5 Haziran günü okula mavi-beyaz Yunan bayrağını asmışlardı.³⁸

İzmir'in Yunanlar tarafından işgali bölgesinin psikolojisine derinden sarsmıştı. Aynı akıbeta uğramak endişesine kapılan Giresunlu Müslüman halk 17 Mayıs 1919'da Belediye Başkanı Osman Ağa'nın başkanlığında büyük bir miting düzenlenmiş ve İtilaf devletlerine protesto mektupları göndermişti.³⁹

Rum ve Ermeni çetecilik faaliyetleri ve artan asayişsizlik sonucu bölgede yaşayan Müslümanlar örgütlenerek kendilerini savunmak durumunda kalmışlardı. Bölgede yaşanan karışıklığın daha büyük bir boyut almasından endişelenen İstanbul'da Saray ve Hükümet sorunlara çözüm ararken İngiliz İşgal Kuvvetleri Komutanı Amiral Galthorpe 21 Nisan 1919 tarihinde hükümete bir rapor sunarak Karadeniz bölgesinde asayiş sorununa en kısa zamanda bir çözüm bulmasını

³³ Özgören, 2017: 143.

³⁴ Paris Barış Konferansı sürecinde bölgede Pontus Devleti kurmaya yönelik yapılan çalışmalar ve bu kapsamda sunulan memorandumlar için bkz. Aydın Özgören, *Osmanlı'nın Son Döneminde Pontus Rumları*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2017.

³⁵ Özel, 1991: 66.

³⁶ Hacıfettahoğlu, 2003: 41.

³⁷ Beyoğlu, 1999: 80.

³⁸ Beyoğlu, 1999: 81.

³⁹ Beyoğlu, 1999: 80.

istenmiştir. Üstü kapalı tehditler içeren rapor karşısında Hükümet bölgedeki asayişsizliği yakından tespit edecek ve bu konuda çözüm bulmaya çalışacak Mustafa Kemal Paşa'yı 30 Nisan 1919'da 9. Ordu Müfettişi olarak tayin etmiştir.⁴⁰ Böylece Milli Mücadele'ye giden sürecin de düşmesine basılmıştır.

2. Bir Denge Unsuru Olarak Osman Ağa

Osman Ağa Giresun'un Hacı Hüseyin mahallesinde 1883 yılında doğmuştur. Babası Feridunzâde Hacı Mehmet Efendi, fındık ticareti ile uğraşan bir tüccar, dedesi Hacı İsmail ise ticaretle uğraşan bir kaptandı. Ailesi Rus limanları ve Karadeniz limanları arasında ticaret yaptığından ekonomik durumları oldukça iyi durumdaydı.⁴¹

Osman Ağa Tercüme-i Hal'inde⁴² kendisi ile ilgili şu bilgileri vermektedir:

"1299 (1883) senesinde Giresun'da tüccarlardan Feridun zade Hacı Mehmet Efendi'nin oğluyum. İlköğrenimini Giresun'da tahsil ettim. Kıraata ve mahdud bir miktar da kitabete muktedirim".⁴³

Osman Ağa Balkan Savaşı'nın çıkması üzerine gönüllü olarak toplanan yüz kişi ile savaşa katılmış ve Çatalca cephesindeki muharebelerde ağır bir şekilde yaralanmış ve bu nedenle sağ bacağından sakat kalmıştır. Daha sonra çıkan Birinci Dünya Savaşı'nda yine topladığı gönüllülerle savaşa katılmıştır. Bu dönemde Artvin ve Batum civarında altı ay kadar savaştıktan sonra tifüs hastalığına yakalanmış ve bu nedenle Giresun'a geri dönmek zorunda kalmıştır.⁴⁴

Türk ordusunun Ruslar karşısında geri çekilmeye başlaması ve ordunun Harşit Irmağına kadar gelmesinden sonra Albay Hacı Hamdi'nin komutasındaki 37. Fırka ile ilişkileri devam etmiştir. Cepheden kaçan firarilerin yakalanıp cepheye gönderilmesini sağlayan Osman Ağa birliklerin zayıflamasını önlerken öte yandan Haziran 1916'da Ruslara casusluk yapan bir Rum casusluk grubunu yakalayıp 37. Fırkaya teslim etmiştir.⁴⁵

Yine bu dönemde gösterdiği yararlılıktan dolayı Gümüş Liyakat Madalyası almıştır. Aynı şekilde Ruslar Trabzon'dan çekilirken Rus ordusunun gerisinde casus faaliyetleri icra etmiş ve Türk ordusunun ileri harekâtında motorlularla Trabzon ve Batum'a cephane ve mühimmat sevkiyatında görev almıştır. Mondros Ateşkes Anlaşmasının imzalanmasından sonra Kuva-yı Milliye Teşkilatı lehine çalışmalara başlamıştır.⁴⁶

Osman Ağa Milli Mücadeleye katılmasını Tercüme-i Hal'inde şu satırlarla ifade etmektedir:

"Mütarekeye müteakip İstanbul Hükümetine zelilane hareketlerine düşmanlarımızın mahfımıza ait teşebbüslerine miskinane mütevaat edilmesine muhitimiz tahammül edemeyerek Trabzon Kongresinin toplanmasına belediye rüesası vasıtasıyla milleti davet ve İzmir'in işgaline müteakip fiilen Kuva-i Milliye Teşkilâtına mübaderet etmekliğim Ferit Paşa Hükümeti tarafından tehcir ve silesiyle tevkifime bais olduğundan dağa çekilerek ikiyüzelli kişilik bir kuvvet teşkil ve milleti teslih ve teşkilatı tevsi eyledim."⁴⁷

1919 yılında Giresun Belediye Başkanı ve Giresun Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı olmuştur. 12 Kasım 1920'de Mustafa Kemal Paşayı koruyacak olan on kişilik Yakın Koruma Fedai Mangası'nı kurmuştur. Millî Mücadele döneminde Karadeniz Sahilleri Gönüllü İttifakını oluşturmuştur. Rusya'dan gelen cephanelerin İnebolu ve Amasra üzerinden cephelere sevk edilmesini sağlamıştır. 1921 yılında kurulan 47. Gönüllü Alayı'nın komutanlığına getirilmiştir. Bu Alay Sakarya Zaferinin kazanılmasında, Koçgiri ve Pontus isyanlarının bastırılmasında önemli

⁴⁰ Türkmen, 2010: 139, 140.

⁴¹ Beyoğlu, 1999: 77, 78.

⁴² Özgeçmiş.

⁴³ Kara Kuvvetleri Komutanlığı (KKK) Emeklilik Şubesi Arşivi (EŞA); Şahsi Dosyası.

⁴⁴ Aynı yer.

⁴⁵ Beyoğlu, 1999: 78.

⁴⁶ KKK, EŞA, aynı yer.

⁴⁷ Aynı yer.

hizmetleri olmuştur. Yine Büyük Taarruzda Topal Osman Ağa komutasındaki 47. Alay Dede-sivri Tepesi'nin alınmasında büyük yararlılıklar göstermiştir. Topal Osman Ağa 1923 yılında Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey'in ölümünden sorumlu tutulmuş, onu teslim almaya gelen kuvvetlere direnince öldürülmüştür.⁴⁸

Topal Osman Ağa'nın Gümüş Muharebe Liyakat Madalyası yanında 1925 tarihinde kendisine Kırmızı Şeritli İstiklal Madalyası verilmiştir.⁴⁹

Osman Ağa Pontus Meselesi veya Giresun Rumları denildiğinde ilk akla gelen aktörlerden biridir. Kendisi hakkında birçok taraflı veya tarafsız yorumlar yapılmasına ve birçok akademik çalışmaya konu olmasına rağmen halen daha tartışmalı bir kişi olduğu muhakkaktır. Ancak Fransız Konsolosluk raporlarından anlaşılacağı gibi Osman Ağa'nın o dönemde bölgede bir denge unsuru olduğu muhakkaktır. Osman Ağa ismi sadece bölgedeki yabancı misyonların yazışmalarına konu olmamış, o dönemde yayınlanan Batı basınında da kendisi için birçok haber çıkmıştır. 7 Temmuz 1921 tarihli *Le Temps* Gazetesi,⁵⁰ 9 Eylül 1920⁵¹ ve 15 Haziran 1922⁵² tarihli *La Croix* Gazetesi, 30 Mart 1922 tarihli *The New York Times* Gazetesinde⁵³ çıkan Osman Ağa ile ilgili haberler buna örnek gösterilebilir. Bu açıdan düşünüldüğünde Osman Ağa'nın bölgedeki ağırlığının ne olduğu daha iyi anlaşılacaktır.

3. Collaro'nun Raporlarında İzmir'in İşgali Öncesi Giresun

Paris'te devam eden ve Osmanlı Devleti'nin de kaderini belirleyecek olan Sulh Konferansı'nda bölge ile ilgili Pontus Rumlarının ve Ermenilerin propaganda faaliyetlerinin artması, bölgede başlayan İtilaf devletlerinin faaliyetleri ve bölge Rumlarının tutumları karşısında artan gerilim Giresun'da durumu ciddi bir hale getirmişti. Collaro'nun 7 Mayıs 1919 tarihli raporu Yunan Kızılhaç Heyeti'nin Giresun'u ziyareti ile ilgilidir. Rapora göre 6 Mayıs 1919'da Yunan Kızılhaç mensuplarının bulunduğu bir grup Yunan bayraklı *Janina* vapuru ile İstanbul'dan Giresun'a gelmişlerdi. Gemide İstanbul Yunan Kızılhaç Başkanı Doktor Albay Antippa ve Yunanistan Sosyal Yardımlar Başkanı Petmezas, doktorlar, hemşireler ve yardımsever gönüllü kadınlar bulunuyordu. Gemide ayrıca onlara Samsun'dan Trabzon'a kadar eşlik edecek olan Metropolit Germanos da⁵⁴ bulunmaktadır. Gemiden inenleri Bulancak'tan gelen Lavrantios karşılamış ve kiliseye geçmişlerdir. Heyet ilk olarak bölgenin ileri gelenlerinden bir Rum'un evinde öğle yemeği yedikten sonra Rum yetimhanesini ve hastanesini gezip resmi açılışını yapmışlardır. Açılışa kalabalık bir topluluk da katılmıştır. Açılışa beraber binanın önüne Yunan bayrağı ve Yunan Kızılhaç bayrağı çekilmiştir. Collaro'ya göre topluluğun sevinci tarif edilemezdi. Askeri Doktor Antippa burada konuşma yapmıştır. Törenden sonra kalabalık hatibi alkışlayarak "Yaşa Yunanistan, Yaşa Venizelos!" diye tezahüratta bulunmuştur. Collaro, bu törende hiçbir olay yaşanmadığını yazmaktadır. Heyet şehri gezdikten sonra vapurla Trabzon'a hareket etmiştir. Söz konusu heyet hastanenin bakımını üzerine alıp birkaç hemşire göndereceği sözünü vermiştir. Ayrıca yetimhane için yeterince para, giysi ve ihtiyaç malzemesi bırakmıştır. Collaro, bu heyeti ziyaret ettiğini ve daha önce de tanıdığı Germanos ile uzun bir görüşme yaptığını belirtmektedir. Heyet yolculuğu boyunca Sinop ve Samsun'a uğramış ve buralarda Kızılhaç'ın hastanelerini hizmete açmıştır.⁵⁵

Collaro'nun raporlarında o dönemde ağırlığını gittikçe daha çok hissettiren Topal Osman Ağa'ya geniş yer vermektedir. Collaro 8 Mayıs 1919 tarihli raporunda bölgede etkin olan Topal

⁴⁸ Türk İstiklal Harbine Katılan Alay ve Tugay Komutanlarının Biyografileri, 2010: 528,529.

⁴⁹ KKK, EŞA, aynı yer.

⁵⁰ *Le Temps*, 7 Temmuz 1921, No: 21888.

⁵¹ *La Croix*, 9 Eylül 1920, No : 11493.

⁵² *La Croix*, 15 Haziran 1922, No : 12038.

⁵³ *The New York Times*, 30 Mart 1922.

⁵⁴ 1908-1923 yılları arasında Amasya Metropolitliği yapmıştır. Germanos Pontus Meselesinde etkin rol alan aktörlerden birisidir.

⁵⁵ CADN, 71/3, 7 Mayıs 1919.

Osman Ağa'nın tutuklanmasıyla ilgili gelişmelerden bahsetmektedir. Rapora göre İstanbul'da bulunan Askeri Yüksek Mahkeme Giresun kaymakamlığına acil kodlu şifreli bir telgraf göndermiştir. Telgrafta bölgedeki Ermenilere karşı faaliyetlerden ve Birinci Dünya Savaşı'nda Rumların göç ettirilmesinden sorumlu tutulan Feridinoğlu Osman Ağa'nın ve o dönemde Giresun Belediye Başkanı olan Sarı Mahmud Zade Hasan Efendi'nin tutuklanarak İstanbul'a gönderilmesi emredilmektedir. Raporla Osman Ağa'nın bu şifreyi önceden haber aldığı ve o gün Osman Ağa'nın belediyeye gelmediği ve akşamleyin silahlı adamlarının koruduğu Keşap'a gittiği yazılmaktadır. Onu tutuklamaya gelen jandarmalar belediyede onu bulamayınca elleri boş geri dönmüşlerdir. Hasan Efendi ise tutuklanmasına rağmen hasta olduğu bahanesiyle hemen serbest bırakılmıştır. Benzer şekilde Askeri Yüksek Mahkeme tarafından İstanbul'a çağrılan Trabzon Jandarma Komutanı Kazım Bey ve Ordu Belediye Başkanı Yusuf Efendi buldukları yeri terk ederek 200 silahlı adamın hazır beklediği Keşap'a, Osman Ağa'nın yanına gitmişlerdir. Collaro'ya göre Keşap'ın dağlık bir kesimine konuşlanmış olan bu kişilerden korkan o bölgenin Rum halkı oradan kaçarak Giresun'a sığınmışlardır. Osman Ağa etrafa haber salmış ve "*isterlerse gelip tutuklasınlar. Bir gece gelip Giresun'u kana boğarım*" tehdidinde bulunmuştur. Collaro'ya göre bu durum karşısında yöneticiler hiçbir önlem almamaktadır. Collaro raporunda Hükümetin "Hürriyetçi" olmasına rağmen "İttihatçı" tanınan kaymakam, jandarma komutanı, polis müdürü gibi memurların hala daha aktif görev yapmalarını anlayamadığını ifade etmektedir.⁵⁶

4. İzmir'in İşgali Sonrasında Giresun

İzmir'in Yunanlar tarafından işgal edilmesi Giresun'da büyük bir heyecan oluşturduğu muhakkaktır. İzmir'in Yunanlar tarafından işgal edilmesinden sonra Collaro'nun 19 Mayıs 1919 tarihli raporu bölgedeki durumu açıkça ortaya koymaktadır. Rapora göre işgal haberi bölgedeki eski İttihatçıları harekete geçirmişti. Müslüman halkı uyanık tutmak, bölgedeki temsilcilere ve azınlıklara gözdağı vermek amacıyla İttihatçıların organizesi ile bazı gösteriler organize edilmeye başlanmıştı. Bunun en iyi örneği Giresun'da görülmektedir. İzmir'den gelen işgal haberi üzerine, 17 Mayıs 1919'da Giresun'da bir miting düzenlenmişti. Tellal, mitingin şehrin meydanında yapılacağı haberini vermesiyle herkes dükkânını kapatarak toplanılacak alana hareket etmişti. Önde gelen İttihatçılardan Eşref Bey mitinge gelen Müslümanlara ateşli bir konuşma yapmıştı. Orada bulunanlar ölmeye hazır olduklarını ve vatanın bir parçasını dahi Yunanlılara vermeyeceklerini ifade ediyorlardı. Milliyetçi duygular kabardıkça, söylemler ve sloganlar daha da sertleşmişti. Topluluk bir ara İzmir'de dalgalanan mavi Yunan bayrağının Türk kanlarıyla kırmızıya boyanacağını haykırmaya başlamıştı. Miting sonrası Sultan'a, Veziriazama ve diğer cemiyetlere ve aynı zamanda Wilson'a (le dispensateur de la justice.../adaleti tevzi eden Mr. Wilson Hazretleri'ne) birer telgraf gönderilmesi kararlaştırılmıştı. Collaro'ya göre miting, Hristiyanların hiçbir tepki göstermemesi üzerine sakin geçmişti.⁵⁷

Raporlara göre o günlerde Giresun'da milis kuvvetlerin teşkil edilmesiyle meşgul olan Osman Ağa kalabalık bir grupta dağlara çekilmişti. Geceleri gelip Eşref Bey'le görüşmekteydi. Collaro'ya göre jandarma komutanı ve tüm memurlar bu fanatik grubun üyelerindendi. Collaro bu durumun Trabzon'daki Fransız Yüksek Komiserliği Trabzon Temsilcisi'ne ve Yunan Hükümeti'ne bildirilmesi gerektiğini, aksi takdirde bölgede yaşayan Rumların ve Ermenilerin burayı terk edeceklerini belirtmektedir.⁵⁸

Collaro raporunda İzmir'in işgali sonrası Osman Ağa'nın tutumundan şöyle bahsetmektedir:

"Yunan bayrağı çekilmiş Dafne vapuru terhis edilmiş askerleri Giresun'a getirmek için limana demirlemişti. Osman Ağa geminin kaptanını gemiden aldırıp yanına getirtmiştir. İzmir'in işgal edil-

⁵⁶ CADN, 71/4, 8 Mayıs 1919.

⁵⁷ CADN, 71/5, 19 Mayıs 1919.

⁵⁸ CADN, 71, 19 Mayıs 1919.

mesinden ve Yunanların orada Müslümanlara yaptıkları zulümlerden dolayı kaptana ağır hakaretler etmiş ve ona tekme atarak yanından kovmuştur. Osman Ağa kayıklarına emrederek onu gemiye götürmesini ve bu hizmet karşılığı ondan 20 lira almasını emretmiştir.”

Collaro, söz konusu raporda Osman Ağa'nın faaliyetlerini anlatmaya devam etmiştir. Buna göre 23 Haziran'da İtalyan kruvazörü *Etara* Giresun limanına yanaşmıştır. Osman Ağa geminin İngilizlere ait olduğunu düşünerek onları karaya asker çıkarmaması için 200 kişilik çetesine tam teknil sahilde mevzilenme emrini vermiştir. Osman Ağa gelen geminin İtalyan gemisi olduğunu fark edince askerlerin karaya çıkmasına ve şehri gezmesine izin vermiştir. Aynı raporda İzmir'in işgalinden sonra Osman Ağa'nın Giresun'daki Rumları pasif hale getirmek için birtakım girişimlerde bulunduğunu anlamaktayız. Buna göre 25 Haziran'da Osman Ağa Rum tüccarların depolarında ve mağazalarında bulunan şarap ve alkolü içkilerin tamamına el koymuştur. 28 Haziran'da Giresun Belediyesi ana caddeleri genişletmek bahanesiyle dükkânları yıkmaya başlamıştı. Bu nedenle Rumlara ait yirmiye yakın dükkân yıkılmıştır. O günlerde İstanbul'dan Batum'a gitmekte olan Yunan *Filiya* motorlusu su ve yakıt ihtiyacını karşılamak için Giresun'a uğradığında Osman Ağa'nın adamları tarafından motorluya el konulmuştur. Osman Ağa Yunanistan ile savaş halinde olduklarını bu yüzden motorluya el koyma hakları olduğunu söylemiştir. Telgraf irtibatı kesik olduğundan kaptan durumu İstanbul'da Yüksek Komiserliğe bildirememiştir. Collaro raporunda İstanbul ile telgraf bağlantısının kesik olduğunu Fransızca ve Türkçe postaların sansürlendiğini, Ermenice ve Yunanca postalara ise el konulduğunu belirtmektedir.⁵⁹

5. Collaro ve Giresun Rum Cemaati

Collaro'nun kaleme aldığı raporlardan kendisinin bölgedeki Rum cemaatinin iç işlerine karıştığını ve bazı durumlarda da taraf olduğu anlaşılmaktadır. 27 Nisan 1919 tarihinde kaleme aldığı rapor Giresun Rum Cemaatinin ve Rum din adamlarının aralarında yaşanan husumetle ilgilidir. Collaro, Giresun Rum cemaatiyle Giresun Metropolit Lavrantios⁶⁰ arasında bir süredir var olan gerginliğin Niksar Metropolit Polycarpos'un araya girmesiyle yavaş yavaş giderilmeye çalışıldığından bahsetmektedir. Buna göre Patrikhane bu sorunu tamamen çözene kadar Lavrantios Giresun Rum cemaatinin sivil işlerine karışmayacaktı. Collaro Patrikhanenin bu kararı üzerine Lavrantios'un Bulancak'ta kendi kabuğuna çekildiğini ifade etmektedir. Bu sorun yeni patriğin seçilmesinden sonra yeniden ele alınacaktı.⁶¹

Raporlardan 1919 yılının Haziran ayında Collaro'nun *Anadolu* vapuru ile komşu şehirlere seyahat yaptığı belirtilmektedir. Collaro bu seyahat kapsamında Ordu'ya geldiğinde Ordu Metropolit Polucarbe ile görüşmüştü. Görüşme esnasında Metropolit bölgesinde Türklerin silahlandığından ve Rumlara karşı saldırıların arttığından bahsederek tek çarenin zaman kaybetmeden İtilaf devletleri güçlerinin bölgeye çıkarma yapması olduğunu söylemiştir. Collaro seyahatinin devamında Samsun'a varmıştır. Şehirde Laz çetelerinin saldırılar düzenlediğinden ve bölgedeki Hristiyanların panik içerisinde olduğundan bahsetmektedir. Collaro burada Metropolit Germanos ile görüşmüştür. Germanos, Collaro'ya aynı meselelerden bahsetmiş ve ona 30 Nisan ve 18 Mayıs tarihli Patrikhaneye gönderdiği iki raporu vermiştir.⁶² Collaro bu seyahatini muhtemelen Paris Sulh Konferansı'nda bölge ile ilgili taleplerin yerinde incelenmesi ve Fransız Dışişlerini bu kapsamda bilgilendirme için yapmıştır.

Collaro, Haziran ayının sonlarına doğru Metropolit Lavrantios ile görüşmek üzere Metropolitin yanına gitmiştir. Lavrantios son olaylardan sonra Collaro'nun kendi düşmanlarının yanında

⁵⁹ CADN, 71/48, 30 Haziran 1919.

⁶⁰ Trabzon Vilayetin'deki diğer din adamlarının aksine Gümüşhane Metropolit Lavrentios görünüşte Pontus İsyanı'na destek vermemiş, aksine Osmanlı Devleti ile iyi geçinmeye çalışmıştır. Bu hareketiyle Rum cemaati ileri gelenlerinin öfkesini üzerine çekmiş hatta kilisede silahlı saldırıya bile uğramıştır. Ancak Pontus İsyanı'na destek vermek iddiasıyla Amasya İstiklal Mahkemesi tarafından giyabında idam cezasına çarptırılmıştır. (Hâkimiyet-i Milliye, 4 Ekim 1921).

⁶¹ CADN, 71/1, 27 Nisan 1919

⁶² CADN, 71/9, 6 Haziran 1919.

yer aldığını düşündüğü için Collaro'ya tepki göstererek onu eleştirmiştir. Nitekim Lavrantios, Giresun'daki muhalifleri hakkında ağır bir yazı kaleme almış ve yazı Trabzon'da çıkan "Anadolu Feneri" isimli gazetede yayımlanmıştı. Collaro, gazetenin yazı işleri sorumlusu Serrasi'ye bir mektup göndererek metropoliten yazısı hakkında kendisini uarmıştı. Bu yazıda Collaro, Lavrantios ile ilgili suçlayıcı ifadeler kullanmıştı. Collaro mektubunda Sarı Mahmudzade Hasan Efendi'ye iyi hal kâğıdı vermesi ve Yunan Kızılhaçı'nın önünde dalgalanan Yunan bayrağını indirmesinde rol oynadığını iddia etmişti. "Anadolu Feneri" gazetesi yazı işleri sorumlusu Serrasi kendisine gönderilen bu yazıyı metropolite göndermişti. Collaro metropoliti ziyaretinde bu yazı gündeme gelmiş ve Collaro kendisinin Giresun Rum cemaatine karşı tarafsız olduğunu ve bu tür kamplaşmalara kendisinin karışmadığını, sadece gelişmeleri gerekli yerlere olduğu gibi rapor etmekle görevli olduğunu söylemiştir. Metropolit, Collaro'ya eski dost olduklarından ve kendisinin bu olaylarda suçu olmadığından bahsetmiştir.⁶³

Giresun Rum Cemaati ileri gelenleri ile Metropolit Lavrantios arasındaki gerginlik Temmuz ayındaki konsolosluk raporlarına yansımıştı. Raporla 30 Temmuz'da metropolit ile Rum cemaatinden birtakım kişiler arasında çıkan sorunları incelemek üzere Patrikhane tarafından Giresun'a Ekzark Joachim Sigala'nın gönderildiği belirtilmektedir. Joachim Metropolite Giresun'dan ayrılarak Gümüşhane'ye dönmesini söylemiştir. Lavrantios, Joachim'e Giresun Rum cemaatinin kendisine 500 Türk lirası borcu olduğunu ve bunu almadan hiçbir yere gitmeyeceğini söylemiştir. Lavrantios taraftarlarınca ikna edilen Osman Ağa Joachim'e haber göndererek metropolitenden endişelenmemesi gerektiğini ve onun Kaza için önemli biri olduğunu söylemiştir.⁶⁴

Bu dönemde Collaro'nun yazıları Giresun Rum Cemaati içerisinde yaşanan olaylara da ışık tutmaktadır. Bunlardan biri de 14-15 Ağustos gecesi yaşanan bir olaydır. 13 Ağustos'ta Lavrantios Patrikhane'ye telgraf göndererek "*Kilisesinin emrine uyarak Giresun'dan ayrılıyorum*" demiş ve Ordu'ya gitmiştir. Joachim o dönemde Giresun'un önde gelen kişilerinden Jourdain Surmelis'in evinde ikamet etmekteydi. 14-15 Ağustos gecesi Surmelis'in evi birtakım kişilerce basılmış ve Surmelis bu adamlar tarafından soyulmuş ve tehdit edilmiştir. Ayrıca o gece söz konusu kişiler Joachim'e yarın gelecek olan Rus vapuruyla şehri terk etmesini ve bunun sebebinin kimseye açıklamamasını tembih ederek onu ölümle tehdit etmişlerdir. Sabahleyin Joachim Rus vapuruyla şehri terk edip Samsun'a sığınmıştır. Osman Ağa bu olay üzerine Surmelis'i koruması altına almış ve ciddi bir soruşturma yaparak suçluları bulmuştur. Suçlular bu olayı Bulancaklı ve Metropolit Lavrantios'un en ateşli destekçisi olan Aleo Kuyumcuoğlu'nun (Alexandre Khyssohoos) isteği üzerine yaptıklarını itiraf etmişlerdir. 15 Ağustos'ta Lavrantios kendi yeri olan Bulancak'a geri dönmüştür. Metropolit'in 16 arkadaşı Patrikhane'ye telgraf çekerek metropolit sorununun halledildiğini, Joachim'in buradan ayrıldığını ve Lavrantios'un bir an önce geri dönmesini talep ettiklerini ifade etmişlerdir.⁶⁵

İlerleyen zamanlarda Metropolit, Trabzon'da çıkan Rum gazetesi *Anadolu Feneri*'nde Giresun Rum cemaati ileri gelenlerinden Neofitos'a, Mavrides'e ve özellikle Joachim'e şiddetli eleştiriler içeren bir makale yazmıştır. Collaro'ya göre Rum cemaati içerisinde fitneyi sokan bu adam Osman Ağa'dan korktuğu için onun en iyi adamı olmak için çalışmaktadır.⁶⁶

6. Giresun'da Artan Güvenlik Sorunu ve Rumlar

Collaro, 17 Temmuz'da kaleme aldığı raporunda İngiliz subayların Giresun'a gelişi ile ilgili ayrıntıları vermektedir. Raporla İngiliz savaş gemisi *Gardenia*'nın Giresun limanına demirlediği, gemide bulunan Yüzbaşı Crawford⁶⁷ ve Smith'in karaya çıkarak Metropoliti ziyaret ettiği belirtilmektedir. Heyet Kazadaki Rum cemaatinin sıkıntılarını dinlemek için Neofitos'un evini

⁶³ CADN, 71/11, 29 Haziran 1919.

⁶⁴ CADN, 71/17, 7 Ağustos 1919.

⁶⁵ CADN, 71/19, 17 Ağustos 1919.

⁶⁶ CADN, 71/29, 18 Kasım 1919.

⁶⁷ İngiliz Kontrol Subayı.

ziyaret etmiştir. Bu görüşmeye Ordu'dan dönmekte olan vali de dahil olmuş ve bölge ile ilgili uzun bir görüşme gerçekleştirilmiştir. Bölgedeki Rum halkı İngiliz yetkililerinin bölgeye ziyaretlerinden çok şey umuyorlardı. Bu yüzden son zamanlarda artan cinayet ve soygun olaylarına karşı alınacak tedbirlerin ne olacağını merakla bekliyorlardı. Collaro'ya göre Rumlar umdukları desteği görmemişlerdir. Görüşmelerde Müslüman köylerine Müslüman köy koruyucuları ve Hristiyan köylerine de Hristiyan köy koruyucuları yerleştirilerek onlara silah dağıtma kararı alınmıştır. Bu sonuç Rumlarda hayal kırıklığı yaratmıştı. *Gardenia* bir gün sonra Trabzon'a gitmek üzere hareket etmiştir.⁶⁸

Temmuz ayında kaleme alınan ve konsolosluk belgeleri arasında bulunan belgelerden biri de Giresun'da Rumların iktisadi alanda yaşadıklarını iddia ettikleri zorluklarla ilgilidir. Raporunda Hristiyanların ekonomik olarak köşeye sıkıştırılması için yapılan faaliyetlerden bahsedilmektedir. Giresun'da Ağustos ayının başlarında fındık toplama sezonu başlayacaktı. Fındık bahçelerinin çoğu Rumlara aitti. Türkler buralarda genellikle yarıcı olarak çalışmaktaydı. Collaro'ya göre 1915 yılına kadar Rumlara yarıcı olarak çalışan Türkler arasında ürünü paylaşma noktasında bir sorun yaşanmamıştı. Ancak 1915 sonrasında yarıcıların topladıkları ürünleri Rum arazi sahiplerine vermemeye başladıkları görülmüştür. Rumlar, Mondros Ateşkes Anlaşmasından sonra ürün paylaşım işinin eskiden olduğu gibi bir düzene kavuşacağını umuyorlardı. Büyük toprak sahibi Rumların fındıklarını toplayan köylerdeki Müslümanlar topladıkları ürününün toprak sahibine düşen kısmını o yıl vermeme kararı almışlardı. Collaro'ya göre bölgedeki İttihatçıların kışkırtması sonucu bu karar alınmıştı. Bölgede yaşanan güvenlik zafiyetinden dolayı toprak sahipleri arazilerine gidip bu soruna el koyamamaktaydılar. Bu durum İngiliz ve Fransız sermayesinin de bulunduğu Osmanlı Bankasına borcu olan zengin Rumların borçlarını ödeyemeyecekleri anlamına geliyordu. Collaro bu durum için acilen tedbir alınması gerektiğinden bahisle aşağıdaki tavsiyelerde bulunmuştur:

1. Pertev Efendinin görevden alınıp Gümrük Müdürü Sıddık Bey (Hürriyet ve İtilaf taraftarı) gibi iyi niyetli ve İttihatçı olmayan birinin göreve getirilmesi,
2. Bölgedeki jandarma birliklerinin güçlendirilmesi,
3. Giresun'a vali ile İngiliz, Fransız ve Amerikalı temsilcilerin gelip bölgedeki köylerde muhtar, imam ve köy ihtiyar meclisi üyeleriyle görüşüp onlara sert tedbirler alınması noktasında telkinlerde bulunması.”

Collaro'ya göre bu saydıkları Giresun'da Rum azınlığın haklarının korunması için gerekli şeylerdi.⁶⁹

Bu ay içerisinde Osmanlı Bankası müfettişi Mösyö Maurel'in Trabzon konsolosu Lepissier'e yazdığı mektup yukarıda bahsedilen durumu destekler niteliktedir. Maurel, Lepissier'e yazdığı mektupta Giresun'da güven sorunu olduğundan Rumlara kredi verilemediğinden bahsetmektedir. Yani Rumlar arazilerini yarıcılığa vermekte ancak güvenlik olmadığından yarıcılardan kendi paylarına düşen hakkı alamamaktadır. Bu nedenle bankalar toprak sahiplerine kredi vermemektedir. Lepissier, İstanbul'da Fransız Yüksek Komiseri Albert Defrance'a yazdığı raporlarda Müslümanlarla Hristiyanlar arasında düşmanlığın artmasına neden olan Giresun kaymakamı Pertev Efendi için birçok şikâyette bulunmuştur. Lepissier Pertev Efendi'nin görevden alınması için bizzat uğraşacağını ve görevlerini yerine getiren bir kaymakamın tayin olmasına çaba göstereceğini yazmıştır.⁷⁰

Yabancı temsilcilerin hedefinde olan Pertev Efendi, 19 Temmuz 1919'da *Energhia* vapuruyla Giresun'a gelen Rum göçmenlerin şehre girmelerine izin vermemişti. Tirebolu, Espiye ve Bulancak'daki eski yerlerine gitmek isteyen göçmenler Ordu'ya gitmek zorunda kalmıştı.⁷¹

⁶⁸ CADN, 71/14, 19 Temmuz 1919.

⁶⁹ CADN, 71/15, 25 Temmuz 1919.

⁷⁰ CADN, 77, Temmuz 1919.

⁷¹ CADN, 71/15, 25 Temmuz 1919.

7. Osman Ağa ve Collaro

Collaro'nun gelişmeleri ilgili yerlere rapor etmesi ve Milli Teşkilât aleyhine faaliyetlerde bulunması sonucunda hedef haline gelmeye başlamıştı. Muhtemelen Giresun'daki Milliciler onu küçük düşürmek için onun aleyhinde propaganda faaliyetlerine başlamışlardı. Bu kapsamda 2 Haziran 1919 tarihinde "Karadeniz" gazetesinde Collaro hakkında bir yazı çıkmıştı. Gazetede Collaro'nun Rum asıllı olduğu, Türkler aleyhinde çalıştığı ve bundan dolayı bölgedeki Müslüman halkın kendisini Türk düşmanı olarak tanıdığı yazılmaktaydı. Yazıda, Collaro'nun o tarihten sonra Giresun'da bulunmasından dolayı halkın endişe duyduğu belirtilmekteydi. Gazetede ayrıca Fransız medeniyetine ve devletine saygı duyulduğu ve Türk düşmanı olan Collaro'nun yerine başka birinin görevlendirilmesi gerektiği ifade edilmekteydi.⁷²

Collaro, bu haber üzerine Lepissier'e gönderdiği 14 Haziran tarihli raporunda bu konuda hiçbir değerlendirme yapmak istemediğini, lakin otuz yıl boyunca kaldığı Giresun'da şehirdeki bütün gruplarla, özellikle Müslümanlarla iyi geçindiğini, Osmanlı hükümetinin bu yüzden kendisini bu konuda tebrik etmesinin bunun en güzel kanıtı olduğunu yazmaktadır.⁷³

Collaro, 27 Haziran tarihli raporunda dağlara çekilmiş olan Osman Ağa'yı dağdan indirmek için yapılan ikna çalışmalarından bahsetmektedir. Raporun başında Collaro, dağlarda kendisine yer tutmuş olan Osman Ağa'nın buradan inmesi için yapılan girişimlerin işe yaramadığını yazmaktadır. Collaro, Osman Ağa'nın şehirde bulunan İngiliz Müfettiş Hatchison'a⁷⁴ mevcut Türk yöneticilerine güvenmediğini ve eğer kendisi üzerine gelirlerse çetesiyle birlikte kanlı olaylara imza atacağı tehdidinde bulunduğunu kaydetmektedir. Collaro, Osman Ağa'nın ikna edilmesi için birkaç yöntemden bahsetmektedir. Bunlardan biri Hatchison'un tercümanını, Osman Ağa'nın kardeşi ve birkaç gençle birlikte Giresun kazasına yakın dağların eteklerinde bulunan bir evde oturan Osman Ağa'ya gönderme düşüncesidir. Bahsedilen kişiler Osman Ağa'nın yanına gitmişlerse de Osman Ağa yapılan telkinlere kulak asmamıştır. Osman Ağa, yanına gelenlere Hatchison'a daha önce gönderdiği mektupta söyleyeceklerini söylediğini ifade ederek olayların seyrinin nasıl olacağını takip edeceğini bildirmiştir. Collaro, Osman Ağa'nın bu ret cevabında Metropolit Lavrantios'un etkisinin olduğunu yazmaktadır. Nitekim Lavrantios kazadaki düşmanlarına karşı tek dayanağı olan Osman Ağa'yı kaybetmek istemiyordu. Collaro'ya göre Osman Ağa durumundan hiç memnun değildi. Ancak kişisel düşmanlarından korktuğu için dağlarda kendisini daha güvende hissediyordu. Collaro, Osman Ağa'nın teslim alınması ile ilgili ikinci planın devreye sokulması için valiye yapmaktan bir genel af çıkarmasını ve böylece Osman Ağa'nın Rum köylerini koruması ve düzeni sağlaması koşuluyla serbest bırakılmasını önermiştir.⁷⁵

Collaro, 30 Haziran tarihli raporunda Osman Ağa'nın Karahisar'da yaptığı faaliyetlerinden bahsetmektedir. Collaro raporunda Karahisar'dan gelen yolculardan aldığı haberlere göre Osman Ağa Karahisar'da bulunan Hristiyan köylere girip burada çete faaliyetleri yapmaktadır. Raporda Osman Ağa'nın Karahisar'ın merkezine girip orada bulunan Hristiyan halkın meydana toplanması için çağrı yapmıştır. Osman Ağa toplanan yaklaşık 60 kişiye ülke savunması için en az 300 Türk lirası vergi ödemek zorunda olduklarını söylemiştir. Hristiyanlar bunun üzerine hoşnutsuzluklarını dile getirmeye çalışmalarını üzerine Osman Ağa hepsini hapse atmıştır. Bunun üzerine Gümüşhane Metropoliti Gervasios, Osman Ağa'yı bulup olaya müdahale etmek istedi ise de bu sefer Osman Ağa metropoliti 500 altın lira ödemek zorunda bırakmıştır. Col-

⁷² Karadeniz, 2 Haziran 1919, No: 12; CADN, 71/69.

⁷³ CADN, 71/10, 14 Haziran 1919.

⁷⁴ Mütareke hükümlerini tatbik için Trabzon'da görev yapan İngiliz subayı.

⁷⁵ CADN, 71, 27 Haziran 1919.

laro'ya göre Osman Ağa iki gün boyunca Karahisar'da Hristiyanlardan 16 bin altın lira toplanmıştır. Metropolit altın lirası olmadığı için 2 bin kâğıt para vermiştir. Parasını tamamlayan kişiler ise çek vermek zorunda kalmışlardır.⁷⁶

1919 yılının Temmuz ayı içerisinde yazılan raporlara, ileride daha sıklıkla bahsedileceği gibi, Osman Ağa ile Collaro arasında yaşanan ve yavaş yavaş su yüzüne çıkan gerginlik damgasını vurmuştur. Osman Ağa faaliyetlerini ilgili makamlara rapor ettiğini düşündüğü ve milli teşkilatlanmaya engel olarak gördüğü Collaro'ya karşı en küçük fırsatı kaçırmamaya çalışmaktaydı. Bunlardan biri Osman Ağa'nın Collaro'yu gözden düşürerek onu hedef haline getirecek propaganda faaliyetine girmesidir. Osman Ağa, Collaro'yu oğlu üzerinden vurmaya çalışmıştır. Bu kapsamda Osman Ağa, Collaro'nun oğlunun Rus Deniz Kuvvetlerinde bir subay olduğunu, oğlunun Birinci Dünya Savaşında Giresun bombalanırken şehri bombalayan bir savaş gemisinin içerisinde bulunduğunu, özellikle kendi evinin bombardımana maruz kaldığını ve o süreçte Collaro'nun şehirle ilgili bilgileri oğlu vasıtasıyla Ruslara ileterek onlara bir nevi rehberlik yaptığını iddia etmiştir. Osman Ağa ayrıca Collaro'nun İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiserliği'ne istihbarat topladığını ve Türk ve Rumların işlerine müdahil olduğunu söylemekteydi. Raporla Osman Ağa'nın bir gün Giresun'daki Fransız konsolosluk binasına gelerek sesini yükselttiği, üzerinde Rus bombardıman izleri duran evini göstererek Collaro'yu ve oğlunu tehdit ettiği ve bir daha buralarda kalmaya cesaret edemeyeceklerini söylediği belirtilmektedir.⁷⁷

Raporlarda 1919 yılının son aylarında Osman Ağa ile Collaro arasındaki anlaşmazlığın daha da derinleştiğini görmekteyiz. Bu anlaşmazlığı körükleyen olaylardan bir tanesi *Paquet* Şirketi aracılığı ile ticaret yapan Osman Ağa'nın kardeşi Hacı Hasan Efendi'nin gemiye yükleyeceği malı geç beyan etmesi sonucu 250 çuval yükün gemiye alınmaması ile ilgilidir. Yine aynı güzergâhta taşımacılık yapan *Circasie* gemisinin dolu olması sebebiyle Hacı Hasan Efendi'nin malları elinde kalmıştır. Osman Ağa bu duruma sinirlenmiş ve bu meseleyi kendisine yapılmış bir hareket olarak görmüştür. Osman Ağa limanda Collaro'nun yanına giderek ona "*Hristiyanların 2 bin çuvalı için yer var da Müslümanın 2 yüz çuvalı için mi yer yok. Paquet vapuru yakında gelecek o zaman görüşürüz*" diyerek Collaro'yu tehdit etmiştir. Collaro "*şu an söylediğiniz olayla ilgili bir şey yapmıyorum. Çünkü bu sözleri sinir üzerine söylediniz*" diyerek onu sakinleştirmeye çalıştıysa da Osman Ağa bu cümleden ikna olmayarak "*peki bakalım !*" deyip oradan ayrılmıştır. Collaro bunu Trabzon'a rapor ederken Osman Ağa'nın kardeşinin mantıklı düşünebilen biri olduğunu ve vapurda yer olmadığı için malların gemiye alınmadığını anlayışla karşıladığını fakat Osman Ağa'nın ne yapacağı belli olmayan bir kişi olduğunu kaydetmektedir.⁷⁸

8. Bölgeye Gelen İtilaf Devletlerinin Subaylarının Faaliyetleri

Collaro'nun raporlarında Ağustos ayına gelindiğinde Giresun'da politik bir değişimin söz konusu olduğu belirtilmektedir. Nitekim o günlerde İttihatçı bir grubun önce Giresun'a sonra Vona'ya (Perşembe) geldiği ve burada bulunanlara Hristiyanlara karşı boykot çağrısı yaparak ticarethanelerinin ellerinden alınması için propaganda yapıldığı iddia edilmektedir.⁷⁹

İtilaf devletleri bölgedeki hareketliliği hissetmiş olacak ki, bu hareketliliği yerinde tespit etmek için buraya temsilciler göndermeye başlamıştı. Bu kapsamda 18 Ağustos 1919 tarihinde, içerisinde Deniz Teğmen Slayd'ın olduğu İngiliz gemisi *Gardenia* Giresun'a demirlemişti. Slayd'ın durumu yerinde görmek ve mevcut durumu Hristiyanlar lehine iyileştirmek amacıyla Giresun'a geldiği anlaşılmaktadır. *Gardenia* gemisinin demirlemesinin ardından Pertev Efendi, Osman Ağa ve Eşref Bey kendisini selamlamak için kayıklarla gemiye gelmişlerdir. Collaro'nun yazdıklarına göre Slayd onu karşılamaya gelenlere soğuk davranarak şunları söylemiştir:

⁷⁶ CADN, 71/48, 30 Haziran 1919.

⁷⁷ CADN, 71, 25 Temmuz 1919.

⁷⁸ CADN, 71/28, 7 Kasım 1919.

⁷⁹ CADN, 76, 19 Ağustos 1919.

“uzun süreden beri Türklerin ne kadar kaba saba adam olduklarını biliyorum. Sizin yanınızda duran komutanın kontrol ettiği vilayet gambotu⁸⁰ bizim gelişimizi selamlamak için niçin bayraklarını indirmedir? İşte kaba olduğunuza yeni kanıt. Şimdi gidin, ben sabah vilayet konağına geleceğim”.

Slayd'ın bu çıkışı karşılamaya gelenlerde şok etkisi yarattı ve hiçbir şey söyleyemeden kayıkla karaya geri döndüler. Slayd ve *Gardenia* gemisinin kaptanı daha sonra Rum cemaatinin ileri gelenlerinden Neofitos'u ziyarete gitmiştir. Burada iki saat görüştüktan sonra gemiye geri dönmüşlerdir. 19 Ağustos sabahı Slayd tercümanı ile vilayet konağına gelmiştir. Burada Pertev Efendi ile yaptığı ciddi bir toplantıdan sonra Osman Ağa'yı yanına çağırılmış ve ona Kazanın güvenliğinin temininden kendisinin sorumlu olduğunu, herhangi bir olayda onu sorumlu tutacağını söylemiştir. Slayd daha sonra Kazada bulunan Hristiyanların fındıkla ilgili sorunlarını dinlemek üzere bir sonraki gün toplantı yapmaya karar vermiştir. Slayd daha sonra hapishanedeki mahkûmları ziyaret etmiştir. Slayd burada bulunan Rum Haçika çetesi mensuplarıyla görüşmüş ve görevlilere bu mahkûmlara iyi davranılması yönünde telkinde bulunmuştur. Sonunda İngiliz teğmen kaymakamdan Kazada bulunan topların ateşleme mekanizmalarının (culasse) toplatılarak gemiye taşınmasını istemiştir. 19 Ağustos akşamı Collaro Teğmen Slayd'ı gemide ziyaret etmiştir. Görüşmede bölge ile ilgili meseleleri uzunca görüşmüşlerdir. Slayd, Collaro'ya Osman Ağa ile düzeni sağlama konusunda nasıl anlaştıklarını? Bölgede başka nasıl tedbir alınması gerektiği? gibi bazı sorular sormuştur. Collaro, Slayd'a şu tavsiyelerde bulunmuştur:

- “1. Giresun'a Pertev Efendi'nin yerine daha dirayetli bir kaymakamın atanması sağlanmalı,
2. İstanbul Patrikliği Metropolit Lavrantios'un dikkatini çekmeli,
3. Hristiyan düşmanı olarak tanınan şimdiki komiser Hamdi Efendi'nin yerine yeni birinin atanması sağlanmalı.”

Slayd, Collaro'nun söylediği sorunları İstanbul'a gider gitmez halledeceğini ve bunun kendisi açısından çözülmesi kolay bir şey olduğunu söylemiştir. Ancak çeteler konusunda bir şey yapamayacağını, İstanbul Beyoğlu'nda oturan Eşref Bey'in kayınpederini tanıdığını ve onunla konuşarak damadı Eşref Bey'i İstanbul'a gelmesi için ikna etmeyi deneyeceğini ve böylece onu Giresun'dan uzaklaştırabileceğini söylemiştir. 20 Ağustos'ta Slayd vilayet konağına gelerek orada bulunanlarla Kazadaki fındık sorunu ile ilgili bir toplantı yapmıştır. Toplantıda bu sorunla ilgili Osman Ağa, Eşref Bey ve Neofitos'dan oluşan bir komisyon kurulmasını ve Müslüman çiftçilerle Hristiyan toprak sahiplerinin arasında çıkan ihtilafları çözmesini istemiştir. Salyd, 21 Ağustos'ta Ünye ve Fatsa'yı denetlemek üzere Ordu'ya doğru hareket etmiştir.⁸¹

Bölgedeki hareketlilik ve işgale karşı yapılan hazırlıklar İtilaf devletleri temsilcilerini endişeye sevk etmekteydi. Belgelerden bu tür faaliyetlerin yakından takip edildiği anlaşılmaktadır. 24 Ağustos 1919'da *Gülnehal* vapurunda polis arama yapmış ve 100 kasa cephane bulmuştur. Collaro'ya göre bu cephaneler Rize taraflarına götürülüyordu. Ona göre Rize Erzurum'a yakın ve denetimden uzak bir yerdi ve buradaki Lazlar silah kaçakçılığı yapıyordu.⁸²

27 Ağustos 1919'da bir eşkıya grubu geceleyin Çakul ve Divan köylerini basmış ve birçok evi soymuştu. Köyde bulunan Rumlardan bazılarını öldürmüştü ve yaralamıştı. Osman Ağa hemen olay yerine gelmiş ve birkaç gün sonra suçlular yakalanarak tutuklanmıştı. Collaro, mektubunda Osman Ağa'nın orada bulunan Deniz Teymen Slayd'ın karışması gereken bütün olayları hallettiğini ve bu durumda Rum halkının herhangi bir şeyden şikâyet edemeyeceğini kaydetmektedir.⁸³ Bu belgelerden Osman Ağa'nın dış müdahalenin önüne geçmek için akıllıca manevralar yaptığı anlaşılmaktadır.

6 Eylül'de Bulancak'tan gelen ve Rumların bindiği iki yolcu kayığı korsanlar tarafından durdurulmuş ve yolcuların değerleri eşyaları soyulmuştu. İki gün sonra Osman Ağa'nın adamları bu

⁸⁰ Bir ya da birkaç top ve makineli tüfekle donatılmış, karaya yakın sularda ve büyük ırmaklarda kullanılan küçük savaş gemisi.

⁸¹ CADN, 71/20, 21 Ağustos 1919.

⁸² CADN, 71/21, 31 Ağustos 1919.

⁸³ CADN, 71/21, 31 Ağustos 1919.

soygunu gerçekleştirenleri bulmayı başarmış, suçlular hapse atılmış ve çalınan eşyaların çoğu sahiplerine geri verilmişti. 8 Eylül'de Albay Chardigny Fransız Savaş gemisi *La Suipe* Giresun'a gelmişti. Albay Chardigny, gemi komutanı ve beraberindekiler Giresun kazasındaki durumu denetlemek için şehir turu yapmışlar ve Osman Ağa ile görüşmek için belediyeye gitmişlerdi. Fransız Albay Kazada emniyeti ve güvenliği sağladığı için Osman Ağa'ya teşekkür etmiş ve durumun böyle devam etmesi temennisinde bulunmuştu. Daha sonra heyet Ordu'ya hareket etmişti.⁸⁴

9. Sivas Kongresi Sonrasında Giresun'da Mevcut Durum

Collaro'nun Giresun'da iyi bir istihbarat ağı kurduğu raporlarda verdiği ayrıntılı bilgilerden anlaşılmaktadır. Nitekim o dönemde Collaro Sivas'ta toplanan Kongre'nin Giresun'daki yansımalarının ne olduğuna ve Anadolu'daki bu yeni oluşumun Giresun'da kimlerle iletişimde olduğu bilgisine vakıftır. Collaro raporunda 21 Eylül 1919 tarihinde Giresun kaymakam vekili Pertev Efendi'nin Sivas'tan Mustafa Kemal imzalı bir telgraf aldığını, Pertev Efendi'nin Kazanın askeri ve sivil erkânını kaymakamlığa çağırarak olağanüstü bir toplantı düzenlediğini belirtmektedir. Collaro muhtemelen kendi adamı veya adamları vasıtasıyla bu toplantının ayrıntılarına ulaşmış ve bunu Trabzon'daki konsolosluğa rapor etmiştir. Collaro raporunda bu toplantıya Kazadan tanınmış Hürriyet ve İtilaf taraftarı olan Gümrük Müdürü Sıddık Bey'in katılmadığını, diğerlerinin ise bu toplantıya iştirak ettiğini yazmaktadır. Toplantıya resmi görevi olmamasına rağmen Eşref Bey de katılmıştır. Giresun Liman Kaptanı Hilmi Bey toplantıda söz alarak Sivas Kongresi'nde neler yaşandığını ve kabineye karşı alınan kararları anlatmış ve orada bulunanları bu konudaki fikirlerinin ne olduğu hakkında konuşmaya davet etmiştir. Ancak birçok kişi bunun üzerine çekip gitmiştir. Geride kalanlar Sivas'takilerin kendilerinden parlamentoda olduğu gibi bir güvenoyu oylaması yapmalarını istediğini belirtmelerine rağmen herkes kendi rengini belli etmekten çekinmiştir. Collaro'nun raporundan burada hazır bulunan sadece dört kişinin Sivas'daki oluşum lehine güvenoyu kullandıklarını, bunların da Belediye Başkanı Osman Ağa, Liman Kaptanı Hilmi Bey, Giresun Posta ve Telgraf Müdürü Zühdü Bey, Giresun İdadi Eski Müdürü Abdullah Hasib Efendi olduğunu kaydetmektedir. Oylamadan sonra herkes dağılmıştır.

Aynı raporda 21 Eylül'ü 22 Eylül'e bağlayan gece Trabzon'dan padişahın halka hitaben fermanını içeren bir telgraf alındığı bildirilmektedir. 22 Eylül sabahı tellalların her yerde öğleden sonra saat 4'te Hükümet Konağı önünde bu fermanın okunacağını ve herkesin oraya gelmesi gerektiğini bildiren mesajı duyurduğu bildirilmektedir. İlan edilen saatte halk Hükümet Konağı'nın önünde toplanmış; Pertev Efendi, Osman Ağa, sivil ve askeri erkân ve kalabalığın huzurunda Liman Kaptanı Hilmi Bey fermanı yüksek sesle okumuştur. Collaro raporunda daha bir gün önce Osmanlı Hükümeti aleyhine oy kullanan Hilmi Bey'in fermanı okumaya başlamadan önce fermanı öpüp başına koymasını yeterince komik bulduğunu yazmaktadır. Mesajda Avrupalı başlıca devletlerin Türkiye lehine düşüncelere sahip olduğunu, bazı yerlerde birkaç kendini bilmez yapıtı kışkırtmaların vatana büyük zararlar vereceğini ve bu kışkırtıcı organizasyonların Paris Konferansı'na çağrılmayı bekleyen Osmanlı delegasyonunu zor duruma sokacağından bahsedilmiştir. Kalabalık Padişah fermanını büyük bir dikkatle dinlemiş ve Sultanı alkışlayarak dağılmıştır. Collaro raporunda bu seremoniye katılan Eşref Bey'in kalabalığa hiçbir konuşma yapmadığını ve sessizce beklediğini belirterek "*eğer orada bir konuşma yapsaydı halk Eşref Bey'i orada parçalardı*" ifadesini kullanmaktadır. Collaro bu olayla ilgili "*Giresun padişaha bağlılığını göstermiştir*" demektedir. Ama "*Merkezi Hükümet acaba İtilaf devletlerine aynı sadakati göstermekte midir?*" diye sormaktadır. Nitekim Merkezi Hükümetin atadığı Pertev Efendi daha dün gece Osman Ağa'nın ve diğer kişilerin olduğu toplantıda Sivas Hükümeti lehine oy kullandığını ve buna Pertev Efendi'nin ses çıkarmadığını ve hala daha o makamda oturduğundan bahisle bunu anlamlandıramadığını itiraf etmektedir.⁸⁵

⁸⁴ CADN, 71/22, 11 Eylül 1919.

⁸⁵ CADN, 71/24, 23 Eylül 1919.

Raporlarda Eşref Bey'in Sivas'tan aldığı şifreyle geçici hükümetin Giresun temsilcisi olarak seçildiği ifade edilmektedir. Collaro haberleşme için Eşref Bey'e şifre anahtarları gönderildiği ve bu tarihten itibaren onun Sivas ile doğrudan görüşme imkânı bulunduğunu belirtmektedir. Bu günlerde Eşref Bey Sivas'tan gelen haberleri etrafına duyurmaya ve yeni kurulan bu organizasyon için bölgede zemin oluşturmaya çalışmaktadır. Eşref Bey halka Amerika'nın ve İtalya'nın bu yeni harekete sempati gösterdiğini, Mustafa Kemal Paşa'nın ultimatomu sonrasında İngilizlerin Samsun'dan çekildiğini söylemiştir. Collaro İngilizlerin Samsun'dan çekilmesi üzerine birçok Rum'un bölgeyi terk ettiğini yazmaktadır.⁸⁶

Pertev Bey'in hareketlerinin bu kadar yakından takip edilmesi ve faaliyetlerinin İtilaf devletleri temsilcilerinin gözünden kaçmaması sonucu Pertev Bey'in yerine Giresun'da Ekim ayının ortasında 28-30 yaşlarında genç bir kaymakam olan Badi Bey göreve başlamıştır. Collaro bu yeni kaymakamın Kazada düzeni sağlamak istediği gibi, diğer unsurlarla iş birliği yapıp ortak yaşamın zeminini güçlendirmeye çalıştığını kaydetmektedir. Kaymakam Hristiyan azınlıklarla bu iletişimi kurmak için aracı olarak Rum Cemaati ileri gelenlerinden Neofitos'u seçmiştir. Bu genç kaymakam ilk olarak geceleri tabanca ve tüfekle atış yapılmasını yasaklamış ve Kazada sayıca çoğalmaya başlayan Lazları kendi memleketlerine yollamıştır.⁸⁷

10. Bölgede Artan Gerilim ve Millicilerin Faaliyetleri

Karadeniz'de dolaşan İtilaf devletlerine ait gemiler, Giresun'a bir dış müdahalenin olacağı korkusunu arttırmaktaydı. Bu nedenle şehirdeki vatanseverler bu olası müdahaleye hazırlıklı olunması gerektiğini düşünüyorlardı. Aynı şekilde Paris Barış Konferansı'nda nüfus açısından Rumların iddialarını güçlendirmemek için burada yerleşik olmayan kişilerin Giresun'a gelmesini engellemeye çalışıyorlardı. Raporlarda belirtildiğine göre 1 Kasım 1919'da Yunan gemisi *Repulis'in* Giresun'da kıyıya yanaşması engellenmiştir. Boykot edilen gemiden ne yolcu ne de ticaret mallarının indirilmesine izin verilmiştir. Bu durum elbette azınlıkların tepkisine yol açmaktaydı. Çünkü bölgedeki azınlıklar kendi hareket sahalarının Osman Ağa ve adamları tarafından kısıtlandığını düşünmekteydiler. Raporlarda Hristiyan ve yabancı tüccarların Osman Ağa'nın keyfi uygulamalarının objesi haline geldiği yazılmaktadır. Aynı şekilde 24 ve 25 Kasım'da gelen *Suphrate* isimli Rus gemisinin de yolcularının indirilmesine izin verilmemiştir. Aynı uygulama 25 Kasım'da İtalyan *Albo* isimli gemiye de uygulanmıştır. Fakat raporda fındık fiyatlarının düşmesinden korkulduğu için gemilere mal yüklenmesinin engellenmediği yazılmaktadır. Bu boykot karşısında gemi şirketinin temsilcileri kaymakama başvurarak bu durumu sormuşlardır. Kaymakam bu durumdan haberdar olmadığını söylemiş ve bu işlerden sorumlu komiser yolcuların indirilmesinin sağlanması için talimat vermiştir. Rapora göre kayıkçılar Osman Ağa'nın sözünden çıkmadıklarından yolcuları karaya taşımayı reddetmişler ve kaymakamın isteğini boşa çıkarmışlardır. Collaro'ya göre Osman Ağa ve Eşref Bey'in her istediği olmakta ve kimse onlara karşı çıkmaya cüret edememektedir. Kaymakam bile en çok bu kişilerden korkmaktadır.⁸⁸

Daha önceki günlerde yabancı gemilere yapıldığı gibi 12 Kasım 1919 tarihinde Trabzon'dan gelen Yunan gemisi *Repulis'in* ne yolcularının ne de ticari mallarının indirilmesine izin verilmiştir. Collaro'ya göre bu İzmir'in işgali üzerine Sivas'ta Muhafaza-i Milliye organizasyonu tarafından bölgeye telkin edilmişti. Collaro mektubunda özellikle Eşref Bey'in Kazaya gelmesiyle birlikte gece ve gündüzleri silahlı adamlar sokaklarda devriye atmaya başladıklarını ve bundan Hristiyan halkın çok tedirgin olduğunu kaydetmektedir. Collaro bu hareketliliği şehre dışardan gelen dedikoduların da tetiklediğinden bahsetmektedir. O günlerde Fransız birliklerinin Kilis'ten hareket ederek Sivas'a doğru yürüdükleri haberi Kazada heyecan yaratmıştı.⁸⁹

⁸⁶ CADN, 71/25, 6 Ekim 1919.

⁸⁷ CADN, 71/26, 23 Ekim 1919.

⁸⁸ CADN, 71/31, 30 Kasım 1919.

⁸⁹ CADN, 71/29, 18 Kasım 1919.

Collaro'nun 18 Kasım tarihli raporunda ifade ettiği hususlar bölgede Osman Ağa'nın ne kadar etkin olduğunu ve yabancı temsilcilerin bile ondan ne kadar çekindiklerini göstermesi açısından ilginçtir. Raporda Osman Ağa'nın Fransız koruması altındaki *La maison Hochstrasser* şirketinde bulunan şekerleri okkası 50 kuruşa kendisine vermesini istediği, normalde şekerin bu şirkete maliyetinin 55 kuruş olduğu ve 60 kuruşa satıldığı belirtilerek şirket temsilcisi elindeki malı kaptırmamak için Osman Ağa'ya maalesef depodaki bütün şekerleri Samsun'da bulunan bir şirkete sattığını söylediği ifade edilmektedir. Osman Ağa buna çok kızarak şirketin çalışmasını durdurduğu belirtilmektedir. Collaro raporunda kaymakamın Kazada hiçbir otoritesinin olmadığını ve bütün iplerin Osman Ağa'nın elinde olduğundan bahsetmektedir. Collaro şirket temsilcinin kendisine bu olaydan bahsetmediğini, bu olayı kendi kaynaklarından duyduğunu ifade etmektedir. Bu olayı şirket temsilcisine sorduğunda ise temsilcinin Osman Ağa'nın tehlikeli biri olduğunu ve olayın fazla kurcalanmasını istemediğini belirtmektedir.⁹⁰

Sivas Kongresi döneminde Fransızların Kongreyi basma ve Sivas'ı işgal etme düşüncesi bölgede hemen yankı bulmuştur. Collaro'nun Trabzon'da İngiliz Kontrol subayı Crawford'a yazdığı 23 Kasım tarihli mektup bunu bize kanıtlamaktadır. Collaro mektubunda:

“İsteğiniz üzerine durumla ilgili size bilgi veriyorum. Birkaç günden beri şehirde alarm zilleri çalmaya başladı. Osman Ağa'nın çetesindeki adamların sayısını arttırdığını ve Türklere cephane ve silah dağıttığını öğrendim. Dün önceden korumamız altında olan kadınlardan biri bana gelip Sivas'ın Fransız birlikleri tarafından işgali burada heyecan yarattığını ve onların bölgeyi tüm işgalere karşı korumak için Hristiyanları iç bölgelere göç ettirmeyi düşündüklerini söylemiştir. Akşama doğru bir Türk bizimle irtibata geçip Mustafa Kemal Paşa'nın Osman Ağa ile irtibata geçtiğini ve ona Fransız birliklerinin Sivas'a doğru yürüdüğü, cephane ve silah yüklü bir Yunan gemisinin bölgedeki Rumlara bu silahları göndermek amacıyla Romanya'ya doğru hareket ettiği, bundan amacın bölgede Bağımsız bir Pontus- Ermeni devletinin ilan etmek olduğu bilgisini verdiğini söylemiştir. Ayrıca söz konusu kişi Mustafa Kemal Paşa'nın telgrafta Rumların iç bölgelere sevk edilmesine karar vermek için Trabzon'da bulunan Eşref Bey'in dönüşünü beklemeleri gerektiğini de ifade etmiştir.”

Collaro mektubunun sonunda İstanbul'da bulunan İngiliz Yüksek Komiserliği'nin uyarılmasını ve hızlı bir şekilde gerekli tedbirlerin alınmasını istemiştir.⁹¹

1919 yılının sonuna doğru Osman Ağa'nın bölgede tüm ağırlığını hissettirdiğini ve yönetimi eline almak istediğini görmekteyiz. Osman Ağa'nın bölgenin tek hâkimi olduğunu raporlarda geçen ifadelerden anlamaktayız. Collaro'ya göre Giresun kaymakamı en çok Osman Ağa'dan ve Eşref Bey'in adamlarından korkuyordu. 30 Kasım'ı 1 Aralık'a bağlayan gece Osman Ağa ve adamları kaymakamın evinin etrafını sarmış, kapıyı zorladıktan sonra kaymakamın giyinmesine dahi fırsat vermeden onu Trabzon'a giden bir kayığa bindirmiştir. Osman Ağa, kaymakamı kendisini öldürmesi için bir adama yüklü miktarda para vereceği iddiasıyla suçluyordu. Bu olaya yerel mahkeme el koymuş, sorgu yargıcı bir soruşturma açmış ve Osman Ağa için bir tutuklama kararı çıkartılmıştır. Collaro'ya göre yeni bir oyun daha oynanacaktı. Ona göre mahkeme başkanı, dava vekili, sorgu yargıcı Osman Ağa'nın elinde birer oyuncaktı. Osman Ağa'nın bir emri ile yalancı şahit bulunur ve iş halledilirdi.⁹²

Kaymakam olayı Trabzon'da büyük bir sansasyon yaratmıştı. Başsavcı, adliye müfettişi ve vilayetten sivil müfettişlerin oluşturduğu bir komisyon soruşturma yapmak için Giresun'a gelmiştir. Konsolosa göre heyet hemen durumun vahametini görmüş ve Trabzon'a döner dönmez uygulamaya sokmak için bazı kararlar almıştır. Nitekim aldıkları kararlara göre Giresun'daki tüm polisler değiştirilecek, jandarma komutanı geri çağrılacak, Fransız jandarması seçilmiş iyi personellerle takviye edilecek ve bir askeri birlik durumu kontrol altına almak için Giresun'a gelecekti. Bu arada Giresun kaymakamı Badi Bey'in Dahiliye Vekaletinden aldığı emirle

⁹⁰ CADN, 71/29, 18 Kasım 1919.

⁹¹ CADN, 71, 23 Kasım 1919.

⁹² CADN, 71/32, 2 Aralık 1919.

yeniden göreve dönmesi istenmiştir. Konsolosa göre bölgede hala daha etkisi süren Osman Ağa tarafından yönlendirilen adamlarca bu kararların uygulanması engellenmiştir. İç ve dış siyasi gelişmeler bölgenin geleceği ile ilgili karamsar bir tablo ortaya çıkarması dolayısıyla Osman Ağa bölgede daha etkili faaliyetler yapmaya başlamıştır. Bu kapsamda 22 Aralık'ta Marsilya'da ticaret yapan iş adamı Konstantinides'e gidecek malların Fransız *Souriah* gemisine yüklenmesi engellenmiştir. Giresunlu Konstantinides uzun yıllardır Marsilya'da ikamet etmektedir. Bölgeden buraya fındık ticareti yapan büyük bir tüccardır. Giresun'da onun adına çalışan büyük mülk sahibi tüccar yeğenleri J.P. Delligeorges kardeşler bulunmaktadır. Binlerce çuval fındık Fransız gemileriyle Konstantinides hesabına buradan Avrupa'ya ihraç edilmekteydi. Konsolos Türklerin Konstantinides'i bölgede bir Pontus devletinin kurulması fikrine hizmet eden başlıca önder olarak gördüğünü ve bu yüzden onun Giresun'daki ticari temsilcisi olan yeğenlerinin sessiz bir savaşa maruz kaldığını ifade etmektedir. Konsolos daha önce bu tür güçlüklerin rüşvet verilerek üstesinden gelindiğini fakat 22 Aralık'ta davranışların birden değiştiğini kaydetmektedir. Collaro aynı tutumun sergilenmemesi ve J.P. Delligeorges kardeşlere yapılan bu davranışın sona ermesi için Osman Ağa ile görüşmüştür. Osman Ağa kendisine bu işlere karışmadığını ayrıca J.P. Delligeorges kardeşlerin ve Konstantinides'in Osmanlı vatandaşı olduğunu, bu işin yerel otoritenin işi olduğunu bu yüzden buna kendisinin karışamayacağını söylemiştir. 23 Aralık'ta Giresun'a Trabzon'dan teçhiz edilmiş 12 yeni polis gelmiştir. Konsolos kaleme aldığı raporda Osman Ağa'nın durdurulabilmesi için şu cümleleri kullanmaktadır: "*İnşallah Osman Ağa'ya kafa tutulur da bölgede biraz düzen sağlanmış olur*". Bu cümleler Osman Ağa karşısında Collaro'nun ne kadar aciz kaldığını göstermektedir. Giresun kaymakamı emir almasına rağmen Trabzon'da beklemekte ve korktuğu için Giresun'a gelememektedir. Collaro o günlerde Trabzon Konsolosluğu'na yazdığı raporlarda Osman Ağa'nın hem kıyılarda hem de karada etkin olduğunu, güvenliğin olmamasından ve Hristiyanların hareket kabiliyetini kısıtladığından dolayı bölgede olup bitenden haber alamadığını ifade etmektedir. Collaro Bulancak'ta ikamet eden Metropolit Lavrantios'un bir imkânını bulup kendisine bölgenin durumunu anlatan detaylı bir mektup ulaştırdığını ve bu mektubun Crawford'a ulaştırılacağını söylemiştir.⁹³

Bölgenin tek hâkiminin yavaş yavaş Osman Ağa olmaya başladığının bir diğer kanıtı da Collaro'nun 2 Aralık 1919 tarihli yazısıdır. Yazıda Platanalı (Akçabatlı) 5 mürettebatı olan bir kayığın Fatsa'ya mısır almaya giderken Ayvasıl yakınlarında korsanlar tarafından soyulduğu ve kaptanının öldürüldüğünden bahisle yaralıların ve kaptanın Giresun limanına getirildiğini yazmaktadır. Yazının devamında Osman Ağa'nın olayı yerinde görmek için limana geldiği ve bu olayın ancak çete reisi Şükrü Kara İbrahimzade tarafından işlenebileceğini düşünerek bu yüzden Osman Ağa'nın adamlarına derhal bu şahsın yakalanması için emir verdiği belirtilmektedir. Osman Ağa'nın adamları Şükrü Kara İbrahimzade'ye kısa sürede ulaşarak onu yaralı olarak yakalamış ve daha sonra hapsetmiştir. Collaro Osman Ağa'nın bölgedeki hâkimiyetini kimseye kaptırmadığını, kendisinin ve halkın iki çete arasındaki bu sürtüşmeyi hayretle izlediklerini yazmaktadır.⁹⁴ Osman Ağa, Collaro'nun psikolojisini o kadar etkilemiştir ki Collaro yazılarında Osman Ağa için farklı tabirler kullanmaktaydı. Bu tabirlerden en ilginç Osman Ağa'dan "bizim diktatör" (notre dictateur) olarak bahsetmesidir.⁹⁵

11. 1920 Yılı ve Millicilerin Giresun'da Baskın Hale Gelmesi

1920 yılına gelindiğinde Anadolu Hareketinin güç kazanması ve Paris Barış Konferansı'nda işlerin Türkiye'nin aleyhinde seyretmesi sonucunda bölgede saflar daha da sıkışmıştır. Collaro'nun raporuna göre Osman Ağa 15 Ocak 1920'de *Şam* vapuru ile Trabzon'dan Giresun'a gelmiştir. 19 Ocak'ta İttihat ve Terakki kulübünde Müftü, Eşref Bey ve diğer ileri gelenlerin de hazır olduğu bir toplantı gerçekleştirilmiştir. Osman Ağa bu toplantıda Rumların Trabzon vilayetinde kuracakları Pontus devleti için Batum'da bir ordu kurduklarını, Trabzon, Giresun ve

⁹³ CADN, 71/33, 26 Aralık 1919.

⁹⁴ CADN, 71/32, 2 Aralık 1919.

⁹⁵ CADN, 71/33, 26 Aralık 1919.

kiyi bölgelerini işgal edecekleri bilgisini vermek için Trabzon'a çağrıldığından bahsetmiştir. Osman Ağa Trabzon'daki Türklerin kanlarının son damlasına kadar vatanı savunmak için hazır olduklarını, aynı şekilde Giresun'da da kendilerinin hazır olması gerektiğini söylemiştir. Toplantıda milis kuvvetlerin bir araya getirilmesi ve Giresun Rum halkının yakından takip edilmesi kararı alınmıştır.⁹⁶ Toplantının içeriği kadar Collaro'nun toplantılarda konuşulan tüm detayları öğrenebilmesi de çok ilgi çekicidir.

Şubat ayı başında Osman Ağa Giresun'da kendisine engel olarak gördüğü Collaro'nun pasifize edilmesi için çalışmalarına devam etmiştir. Collaro'nun yazdığına göre Osman Ağa Lavrantios'un yardımıyla ve yalancı şahitlerin beyanları, Mavrides ve diğer önde gelen beş Rum ve kendisi hakkında suç duyurusunda bulunmuştur. Buna göre Metropolit, Collaro ve söz konusu diğer kişileri "Giresun Cemaati Bürosu" yazan kaşeyi ve kırk yıllık tarihi kitapları çalmakla itham etmiştir. Söz konusu bu kişilerin hâkim karşısına çıkmasını sağlayarak hem Rum cemaati içerisindeki ikilik arttırılmış hem de yabancı temsilcilerin cemaat üzerindeki etkisi azaltılmak istenmiştir.⁹⁷

28 Şubat'ta Trabzon Valisi, Osman Ağa'yı yanına çağırmıştır. Osman Ağa bunun üzerine *Phrygie* vapuruyla Trabzon'a gitmiştir.⁹⁸ Vali Osman Ağa ile düşmanı Şükrü Bey'i barıştırmıştır. Collaro'ya göre Osman Ağa'yı öldürmeye yemin etmiş olan Şükrü Bey'in Osman Ağa ile barışması Rumların son umudunu da boşa çıkarmıştır.⁹⁹

Osman Ağa Mart ayının başlarında Giresun'da propaganda faaliyetlerine hız vermiştir. Bu kapsamda Osman Ağa *Gedikkaya* gazetesinde Rum ve Ermenilere karşı siyasi içerikli makaleler yayınlamaya başlamıştır.¹⁰⁰ 11 Mart'ta *Gedikkaya* gazetesinde Mavrides'in siyasi görüşlerini içeren bir söyleşi yayınlanmıştır. Söyleşide:

"İtilaf devletleri hiç kimsenin tanımayacağı ve uygulamayacağı bir anlaşma imzalayacağı söylenmektedir. Büyük Güçler hiçbir zaman Doğu Sorunu'nu halledemeyecektir. Onlar ancak horozları zayıf düşene kadar dövüştürür. Bundan dolayı onlar bizi rahat bıraksın. Biz istediğimizi yaparız"

ifadeleri kullanılmaktadır.¹⁰¹

12. İstanbul'un İşgali ve Bölgedeki Durum

Daha önce İzmir'in işgal haberinin bölgede yarattığı travma İstanbul'un işgal edilmesiyle daha da artmıştır. İstanbul'un işgal haberinin bölgeye ulaşması üzerine 17 Mart 1920'de Giresun'da yaşanan olayları yine Collaro'nun raporlarından okuyabilmekteyiz. Rapora göre, Giresun'a olayı haber veren iki telgraf gelmişti. Bunlardan biri Trabzon valisinden Giresun kaymakamına gönderilen ve bölgede soğukkanlı olunmasını tavsiye eden telgraftı. İkinci telgraf Ankara'dan Osman Ağa'ya gönderilmişti. Telgrafta sert bir mücadelenin sonra İstanbul'un işgal edildiği, bölgede yeni bir baskına karşı hazırlıklara başlanması ve İstanbul'dan gelen yalan haberlere şüpheyle yaklaşılması gerektiği belirtiliyordu. Bu telgraflardan sonra kaymakam gerekli tüm tedbirleri almıştı. Osman Ağa ise Giresun'un önde gelenleri ve tüccarlarını belediyede toplayarak kendisine gelen telgrafı okumuştur. Osman Ağa savuma güçleri oluşturmak için 50 bin liraya ihtiyaç olduğunu bunun için herkesin taşın altına elini koymasını istemişti. Osman Ağa bir de gönüllülerin askere alınmasını ve bir an önce talimlere başlanması emrini vermiştir. Collaro yazdığı raporda, bu gönüllülerin hiç şüphesiz Osman Ağa'nın adamlardan oluşacağı belirtiliyordu. O günlerde atmosferin çok gergin olduğunu belgelerden takip edebiliyoruz. Collaro,

⁹⁶ CADN, 71/35, 21 Ocak 1920.

⁹⁷ CADN, 71, 3 Şubat 1920.

⁹⁸ CADN, 71, 28 Şubat 1920.

⁹⁹ CADN, 71/39, 3 Mart 1920.

¹⁰⁰ Giresun'da yayın yapan *Karadeniz* ve *Işık* gazetelerinin kapanması üzerine Osman Ağa bölgede verilen bu mücadelenin sözcülüğünü yapacak bir gazete çıkarılmasına karar vermiştir. Bu kapsamda 17 Ocak 1920 tarihinde *Gedikkaya* gazetesinin ilk sayısını yayımlamıştır. *Gedikkaya* gazetesi ile Erzurum Kongresi'nden itibaren Mustafa Kemal Paşa'nın izinde yürüten Osman Ağa'nın Millî Mücadele'ye yönelik faaliyetlerinin Giresunlularla paylaşılması amaçlanmıştı. (Usta, 2019: 1773-1774.)

¹⁰¹ CADN, 71, 12 Mart 1920.

Hristiyanların yansıra Türklerin de bu gergin ortamdan rahatsız olduğunu belirtmektedir. Nitekim Türkler arasından bazılarının kendisinin yanına geldiğini (Collaro bunların Hürriyet ve İtilaf Fırkası taraftarı olduklarını duyduğunu yazmaktadır) ve İngiliz veya Fransız savaş gemilerinin Giresun'a gelip demirlemesini rica ettiklerini kaydetmektedir. Yabancı bir savaş gemisinin burada olmasının asıl maksadı Osman Ağa'yı yapacaklarından alıkoyacağı düşüncesidir. Yoksa durum kötüye gitmektedir. Aynı kişiler Giresun Rum Cemaati ileri gelenlerinden Neofitos'a müracaat ederek o günlerde burada bulunan İngiliz subay Perring ile irtibat kurmasını istemiştir. 17 Mart'ta Osman Ağa, teşkilât temsilcileriyle durum tespiti yapmak ve alınacak önlemleri kararlaştırmak amacıyla Trabzon'a gitmişti. 18 Mart'ta bir İngiliz torpidosu ile Vali Hamit Bey durumu yerinde görmek ve tansiyonu düşürmek için alınacak tedbirlerle ilgili Giresun'a gelmişti. Bu kısa süre zarfında Giresun Rum Metropoliti İstanbul'da olduğundan Rum cemaatinden birini dinlemişti. Söz konusu şahıs Rumların herhangi bir endişe duymadıklarından ve düzenin tam olduğundan bahsetmiştir.¹⁰²

24 Mart'ta *Jules Michelet* kruvazörü Giresun'da demirlemişti. Osman Ağa kruvazörün geldiğini duyduktan sonra adamları ile daha güvenli bir yerde saklanmıştı. Osman Ağa daha sonra kruvazörle gelen Amiral ile görüşmek istemiş ve Osmanlı Bankası'nın bürosunda Amiral ile görüşmüştür. Amiral Osman Ağa ile görüşmesinde ona çok sert davranmıştır. Amiral, Osman Ağa'ya Giresun'da Hristiyanların başına eğer bir şey gelirse kendisinin sorumlu olacağını söyleyerek onu tehdit etmiştir. Buna karşılık Osman Ağa eğer Rumlar herhangi bir harekette bulunmaz ve dışardan herhangi bir çıkarma olmazsa şehirde sükûnetin bozulmayacağını söylemiştir. Amiral böyle bir şey olmayacağını söyleyerek sadece İstanbul Hükümeti'nin sükûneti ve barışı telkin eden emirlerine uyulması yönünde tavsiyelerde bulunmuştur. Yine 28 Mart'ta Amerikan hücum torpidosu Giresun'u ziyaret etmiştir. Komutan ve birkaç subay gemiden inmiş ve daha sonra Osmanlı Bankası'nda Osman Ağa ile Giresun'daki Rum cemaati hakkında bir görüşme yapmıştır.¹⁰³ Bu raporlardan İtilaf devletleri temsilcilerinin Giresun'da Osman Ağa'yı muhatap aldıkları ve oradaki tek gücün Osman Ağa olduğunu kabul ettikleri anlaşılmaktadır.

29 Mart'ta Giresun Belediyesi'nde bir toplantı gerçekleştirilmiştir. Toplantının amacı Rumlarla Türkler arasındaki yükselen tansiyonu düşürmek ve iyi ilişkileri arttırmaktı. Bu toplantı sonrasında 8'i Türk, 8'i Rum olmak üzere 16 üyeli bir komisyon kurulmuştur. Collaro'ya göre Türk üyelerin tamamı İttihatçı idi. Rum üyelerden 4'ü Lavrantios taraftarı, diğer 4 kişisi ise Lavrantios'a muhalefet eden kişilerdi. Komisyon başkanlığına Osman Ağa seçilmiştir. Toplantıdan bir gün sonra komisyon Trabzon valisine, İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne, Trabzon ve Samsun İngiliz delegelerine Giresun'da durumun normal olduğunu ve her zaman da böyle olacağını anlatan bir telgraf göndermiştir. Collaro'ya göre telgrafa imza atan Rumlar bunu kendi istekleriyle yapmamış, bunu Osman Ağa'dan korktukları için yapmışlardır. Böylece Türklerin şehirde durumun normal olduğuna dair elinde kullanabilecekleri kesin bir belge mevcut oluyordu. Rum Cemaati Başkanı Neofitos bu komisyona muhalefet etmiştir. Fakat Rum cemaati içerisinde Neofitos'a karşı muhalefet iyice artmış ve Neofitos'un hareket alanı kısıtlanmıştır. Bu durumdan yararlanan Osman Ağa onun İngilizlerin adamı olduğu yönünde propaganda yapmaya başlamıştır.¹⁰⁴

Osman Ağa ile Kaymakam Galib Bey arasında sürtüşmeler 11 Nisan 1920'de padişahın doğum gününü kutlama merasimi dolayısıyla daha da alevlenmiştir. Osman Ağa bu merasimin düzenlenmesine karşı çıksa da merasim ona rağmen gerçekleştirilmiştir. Osman Ağa bu merasime adamları da dahil katılmamıştır. Bu tarihten itibaren bu ikili arasında soğuk rüzgarlar esmeye devam etmiştir. Giresun kaymakamı Galib Bey Giresun'da güvenliği temin etmek amacıyla şehirde Türklerden ve Rumlardan oluşan gece bekçisi, köylerde ise aynı şekilde köy korucu sistemini uygulamak istiyordu. Osman Ağa bu işe el atıp kendi adamlarını bu sisteme dahil etmek

¹⁰² CADN, 71/40, 20 Mart 1920.

¹⁰³ CADN, 71/41, 29 Mayıs 1920.

¹⁰⁴ CADN, 71/42, 9 Nisan 1920.

istemiştir. Kaymakam bu girişimi net bir şekilde reddetmiştir. Bunun üzerine Osman Ağa kaymakama çok ağır hakaretler etmiştir. Kaymakam bu durumu valiye şikâyet ederek Osman Ağa'nın belediyede olduğu sürece kendisinin kaymakamlığa devam edemeyeceğini bu yüzden kendisinin istifasını kabul etmesini validen istemiştir. Vali, kaymakamın istifasını reddederek ondan bir süreliğine daha sabretmesini istemiştir. Collaro 16 Nisan 1920 tarihli raporunda Osman Ağa'nın Ankara'dan aldığı emirle üç sınıf asker toplamak için köylere adam gönderdiğini fakat hiç kimsenin bu isteğe riayet etmediğinden bahsetmektedir. Bu tarihlerde Osman Ağa bölgedeki Müslümanları İstanbul Hükümeti'ne karşı kışkırtmak için telgraf bülteni çıkarmaya başlamıştır. Collaro bu bültenleri toplayıp Trabzon'a raporluyordu. Collaro bu dönemde Türklerden fırsatını bulanın İstanbul'a kaçtığını yazmaktadır.¹⁰⁵

Damat Ferit Paşa kabinesi başa geldikten sonra Şeyhülislam vasıtasıyla Mustafa Kemal Paşa'nın hareketinin Halifeye isyan hareketi olduğu yönünde fetva yayınlanmıştı. Fakat Ankara Hükümeti bu fetvaya karşı Anadolu'da müftülere bir fetva yayınlattırmaya çalışmıştır. Giresun'da görev yapan müftü "*Anadolu hareketini savunmanın kutsal bir vazife olduğu*" yönünde fetva vermeye zorlanmış fakat müftü bunu reddederek 27 Nisan'da istifa etmiştir.¹⁰⁶

1920 yılın Nisan ayı sonlarına doğru Giresun Rum Cemaati içerisinde karşılıklı hesaplaşmalar devam etmekteydi. Giresun'da bulunan Rum yetimhanesi Denetmeni ve Komisyon Başkanına yetimhanenin parasını çaldığı yönünde Metropolit Lavrantios ve Metropolitin yakın arkadaşı Panadies tarafından suçlamalarda bulunulmuştur. Bu kişi Giresun'dan ayrılmak istediğinde Osman Ağa bu kişinin Kazadan ayrılmasını engellemiştir. Durum Trabzon'da valisine intikal edince, Lavrantios valiye telgraf çekerek bu kişinin yetimhanenin parasından çaldığı ve bunun için Osman Ağa'nın onun Kazadan çıkışını engellediğini haber vermiştir. Bu kişi Collaro aracılığı ile Lepissier'e mektup göndererek yetimhanenin parasal işleriyle uğraşan bir muhasebecisi ve idari işler amiri olduğunu ve kendisinin en ufak şekilde parasal işlerle uğraşmadığından bahsetmektedir. Bu kişi Lepissier'den valiye gerçeği anlatmasını ve 2 Mayıs 1920 tarihinde yapılacak mahkeme için girişimlerde bulunmasını istemiştir. Bu kişi ayrıca haklılığını Avrupa gazetelerine yazacağını ifade etmiştir. Trabzon'daki başsavcının ve valinin kendisine karşı olduklarını, çünkü onların Crawford'un kendisine vali ve savcı hakkında kötü şeyler yazması için telkinde bulunduğunu düşündüklerini söylemiştir.¹⁰⁷

Mayıs ayına gelindiğinde Ankara Hükümeti'nin bölgede kendini kabul ettirmesi ve Osman Ağa'nın faaliyetlerini arttırması sonucunda burada bulunan yabancı temsilciler iyice tedirgin olmaya başlamıştır. Bu dönemde Collaro Osman Ağa'nın yakın takibindeydi. Collaro bu tarihlerde kendisinin ve ailesinin tehlikede olduğunu düşünüp şehri terk etmek istemiştir. Collaro Schefeld gemisiyle İstanbul'a gitmek istemiş bunun için sahile inip yolcuları gemiye götüren kayıklara binmek istemiştir. Fakat kayıkçılar Collaro'yu gemiye götürmek istememişlerdir. Bunun üzerine Collaro Osman Ağa'ya gidip kayıkçılara kendisini gemiye götürmeleri için emir vermesini istemiştir. Fakat Osman Ağa kendisinin kaçmaya çalıştığını bildiğini, bu zamana kadar Türklerin aleyhine birçok şey rapor ettiğini ve artık şehirden çıkmasına izin vermeyeceğini söylemiştir. Osman Ağa bundan sonra Müslümanların başlarına ne gelecekse Collaro'nun da başına o geleceğini söyleyerek Collaro'nun şehirden ayrılmasını engellemiştir. Göz hapsine maruz kalan Collaro durumu kaymakama söylemiş, kaymakam da Osman Ağa'ya karşı bir şey yapamadığından durumu vilayete bildireceği sözünü vermekle yetinmiştir. Collaro, Lepissier'den Giresun'a bir savaş gemisi gönderilmesini ve kendinin ve ailesinin kurtarılmasını istemiştir.¹⁰⁸

Aynı tarihlerde Ordu'da Fransa için çalışan Mirzan, Ankara Hükümeti'nin aldığı tedbirler nedeniyle İstanbul ile haberleşemiyordu. Samsun'daki Fransız Konsolosluğu ile irtibata geçip

¹⁰⁵ CADN, 71/43, 16 Nisan 1920.

¹⁰⁶ CADN, 71/45, 28 Nisan 1920.

¹⁰⁷ CADN, 71, 28 Nisan 1920.

¹⁰⁸ CADN, 71, 12 Nisan 1920.

Fransız torpidosu vasıtasıyla İstanbul ile haberleşmenin sağlanmasını talep etmiştir.¹⁰⁹ Mirzan yakın takipten ve gelişmeler karşısında endişeye kapılarak ailesi ve çocuğunu İstanbul'a götürmek için o da savaş gemisi gönderilmesi talebinde bulunmuştur.¹¹⁰

Collaro 14 Mayıs 1920 tarihli raporunda bölgesinin tamamen Kemalistlerin eline geçtiğinden bahsetmektedir. Collaro İstanbul Hükümeti'nin bölgedeki son kalıntısının eski Kaymakam Galib Bey olduğunu yazmaktadır. Collaro'ya göre yeni Kaymakam Hüsnü Bey Giresun'da sadece bir figüran olarak bulunmakta, bütün güç Osman Ağa'nın ellerinde toplanmaktaydı. Collaro raporunda Ankara'dan periyodik olarak talimatlar geldiğinden bahsetmektedir. Ankara'dan gelen talimatlarda bölgede güvenliğin sağlanması, Hristiyanları tedirgin edecek şeylerden kaçınılması ve yabancılarla ilişkileri bozacak faaliyetlere girişilmemesi emrediliyordu. Collaro verilen bu talimatlar sayesinde Kazada güvenliğin normale döndüğünden ancak ticaretin felç olmasına rağmen vergilerin iki-üç katına çıkmasından dolayı halkın vergiler karşısında ezildiğinden bahsetmektedir.¹¹¹

Mayıs ayında İstanbul ve Avrupa ile telgrafla haberleşmenin yapıldığı merkez Ankara Hükümeti'nin eline geçmişti. Telgrafhaneye yerleştirilen bir subay gelen giden bütün posta ve telgrafları kontrol altına almıştı. Fransızca ve Türkçe postalar sansürlendikten sonra dağıtılmasına izin verilmesine rağmen Yunanca ve Ermenice postalara el konulmaktaydı. Ticari yazışmalar Ermenice ve Yunanca yapıldığından dolayı ticaret yapılamaz duruma gelmişti. İstanbul'dan gelen tüm gazetelere el konuluyordu. Vapurdan inen yolcular detaylı bir şekilde aranıyor ve üzerlerindeki en ufak kâğıt parçaları bile toplanıyordu. Collaro Giresun'da Fransız askeri postanesinin açıldığını fakat İstanbul'dan kendisine gönderilecek postaların savaş gemisiyle gönderilmesini istediğini yazmaktadır. Collaro gelen askeri posta çuvalarını da ancak bu yolla gönderebileceğini, diğer yandan gelen giden postaları ya gemiyle ya da bahriyeli askerlerle gönderebileceğini yazmaktadır. Collaro, Lepissier'e yazdığı mektubunda kendisinin bir şekilde sansürden kurtulup ticaret gemisiyle raporlarını yollayacağını ve Trabzon'dan gönderilen evrakların da ele geçirilmeden kendisine ulaşacağını umduğunu yazmaktadır.¹¹²

Collaro, Mayıs 1920 ortalarında ciddi bir şekilde akciğer zarı iltihaplanması olan zatülcenp (la pleurésie) hastalığına tutulmuştur. Ciddi bir hastalığa kapılan Collaro, Lepissier'e yazdığı mektupta hastalığının çok ciddi olduğunu ve bu hastalıktan kurtulup kurtulamayacağını bilmediğinden, görevlerini yerine getirmekte çok zorlandığından bahsetmektedir. Collaro bölgeyle ve Osman Ağa'nın yaptıklarıyla ilgili haber alabilmek için birini görevlendirmiş ve o da ancak Rum Kilisesinde görevli Joachim'den haberleri almaktadır. Collaro hastalığından dolayı görevini artık otuz yaşlarında bulunan oğluna devretmek istediğini Lepissier'e bildirmiştir. Collaro oğlunun konsolosluk işlerine aşına olduğunu Birinci Dünya Savaşından önce iki yıl Fransız konsoloslukta çalışırken memur olarak çalıştığını yazmıştır. Collaro, Lepissier'e artık yazışmaları oğlunun yapacağını ve oğlunun imza örneğini kendisine yolladığını mektupla bildirmiştir.¹¹³

Collaro Mayıs ayı içerisinde hastalanır ve bir süre Lepissier'e mektup gönderemez. Yavaş yavaş ümitsizliğe düşmektedir. Collaro Lepissier'e gönderdiği mektubunda "*bizim cesur kaymakamımız Galib Bey İstanbul'a gitmiş ve artık en iyi Türk memurlar Osman Ağa'ya tabi olmuştur*" diye yazmaktadır. Osman Ağa bu aylarda Ankara Hükümeti'ne para göndermek için bölge halkından vergi toplamaya başlamıştır.¹¹⁴

Collaro'nun hastalığından dolayı ziyaret bahanesiyle birçok Rum onun yanına gelmektedir. Rumlar her ziyaretlerinde Collaro'ya Osman Ağa'nın uygulamalarını durdurmasını ve İtilaf

¹⁰⁹ CADN, 75/22, 31 Mayıs 1920.

¹¹⁰ CADN, 75/22, 31 Mayıs 1920.

¹¹¹ CADN, 71/46, 14 Mayıs 1920.

¹¹² CADN, 71/46, 14 Mayıs 1920.

¹¹³ CADN, 71, 3 Haziran 1920.

¹¹⁴ CADN, 71, 5 Mayıs 1920.

devletlerine ait bir savaş gemisinin sürekli olarak Giresun'da demirlemesini istemiştir. Rumlar, Collaro'nun bu yönde raporlar göndermesini, gerekirse geminin yakıtını kendi aralarında toplayabileceklerini de söylemiştir.¹¹⁵

1920 yılının Haziran ayı başında Osman Ağa Giresun'da bulunan Gayrimüslimlerin limanda demirleyen gemilere binmek dâhil şehirden çıkışını yasaklamıştır. Collaro hastalığı döneminde kendi görevine vekâleten bakan oğlunun dahi görevini yapması için *Lloyd* gemisine çıkmasına izin verilmediğini belirtmektedir. Ancak Neofitos bir yolunu bulup eşi ile İstanbul'a gitmeyi başarmıştır.¹¹⁶

O günlerde Osman Ağa, Joachim'in Giresun'u derhal terk etmesini emretmiştir. Collaro'ya göre bu istek Lavrantios'dan gelmiştir. Collaro burada biraz da duygusal davranarak "*bu alçaklığın Lavrantios tarafından yapılmasının normal olduğu*"nu yazmaktadır. (Cela est très probable en mème temps qu'inouni comme lâcheté)¹¹⁷

Temmuz ayında Collaro iki çete üyesi tarafından yakından takip edildiğinden korkudan evden çıkamamaktaydı.¹¹⁸

Osmanlı Bankası Genel Direktörü'nün Fransa Doğu Yüksek Komiseri Defrance'a yazdığı 24 Ağustos 1920 tarihli raporda o dönemle ilgili bölgeye dair bilgiler vermektedir. Rapora göre o tarihte sivil otoriteden bahsedilememekte, inisiyatifin her gün yeni asker alımı yapan askeriyenin elinde olduğundan bahsetmektedir. Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti her alanda tehlikeli oyunlar oynamaktadır. Bölgede gittikçe artan bir Laz akını söz konusudur. Bunlar korsanlığı ve haydutluğu alışkanlık haline getirmişlerdir. Diğer yandan hapiste bulunan suçlular salıverilmiş ve bunlar mütemadiyen Millici çetelere katılmaktadırlar. Durumun vahametinden dolayı ticari faaliyetler zorlaşmıştır. Piyasada para azalmış ve tedirginlik hat safhadadır. Bu yüzden tüccarlar işlerini küçültme yoluna gitmişlerdir. Fındık hasadı yaklaşmasına rağmen tüccarlar yurtdışı ile haberleşemediklerinden dolayı hiçbir ticari bağlantı kuramamaktaydılar.¹¹⁹

Collaro Giresun'da kendi açısından gittikçe kötüleşen durum karşısında ve hastalığının da etkisiyle Giresun'dan bir an önce gitme isteğinin olduğu yazışmalarından anlaşılmaktadır. Ancak Giresun'dan kaç tarihinde ayrıldığı konusunda elimizde bir bilgi bulunmamaktadır.

Sonuç

Nicolas Collaro'nun uzun yıllar bölgede görev yapması ona bölgenin coğrafyasına hâkim olma, bölge aktörlerini önde gelen kişilerini ve bölgenin ekonomik ve sosyo-kültürel yapısını yakından tanıma fırsatı vermiştir. Bu tecrübe kaleme aldığı raporlarda yaptığı yorumlardan ve öngörülerinden kolaylıkla anlaşılmaktadır. Raporlardan Collaro'nun oryantalist bir bakış açısına sahip olduğu, hâkim unsur Müslümanlara karşı her daim azınlıkların yanında yer aldığı görülmektedir. Collaro raporlarında bazen kişisel yorumlar yapmaktan ve şahıslar üzerindeki kanaatlerini belirtmekten kaçınmamıştır. Örneğin Osman Ağa taraftarı olduğu için Giresun Metropolitisi Lavrantios için "alçak", Osman Ağa için kan içici (buveur du sang), diktatör (dictateur) gibi kelimeler kullanarak onlarla ilgili duygularını yazılarında göstermiştir.

Collaro'nun raporlarında bahsettiği olaylarla ilgili haber kaynakları Giresun'a gidip gelen yollular, Hürriyet ve İtilafçılar ve muhtemelen para karşılığı iş tuttuğu adamlarıdır. Nitekim Giresun'da yapılan resmi toplantılarda konuşulanları öğrenecek kadar ileri gitmesi kendisine haber taşıyan bir kanalın olduğu ihtimalini güçlendirmektedir. Bir diğer husus da Collaro'nun raporlarında geçen bazı olayların duyumlara dayanmasından dolayı olayların ne kadar gerçek

¹¹⁵ CADN, 71/47, 11 Haziran 1920.

¹¹⁶ CADN, 71/47, 11 Haziran 1920.

¹¹⁷ CADN, 71/47, 11 Haziran 1920.

¹¹⁸ CADN, 75, 28 Temmuz 1920.

¹¹⁹ CADN, 25,24 Ağustos 1920.

olduğunun bilinmemesidir. Zira bir raporunda bir olayı üç çeşit anlatımla aktarmaktadır. Örneğin 3 Haziran 1920 tarihli raporunda Osman Ağa'nın Karahisar'a geldiği, mutasarrıf, kadı ve memurları Mustafa Kemal Paşa taraftarı olmadığı için hapse attırdığı ifade edilmektedir. Aynı rapordaki olayın başka bir anlatımında Osman Ağa'nın Karahisar'a geldiği ve Rum Metropolitleri ve ileri gelen dört Rumu hapse attırdığı ve onlara işkence ettikten sonra öldürttüğü belirtilmektedir. Üçüncü versiyon anlatımında ise Osman Ağa'nın Karahisar'a geldiği ve burada bulunan ileri gelen 10 Rumu öldürttüğü ve Metropolitleri rehin olarak aldığı yazılmaktadır.¹²⁰

Collaro'nun raporlarının önemli bir kısmını Osman Ağa'nın faaliyetleri oluşturmaktadır. Osman Ağa'nın akıllı siyaseti ve manevra kabiliyeti sayesinde Mondros Ateşkes Anlaşmasından sonraki dönemde Samsun'un aksine Giresun Rumları hareket alanı bulamamış ve istedikleri faaliyetleri gerçekleştirememişlerdir. Osman Ağa Giresun'daki Müslümanları tahkim ettiği gibi Giresun Rum Cemaatinin içerisindeki ayrılıkları kendi lehine kullanabilmeyi başarmış ve bir dış müdahalenin yapılmasını engellemeyi başarmıştır. Bu durum karşısında Collaro eli kolu bağlı bir vaziyette ve kendi canını bile zor kurtaracak şekilde Giresun'u terk etmek zorunda kalmıştır.

Collaro'nun Giresun'u kaç tarihinde terk ettiğini tam olarak bilememekteyiz. Ancak 1920 yılının Nisan ayına geldiğinde yazışmalardan Osman Ağa'nın hareket alanını kısıtlamasından ve onu yakın takibe almasından dolayı Collaro'nun kendisinin ve ailesinin tehlikede olduğunu düşünüp şehri terk etmek istediğini anlamaktayız. Collaro *Schefild* gemisiyle İstanbul'a kaçma girişimi Osman Ağa'nın müdahalesiyle başarısızlığa uğramıştır. Göz hapsine maruz kalan Collaro durumu kaymakama bildirmesine rağmen bir sonuç elde edememiştir. Bu dönemde çaresiz kalan Collaro, Lepissier'den Giresun'a bir savaş gemisi gönderilmesini ve kendinin ve ailesinin kurtarılmasını istemiştir.¹²¹

Yaşı ilerleyen Collaro'nun şehri terk etmek istemesinin bir sebebi de kendisinin ciddi bir hastalığa yakalanmasıdır. Mayıs 1920 ortalarında ciddi bir şekilde akciğer zarı iltihaplanması olan Collaro Lepissier'e yazdığı mektupta hastalığının çok ciddi olduğunu ve bu hastalıktan kurtulup kurtulamayacağını bilmediğinden, görevlerini yerine getirmekte çok zorlandığından bahsetmektedir. Collaro görevini tam olarak yerine getiremediğinden ve görevi artık oğluna devretmek istediğinden bahsetmektedir.¹²² Yazışmalardan Temmuz ayında Collaro'nun iki çete üyesi tarafından yakından takip edildiğini ve Collaro'nun korkudan evden çıkamadığını görmekteyiz.¹²³ Ancak sonuç olarak Collaro ülke dışında vefat ettiği için bir şekilde Giresun'dan çıkmayı başardığı anlaşılmaktadır.

Söz konusu raporlar bu konuda araştırma yapan araştırmacılar için o dönemin olaylarına farklı açıdan bakmak ve kaynaklarda yer almayan bazı detayları öğrenmek açısından önem arz etmektedir. Bu raporların yazılı kaynaklarda geçen bazı olayların perde arkasını anlamak ve olayların eksik kalan yanlarını tamamlamak açısından da akademik çalışmalara katkı sunacağı umulmaktadır.

KAYNAKÇA

Arşivler

Centre des Archives Diplomatiques de Nantes (CADN).

Kara Kuvvetleri Komutanlığı (KKK) Emeklilik Şubesi Arşivi

¹²⁰ CADN, 71, 3 Haziran 1920.

¹²¹ CADN, 71, 12 Nisan 1920.

¹²² CADN, 71, 3 Haziran 1920.

¹²³ CADN, 75, 28 Temmuz 1920.

Tetkik Eserler

Annuaire Diplomatique et Consulaire de la République Française Pour 1906 (1906), Berger- Paris: Levraut.

Annuaire Oriental du Commerce (1891), İstanbul: Cervati Freres, 10.

Balcı, Sezai (2012), *Giresun Rumları ve Gayrimüslim Bir Belediye Başkanı: Kaptan Yorgi Konstantinidi Paşa*, İstanbul: Libra Yayınları.

Baskıcı, Murat (2012), "XIX. Yüzyılda Trabzon Limanı: Yükseliş ve Gerileyiş", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 67/3, 33-56.

Beyoğlu, Süleyman (1999), "Belgelerle Osman Ağa (1883-1923)", *Milli Mücadele'de Giresun (Sempozyum 6-7 Mart 1999) Bildiriler*, Giresun Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 1999, 77-98.

Bilici, Faruk (2007), "XIX. Yüzyılın Başında Trabzon'daki Fransız Konsolosluğu: Paris'in Asya Kapısı", *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 3, 35-47.

Bostan, M. Hanefi (1997), "XV-XIX Yüzyıllarda Giresun Kazası'nın İdâri Taksimatı ve Nüfusu", *Giresun Tarihi Sempozyumu (24-25 Mayıs 1996)*, Giresun Belediyesi Yayınları, 119-136.

C. Cervati, Raphael (1891), *Annuaire Oriental du Commerce, de l'Industrie, de l'Administration et de la Magistrature*, Paris: Lorilleux Matbaası.

Cordier, Henri (1917), *Voyage de Pierre Dupré d'Constantinople à Trabzon (1803)*, Paris: Imprimerie Nationale,

Hacıfettahoğlu, İsmail (2003), *Sakarya Şehidi Binbaşı Hüseyin Avni Bey-Tirebolulu Alparslan*, Ankara: Atlas Yayınları.

Karaman, Oktay (2008), "XIX yüzyılın İkinci Yarısı ile XX. Yüzyılın Başlarında Giresun Kazası'nda Ulaşım", *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 4/4, 45-60.

Kılıç, Davut ve Topal, İbrahim (2011), "Salnamelerde Giresun'un Sosyal ve Dini Yapısı (1869-1905)", *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 12, 63-79.

La Revu diplomatique (1899), 21/9.

Özel, Sabahattin (1991), *Milli Mücadelede Trabzon*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Özgören, Aydın (2017), *Osmanlı'nın Son Döneminde Pontus Rumları*, İstanbul: Ötüken Yayınları.

Türk İstiklal Harbine Katılan Alay ve Tugay Komutanlarının Biyografileri (2010), Ankara: Genelkurmay Başkanlığı ATASE Yayınları, II.

Türkmen, Zekeriya (2010), *Mütarekeden Millî Mücadeleye Mustafa Kemal Paşa (1918-1919)*, İstanbul: Bengi Yayınları.

Usta, Veysel (2019), "Osman Ağa Tarafından Giresun'da Çıkarılan Gedikkaya Gazetesi Üzerine Bir Değerlendirme", *History Studies*, 11/5, 1773-1838.

Uygun, Süleyman (2015) "Acente-Konsolos (Mesajeri Maritim Kumpanyası Acentesi ve Fransız Viskosolosu) Raporlarına Göre Giresun Limanı (1880-1909)", *ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 5/12, 364-394.

Vadala, R. (1934), *Samsoun Passé-Présent-Avenir*, Paris: Geuthner.

Yılmaz, Özgür (2014), "Victor Fontanier'in Trabzon Konsolosluğu (1830-1832)", *OTAM*, 35, 153-195.

Ek 3. Collaro'nun "Correspondant de la délégation" ünvanını kullandığı yazı (CADN, 71/33, 26 Aralık 1919)

cet homme s'était débarqué, il fut entouré par des soldats qui lui enlevèrent son paletot, sa baguette et son argent consistant en 50 livres turques. Heureux de ne pas avoir été tué, l'homme s'empressa de remonter à bord et le bateau partit de suite sans attendre la fin de la tempête. Aussitôt informé du fait, le Caïmacam à Ordou qui est, paraît-il, un homme sensé comprenant la gravité du cas et les conséquences qui pourraient en découler, ordonna des recherches actives et réussit à trouver les volants et à reprendre les objets volés. Il s'empressa de les faire parvenir à l'agence du bateau italien à Kerasounde avec prière de télégraphier au capitaine que tout était retrouvé et qu'il n'y avait plus lieu de porter plainte par devant le Haut Commissariat Italien à Constantinople. —

J'apprends à l'instant que d'ordre du Vilayet, le chef de bande Chucay Kara Ibrahim Ladi, qui avait été emprisonné par Osman aga (voir ma lettre n° 32), vient d'être relâché. C'est une première leçon donnée à notre dictateur. Espérons qu'on réussira à le mater.

N. Collaro
Correspondant de la Délégation

Ek 4. Collaro'nun Lepissier'e gönderdiği Giresun Metropolitani Lavrantios ile ilgili 7 Ağustos 1919 tarihli mektup (CADN, 71/17, 7 Ağustos 1919)

N° 17
Kerasounde, le 7 Août 1919

Monsieur Lepissier, Député du Nord
Commissaire de la République Française en Turquie
à Ordou

De la part du Correspondant de la Délégation à Kerasounde.

Le 30 juillet est arrivé de Constantinople Mgr. Joachim Sigala, évêque par le Patriarcat œcuménique, inquisiteur d'Écarque, pour liquider le différend survenu entre le Métropolitain Lavrantios et une partie de ses ouailles. L'évêque signifiera au Métropolitain l'ordre du Patriarcat de quitter Kerasounde, et de se rendre à Gumuch-Hane, mais Mgr. Lavrantios continue à séjourner ici sous prétexte que la Communauté grecque de la ville lui doit 500 livres turques, et qu'il ne peut partir avant d'avoir touché son avoir. En attendant, Cobal-Oman, indigné par les paroles de Lavrantios, a osé dire à l'évêque de ne pas inquiéter le Métropolitain qui devait rester à Kerasounde si sa présence était indispensable. L'affaire en est là pour le moment.

Yormaz, Elif, “Cumhuriyet Dönemi’nde Ovit Yolu Üzerinde Yapılan Çalışmalar (1923-1950)”,
Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 7/13, ss.359-375.
DOI: 10.31765/karen.988304

Bu makale etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasını gerektirmemektedir.

This article doesn't require ethical committee permission and/or legal/special permission.

* Araştırma Makalesi / Research Article

** Doktora Öğrencisi,
Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler
Enstitüsü, Sakarya/TÜRKİYE
✉ elifyormaz@hotmail.com

ORCID : 0000-0003-3989-9298

Anahtar Kelimeler: Ovit Yolu, Karadeniz, Rize, Erzurum

Keywords: Ovit Road, Black Sea, Rize, Erzurum

Geliş Tarihi / Received Date: 29.08.2021

Kabul Tarihi / Accepted Date: 27.10.2021

CUMHURİYET DÖNEMİ’NDE OVİT YOLU ÜZERİNDE YAPILAN ÇALIŞMALAR (1923-1950)*

Elif YORMAZ**

Öz: 19. yüzyılın ilk yarısından itibaren Osmanlı Devleti’nde yol yapımına önem verilmeye başlanmasıyla birlikte Karadeniz bölgesinde de iç kesimleri sahile bağlayan bir yol yapılması gündeme gelmiştir. Ancak yol yapımında öncelik Trabzon-Erzurum yoluna verilmiş ve Rize-Erzurum yolu arka planda kalmıştır. Cumhuriyet rejimiyle birlikte yeniden ele alınan Rize-Erzurum yolu, özellikle 1930-35 yılları arasında yoğun bir çalışmaya sahne olmuş fakat yine de gerekli desteği bulamamıştır. Bu çalışmada Rize-Erzurum yolunun nasıl ve ne zaman gündeme geldiğini, yolda yapılan çalışmaları ve yola yapılan yardımları, yolun Rizeliler ve bölge için ne kadar önemli olduğu ele alındı. Bunu yaparken 19. yüzyılın ikinci yarısından 1950 yılına kadar olan süreç değerlendirildi. 1950 sonrasındaki süreç ise çalışmanın ikinci kısmını oluşturacaktır. Hem yapımı çok uzun zaman almış hem de gönüllü çalışmanı binlerce kişiyi bulmuş olduğundan bu yolda yapılan çalışmalar son derece önemlidir.

WORKS ON THE OVİT ROAD IN THE REPUBLIC PERIOD

Abstract: After the middle of the 19th century, road construction was given importance in the Ottoman Empire and thus a road connecting the inner parts to the coast in the Black Sea region came to the fore. However, priority was given to Trabzon-Erzurum Road in road construction and the Rize-Erzurum Road remains in the background. Rize-Erzurum Road was reconsidered with the Republic regime. Intense studies started on this road, especially between 1930-35. However, the necessary support could not be provided. In this study, we discussed how and when the Rize-Erzurum Road came to the agenda, the work done on the road and the aid to the road, how important the road was for the people of Rize and the region. We tried to evaluate the period up to 1950. The period after 1950 will constitute the second part of the study. Studies in this way are very important. Because it took a long time to build and found thousands of volunteers.

Giriş

Ticaret, ulaşım ve haberleşmenin devamlı olarak sağlanabilmesi için yolların açık tutulması gerekmektedir. Osmanlı Devleti de bu sebeplerden dolayı yol yapım faaliyetlerini düzenli bir şekilde yürütmeye ve yolların açık tutulmasına gayret göstermiştir. Ancak 18. yüzyıldan sonra yaşanan olumsuz gelişmeler malî açıdan devleti zor duruma sokmuş ve bu durum yolların bakım masrafları için ayrılan parada azalmaya sebep olmuştur. 19. yüzyıl başlarına gelindiğinde Osmanlı Devleti'nde yol yapımı sıkıntısı yaşanırken, Avrupa'da şose yolların yapımına başlanmıştır.¹

II. Mahmut'un 1826'da Yeniçeri Ocağı'nı kaldırmasıyla birlikte başlattığı merkeziyetçi bürokrasiye yönelik çalışmalar Tanzimat Dönemi'nde de devam etmiştir. 1839-1876 yıllarını kapsayan Tanzimat Dönemi, her alanda olduğu gibi karayolu ulaşımında da köklü değişimlerin yapılmasına başlandığı bir dönemdir. Özellikle 1848 yılında Nafia Nezaretinin kurulmasıyla birlikte karayolları yapımı konusunda önemli gelişmeler yaşanmıştır.² Tanzimat dönemiyle birlikte Osmanlı idarecileri, karayolu yapımına daha çok önem vermişler ve Avrupa'da olduğu gibi yeni şose yolların yapılması için girişimlere başlamışlardır. Osmanlı Devleti'nin karayolları yapımında en büyük sıkıntısı malî hususlar ve yol inşasında çalışacak işçi temini sorunu olmuştur. Bu sorunu aşabilmek için 22 Haziran 1866'da çıkarılan kanunla 18-60 yaş arası erkeklere 5 yıl içinde toplam 20 gün yollarda çalışma yükümlülüğü getirilmiştir.³ 14 Eylül 1858 tarihinde çıkarılan bir Nizamname ile "Meclis-i Meabir" in çalışma koşulları belirlenmiş ve 14 Ağustos 1869 tarihine kadar yürürlükte kalacak olan "Memalik-i Mahruse-i Şahane Yollarının Tanzim ve Tesviyesi Hakkında Nizamname" yayımlanmıştır. Ardından daha ayrıntılı olarak hazırlanan 14 Ağustos 1869 tarihli "Turuk ve Meabir Hakkında Nizamname" kabul edilmiştir. Kanun'un ilk faslında Osmanlı ülkesindeki yollar dört kısma ayrılmıştır. Vilayet merkezlerinden başkente, demiryollarına ve iskelelere ulaşan yollar Turuk-ı Sultani olarak adlandırılan birinci sınıf, vilayetleri hem birbirlerine hem de sancak merkezlerine bağlayan yollar ikinci sınıf, kazaları birbirine bağlayan yollarla kazalardan anayollara, iskelelere ve demiryollarına bağlanan yollar üçüncü sınıf yollardır. Dördüncü sınıf yollar ise üçüncü sınıf yolların kapsamında olan ve devamlı araba geçişi bulunmayan yollardır.⁴ Birinci ve ikinci sınıf yolların devlet ve halk ortaklığıyla, üçüncü ve dördüncü sınıf yolların ise sadece halk tarafından yapılacağı nizamnamedeki diğer hükümler arasında yer alır.⁵ Osmanlı Arşivi'nde Rize-Erzurum yoluyla ilgili pek çok belge bulunmaktadır.

1. Osmanlı Döneminde Ovit Yolu Üzerinde Yapılan Çalışmalar

Karadeniz bölgesinde "Turuk-u Umumi" (Devlet Yolları) olarak adlandırılan yolların inşasına teşebbüs ilk defa transit ticareti ile de bağlantılı olduğu için Trabzon-Bağdat yolunda olmuştur. Ancak bu yolun çok masraflı olacağı Nafia Nazırı İsmail Paşa ve uzman heyetinin yaptığı incelemeler sonucu anlaşılmış ve yolun yapımından vazgeçilmiştir. Rize - Erzurum yolunun önemi ise çok sonra fark edilmiştir. Aslında Osmanlı Devleti, Kırım Savaşı sonrasında Türk ordusunu, herhangi bir Rus saldırısına karşı doğu sınırına rahatça ulaştırabilmek için bir yol inşa edilmesi gerektiğini fark etmişti. Bu yüzden Nafia Nazırlığı, Padişaha keşif için Rize'ye bir grup mühendisin gönderilmesini gündeme getirmiş, böylece Trabzon ve Rize yollarının yapımı için bölgeye Ali ve Selim adlı mühendisler tayin edilmiştir.⁶

Rize'yi Erzurum'a bağlayan karayolunda Rize kuşkusuz Türkiye'nin tüm doğu kısmına açılan tek çıkış noktası olacaktı. Ancak çıkarları doğrultusunda hareket eden 4 zengin, mühendislere rüşvet vererek; önerilen Rize-Erzurum karayoluna karşı bir rapor hazırlanmasını sağlamıştır.

¹ Atam, 2020: 209.

² Atam, 2020: 210.

³ T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye (DH). Umur-ı Mahalliye ve Vilayet Müdürlüğü (UMVM), 125/91.

⁴ Koyuncu ve Orhon Dervişoğlu (t.y.): 4.

⁵ BOA, İdare (İ).. Meclis-i Mahsus (MMS), 24/1021.

⁶ BOA, Sadaret (A).} Nezaret ve Devair Evrakı (MKT.NZD), 297/7.

Bunun üzerine mühendisler, Doğu'yu Karadeniz'de bir limana bağlamak için yapılması gereken karayolunu Trabzon-Erzurum olarak belirlemişlerdir.⁷ Bu yolun Nafia Nazırlığı tarafından kabul edilmesinin ardından 325 kilometre uzunluğundaki Trabzon-Erzurum karayolunun inşasına başlanmıştır. Rize-Erzurum yolunun inşası ise 1880 yılında Nafia Nazırı Hasan Fehmi Paşa'nın hazırladığı kalkınma planında yer almış⁸ ancak yapımı bu dönemde gerçekleşmemiştir.

Rize-Erzurum yolunun yapılmasıyla ilgili Rize ve Erzurum halkı, arzuhalde yazarak Osmanlı idarecilerine taleplerini zaman zaman bildirmişlerdir. 2 Şubat 1904 tarihinde Rize'den Erzurum'a kadar bir şose inşası istirhamına dair gönderilen bir arzuhalde 175 kişinin adı ve mührü bulunmaktadır.⁹

14 Eylül 1911 tarihinde Trabzon vilayetinden Ticaret ve Nafia Nezaretine gönderilen telgrafta Rize-Erzurum yolunun keşif işlemlerinin bitirilmesi ve inşasına başlanması lüzumu bildirilmiştir. Buna cevaben Ticaret ve Nafia Vekili, Rize-Erzurum yolu inşaatının Turuk-u Umumiye'nin bütçe tahsisatı takrir ve temin edildikten sonra bunun gerçekleştirilebileceğini belirtmiştir.¹⁰

Osmanlı Arşiv belgeleri incelendiğinde Rize-Erzurum karayolunun yapımına bir türlü başlanmadığı ve bunun Rize halkının tepkisini çektiği görülmektedir. Bu süreç Osmanlı Devleti'nde başlamış ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde de devam etmiştir. Yolun yapılması ekonomik sorunlar ve önceliklerin başka yollara verilmesi nedeniyle devamlı ertelenmiştir. 23 Aralık 1911 yılında Nafia Nazırı'nın gönderdiği telgraf Rize'deki halkın tepkisini çekmiştir. Nafia Nazırı, Rize-Erzurum yolunun birinci derece öneme sahip olan Devlet Yolları içine dâhil edilmesini, güzergâhın tayini için inşaatla uğraşan dokuz şirkete haber verildiği halde henüz bir hamilin olmadığını ve yolun inşasına başlanmadığını bildirmiştir. Bunun üzerine Rize'nin önde gelen aileleri kırk seneden beri müracaat etmedikleri makamın kalmadığını, buna rağmen bir sonuç alınmadığını, öteden beri bakıldığında Trabzonluların kayırıldığını, bu durumun devlet ve millet uğruna hiçbir fedakârlıktan çekinmeyen halkın üzerinde kötü etki yaptığını bildirmişlerdir.¹¹ 11 Ocak 1911¹² ve 30 Aralık 1911 tarihlerinde Nafia Nezaret Celilesine çekilen telgraflarda yol yapımının bir an önce hızlandırılması talep edilmiştir.¹³

21 Haziran 1913 tarihli yolun stratejik önemi hakkında Sadarete çekilen Erzurum vilayet tahriratında önemli değerlendirmeler vardır. Erzurum Valisi, Trabzon-Erzurum yolu ile Rize-Erzurum yolunu karşılaştırarak Rize-Erzurum yolunun avantajları üzerinde durmaktadır. Valinin yol hakkındaki değerlendirmeleri şu şekildedir:

"Erzurum-Trabzon tariki esasen 325 kilometre tulunda (uzunluğunda) olup... Erzurum-Rize yolu ise Trabzon yolundan yüz kilometre kadar kısa olup Erzurum'u sahil-i bahre (deniz kıyısına) o kadar takrib ideceği (yaklaşıracağı) ve bunda ticaret ve askerlikçe nazar-ı dikkati calib (dikkat çekici) ve ehemmiyetli bir faide idüğü ve Erzurum-Rize yolunun Trabzon vilayeti dâhilinde bulunan yüz kilometrelik kısmı turuk-u umumiye meyanına dâhil bulunduğu cihetle bu vilayete ait salif'ül-arz (evvelce arz olunan) yüz kırk kilometre kadar kısmının da kısmı diğer gibi turuk-u umumiye meyanına idhalen (dâhilen) sürat-i inşası esbabın istikmali zımnında nezaret-i müşarüliylehaya emr-i seri itasına (vermesine) müsaade-i celile-i cenab sadaretpenahileri şayan buyrulması arz ve istirham olunur."¹⁴

Rize-Erzurum yolunun tüm faydalarına rağmen bu yol geri planda kalmış ve İran'la yapılan ticaret dolayısıyla¹⁵ Trabzon-Erzurum yolu çok daha önce yapılmıştır. Trabzon-Erzurum yolu

⁷ Orhon, 1936: 1.

⁸ Kar, 2016.

⁹ BOA, Bab-1 Ali Evrak Odası (BEO), 2267/169964.

¹⁰ BOA, Dahiliye (DH). İdare (İD)...15/10.

¹¹ BOA, Bab-1 Ali Evrak Odası (BEO), 3980/298461.

¹² BOA, Dahiliye (DH). İdare (İD)... 3/20.

¹³ BOA, Dahiliye (DH). İdare (İD)... 3/54.

¹⁴ BOA, Bab-1 Ali Evrak Odası (BEO), 4185/313801, BOA, İ.MMS., 168/14.

¹⁵ BOA, Sadaret (A.)} Mühimme Kalemi Evrakı (MKT.MHM).., 349/59.

takip ettiği güzergâh nedeniyle pek çok zorluğa sebep olmuştur. Sahilden Zigana dağ silsilesinde 2000 metreyi bulan bu güzergâh, kış aylarında kar, tipi ve yağmur sebebiyle oluşan sel, heyelan ve su taşkınlarından ötürü, yaz aylarında ise yolların dik ve dar olmasından dolayı oldukça zorlu bir ulaşımına sahip¹⁶ olduğundan yaşanan sıkıntılar hem Osmanlı döneminde hem de Cumhuriyet döneminde zaman zaman gündeme getirilmiştir. Mesela; Rumi 3 Kasım 1914 tarihinde Lazistan Sancağı Mutasarrıfı Süleyman Bey, Dahiliye Nezaretine çektiği telgrafta “Rize’den Erzurum’a bu mevsimde yedi günde giderim. Yollar fena kış on gün sonra kar ile kapanır, vesait nafile azdır Of tariki açıktır. Oradan yedi günde gidebileceğimiz maruftur.” diyerek Trabzon-Erzurum yolundaki ulaşım sıkıntısından bahsetmiştir.¹⁷

2. Cumhuriyet Döneminde Ovit Yolu (1950’ye kadar)

Coğrafi yapı itibariyle dağlık ve engebeli bir araziye sahip olan Rize’de Cumhuriyet’in ilk yıllarında da yaşanan yol sıkıntısı, bölgedeki ticari faaliyetleri olumsuz etkilemiştir. Tüm ticari faaliyet, karayolu olmadığı için denizyolu vasıtasıyla gerçekleştirilmeye çalışılmış ancak Karadeniz’in hırçın dalgaları, ticari faaliyeti olumsuz yönde etkilemiştir. Hem yol sıkıntısı hem de tüccarlar arasında kurulamayan ortaklıklar nedenleriyle Rize’deki iktisadi durum bölgenin aleyhine gelişmiş ve bu da Rizelilerin diğer şehirlere çok göç vermesine sebep olmuştur. Geçimini sağlamak için başka şehirlere giden Rizelilerin en büyük umudu Rize-Erzurum yoluydu. Bu yol ile birlikte Rize, Erzurum’a bağlanmış, Erzurum ise doğrudan denize ulaşmış olacaktı.¹⁸

Cumhuriyet’in ilk yıllarında Trabzon yoluyla Erzurum’dan İstanbul’a çok sayıda büyük ve küçükbaş hayvan gönderilmekteydi. Bu hayvanların daha kısa bir yoldan İstanbul’a iletilmeleri bölgeye önemli bir gelir sağlamış olacaktı. Çünkü Trabzon-Erzurum yolu daha uzun ve yılın büyük bir bölümünde ulaşım kapalı kalırken, Rize-Erzurum yolu ise Trabzon yoluna göre daha kısa ve güvenli olacaktı. Bu sebeple bu yolun yapılması sadece Rize için değil, ülke ekonomisi için de önemliydi. Nitekim Trabzon yolu üzerinden gönderilen binlerce hayvan yolda otlayacak alan bulamadığından yaklaşık 2 kilo kaybetmekteydi. Bu da hayvanlardan alınan etin kilosunda azalmaya sebep olmaktaydı. Ancak hayvanlar yapılacak olan Rize-Erzurum yolu üzerinden götürülürse otlama imkânları olacaktı. Böylece hayvanlardaki kilo kaybının önüne geçilerek önemli bir gelir sağlanmış olacaktı. Buna ilaveten Rize-Erzurum hattı üzerinde yol olmadığı için işlenemeyen ormanın büyük bir kısmı işletilme imkânı bulacak ve aynı güzergâhtaki madenlerin gelişimi sağlanmış olacaktı. Ayrıca Erzurum’a sevk edilecek olan şeker, kahve, çay, manifatura gibi ürünler Rize’den daha ucuz ve çabuk gideceğinden yine önemli bir kâr sağlanmış olacaktı.¹⁹ Tüm bu sebeplerden ötürü Rize-Erzurum yolu, Rize’nin can damarıydı ve bir an önce yapılmalıydı.

Osmanlı Hanedanı’nın ülkeden sınır dışı edilmesinin ardından yeni kurulan Cumhuriyet rejimi, her şeyi yeni baştan inşa etmeye başlamıştır. Millî Savunma Bakanlığı, ülkedeki her stratejik noktaya kara ve demiryolu inşası için emir vermiştir. Rize-Erzurum karayolu, bu yollar içinde ilk inşa edilmeye başlayandır. Yol için ön araştırmalar yapılmış, haritalar çizilmiş ve inşaat her iki yönden de başlamıştır.²⁰ 11 Nisan 1928 tarihinde Rize-İspir-Erzurum yolu için Rize Mal Sandığına gönderilmiş olan 5 bin lira, Rize İl Özel İdaresine yardım olarak verilmiştir.²¹ Aynı yılın Ağustos ayında Genelkurmay tarafından inşaları kararlaştırılmış olan bazı köprü ve yollar için genel bütçeden yapılacak olan yardım tespit edilmiş ve Erzurum-Rize yolu için 36 bin lira ayrılmıştır.²²

¹⁶ Yılmaz 2020: 235.

¹⁷ BOA, (Dahiliye) DH. (Şifre Kalemi) ŞFR., 446/55.

¹⁸ Şevket Hulûsi, 25 Şubat 1932, “<<Rize>>nin Tabii, Beşeri, İktisadi Coğrafyası”, Rize: 5.

¹⁹ Şevket Hulûsi, 25 Şubat 1932, “<<Rize>>nin Tabii, Beşeri, İktisadi Coğrafyası”, Rize: 5.

²⁰ Orhon, 1936: 2.

²¹ T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30-51-20 / 30-18-1-1.

²² BCA, 28-22-4 / 30-18-1-1.

Rizelilerin umutla beklediği Rize-Erzurum yolunun önemi özellikle Rize gazetesinde kaleme alınan yazılarda devamlı vurgulanmış ve gündemde tutulmuştur. Mesela gazetede çıkan bir haberde yolla ilgili şu bilgilere yer verilmektedir:

“...Rize-İspir yolu vilâyetimizin iktisadî hayatı için çok mühim bir yoldur. Uyanık Rizeliler bu ihtiyacı ta padişahlık devrinden beri duymuş ve bu uğurda pek çok uğraşmışlardır. Fakat o zaman “merkezden uzak yerleri ihmal” siyaseti bu işi “keşif”ten ileri götürmemişti. Nihayet; Türk yurdunun her bucağını şenlendirmeyi düşünen Cumhuriyet Hükümetimiz, bu yolun yurdumuz için ne kadar ehemmiyetli olduğunu takdir ve vilâyetin iş programına konmasını kabul etmiştir. Bunu, taşkın bir sevinçle karşılayan Rize halkı Mayısın 29uncu Cuma günü başta sevgili Valimiz Ekrem Efendi, memurlar ve belediyeciler olduğu halde.. ellerinde kazma, kürek Nafia heyeti tarafından, geçeceği yerlere kazıklar dikilmiş bulunan Erzurum yolunun başlangıç noktası olan “Değirmendere” köprüsü başına toplandılar. ... Yaptığı işin kıymet ve ehemmiyetini bilen yüzlerce insan, yorgunluk duymadan, istekle ve şenlikle çalışıyorlardı. O günden beri Rize ile Karadeniz (Kalkandere)²³ arasındaki yirmi beş bin metrelik yolun iki yüz bin lira kıymetinde olan toprağı düzeltmek işinin, şehir içi sayılan beş bin metresinin yüzde yetmiş beşi ve ilerisinin de yüzde kırkı bitirilmiştir...”²⁴

Yolun önemini vurgulayanlardan biri olan Ortamektep Türkçe Muallimi Sıtkı Bey, yolla ilgili verilen kararların zaman zaman doğmadan ölmüş ve tatbikat sahasına geçememiş olduğunu belirterek bunun sebebinin maddi sorunlardan ileri geldiğini belirtmiştir. Yine bununla birlikte geçmişte yaşanan kıskançlıkların da yolun yapılmasına engel olduğunu belirterek bu durumun memleketi olumsuz etkilediğini savunmuştur. Halkın çalışmalarının son iki senedir (1930-1932) yoğun olduğunu, yolun tamamlanmasıyla birlikte Rize'nin şarkın bir transit merkezi haline geleceğini anlatmıştır.²⁵

İsmail Habib Sevük de Doğu Karadeniz'i anlattığı yazısında Rize-Erzurum yolunun önemine değinerek, “Rize kara tarafındaki mahsur kalmaktan kurtulacak ve daha kısa, hele kışın Kop ve Zigana gibi mâniaları bulunmadığı için, daha elverişli bir transit yol kazanılacak”, sözleriyle fikirini belirtmiştir.²⁶

Özellikle 1930-1935 yılları arasında Rize halkının gönüllü teşebbüsleri ve Hükümetin yol yapımı için koymuş olduğu mükellefiyetler sayesinde çok önemli ilerlemeler sağlanmıştır.²⁷ Yola ilk defa 1930 yılının sonbaharında başlanmış ve her geçen yıl biraz daha düzenli ve disiplinli bir çalışma ortamı oluşturulmuştur. 1930 sonbaharında merkezle Salarha mıntıkasının köylüleri yol için çalışmaya başlamış ve yolun 16 kilometrelik kısmını bitirmişlerdir.²⁸

1931 yılının ilkbaharında daha ciddi ve daha esaslı tedbirler alınmış, şehirli ve köylülerden heyetler oluşturulmuştur. Bu suretle Rize'nin 32 mahallesinden iki bine yakın gönüllü kendilerine tahsis edilen birinci ve beşinci kilometreye kadar olan kısmı, aralarında paylaşarak çalışmışlardır. Bu faaliyetler 1932 sonbaharına kadar devam etmiştir.²⁹

3 Haziran 1932'de kasaba ile Pehlivantaşı arasındaki bütün mahalleler Mataracı Mehmet Bey'in idaresinde toplanarak yol için çalışmışlardır. Yine bu süreçte 1500 kadar Rizeli, başlarında Başmühendis Asaf Bey ile kendi yiyeceklerini de yanlarına alarak yolda çalışmaya gitmişlerdir. Yolda çalışmak için kendi dükkânlarını 10 gün kapatan bu insanlar büyük bir fedakârlık örneği olmuşlar, onların çalışmalarını gören kasaba halkı da yiyecek temini konusunda onlara yardım etmişlerdir. Bununla birlikte Vali'nin yolla alâkalı olması, zaman zaman tetkik için gelmesi, dönemin Vilayet Müftüsü Nuh Efendi ile yetmiş seksen kadar köy hocasının omuzlarında

²³ Coşkun, 2013: 19.

²⁴ “Vilâyetimizin şahdamarı Rize-Erzurum Yolu”, Rize, 6 Ağustos 931, No:1: 4.

²⁵ Sıtkı (30 Haziran 1932), “Yol ve Halkın Alâkası Memleketin İktisadî Kurtuluşu Ancak Ondadır”, Rize: 3-4.

²⁶ Sevük, İsmail Habib (22 Ağustos 1937), “Rize”, Cumhuriyet: 3.

²⁷ “Rize-Erzurum Yolu”, Rize, 7 Nisan 1932, No: 35: 4.

²⁸ “Yol İşleri: Rize-İspir Yolu”, Rize, 2 Şubat 1933, No: 77: 2.

²⁹ “Yol İşleri: Rize-İspir Yolu”, Rize, 2 Şubat 1933, No: 77: 2.

kazma küreklerle yol yapımına katılması köylüleri olumlu yönde etkilemiştir.³⁰ Bu süreçte yolun yapımında, yaşlıların dahi çalıştığı görülmüş, eli bastonlu, boynu kravatlı pek çok kişi yol çalışmasına kendi isteğiyle gitmiştir. Başta Vali olmak üzere tüm memurlar, orta ve ilk mektep hocaları, talebeleri ve hatta hayatında eline hiç kazma kürek almamış insanlar da çalışmaya katılanlar arasında yer almıştır.³¹ Bölgenin önde gelenlerinin yola katkı sağlaması bölge halkını daha çok heyecanlandırmış ve teşvik etmiştir.

Yol için çalışmaya gidenler ile çalışmalara halkı davet etmek hususlarında zaman zaman Rize gazetesinde duyurulara yer verilmiştir. Mesela; Mapavri (Çayeli) nahiyesinden dört yüzden fazla kişinin gönüllü olarak iki gün çalışmalara katılacağı gazetede duyurulmuştur.³² Fener Mahallesi Heyeti İhtiyariyesi Rize gazetesinde bir duyuru paylaşarak, mahalle halkını yol için çalışmaya davet etmiştir. Duyuru kısaca şu şekildedir:

“...Memleketimizin menafi umumiyesini (umumi menfaatler) müdrük (aklı eren) olan ve istikbalinin bu yolun açılmasına bağlı olduğunu ve bu suretle refah, saadete kavuşacaklarını çok iyi takdir eden Fener Mahallesi ahalisi yarınki Cuma günü kendilerine gösterilen kısmın tesviyei turabiyesini (düzleştirilmesi) ikmal için heyetimizce temin edilen para ile yiyecek ve içecek tedarik ve orada kazan kurup çorba ve yemek pişirerek çalışacaklardır. Başka mahalleler için nümunei imtisal (örnek kabul etme) olacak şu hareketi hakimiyet kâraneyi alâkadarların nazarı takdirine arz ederim.”³³

Rizelilerin gönüllü ve mükellef olarak katıldığı yol çalışmalarına önemli katkıları olmuştur. Başmühendis Asaf Bey, Pehlivantaşı ile Karadere arasında parasız pulsuz yapılan bu çalışmanın haftalık değerinin 30 bin lira raddesinde olduğunu ve kasabadan Karadere'ye kadar 25 kilometrelik yolda şimdiye kadar 75 bin liralık iş yapıldığını belirtmiştir. Ayrıca 1932 Temmuz sonuna kadar Karadere ile kasaba arasındaki yolda otomobillerin sefere başlayacağı da dönem şartları göz önünde bulundurularak tahmin edilmiştir.³⁴

Rize Mebusu Fuat Bey, Rize gazetesine verdiği mülâkatta bu memleketin iki derdi olduğunu, bunlardan birinin mektep, diğerinin Rize-İspir yolu olduğunu belirtmiştir. Çok fakir ve kanaatkâr olan Rize halkı, nüfusunun çoğunu diğer şehirlere göç vermiştir. Bu iktisadi buhran sebebiyle Rize-İspir yoluna büyük önem veren Rize halkının yol için nasıl gönülden çalıştığına ve kısa zamanda çok büyük işler başardığına bizzat şahit olduğunu söyleyerek bunu İsmet Paşa'ya doğrudan anlatacağını belirtmiştir. Tüm bunlara rağmen bu yol için Hükümetten tahsisat almanın mümkün olmadığını söyleyerek yardım beklemenin doğru olmadığını eklemiştir.³⁵

1932 Temmuz ayında da yoldaki faaliyetler yoğun olarak devam etmiştir. Her mahallenin kendi çalışma sahası belirlenmiş ve çalışmalar buna göre yapılmıştır. Yolda en intizamlı çalışan mahalle Fener olarak belirlenmiş ve bu sebeple Halk Fırkası, onlar için yemek ziyafeti vermiştir. İsmi bilinmeyen bir kişi de çalışanların kazma kürek ihtiyacını karşılamış ve bozuk olanları tamir ettirmiştir. Rize'den Ortapazar'a kadar olan yol üzerinde 300'ü aşan amele çalışmış ve Kura-i Seba (İkizdere)³⁶ mıntıkasında da çalışmalar devam etmiştir.³⁷ Mapavri'den 1400'den fazla kişinin katıldığı bir grubun bando ve alkışlar eşliğinde Rize-İspir yolu için çalışmaya gitmesi halk üzerinde sevinç ve coşkuyu arttırmıştır.³⁸ Ancak Mapavrililer, başlarında bulunanların idaresizliği yüzünden kendilerinden beklenen işi yapmadan dönmüşlerdir. Grup sadece 2

³⁰ M.B (9 Haziran 1932), “Rize'nin Can Damarı”, Rize: 3.

³¹ Sıtkı (16 Haziran 1932), “Rize-İspir Yolu ve Halkın Alakası”, Rize: 3.

³² “Yolda Çalışmaya Gelenler”, Rize, 23 Haziran 1932, No: 45: 4.

³³ Fener Mahallesi Heyeti İhtariyesi (16 Haziran 1932), “Rize-İspir Yolu”, Rize: 4.

³⁴ M.B (9 Haziran 1932), “Rize'nin Can Damarı”, Rize: No: 4.

³⁵ M.B. (7 Temmuz 1932), “Bir Mülâkat”, Rize, No: 3.

³⁶ Coşkun, 2013: 19.

³⁷ “Yol Faaliyeti”, Rize, 21 Temmuz 1932, No: 49: 3.

³⁸ Güneş (28 Temmuz 1932), “Bin Dörtüç Küsür Kişi Gayeye Doğru”, Rize: 4.

kilometrelik bir yol açabilmiştir.³⁹ Ardından Gündoğdu nahiyesinin ileri gelenleri ve muhtarları başta olmak üzere 1200 kişi çalışmaya katılmış, yine bu grup da Taşlıdere'de mızıka bandosuyla karşılanmıştır. Gündoğdu'dan gelenler Karadere'ye yolcu edilmiş ve dört gün içinde kendilerine tahsis edilmiş olan üç kilometrelik yolu tamamen bitirmişlerdir. Bu arada Rize-İspir arasında da yol faaliyetleri devam etmiş ve İspirle Kura-i Seba arasındaki kısmın güzergâhını tespit için beş bin liralık bir tahsisat verilerek işe başlanmıştır.⁴⁰ Potomya (Güneysu)⁴¹ mıntikasından gelen 750 amele de 3600 metrelik yol yapmıştır.⁴²

1932 yılının Eylül ayına gelindiğinde Rize-İspir yolunun 34 kilometrelik kısmının tamamlanmış ve muhtelif yerlerindeki kayalıkların açılmasına devam edildiği görülmektedir.⁴³ Ancak hava muhalefeti sebebiyle gönüllüler için yol çalışmalarına bir müddet ara verilmiş, ayın sonuna doğru yol faaliyetlerine tekrar başlanması için tertibat alınmıştır.⁴⁴ Ekim ayında ise Salarha'dan (Kasarcılar Köyü)⁴⁵ 800 kişiye 4 kilometrelik⁴⁶ ve İyidere'den 206 kişiye 800 metrelik yer yaptırılmıştır.⁴⁷ Kasım ayında Rize-İspir yolu yakınındaki köylerin bedeni mükellef⁴⁸ amelelerini çalıştırmak üzere yeniden bir düzenleme yapılmış, bunun için yol heyeti tarafından 27 kişilik bir çalıştırma heyeti seçilmiştir. Hazırlanan plana göre yol, birinci kilometreden 67. kilometreye kadar beş mıntıkaya ayrılmıştır. Birinci kilometreden sekizinci kilometreye kadar olan mesafede mahallelerle Gündoğdu, Mapavri ve Potomya'dan gelecek bedeni mükellef amelelerin, bir fen memuruyla çavuşlar tarafından çalıştırılmasına, oluşturulan 27 kişilik heyetin idaresine verilen sekizinci kilometreden 44. kilometreye kadar olan kısımda 78 köyün amelelerinin çalıştırılmasına karar verilmiştir. Kura-i Seba hududundan başlayan 44. kilometreden 67. kilometreye kadar olan kısma da Başmühendis, Kura-i Seba Nahiyeye Müdürü ve Fen memurunun ortak bakması ve burada Kura-i Seba nahiyesinin mükellef ve gönüllü ameleleri çalıştırması planlanmıştır.⁴⁹ Kasım ayının ortalarına gelindiğinde Rize-İspir yolunun Mataracı Mehmet Bey'in idaresinde olan birinci kilometresinden beşinci kilometresine kadar olan kısım bitirilmiş ve yolun beşinci kilometresinde Rize Mebusu Fuat Bey için büyük bir köprü yaptırılmıştır.⁵⁰

Dönemin şartları dikkate alındığında yol için yardımda bulunanların sayısı hiç de az değildir. 1932 yılında az ya da çok demeden, çok sayıda Rizeli yol için bağışta bulunmuştur. Yardımda bulunular arasında doktor, eczacı, tüccar, demirci ustası, belediye reisi, otelci gibi pek çok farklı meslekten insan vardır. Rize gazetesinde yola maddi yardımda bulunanların isimleri ve ne kadar para yardımında buldukları belirtilmiştir.

Mamuşoğlu Kâmil Ağa, yolda çalışan amelenin ianesi için iki büyükbaş hayvan bağışlamıştır.⁵¹ Ayrıca 1932 yılının Kasım ayında Rize-İspir yolu inşaatı için Nafia Vekâletinden Vekiller Heyeti kararıyla beş bin lira verilmiş,⁵² yine 1933 yılında da Nafia Vekâletinden beş bin lira yol için ödeme

³⁹ "Yol İşleri: Rize-İspir Yolu", Rize, 2 Şubat 1933, No: 77: 3.

⁴⁰ "Yola Akın Devam Ediyor", Rize, 4 Ağustos 1932, No: 51: 4.

⁴¹ Coşkun, 2013: 234.

⁴² "Yol İşleri: Rize-İspir Yolu", Rize, 2 Şubat 1933, No: 77: 3.

⁴³ "Yol Faaliyeti Devam Ediyor", Rize, 8 Eylül 1932, No: 56: 5.

⁴⁴ "İkinci Tertip Yol Faaliyeti Başlıyor", Rize, 29 Eylül 1932, No: 59: 4.

⁴⁵ Coşkun, 2013: 239.

⁴⁶ "Yola Akın Başladı", Rize, 6 Teşrinievvel 1932, No: 60: 5.

⁴⁷ "Yol Faaliyeti Devam Ediyor", 13 Teşrinievvel 1932, Rize, No: 61: 4, "Yol İşleri: Rize-İspir Yolu", Rize, 2 Şubat 1933, No: 77: 3.

⁴⁸ Bedenen yükümlü olmak.

⁴⁹ "Yol Faaliyeti", Rize, 10 Teşrinisani 1932, No: 65: 3.

⁵⁰ "Yol İşleri", Rize, 17 Teşrinisani 1932, No: 66: 3.

⁵¹ "Rize-İspir Yoluna Gösterilen Derin Alâka ve Yüksek Hamiyet-4", Rize, 3 Teşrinisani 1932, No: 64: 6.

⁵² "Yol İçin Beş Bin Lira Verildi", Rize, 24 Teşrinisani 1932, No: 67: 4.

yapılmıştır. Ancak bu miktar yeterli olmadığından gerekli miktarın ödenmesi için ilgili yerlere müracaat da bulunulmuştur.⁵³ Rize-İspir yolu inşaatına taahhütte bulunup ilk taksitini 1932'de verenler, 1933'te de paraya ihtiyaç duyulduğu için ikinci taksit ödemelerini yapmışlardır.⁵⁴

Kış sebebiyle 1933 yılı Ocak ayında yol yapımı durmuştur. Başmühendis Asaf Bey'in açıklamaları doğrultusunda bu zamana kadar mahallelerden gidenlerin dışında 4200'den fazla gönüllü ve 3058 mükellef, yol için çalışmışlar ve yol başlangıcından itibaren 64. kilometreye kadar 44 kilometrelik bir yol açmışlardır. Bu yol üzerine, büyük küçük 14 köprü, 20 menfez inşa edilmiş ve 11000 metre hendek açılmıştır.⁵⁵

1933 yılının Nisan ayı ortalarında Rize-İspir yolu üzerinde devamlı faaliyetin sağlanabilmesi için yeniden tertibat alınmıştır. Tertip heyeti, Rize Valisi'nin başkanlığında toplanarak yapılacak işleri ve alınacak tedbirleri görüşmüştür. Toplantıda Pehlivan-taşı'ndan Ortapazar'a kadar 15 kilometrelik kısımda inşa edilecek olan büyüklü küçüklü 22 kargir köprü ve menfezin yapılmasına nezaret etmek ve ameleleri çalıştırmak üzere heyet arasından kurayla sekiz kişi seçilmiştir. Ayrıca Karadere ve Kura-i Seba nahiyelerinde birer çalışma komisyonu kurularak faaliyete başlanmıştır.⁵⁶ Bu arada Şubat ayında Sivas'a tayini çıkan Başmühendis Asaf Bey'in yerine Mazhar Bey göreve gelmiştir.⁵⁷

Haziran ayı ortalarında yola yakın 11 köy halkı gönüllü olarak yolun Tuğlalı köyünden Yolbaşı'na kadar olan kısmındaki çalışmayı kendi üzerlerine almışlardır. Kura-i Seba nahiyesi köylerinden Nahiyeye Müdürü Sabri Bey ile köylerin ileri gelenlerinin başını çektiği 1570 gönüllü nahiyeye mıntıkası dâhilindeki yolda çalışmaya beş gün önceden başlamıştır.⁵⁸

Rize-Erzurum yolu çalışmaları zaman zaman duraksasa da çalışmalar devam etmiştir. 10 Haziran 1936 tarihinde yol için çalışmalar yeniden başlamış, yola davet edilen amelelerden 300 kadarı gelmiş, kısa sürede bir buçuk kilometrelik bir kısmın açılmasını sağlamışlar ve muhtelif açıklıklarda dört adet menfezin inşasını yapmışlardır.⁵⁹ Ağustos ayında Rize-İspir yolunu teftiş eden Rize Valisi Cevdet Ertuğrul Bey, daha geniş bir çalışmayla yol işlerinin çabuklaştırılması için emirler vermiştir.⁶⁰ Kasım ayında Rize-İspir yolunun Karadere nahiyesi mıntıkası içinde 11 kilometrelik kısım arasındaki yolda heyelan dolayısıyla tıkanmalar olmuş ve bunlar açılarak hendekler temizlenmiş, 12 menfez ve 6 köprü tamir edilmiş, ayrıca 2 menfez yeniden açılmıştır. Yapılan bu çalışmalar sonucu Rize-Karadere arasında otomobiller tekrar işlemeye başlamıştır.⁶¹ Aralık ayında ise Vilâyet Makamından nahiyeye müdürlerine yazılan bir yazıda 16-60 yaş arasındakilerin hakiki yolda çalışmaları ve bu yola verilen ehemmiyet bildirilmiştir.⁶² 1936 yılı içinde yapılan menfez, köprü ve betonların dışında 33. kilometreden 42. kilometreye kadar yedi kilometrelik yeni yol açılmıştır.⁶³

1936 yılında Rize- İspir yolu için Hükûmet yardım kararı almıştır. Alınan karar şu şekildedir:

“Askerî ve iktisadî ehemmiyetine binaen Rize Vilâyetince inşasına başlanmış olan Rize-İspir yolu inşaatının, vilâyet bütçesine konulan tahsisatla yapılamayacağı anlaşıldığından 1525 sayılı Şöse ve Köprüler Kanunu'nun 7'-nci maddesinin C fıkrası ile 22'-nci maddesine göre yaptırılacak bu yola sarf edilmek üzere 936 bütçesinden Rize vilâyetine beş bin liralık yardım yapılması; Nafia Vekilliğinin 22-10-1936 tarih ve 11254-13118 sayılı tezkeresiyle yapılan teklifi ve Maliye Vekilliğinin 9-

⁵³ “Yola Beşbin Lira Verildi”, Çoruh, 10 Ağustos 1933, No: 104: 5.

⁵⁴ “Yol İçin İkinci Taksit Toplanıyor”, Rize, 25 Mayıs 1933, No: 93: 7.

⁵⁵ “Yol İşleri: Rize-İspir Yolu”, Rize, 2 Şubat 1933, No: 77: 2.

⁵⁶ “Yol Faaliyeti Başladı”, Rize, 20 Nisan 1933, No: 88: 4.

⁵⁷ “Başmühendis”, Rize, 27 Nisan 1933, No: 89: 5.

⁵⁸ “Yol İşleri”, Çoruh, 29 Haziran 1933, No: 98: 4.

⁵⁹ “İlimizde Nafia Çalışmaları”, Rize, 27 Haziran 1936, No: 248: 4.

⁶⁰ “Valimizin Yollarla Alâkası”, Rize, 22 Ağustos 1936, No: 256: 4.

⁶¹ “Rize İspir Yolunda Çalışma”, Rize, 14 İkinciteşrin 1936, No: 268: 3.

⁶² “Rize-İspir”, Rize, 5 Birincikânun 1936, No: 271: 3.

⁶³ “Vilâyet Genel Meclisi Toplandı”, Rize, 16 İkincikânun 1937, No: 276: 5.

11-1936 tarih ve 11155-13-4590 sayılı mütaleanesi üzerine İcra Vekilleri Heyetinin 13-11-1936 toplantısında onanmıştır.”⁶⁴

1937 yılında Rize-İspir yolunun 44+257-45+007. kilometreler arasında bulunan 2040 lira bedeli keşifli 4000 metre mikâp (küp) lağımlık kaya hafriyatı işi açık eksiltmeye konulmuştur.⁶⁵ Ağustos ayına gelindiğinde Rize-İspir yolu üzerinde birkaç köprü yapılarak vilayet merkezinden 38 kilometreye kadar olan yol işlemeye başlamıştır. Yolda daha verimli bir çalışmanın temini için Rize Valisi Nuri Türkkan ve Vilayet Nafia Direktörü Ağabey Taşdemiroğlu öncülüğünde teftişlerde bulunulmuştur.⁶⁶

Kış aylarında doğudaki iç vilayetlerin denize en yakın ve en güvenilir yolunu teşkil eden Rize-Karadere-İspir yolunun yapımı 1939 yılında da devam etmiş, Vali Türkkan yine yol için teftişlerde bulunmuştur.⁶⁷ Uzun süren yol çalışmalarında yeni yerler yapılırken bir taraftan da bozulmalar olmaktadır ve Rize-İspir yolu uzun zaman esaslı bir tamir görmeyen yollar arasındaydı.⁶⁸ Yol bir taraftan yapılmaya çalışılırken daha önce yapılan kısımlardaki bozulmaların tamirden mahrum kalması bu yola Hükümet tarafından yeterli desteğin verilmemesiyle ilgilidir.

Rize-İspir yol çalışmaları 1940 yılı ve sonrasında da devam etmiş, 1945'e gelindiğinde kazma kürekle yol açma çalışması Günece'ye kadar gelmiştir. 1947 yılında Rize'nin önde gelenleri Rize Halkevi'nde bir toplantı düzenlemiştir. Toplantıda Rize Belediye Başkanı Hasan Biber, Gazeteci Rahmi Arer, Mustafa Turanlı'nın da içinde bulunduğu bir heyet oluşturulmuş ve bu heyet, Rize-İspir yolunun önemini anlatan broşürler bastırarak, milletvekillerine ve ilgili kişilere göndermiştir.⁶⁹

Sonuç

Rize-Erzurum yolu ilk defa 19. yüzyıl sonlarında gündeme gelmesine rağmen yapımına bir türlü başlanamamıştır. Bölgedeki yol sıkıntısı Trabzon-Erzurum yolu yapılarak giderilmeye çalışılmış ancak bu yol da hem çok masraflı hem daha uzun hem de yılın büyük bölümünde kapalı olduğundan ulaşım istenildiği gibi sağlanamamıştır.

Rize-İspir yolunun yapılamamasının çeşitli sebepleri vardır. Öncelikle bölgedeki yol ihtiyacı Kırım Savaşı sonrasında farkedilmiştir. Gerektiğinde Osmanlı ordusunu rahatça bölgeye sevk edebilmek için burada bir yol açılması kararlaştırılmıştır. Bu amaçla Osmanlı hükümeti bölgeye mühendisler göndermiş ancak mühendisler daha uzun bir yol olan Trabzon-Erzurum yolunun yapılması konusunda fikir beyan etmişlerdir. Bununla birlikte Osmanlı'nın son dönemlerinde yaşamış olduğu Trablusgarp ve Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı ve ardından Ankara Hükümetinin başlattığı Kurtuluş Savaşı, Rize-Erzurum yolunu arka plana atmıştır.

Cumhuriyet'in ilk yıllarına gelindiğinde ise Rize-Erzurum yolu gündeme gelmiş ve yapılması gereken yollar arasında yerini almıştır. Ancak buna rağmen Hükümet yol için önemli bir ödenek ayıramamıştır. Bunun da sebebi büyük savaşlardan çıkan ve yeni kurulan devletin ekonomik olarak zor durumda olmasıdır. Yine de yolun yapımından vazgeçilmemiş ve Rize halkının oluşturduğu binlerce gönüllü ve mükellef kişi yol yapımında çalışmıştır. Rizeliler yolu o kadar önemsemiştir ki yolda çalışan gönüllü sayısı çoğu zaman mükellef sayısını geçmiş, köylüler kendi çalışma zamanları gelmeden önce çalışma alanlarına giderek erkenden çalışmaya başlamışlardır. Sadece bedenen değil maddi yardımlarda da bulunan bölge halkı, bu yol için canla başla çalışmış, yol için şiirler ve türküler yazmışlardır. Çünkü Rize'nin iktisadi kalkınmasında

⁶⁴ “Rize-İspir Yoluna Hükümetçe Yardım Ediliyor”, Rize, 5 Birincikânun 1936, No: 271: 1.

⁶⁵ “Rize Vilâyeti Nafia Müdürlüğünden”, Rize, 13 Mart 1937, No: 283: 7.

⁶⁶ “İlbayımız Rize-İspir Yolunda”, Rize, 28 Ağustos 1937, No: 307: 3.

⁶⁷ “Rize-İspir Yolu”, Rize, 21 İkincikânun, 1939, No: 379: 1.

⁶⁸ Vilâyet Umumi Meclisi Toplandı”, Rize, 18 Şubat 1939, No: 382: 7.

⁶⁹ Fatih Sultan Kar, heyettekilerin umduğu yardımı bulamadığını, bununla birlikte haklarında tahkikat başlatıldığını belirtmiştir. Ancak bu bilgiye başka bir kaynakta rastlanmamıştır. Yazarın bu bilgiyi nereden aldığı da belirtilmediği için doğruluğu tartışma konusudur. Kar (2016).

büyük rol oynayacak olan bu yol, ülke ekonomisine de önemli katkı sağlayacaktı. Tüm bu çabalara rağmen Rize-Erzurum yolunun açılması çok uzun bir zaman sonra gerçekleşecektir.

KAYNAKÇA

Arşivler

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi

Diğer Eserler

Atam, Şenay (2020), “Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında Yenileşme Döneminde Doğu Karadeniz’de Karayolu Ulaşımı”, Geçmişten Günümüze Karadeniz’de Ulaşım, Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, 209-234.

Coşkun, Osman (2013), Yunanca, Ermenice, Lazca, Gürcüce ve Türkçe Kaynaklara Göre Doğu Karadeniz Yer Adları ve Söz Varlığı (Artvin-Rize-Trabzon), İstanbul, Çatı Kitapları.

Cumhuriyet

Fener Mahallesi Heyeti İhtariyesi (16 Haziran 1932), “Rize-İspir Yolu”, Rize: No:44: 4.

Güneş (28 Temmuz 1932), “Bin Dört yüz Kısır Kişi Gayeye Doğru”, Rize: No: 50: 4.

Hulûsi, Şevket, (25 Şubat 1932), “<<Rize>>nin Tabii, Beşeri, İktisadi Coğrafyası”, Rize, No: 29: 5.

Kar, Fatih Sultan (2016), “Hasretin Sonu ve Işığı Görmek Rize-İspir Erzurum Yolu Kronolojik Tarihçesi, <http://www.kackartv.com.tr/fotograflar-ile-rize-ispir-erzurum-yolu-kronolojik-tarihcesi/8240/> (28.11.2020).

Kavrakoğlu, Osman “Yola Koşun”, Çoruh, tarih gelecek, No: 104:10

Koyuncu, Recep ve Orhon Dervişoğlu, Çayhan (t.y.), Bir Yol Hikayesi Ovit-I, İstanbul: Çınar Eğitim Kültür ve Yardımlaşma Derneği Yayınları.

M.B. (9 Haziran 1932), “Rize’nin Can Damarı”, Rize: No:43: 3.

M.B. (7 Temmuz 1932), “Bir Mülâkat”, Rize, No: 47: 3.

Orhon, Ekrem, (1936), The Construction of Rize – Erzurum Highway, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Urbana, Illinois: The University of Illinois.

Rize

Sevük, İsmail Habib (22 Ağustos 1937), “Rize”, Cumhuriyet: 3.

Sıtkı (16 Haziran 1932), “Rize-İspir Yolu ve Halkın Alakası”, Rize: No:44: 3.

Sıtkı (30 Haziran 1932), “Yol ve Halkın Alâkası Memleketin İktisadî Kurtuluşu Ancak Ondadır”, Rize, No:46: 3-4.

Yılmaz, Özgür (2020), “Trabzon-Erzurum Yoluna Dair Akim Kalan Yabancı Bir Girişim: Laurent Reboul’un Yol İmtiyaz Talepleri”, Geçmişten Günümüze Karadeniz’de Ulaşım, Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, 235-270.

EKLER

Ek 1. Rize-Erzurum Yoluna Yapılan Yardımlar

Yardım Yapanlar	Miktarı (Lira)	Yardım Yapanlar	Miktarı (Lira)
Tüccar Tavail zade Mustafa	500	Belediye Reisi Hakkı	300
Tüccar Kazancı zade İbrahim	200	Tüccar Şat zade Ali	200
Tüccar Zırhzade Süleyman	200	Göveli zade Ahmet	150
Hacı Hasan zade Gafur	150	Molla İbrahim zade Hüseyin	150
Mizeli zade Hamza	150	Şoti zade Selâmettin	150
Peştamal tüccarı Hüseyin	150	Tüccar Kopuz zade Ahmet	150
Tüccar Mataracı zade Salih	125	Tuzcu zade Ömer	125
Tüccar Vardal zade Ahmet	125	Encümen daimî azası Hüseyin	125
Tüccar Aliğa zade Hasan	125	Tüccar Şeyh Hüseyin Z. Hüseyin	125
Eczacı Tefik	100	Encümen daimî azası Hasan	100
Tüccar Durmuş zade İsmail	100	Tüccar Lâz Z. Mustafa, Osman	100
Tüccar Akmemet zade Mehmet	100	Başmühendis Asaf	100
Tüccar Ali zade Hasan	100	Tüccar Veli İsmail zade Ahmet	100
Tüccar Tat zade Bahattin	100	Tüccar Göveli zade Musa	100
Tüccar Hacı Mahmut Z. biraderler	100	Eczacı Murat	100
Tat zade Hulûsi	100	Derviş zade Abtullah	100
Topal Hasanoğlu Şaban reis	100	Hacı Osman Efendioğlu Dursun	100
Memleket Has. Op. Sedat	50	Doktor İsmail Ferit	50
Tuzcu zade Hakkı	50	Oflu oğlu Şaban	50
Encümen azası Bahri	50	Encümen azası İbrahim	50
Tüccar Murtaz zade Ali	50	Tüccar İstip zade Mahmut	50
Tüccar Meto zade Hacı Ahmet	50	Tüccar Karako oğlu Mahmut	50
Tüccar Eyüp zade Eyüp	50	Tüccar Kundul zade Şaban	50
Demirci ustası Abdurrahman	50	Alemdar zade Sadık	50
Fırıncı Celil	50	Otelci Kavrak zade Hüseyin	50
Tüccar Hacıali zade Ahmet	50	Tüccar Sabuncu zade Hüseyin	50
Tüccar Molla Mustafa Z. Nazim	50	Tüccar Topcu Ali	50
Tüccar Kalkavan zade Tahsin	50	Kumbasar zade Fikri	50
Tüccar pabuççu Ömer	50	Tuzcu zade Nigâhi	50
Tüccar Hacı Tahirzade Süleyman	50	Tüccar Yavaş zade Mustafa ⁷⁰	50
Tuzcu zade Mehmet	75	Kalkavan zade Halim	75
Tüccar Kosif zade Mustafa	75	Tüccar Osmanağa zade Tayyar	75
Tüccar Ferhat zade Mustafa	75	Tüccar Haydaroğlu Mahmut	75
Tüccar Vardalı Ahmet	75	Tüccar Otelci Şevket	75
Tüccar Kopuz zade İsmail	75	Tüccar Safoğlu Necati	70
Fabrikacı Hacı Bayram usta	50	Tavukçu oğlu Hacı Dursun	50
Demirci zade Mahmut	50	Kahveci Osman Kaptan	50
Sarıbaşoğlu İsmail	50	Tüccar Kotiloğlu Halim	50
Tüccar Camadan zade Mustafa	50	Polihozlu oğlu Reşit	50
Murtez zade Mahmut	40	Rakıcı zade Mustafa	40
Andralı Hamza	40	Bostancı zade Hacı Mahmut	40
Bostancı zade Hacı İbrahim	35	Kopuz zade Zekeriya	30
Sarıbaş zade Mustafa	30	Güzel Osman zade Mahmut	30
Köse Ömer zade Hacı Rauf	30	Köse zade Ahmet	30
Encümen baş kâtibi Mitat	30	Rakıcı zade Arif	30
Tapu D. Kâtiplerinden Hüseyin	30	Hacı Osman zade Hasan	25
Seyrisefain acentası Rıza	25	Hacı Celâl	25
Kanbur zade Ahmet	25	Ayvaz zade Salim	25

⁷⁰ "Rize-İspir Yoluna Gösterilen Derin Alâka ve Yüksek Hamiyet", Rize, 13 Teşrinievvel 1932, No: 61: 6.

Demirci zade Mustafa	25	Dal zade Salih	25
Hacı Mahmut zade Halim	25	Kunduracı Vahap usta	25
Aşçı İlyas	25	Avukat Ahmet Talha	25
Ticaret Odası Baş Kâtibi Hamdi	25	Kanoğlu İsmail	25
Şevket Turgut	25	Şeyh zade Hafız Hakkı	25
Kandiloğlu Mehmet Ali	25	Navroz zade Emir Ahmet	25
Kumuş zade Hasan	25	Yamak zade Ahmet usta	25
Mektupçu Behçet	20	Veli Hüseyin zade Ahmet	20
Maliye tahsil memuru Rıza	20	Tapu dairesi kâtibi İbrahim	20
Maliye tahsil memuru Hüsnü	20	Doğramacı Muhittin usta	20
Kumuşoğlu Tahsin ve Ekrem	20	Çaklılı oğlu İsmail	20
Veli zade Yahya	20	Merkez mal müdürü Mustafa ⁷¹	20
Emekli Mülkiye Kaymakamı Sabri	50	Deli Hüseyin zade Hüseyin	20
Hacı Ömer oğlu Ahmet	20	Noter Mustafa	15
Ekşi oğlu Mahmut	15	Kunduracı Kubatoğlu Hüseyin usta	15
Murat oğlu İskak	15	Kolçak zade Fehmi	15
Kurdava zade Halis	15	Köse oğlu Hakkı	15
Veraset memuru Halis	15	Adliye zabıt kâtibi Avni	15
Adliye zabıt kâtibi Mahmut	15	Köse zade Mehmet	15
Sandıkçı Mehmet usta	15	Tahrirat kâtibi İbrahim	15
Berber İsmail usta	15	Hasan zade Hasan	15
Navuz zade Nazim	15	Topçu oğlu Ahmet	15
Kürt Hüseyin oğlu Mehmet	15	Suya batmaz oğlu Halim	15
Hasan efendi oğlu Osman	15	Büber oğlu Haydar	15
Varidat memuru Mehmet	15	İdare heyeti kâtibi Hamdi	15
Ziraat Bankası muavini Memiş	15	Maliye tahsildarı Ömer	15
Maliye tahsildarı Mustafa	15	Lokantacı Aziz usta	15
Müftü Nuh	15	Dersşamdan Hamit Ferit	15
Dersşamdan Haşim	15	Dersşamdan Yusuf	15
İmam Hafız Mustafa	13	Dersşamdan Mehmet Hikmet	12,5
Dersşamdan Osman	12,5	Dersşamdan Zülkif	12,5
Celil oğlu Selaattin	10	Tahrirat kâtibi Hazım	10
Molla Mustafa oğlu Harun	10	Kandavalı Mitat	10
Rakıcı zade Rıza	10	Haydaroğlu Ahmet	10
Altı kıyı oğlu Rauf	10	Çolak oğlu Osman	10
Bakkal Topal oğlu Mehmet	10	Sofu Alioğlu Nüsret	10
Sofu Alioğlu Rauf	10	Oflu oğlu Ahmet	10
Kunduracı Ömer usta	10	Abdürrahman oğlu Mustafa	10
Molla Ömeroğlu Temel	10	Tatkül oğlu Salih	10
Köy oğlu Hüsrev usta	10	Gazozcu Rasim ve Osman	10
Demirci Vehbi usta	10	Suya batmaz Mehmet usta	10
Molla Ahmet oğlu Ömer ⁷²	10	İcra kâtibi Şakir	10
Kazanç memuru Mustafa	10	Maliye kâtibi Naim	10
Maliye veznedarı Hasan	10	Tahrirat kâtibi	10
Tapu kâtibi Mustafa	10	Müddei umumi kâtibi Ahmet	10
Ziraat Bankası tahsildarı Dursun	10	Hastane kâtibi Yusuf	10
Müskirat kâtibi Kâmil	10	Orman muamelât Me. Mehmet	10
Sıhhiye kâtibi Mitat	10	İdarei Hususiye tahsildarı Zeki	10
İdarei Hususiye tahsildarı Osman	10	İdarei Hususiye tahsildarı Faik	10
İdarei Hususiye tahsildarı Niyazi	10	İdarei Hususiye tahsildarı Ali Rıza	10
İdarei Hususiye tahsildarı Hasan	10	İdarei H. tahsildarı Osman Fahri	10
Maliye tahsildarı Mustafa	10	13 numaralı polis Yahya	10

⁷¹ "Rize-İspir Yoluna Gösterilen Derin Alâka ve Yüksek Hamiyet-2", Rize, 20 Teşrinievvel 1932, No: 62: 6.

⁷² "Rize-İspir Yoluna Gösterilen Derin Alâka ve Yüksek Hamiyet-3", Rize, 27 Teşrinievvel 1932, No: 63: 6.

İstiklal Mektebi muallimi Kasım	10	Müftülük müsevvidi Harun	10
Dersiam Mahmut	10	Fazlı oğlu Şaban	10
Eyüp oğlu Bekir	10	Kazdal oğlu Mehmet	10
Nimet oğlu Himmet	10	Leroslı oğlu Hasan	10
Gül oğlu İsmail	10	Yelkenci zade Yusuf	10
Kürtoğlu Osman	10	Saatçi Emin	10
Demircioğlu Hasan	10	İslamoğlu Hasan	10
Arapoğlu Osman ve mahdumları	10	Sinekoğlu Feyruz dayı	10
Palıçoğlu Kasım	10	Kara Ahmetoğlu Kasım	10
Kandavalı Mitat	10	Hanefi Çadıroğlu Mehmet	10
Mizelioğlu Memiş	10	Arapoğlu Ahmet	10
Kasapoğlu Yusuf	10	Mereoloğlu Yusuf	10
Kasap Sultan	10	Kuyumcu Ali	10
Sabuncu zade Murat	10	Hacı Memişoğlu Mehmet	10
Hacı Hasanoğlu Mustafa	10	Varterli oğlu Hasan usta	10
Emiroğlu Halim usta ⁷³	10	Maliye tahsildarı Mehmet	8
Dersamdan Mapavriyi Yusuf	7,5	Dersamdan Kosif oğlu İsmail	7,5
Vaiz İsmail Celâlettin	7,5	Küçük İslâmoğlu Memiş	6
Tuzcu zade Bedri	5	Berber İslâmoğlu Fehmi	5
Kumbasar zade Sadık	5	Hafız Seyfettin	5
Hacı oğlu Osman	5	Aşçı İsmailoğlu Mustafa	5
Durmuşoğlu Şevki	5	Çapulacı Hacı Hasanoğlu Ahmet	5
Küçük Ahmetoğlu İslâm	5	Çaklılı Hüseyin	5
Şekerci Süleyman usta	5	Gavuzoğlu Şaban	5
Küçük İslâmoğlu Memiş	5	Telcioğlu İsmail	5
Çembercioğlu Emin	5	Haliloğlu Ahmet	5
Kasapoğlu Hasan	5	Uskutoğlu Abdullah	5
Aliçepoğlu Osman	5	Kuveloğlu Murat	5
Sadık oğlu Şükrü	5	Aşçı Ömer usta	5
Aşık oğlu Ahmet	5	Karamanoğlu Yusuf	5
Ayvaz oğlu Rıza	5	Memişoğlu Hasan	5
İnce Mahmutoğlu Yusuf	5	Bıyık oğlu Hüseyin	5
Sofu Sadık oğlu Halim	5	Tenekeci Hacı Bayram usta	5
Tabakoğlu Murat	5	Katmeroğlu Mevlüt usta	5
Komisyoncucu Mehmet	5	Haliloğlu Ahmet	5
Hudutoğlu Hüseyin usta	5	Humailoğlu Mehmet	5
Karacaoğlu Ridvan	5	Mübaşir Akif	5
Mübaşir İsmail	5	Mübaşir Ömer	5
Maliye tahsildarı İsmail	5	Maliye tahsildarı Nuri	5
Maliye tahsildarı Mustafa	5	Maliye tahsildarı Halim	5
Fotoğrafçı Hasan	5	Küçük Ahmetoğlu İslâm	5
Çaklılı Ahmet	5	Kalamozlu Muhtar Şevki	5
Uskutoğlu Asım	5	Hacı Ahmetoğlu Ahmet	3
Hiloğlu Mustafa	3	Kotiloğlu Hüseyin	3
Karako oğlu Süleyman	3	Berber İslâmoğlu Mustafa	3
İnce Mehmetoğlu Süleyman usta ⁷⁴	3		

⁷³ "Rize-İspir Yoluna Gösterilen Derin Alâka ve Yüksek Hamiyet-4", Rize, 3 Teşrinisani 1932, No: 64: 6.

⁷⁴ "Rize-İspir Yoluna Gösterilen Derin Alâka ve Yüksek Hamiyet-5", Rize, 10 Teşrinisani 1932, No: 65: 6.

Ek 2. Çayeli'nden yolda çalışmaya gidenler

Ek 3

Ek 4

Ek 5

Ek 6

Ek 7. Yolda çalışmaya gidenler⁷⁵

⁷⁵ Recep Koyuncu, Rize İhtisas Kütüphanesi Fotoğraf Arşivi.

Ek 8

Sayı : 104

CORUH

Sahife 10

Borçka-Maradit yolu Batıma uzanan müntazam bir şosade bizim tarafta kalan kısmındaki bozuk menfez ve köprüler yapılmakta hatta Maradite yakın büyük asma bir köprü tamir edilmekte idi. Tam hududa geldiğimiz vakit yarısı bize yarısı Ruslara ait olmak üzere köprünün öte tarafında silâhı omuzundan sarkmış lâubalî bir vaziyette bir tavariş (Rus neferi) beri tarafında omuzunda dimdik duran süngülü silâhı ve çelik adımlarıyla köprünün yarısına kadar gidip gelen ve memleketin müdafaasına göğüs gereği gibi bir vaziyet alarak hududa yaklaşanlara derin bir iyti-mat telkin eden bizim "MEH-METÇİK," sanki (Benim bulduğum mintakadan itibaren içerde istediğiniz gibi serbest gezebilirsiniz. Buradan size hiç bir el uzanamaz ve kimse bu toprağa bir adım atamaz) di-yorgibiydir.

Burada otomobillerden indik Genç bir hudut zabiti ile Nahiye Müdürü ve daha bir kaç zat tarafından karşılanmış-tık. Güneş te artık batmış ve akşamın hüzün verer siyah perdesi etrafa yayılmağa baş-lamıştı.

Maradit köyü nehrin sol ta-rafından hududa muvazi olarak bir dil gibi ileri doğru uzan-mıştı.

Hudut burada çok gayri ta-bii bir vaziyette idi. Buradan sola saptık. Ve nehrin kenarına inerek emrimize amade kayığa atlayarak nehrde her iki hududun arasında aşağı doğru kayıyorduk.

Sonu gelecek sayıda .

ORTAMEKTEPTEN AYRILIRKEN

Sevgili arkadaşlarıma

Şimdi bir hayal oldu o sıralar, o dersler;
Hepsi karıştı artık geçmişe birer birer!..
Ah, o günler ne tatlı! yaşadıkça unutmam!..
Mahzun kalan gönlümü bilmem nasıl aoutsam?!
Üç senelik şen hayat geçirdik o yuvada..
Gönüllere hep neşe içirdik o yuvada..
"Hayatta dört fasıl var : üçü kış, biri bahar.."
Bu bahar da ne çabuk gözden sıvışır kaçır!..
Geçti ömrümün üç yılı koşuşarak gülerək
Bu İrfan ocağında çalışıp eğlenerek!..
Artık hayat kavgası başlayacak hazır ol,
— Bu cenkte kazanırız ; çünkü bizde azim tol...
S. TEOMAN

Fener mahallesi gönüllü amelelerinin geçen seneki yol faaliyetlerinden (yemeğe gelirlerken)

YOLA KOŞUN

Kurtarmak istiyorsan çocuğun'a karını
Yaklaşan bir aclığın o korkunç ölümünden
Bütün varını sarfet düşünme hiç yarını
Kendine bir hisse al bu işin bölümünden

★

Nasıl yaşayamazsa hiç bir vücut sinirsiz
Vatanın da siniri işte gördüğün yollar .
Hangi eller olursa bu yol için hayırsız
Kırılmalı mutlaka işte o hâlin kollar.

★

Ey Rizenin gençleri dikkatle dinleyiniz
Memleket için mühim bir haberim var size
İster buna inanın İster yalan deyiniz :
Bu yol yapılmazsa Rize olmüştür Rize .
Kavrakoğlu OSMAN

Kolçak, Hakan- Ercan, Osman “Konfederal Birlik: Gürcü-Abhaz İhtilafının Çözümü İçin Yeni Anayasal Düzen”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 7/13, ss.377-408.
DOI: 10.31765/karen.907307

Bu makale etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasını gerektirmemektedir.

This article doesn't require ethical committee permission and/or legal/special permission.

KONFEDERAL BİRLİK: GÜRCÜ-ABHAZ İHTİLAFININ ÇÖZÜMÜ İÇİN YENİ ANAYASAL DÜZEN *

Hakan KOLÇAK** - Osman ERCAN***

* Araştırma Makalesi / Research Article

** Dr. Öğr. Üyesi,
Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi,
Hukuk Fakültesi, Kamu Hukuku Bölümü,
Rize/TÜRKİYE
 hakan.kolcak@erdogan.edu.tr

ORCID : 0000-0003-1185-4055

*** Öğr. Gör. Dr.,
Bitlis Eren Üniversitesi, İktisadi ve İdari
Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler
Bölümü, Bitlis/TÜRKİYE
 oercan@beu.edu.tr

ORCID : 0000-0002-2186-8963

Anahtar Kelimeler: Gürcistan, Abhazya,
Konfederalleşme, Egemenlik, Donmuş İhtilaf

Keywords: Georgia, Abkhazia, Confederalism, Sovereignty, Frozen Conflict

Öz: Bu çalışma, Gürcü-Abhaz ihtilafını güncel gelişmeler çerçevesinde analiz etmekte ve ihtilafın çözümüne dair bir öneri sunmaktadır. Çalışmamıza göre; koronavirüs salgını sürecinde iki toplum arasında beliren ılımlı atmosfer, kökleşmiş husumetler ve kurumsallaşmış güvensizliklerin giderilmesini sağlayacak yeni bir döneme kapı aralamıştır. Gürcistan ve Abhazya tarafından bu dönem kapsamında anayasal düzlemde ete kemiğe büründürülecek konfederal düzen, var olan husumetlerin ve güvensizliklerin bertaraf edilmesine katkı sunabilir. Konfederalleşmenin kısa vadede Abhazya'nın menfaatine bir durum olacağını kabul eden çalışmamız, uzun vadede tezahür edecek pek çok potansiyel gelişmeyle beraber konfederalleşme adımlarının iki toplum için birlikte yaşamı sürdürebilecekleri kamusal alanı inşa edeceğini savunmaktadır. Gürcü ve Abhaz otoritelerince konfederal uygulamalar eşliğinde pratiğe dökülecek birçok iş birliği ve bütünleşmeci operasyon, kökleşmiş husumetlerin ve kurumsallaşmış güvensizliklerin kademeli olarak yok olmasını ve nihayetinde bölgesel veya ulusal bağlılıkların konfederal bağlılıklara dönüşmesini sağlayabilir. Konfederal bağlılıkların doğal bir uzantısı olarak şekillenen karşılıklı güven atmosferi içerisinde hareket edecek olan iki topluluk, siyasi devlet teşkilatlanmalarını federal yahut üniter bir yapıya evirebilirler. Birliklikçi ve bütünselci evrilme süreci hem tarihi konfederasyonlarca izlenmiş hem de benzeri güncel yapılanmalar tarafından takip edilmektedir. Güncel Gürcü ve Abhaz yaklaşımlarını değerlendirerek konfederalleşme önerisini dile getiren çalışmamız; (i) küresel salgın döneminde Gürcü ve Abhaz otoritelerince sergilenen karşılıklı ılımlı tavırlar, (ii) yeni Abhaz yönetiminin Gürcistan ile pek çok alanda ortak politika geliştirme arzusu, (iii) Gürcü devletinin mevcut siyasi, ekonomik ve askeri kabiliyetleri ve (iv) Gürcü halkının barışçıl müzakerelerle ihtilafı çözme istemi gibi çeşitli dinamikleri hesaba katarak konfederalleşme önerisini ciddi bir alternatif olarak sunmaktadır.

CONFEDERAL UNION: A NEW CONSTITUTIONAL ORDER FOR THE RESOLUTION OF THE GEORGIAN-ABKHAZ CONFLICT

Abstract: This study examines the Georgian-Abkhaz conflict by taking into account recent developments and comes up with a formula for the resolution of the conflict. According to the study, the

Geliş Tarihi / Received Date: 03.04.2021

Kabul Tarihi / Accepted Date: 15.11.2021

moderate atmosphere between the two communities created during the coronavirus pandemic has opened a new era that would provide an opportunity to cease the rooted hostilities and to eliminate the institutionalised doubts. The article argues that a new confederal order taking its shape at the constitutional level would contribute to the cessation of the hostilities and the elimination of the doubts. It is true that Abkhazia would benefit from the confederal order in the short run; however, the order would, in the long run, establish a public realm where the two communities would coexist in a peaceful manner. Collaborationist and integrationist strides made by the Georgian and Abkhaz authorities just after the establishment of the confederal order would gradually cease the hostilities and eliminate the doubts, ultimately resulting in the transformation of regional or national loyalties into confederal allegiances. These allegiances would create an environment of mutual trust

stimulating the communities to turn their confederal union into a federation or unitary state. Such unionist and holistic transformation processes have been completed not only by historical confederations, but present confederal organisations are also carrying out these processes. The article scrutinising the present Georgian and Abkhaz perspectives in shaping its confederalist resolution formula recognises the confederalist formula as a worth-examining alternative by considering several current matters, including (i) moderate Georgian and Abkhaz attitudes recorded during the global pandemic, (ii) the willingness of the new Abkhaz administration to cooperate with its Georgian counterpart to develop common policies in many areas, (iii) the current political, financial and military capabilities of the Georgian state and (iv) the demand of the Georgian people to resolve the conflict via peaceful negotiations.

Giriş

1995 Gürcü Anayasası uyarınca Gürcistan Cumhuriyeti'ne bağlı özerk bir bölge olan Abhazya, 1992 yılından itibaren fiili (*de facto*) olarak Gürcistan'tan ayrı bir devlet teşkilatlanması inşa etmiştir.¹ 1991 yılında Sovyetler Birliği'nden yargısal (*de jure*) düzlemde tanınır bir şekilde ayrılan Gürcistan'da güçlenen aşırı Gürcü milliyetçiliğinden rahatsız olan özerk Abhaz yönetimi, 23 Temmuz 1992 tarihinde bağımsızlık ilan etmiştir.² Ülkesel toprak bütünlüğünü yeniden tesis etmek için Abhazya'ya karşı askeri operasyon başlatan Gürcü otoriteleri, Abhazya coğrafyasında Kafkasyalı gönüllü milisler ve jeostratejik saiklerle hareket eden Rusya'nın desteğini almış silahlı Abhaz unsurlara karşı mücadele etmiştir.³ 1993 yılının Eylül ayında Rus destekli unsurların galibiyetiyle neticelenen çatışmalar sonrasında fiili olarak mukavemet kazanan Abhaz bağımsızlığı sınırlı sayıda devlet tarafından tanınmıştır.⁴ Yetersiz sayıdaki tanınmalar, Abhazya'nın ampirik egemenliğini (*empirical sovereignty*) yargısal egemenliğe (*jurisprudential sovereignty*) dönüştürmesine imkân vermemiş;⁵ devletlerarası hukuk tarafından

¹ 1995 Anayasasının 1'inci maddesinin ilk fıkrası doğrultusunda özerkliği tanınan Abhazya, Anayasanın 7'nci maddesinde belirtilen hükümler dairesinde teşri ve icrai yetkilere sahiptir. Abhaz özerkliğine dair diğer bazı hususlar, Anayasanın 37, 45 ve 50'nci maddelerinde ayrıca düzenlenmektedir.

² Coppieters, 2003: 190-191.

³ Popescu, 2011: 28-29.

⁴ Sınırlı tanınmaya dair nicel veriler ve kapsamlı analizler, bu çalışmanın birinci ve ikinci bölümlerinde mevcut bulunmaktadır.

⁵ Ampirik egemenlik, 1934 yılında yürürlüğe giren ve 1936 yılında Milletler Cemiyeti Sözleşme Serisi'ne kaydedilen Devletlerin Hak ve Görevlerine Dair Montevideo Sözleşmesi'nin 1'inci maddesinde sıralanan ve devlet olmanın asgari şartları olarak nitelendirilen koşulların sağlanmasıyla elde edilebilmektedir. Mevzu bahis koşullar şu şekilde sıralanabilir: (1) tanımlanmış bir toprak parçası, (2) bu toprak parçası üzerinde yaşayan kalıcı bir nüfus, (3) söz konusu nüfusu idare edecek bir iktidar güç ve (4) diğer devletlerle ikili yahut çoklu ilişki yürütebilme ehliyeti. Not edilen şartları sağlayan ve ampirik egemenliklerini elde eden devlet teşkilatlanmaları, bu egemenliklerinin uluslararası düzlemde tanınmasıyla birlikte yargısal egemenliklerini tesis edebilmektedir. Egemenliğin gerek ampirik gerekse yargısal veçhelerine ilişkin detaylı izahatlar, bu çalışmanın ikinci ve üçüncü bölümlerinde yer almaktadır.

sözde devlet (*quasi/sham/pseudo state*) olarak ifade edilen statüyle günümüze kadar varlığını sürdürmesine sebep olmuştur.⁶

Etno-kültürel saiklerle birlikte özellikle Rusya'nın jeostratejik politikalarının da bir ürünü olarak ortaya çıkan Gürcü-Abhaz ihtilafının çözümüne dair pek çok adım, 1990'lı yılların ikinci yarısından itibaren atılmıştır.⁷ Bu adımlar, Abhazy coğrafyası üzerinde mevcut bulunan yargısal egemenliğini ampirik egemenlikle taçlandırmak isteyen Gürcistan ile var olan ampirik egemenliğini yargısal egemenlikle bütünleştirerek bağımsızlığını uluslararası düzlemde tanıtır kılmayı hedefleyen Abhazy arasında bir orta yol bulamamıştır.⁸ Gürcü ve Abhaz otoritelerinin yürütmüş olduğu müzakerelerin sonuçsuz kalması, iki toplum arasında savaş döneminde hızlı bir şekilde artan husumetlerin kökleşmesine ve karşılıklı güvensizliğin kurumsallaşmasına sebep olmuştur.⁹ Kökleşen husumetler ve kurumsallaşan güvensizlik, genel itibarıyla 2020 yılına kadar etkin bir şekilde varlığını hissettirmiştir.¹⁰ 2020 yılında vuku bulan bazı olaylar ise iki toplum arasında karşılıklı güvenin tesis edilebilmesi için yeni kapılar aralamıştır.

Dünyanın tamamını etkisi altına alan; ekonomik, siyasi, hukuki, sosyal, psikolojik ve diğer pek çok alanda tesir bırakan ve bırakmaya da devam eden küresel koronavirüs salgını döneminde Abhazy'nın yaşamış olduğu mühim sorunlar ve bu sorunların çözümü için Gürcistan tarafından atılan adımlar, iki toplum arasındaki buzların eritilmesi için gerekli olan normalleşme süreçlerinin öncü hamlelerinin pratiğe dökülmesine imkân vermiştir.¹¹ Abhazy'ya yapılan sağlık yardımları ile Abhazlara sunulan sağlık hizmetlerinin devamını savunan toplum tabanlı Gürcü desteği, yeni Abhaz yönetiminin Gürcistan ile ikili ilişkilerini geliştirme ve birçok alanda iş birliği yapma arzusu, Gürcü devletinin mevcut siyasi, ekonomik ve askeri kapasitesi ve Gürcü halkının barışçıl müzakereye dayalı çözümü destekleyen güncel isteği dikkate alındığında; Gürcü-Abhaz ihtilafının çözümü için yeni bir ihtimalin doğduğu söylenebilmektedir.¹²

Gürcü-Abhaz ilişkilerinde ivedi bir normalleşme ve iki toplum arasındaki ihtilafın derhâl ortadan kalkması kolay değildir. Uzun yıllar önce vuku bulan fiili ayrılık sonrasında kökleşen husumetler ve kurumsallaşan güvensizliğin aniden buharlaşması zordur. Ancak, koronavirüs salgını döneminde ortaya çıkan ve ikili ilişkileri ılımlılaştıran hususlar, karşılıklı güven ortamının inşası için umut verici niteliktedir. Bu çalışmaya göre; ılımlılaştıran atmosferde atılacak konfederalleşme adımları, kısa vadede iki toplum arasında iş birlikleri kurulabilmesine imkân verecektir. Bu adımlar, ilk etapta Abhazy'nın menfaatine olan, sözde Abhaz devletini egemen devlet statüsüne kavuşturacak teşebbüsler olarak algılanabilir. Konfederalleşme adımları çerçevesinde Gürcistan'ın bağlantı devleti statüsüne kavuşacak Abhazy, kısa vadede yargısal egemenliğini elde edebilir. Fakat, bu noktada ayrıca belirtmek gerekir ki; kurulacak olan Gürcü-

⁶ Devletlerarası hukuk düzleminde Abhazy'nın sözde devlet olarak kabul edilmesinin gerekçeleri, bu çalışmanın ikinci bölümünde izah edilmektedir.

⁷ Söz konusu teşebbüsler, bu makalenin ikinci bölümünde kısaca değerlendirilmektedir.

⁸ Ampirik ve yargısal egemenlik kavramlarının hukuki açıdan anlam ve kapsamına dair analizler, bu çalışmanın ikinci ve üçüncü bölümlerinde yer almaktadır.

⁹ Garb, 2012: 92-99.

¹⁰ Bayar, 2021: 43.

¹¹ 12 Aralık 2019 tarihinde Çin'de ortaya çıkan yeni koronavirüs hastalığı, kısa süre içerisinde tüm dünyaya yayıldı. Ortaya çıkışından kısa süre sonra, 12 Mart 2020 tarihinde, Dünya Sağlık Örgütü tarafından pandemik bir hastalık olarak ilan edilen koronavirüs hastalığı, 2021 yılının Kasım ayı itibarıyla 5 milyondan fazla insanın hayatını kaybetmesine sebep olmuştur.

¹² Mevzu bahis ihtimalin doğuşunda etkili olan hususların tamamı, bu çalışmanın birinci bölümünde not edilmektedir.

Abhaz konfederasyonu, ikili iş birlikleri ve bütünleşmeci operasyonlar aracılığıyla yerel, bölgesel veya ulusal bağlılıkları uzun vadede konfederal bağlılıklara dönüştürebilir. Siyasi devlet teşkilatlanması, konfederal bağlılıkların meyvesi olarak şekillendirilen karşılıklı güven atmosferi içerisinde federal veya üniter bir yapılanmaya evrilebilir. Alman, Amerikan, Flemenk ve İsviçre Konfederasyonlarının tarihi gelişimi ve nihayetinde tek devlete evrilme süreçleri bu noktada örnek teşkil etmektedir. Benelüks Konfederasyonu da benzeri bir süreç içerisinde geçmesi hasebiyle güncel ve dinamik bir örnek olarak tek devlete evrilme iddiasını güçlendirici niteliktedir.

Uluslararası ilişkiler, siyaset bilimi, devletlerarası hukuk ve anayasa hukuku ile ilgili boyutları olan bu çalışma, Gürcü-Abhaz ihtilafının güncel durumunu değerlendirmekte; ihtilafın beliren ılımlı atmosferde atılacak konfederalleşme adımlarıyla çözülebileceğini iddia etmektedir. İhtilafın güncel durumunun analizi kapsamında akademik ve kurumsal eserlerden istifade eden çalışmamız, konfederal yöntemlerin ihtilafın çözümündeki muhtemel etkililiği ve yetkinliğini göstermek için kütüphane temelli yayınların yanı sıra devletlerarası antlaşmalar, anayasalar ve diğer mevzuat kaynaklarından da yararlanmışır.

Gürcü-Abhaz ihtilafının çözümüne dair güncel ve dinamik süreçleri dikkate alıp yeni bir anayasal düzen öneren ve bu önerisiyle ilgili literatüre katkı sunma teşebbüsü içerisinde olan çalışmamız, ihtilafın tarihsel arka planını ve günümüzdeki vaziyetini aktararak yola koyulmaktadır. Konfederal adımların beliren çözüm atmosferinde dikkate alınabilecek muhtemel katkılarını kuramsal bilgilendirmeler ve pratik örnekler marifetiyle izah ederek yola devam eden çalışmamız, ihtilafın çözümünde kullanılacak askeri yöntemlerin yetersizliğine ilişkin nihai analizlerini sunarak neticeye ulaşmaktadır.

1. Gürcü-Abhaz İhtilafının Tarihsel Arka Planı ve Güncel Durumu

Abhazha, Asya ve Avrupa kıtaları arasında köprü vazifesi gören Kafkasya coğrafyasında yer alan ve çalkantılı tarihi olan bir bölgedir.¹³ Kafkasya'nın kadim topluluklarından biri olan Abhazlar, tarihin pek çok döneminde güçlü imparatorlukların etkisi altında kalmıştır.¹⁴ Gürcü-Abhaz ihtilafının arka planı ve tarihi kökenleri, belirtilen imparatorluk dönemlerinin öz bir şekilde incelenmesiyle idrak edilebilmektedir.¹⁵

Abhazy'a'nın tarihi geçmişi, günümüz Gürcistan Cumhuriyeti'nin batısında kurulmuş olan ve mitolojik olarak ilgiyle incelenen Kolhis Krallığı'na kadar uzandığı iddia edilmektedir.¹⁶ Gürcü dilinden farklı bir Kuzeybatı Kafkas dili olan Abhazca'yı konuşan Abhazlar;¹⁷ İpek Yolu üzerinde yer alan, hem ekonomik hem de jeostratejik öneme sahip olan bir coğrafyada konumlanmalarından ötürü milattan önce 7'nci yüzyıldan beri sayısız siyasi ve politik çatışmanın konusu olmuştur.¹⁸ Romalılar ve Bizans İmparatorluğu etkisinde uzun yıllar varlık mücadelesini sürdüren Abhazlar, *Lazika* olarak isimlendirilen ve Latin dilinde "*Lazların Ülkesi*" anlamına gelen bölgede kendi kültürlerini yaşatmak için mücadele etmiştir.¹⁹ Milattan sonra ilk yüzyılda Roma

¹³ Özsağlam, 2020: 4-5.

¹⁴ Hewitt, 2013: 15-22.

¹⁵ Hewitt, 1993: 267-323.

¹⁶ Braund, 1994: 92-94.

¹⁷ Kiril alfabesini kullanan Abhazcadan farklı bir dil olan Gürcüce, 33 harften oluşan ve kendine has karakterleri bulunan müstakil bir alfabeye sahiptir. İki dil arasındaki biçimsel ve sistematik farklar hakkında daha fazla bilgi için bknz: Toft, 2001: 126-130.

¹⁸ Allen, 1971: 49; Lang, 1966: 64.

¹⁹ Hewitt, 2013: 15-19.

İmpartorluğu'nun egemenliği altına giren *Lazika*, 4'üncü yüzyılda bağımsızlığını kazanmış; ancak bu bağımsızlık dönemi çok uzun sürmemiştir.²⁰ Bağımsızlıkla birlikte gelen genel anlamdaki barış ve huzur dönemi sadece 60 yıl sürmüştür; *Lazika*, takip eden süreçte Bizans İmpartorluğu'nun hâkimiyeti altına girmiştir.²¹ *Lazika*'nın siyasi teşkilatlanmasında kapsamlı değişikliğe giden Bizanslılar, Abhazya'nın başkenti Sohum'da bir prenslik teşkil etmiştir.²² Milattan sonra 540'lı yıllarda Bizans etkisiyle Hristiyanlığı kitleler hâlinde kabul eden Abhazlar, Bizans ve Persler arasında vuku bulan bölgesel egemenlik mücadelelerinde önemli bir aktör olarak yer almıştır.²³

Bir Orta Çağ feodal devleti olarak 8'inci yüzyılın sonlarında İkinci Leon tarafından kurulan Abhazya Krallığı; siyasi, ekonomik ve kültürel açıdan prenslik döneminde olduğu gibi, Bizans etkisi altında varlığını sürdürmüştür.²⁴ Abhazya Krallığı'nın 1008 yılında Üçüncü Bagrat idaresindeki Gürcü Krallığı ile birleşmesi sonrasında, yeni bir anayasal oluşum olarak Abhaz-Gürcü Birleşik Krallığı tarih sahnesine çıkmıştır.²⁵ Bu noktada ayrıca belirtmek gerekir ki; Bizans etkisi, önceki dönemlerde olduğu gibi, yeni kurulan Birleşik Krallık üzerinde de aynen devam etmiştir.²⁶

11'inci yüzyılın ikinci yarısından itibaren Gürcü halkıyla birlikte Türkmen akınlarının etkisinde kalan Abhazlar, 12'nci yüzyılın ortalarında savaşız dönemler geçirmiş; ancak 13'üncü yüzyıldan itibaren Moğol tahakkümü altına girmiştir.²⁷ Osmanlı İmpartorluğu'nun Gürcistan'ı 16'ncı yüzyılda fethetmesi sonrasında Osmanlıların himayesi altına giren Abhazlar, Sohum merkezli beyliklerinde Osmanlı etkisiyle kitleler hâlinde İslam dinini benimsemiştir.²⁸ 1810 yılına kadar Osmanlı himayesinde varlığını sürdüren Abhaz Beyliği, bu tarihte Çarlık Rusya'ya bağlı bir prensliğe dönüşmüştür.²⁹ 1853-1856 yılları arasında Osmanlı İmpartorluğu ve Çarlık Rusya arasında gerçekleşen Kırım Savaşı esnasında Abhazya'yı tekrardan ele geçiren Osmanlılar, Kırım Savaşı'nı kaybetmelerinden dolayı bölgeden geri çekilmek zorunda kalmıştır.³⁰

Kafkasya üzerinde tam tahakküm kurma gayesiyle hareket eden Ruslar, 1864 yılında Abhaz Prenslığı'nin özerkliğini düzenleyen kanunları ilga etmiş ve Prenslığı, merkezi Çarlık rejimine bağlı hâle getirmiştir.³¹ Özerk statülerinin mülga hâle gelmesi sonrasında, 1866 yılında bir Rus albay ve komutasındaki askerleri öldürerek Rusya'ya karşı isyan başlatan Abhazlar, Çarlık ordusunun devreye girmesi sonrasında bastırılmıştır.³² 1903 yılından itibaren Rusya'nın Kafkasya valiliğine bağlı bir bölgeye dönüşen Abhazya'ya Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı

²⁰ Coppieters, 2002: 89-90.

²¹ Bennigsen ve Wimbush, 1986: 213-216.

²² Cherkasov, vd., 2018: 1001-1016.

²³ Rayfield, 2012: 47-50.

²⁴ Tsursumia, 2020: 96.

²⁵ Ercan, 2020: 251.

²⁶ Ercan, 2020: 251-252.

²⁷ Ercan, 2020: 262.

²⁸ Lala Mustafa Paşa komutasındaki Osmanlı birlikleri, 1578 ve 1580 yıllarında düzenlenen seferler sonrasında Sohum'u Osmanlı İmpartorluğu'na dâhil etmiştir. Daha fazla bilgi için bknz: Gamakharia ve Akhaladze, 2016: 19; Rayfield, 2012: 181.

²⁹ Erşan, 2017: 146-147.

³⁰ Gamakharia ve Akhaladze, 2016: 33-36.

³¹ Cornell, 2001: 133.

³² İsyen sürecinde yaklaşık 5 bin Abhaz Ruslar tarafından öldürülmüş; Abhazya bölgesinde yaşayan Müslüman Ubıhlar ve Çerkezlerin önemli bir kısmı sürgün politikasına tabi tutulmuştur. Sürgün politikasının bir sacayağı olarak; sayıları 200 bini geçen Müslüman topluluklar, Osmanlı İmpartorluğu'na göç ettirilmiştir. Daha fazla bilgi için bknz: Cornell, 2001: 133; Gamakharia ve Akhaladze, 2016: 37; Rayfield, 2012: 300.

İmparatorluğu çıkartma yapmıştır; ancak çıkartmanın başarıyla neticelendirilememesi sonrasında, bölgede yaşayan Müslüman topluluklar, gemilerle Batı Karadeniz illerine getirilmiş ve bu illerde ikamet etmeleri sağlanmıştır.³³ Ayrıca belirtmek gerekir ki; göçler sadece Anadolu'ya yönelmemiş, diğer Osmanlı topraklarına da – örneğin; Kosova, Filistin, Irak, Suriye ve Ürdün – Müslüman Kafkas halkları göç etmiştir.³⁴

Romanov Hanedanlığı'nın hükümrانlığındaki Çarlık Rusya'nın 1917 yılında vuku bulan Bolşevik Devrimi ile yıkılması sonrasında, Abhazya bölgesinde çeşitli değişkenler ortaya çıkmıştır.³⁵ Devrimin lideri olan ve komünist bir yönetim kurmayı hedefleyen Vladimir Lenin, milletlerin kendi kaderini tayin hakkı (*the right to self-determination*) kapsamında toplulukların kendi etno-kültürel kimliklerini koruyup geliştirmesi fikrini makul karşılamıştır.³⁶ 1921 yılında Abhazya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti adı altında yeni bir siyasi teşkilatlanmaya anayasal olarak izin veren Sovyet yönetimi, 1931 yılına kadar Transkafkasya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti şeklinde tek bir çatı altında birleşen Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan ile Abhazya'yı niteliksel olarak eşit konuma getirmiştir.³⁷ Federatif Cumhuriyetin üç temel bileşeniyle eşit konuma sahip Abhazya, bu statüsünü uzun süre koruyamamış; 1931 yılında yapılan anayasa değişikliğiyle beraber özerk bir cumhuriyete dönüştürülerek Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne bağlanmıştır.³⁸

Sovyet elitlerince bir tatil ve eğlence yeri olarak algılanan Abhazya, Sovyetler Birliği'nin Josef Stalin tarafından idare edildiği dönemde (1922-1953), Sovyet sınırlarında yaşayan diğer etno-kültürel topluluklar gibi, kültür ve dil konusunda çeşitli asimilasyon politikalarına maruz kalmıştır.³⁹ Abhazya'nın demografik yapısını değiştirmek ve bölgedeki Abhaz kültürünün etkilerini ortadan kaldırmak için iskân politikaları uygulayan Sovyet rejimi, Abhazları Gürcistan sınırları dışına göç etmeye zorlamış; göç edenlerin yerine de Gürcüleri yerleştirmiştir.⁴⁰ Abhaz karşıtlığıyla bilinen Gürcistan Komünist Partisi Lideri Lavrenti Beriya'nın göreve gelmesi akabinde, 1937 yılından sonra yoğun bir şekilde uygulanan iskân politikalarını, Beriya'nın halefi olan Kandid Çarkviani tarafından pratiğe dökülen sayısız asimilasyon politikaları izlemiştir.⁴¹ 1938 yılından itibaren uygulanan bu politikalar kapsamında Abhaz alfabesi Gürcü alfabesine çevrilmiş ve Abhazcanın resmî kullanımı yasaklanmıştır.⁴² Abhazca'yı eğitim dili olarak kullanan bütün okulları 1944-1945 eğitim-öğretim yılında kapatan Gürcü yönetimi, eğitim dili olarak sadece Gürcücenin kullanımına cevaz vermiştir.⁴³

Abhazların Gürcüleştirmesini (*Georgianisation*) amaçlayan asimilasyon politikaları, Stalin'in ölümünden sonra Sovyetler Birliği'nde iktidara gelen Nikita Kruşçev döneminde (1953-1964) başlatılan Stalinsizleştirme (*de-Stalinisation*) sürecinde hafifletilmiştir.⁴⁴ Stalin döneminde kayda geçen etno-kültürel ve insani baskılar ile tahribatları telafi etme döneminden Abhazlar

³³ Sönmezoğlu, vd., 2017: 224.

³⁴ Hewitt, 1999: 466.

³⁵ Hewitt, 2009: 186-187.

³⁶ Öz-Döm, 2017: 197-198.

³⁷ Cornell, 2001: 143.

³⁸ Sönmezoğlu, vd., 2017: 225.

³⁹ Souleimanov, 2013: 95.

⁴⁰ Hunter, 2001: 3.

⁴¹ Tsursumia, 2020: 109.

⁴² Stewart, 2003: 5-10.

⁴³ Potier, 2001: 9.

⁴⁴ Hanf ve Nodia, 2001: 23-25; Stewart, 2003: 6-7.

da istifade etmiş; Birliği etkisi altına alan etno-kültürel açıdan hoşgörü ve tolerans iklimi Abhazya'ya da sirayet etmiştir.⁴⁵ Kremlin yönetimi, Osetler ve Abhazlar gibi Gürcistan'da yaşayan etnik toplulukların kimliğe dayalı temel hak ve hürriyetlerini korumak ve güvence altına almak için gerekli olan anayasal ve kanuni düzenlemeleri yapmış; Abhazcanın yaygınlaştırılması ve kamusal alanda kullanılması için bu dile uyarlanmış yeni bir Kiril alfabesi oluşturmuştur.⁴⁶

1921-1931 döneminde pratiğe dökülen ve Gürcistan ile Abhazya'yı eşit statüde iki sosyalist cumhuriyet olarak kabul eden anayasal düzene geri dönülmesi için 1978 ve 1989 yıllarında Abhazlar tarafından çeşitli siyasi çalışmalar yürütülmüştür.⁴⁷ Bu talebin Sovyetler Birliği'nce yerine getirilmemesi ve Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Gürcüceyi tek resmî dil olarak ilan etmesi üzerine, Abhazya'nın teşri erki olan Abhazya Yüksek Sovyeti, 15 Ağustos 1990 tarihinde Abhazya'nın egemenliğini ilan etmiştir.⁴⁸ Günümüzde hâlen daha devam etmekte olan Sovyet sonrası Gürcü-Abhaz ihtilafının temelleri de aslında Abhazya'nın egemenliğinin ilanı sonrasında atılmıştır.⁴⁹

8 Nisan 1991 tarihinde Gürcü bağımsızlığının ilan edildiği dönemde Gürcistan'ın siyasi liderliği, aşırı Gürcü milliyetçisi olan Zviad Gamsahurdiya tarafından yürütülüyordu. Gürcistan'da yüzyıllardır yaşayan etnik azınlıkları "*misafir*" olarak gören ve "*Gürcistan Gürcüler içindir*" gibi, ötekileştirici ve şovenist bir slogana yaslanan Gamsahurdiya, Abhazya ve Güney Osetya'nın özerk statülerini ortadan kaldıracak ve her iki bölgede asimilasyon politikalarının uygulanmasına imkân verecek bir yol haritası belirlemiştir.⁵⁰ Gürcü bağımsızlığının ilan edildiği dönemde Gürcistan'da ortaya çıkan ve bir yanda Gamsahurdiya yanlılarının, diğer yanda Sovyetler Birliği Eski Dışişleri Bakanı Eduard Şevardnadze destekçilerinin bulunduğu iç savaş ortamını fırsata çeviren Abhazya, 23 Temmuz 1992 tarihinde bağımsızlığını ilan etmiştir.⁵¹ Bağımsızlık ilanını takiben, Abhazya'yı yeniden kontrolü altına almak isteyen ve Gürcistan'ın toprak bütünlüğünü tesis etmeyi arzulayan Tiflis yönetimi, Ağustos ayı içerisinde askeri harekât başlatmıştır.⁵² Bu harekât, 1993 yılının Eylül ayına kadar sürecektir olan, bir tarafta Gürcistan Silahlı Kuvvetleri'nin, diğer tarafta Kafkasyalı gönüllü milisler ve Rus askerlerinin desteğini alan silahlı Abhaz unsurlarının yer aldığı çatışmaları beraberinde getirmiştir.⁵³

Abhazlar lehine sonuçlanan çatışmalar sonrasında, savaş öncesi Gürcü ordusunun Abhazlara uyguladığı gayriinsani ve zalimane uygulamaların benzerleri, bu sefer de Abhazlar tarafından Gürcülere uygulanmıştır.⁵⁴ Şöyle ki; savaş öncesi dönemde Abhazya nüfusunun yaklaşık olarak yüzde 45'ini oluşturan Gürcüler, Abhazya'dan zorunlu olarak göç ettirilerek mülteci konumuna düşürülmüştür. Zorunlu göç politikasının bir istisnası olarak; Abhazya'nın Gali bölgesinde bazı

⁴⁵ Potier, 2001: 9.

⁴⁶ Gamakharia ve Akhaladze, 2016: 49-50.

⁴⁷ Tsurtsumia, 2020: 111.

⁴⁸ Hopf, 2005: 228.

⁴⁹ Bagdasaryan ve Petrova, 2017: 100-110.

⁵⁰ Aşırı Gürcü milliyetçiliğine dayalı bir resmî histografya anlayışı inşa eden Gamsahurdiya, Abhazları bir Gürcü kabilesi olarak tanımlayarak bu topluluğun kendine has etno-kültürel özelliklerinin mevcudiyetini ve bunların korunarak geliştirilmesini reddetmiştir. Gamsahurdiya'nın radikal asimilasyoncu perspektifi hakkında daha fazla bilgi için bkz: Souleimanov, 2013: 90-116.

⁵¹ Coene, 2009: 39.

⁵² Lynch, 2004: 21; Wakizaka, 2020: 132.

⁵³ Kolstø, 2020: 143; Zürcher, 2007: 141.

⁵⁴ Mikhelidze, 2009: 27; Sarıkaya, 2011: 3.

Gürcü toplulukların varlıklarını devam ettirmesine Abhaz otoriteleri tarafından izin verilmiştir.⁵⁵ Gürcistan ve Abhazya arasında süren çatışmaların Gürcüler aleyhine değişmesi, 1 Aralık 1993 tarihinde ateşkesin imzalanmasını beraberinde getirmiştir.⁵⁶ Ateşkesin imzalandığı tarih itibarıyla Gürcistan'ın elinde kalan tek Abhaz toprağı, Abhazya'nın azınlık topluluklarından biri olan Svanların yoğun bir şekilde yaşadığı Kodori Vadisi olmuştur.⁵⁷

Abhazlar lehine sonuçlanan çatışmanın en önemli çıktılarında biri, 1993 yılında Rusya'nın öncülüğünde kurulan Bağımsız Devletler Topluluğu'na Gürcistan'ın katılması ve Rus askeri üslerinin kendi topraklarında konuşlanmasını kabul etmesidir.⁵⁸ Üyelik, Gürcü-Rus ilişkilerinin normalleşmesi için bir pencere açmış; Gürcistan'ın Rus etki alanına girmesine ve bu kapsamda Rusya Cumhurbaşkanı Boris Yeltsin döneminde (1991-1999) iki devlet arasında ekonomik ve askeri anlamda iş birliklerinin artmasına imkân sağlamıştır.⁵⁹

Aşırı Gürcü milliyetçisi Gamsahurdiya'nın kısa cumhurbaşkanlığı döneminin askeri müdahaleyle bitmesi sonrasında göreve gelen Şevardnadze, 1997 yılına kadar Gürcistan'da mevcut bulunan siyasi istikrarsızlık ortamının ortadan kaldırılması hususunda pek çok çalışma yapmış olsa da, Cumhuriyetin bir hukuk devleti olma ve devlet otoritesinin ülke sathında sağlanması noktasında başarılı olamamıştır. Şöyle ki; Şevardnadze'nin iktidar dönemindeki Gürcistan, Sovyet sonrası cumhuriyetler içerisinde en fazla yolsuzluk görülen devletlerden biri olmuştur.⁶⁰ 2001 yılına kadar Kaheti bölgesindeki Pankisi Vadisi özelinde devlet otoritesinin sağlanmasında güçlükler yaşanmış; söz konusu bölge, uluslararası suç örgütlerinin güvenli alanı olarak görünüm sergilemiştir.⁶¹ Merkezi otoritenin tesis edilmesi noktasında başarısızlıkla karşılaşılan tek yer Pankisi Vadisi olmayıp, Acara ve Cavakheti bölgelerinde de benzeri başarısızlıklar Şevardnadze döneminde kayıtlara geçmiştir.⁶² Ancak bu başarısızlıklar, 1990'lı yılların ikinci yarısından itibaren Gürcü-Abhaz çatışmasının nihai çözümü için siyasi ve diplomatik adımların atılmasını da engellemiştir.⁶³

Abhaz otoritelerinin 1996 yılının Şubat ayında devletin iki eşit hukuki tarafları olma temelinde hazırladıkları taslak protokol, 26 Eylül 1997 tarihinde görüşmeye açılmıştır.⁶⁴ Gürcü-Abhaz siyasi çıkmazını çözmeye yönelik sürdürülen görüşmeler sonucunda bir birlik devleti olma amacı güdülmüş; dış politika, uluslararası ekonomi, milli savunma, sınır ve gümrük yönetimi, çevre politikaları ve azınlık hakları konularında Abhaz ve Gürcü otoritelerinin ortak yönetimi öngörülmüştür. Anayasal düzlemde sürekli olarak bir anlaşma sağlanması amaç edinilse de Birleşmiş Milletler'in (BM) ayrıca dâhil olduğu Cenevre görüşmelerinde olumlu neticeye varılamamıştır.⁶⁵ Sonuç vermeyen çözüm girişimlerinin ardından, 1999 yılının Ekim ayında, Abhazya tam bağımsızlığını ilan etmiştir. Bağımsızlığın ilanı ivedi olarak uluslararası mecrada

⁵⁵ Sönmezoğlu, vd., 2017: 226.

⁵⁶ Coene, 2009: 37.

⁵⁷ Rayfield, 2012: 384.

⁵⁸ Souleimanov, 2013: 162.

⁵⁹ Rayfield, 2012: 384-38; Trier, vd., 2010: 7.

⁶⁰ Kupatadze, 2012: 19.

⁶¹ Wittig, 2009: 250-260.

⁶² McNeill, 1997: 98-103; Cornell ve Nilsson, 2009: 252.

⁶³ Graalfs, 2011: 37-38.

⁶⁴ Cutts, 2007: 289-291.

⁶⁵ Potier, 2001: 113.

tanınmamış olmakla birlikte, Rusya Federasyonu'nu Abhazya'yı askeri ve ekonomik açıdan desteklemeye teşvik etmiştir.⁶⁶

Yeni milenyum, Gürcistan'ın siyasi görünümü açısından köklü değişiklikleri beraberinde getirmiştir.⁶⁷ 1995 yılından beri Gürcü Devlet Başkanı olan Şevardnadze'ye karşı 2003 yılının Kasım ayında Batı yanlısı bir başkaldırı yaşanmıştır.⁶⁸ 2 Kasım 2003 tarihinde yapılan seçimlere hile karıştığı iddiasıyla başlayan gösteriler, Mihail Saakaşvili ve destekçilerinin ellerinde güllerle birlikte Gürcü Parlamentosu'na girerek oturumu kesmesiyle devam etmiş ve "*Gül Devrimi*" olarak adlandırılan radikal değişim süreciyle tamamlanmıştır.⁶⁹

2000'li yılların başında eski Sovyet ve Balkan coğrafyasında gerçekleşen toplumsal hareketlere dayalı renkli devrimlerin bir örneği olarak gösterilen Gül Devrimi'nin ardından, 2004 yılının Ocak ayında Gürcistan'da erken seçimler düzenlenmiştir. Devrimin Batı yanlısı öncü ismi Saakaşvili'nin lideri olduğu Birleşik Ulusal Hareket, toplam geçerli oyların yüzde 96'sını alarak seçimin açık ara galibi olmuş ve iktidara gelmiştir.⁷⁰ Saakaşvili yönetimi, bir taraftan ekonomik liberalleşme ve devlet kurumlarının kurumsallaşması için çeşitli reformlar yapmış, diğer taraftan merkezi yönetimin daha güçlü hâle getirilmesi için anayasal politikalar üretmiştir.⁷¹ Bu kapsamda; Şevardnadze döneminde geniş teşri ve icrai yetkileri Aslan Abaşidze liderliğinde kullanan Acara Özerk Cumhuriyeti'nin merkezi yönetim ile arasında bulunan bağlar sıklaştırılmış ve merkezi yönetimin muhtariyete karşı hiyerarşik üstünlüğünü perçinleyen hukuki normlar Gürcü mevzuatına dâhil edilmiştir.⁷²

Acara'yı merkezi yönetimin etkisi altına almayı başaran Saakaşvili yönetimi, benzeri anayasal politikalarını Abhazya ve Güney Osetya için de uygulamak için planlamalar yapmıştır.⁷³ Bu teorik planların pratik teşebbüslere dönüştürülmek istendiği dönemde, Abhazya ile Rusya Federasyonu arasında iktisadi ve askeri anlamda sıkı bir ilişki mevcut bulunmaktaydı.⁷⁴ Şöyle ki; 2007 yılına kadar nüfusunun takribi yüzde 80'i Rus pasaportuna sahip olan Abhazya, Rus Rublesini milli para birimi olarak kullanmakta ve Abhazya'nın neredeyse her bölgesinde Rus barış güçleri veya sınır güvenlik personeli görev yapmaktaydı.⁷⁵ Aynı dönemde, nüfusunun üçte birini Gürcülerin oluşturduğu Güney Osetya'da da benzeri Rus etkisi hissedilmekteydi. Saakaşvili, 2004-2008 yılları arasında fiili anlamda Gürcü kontrolü altında olmayan Güney Osetya'nın özerkliğinin kaldırılacağına defalarca altını çizmiş ve bu durum, Rusya'yı Abhazya ve Güney Osetya ile doğrudan resmî kanallar inşa ederek sıkı ilişkiler kurmaya yönlendirmiştir.⁷⁶ Rusya'nın desteğini daha güçlü bir şekilde hisseden Oset militanlar, Güney Osetya'daki Gürcü mevzilerine ve yerleşim birimlerine 2008 yılının Temmuz ve Ağustos aylarında çeşitli

⁶⁶ Eissler, 2013: 126.

⁶⁷ Artman, 2013: 685.

⁶⁸ Sarıkaya, 2011: 2.

⁶⁹ Ülkenin kalkındırılması ve Gürcü milletinin refah seviyesinin yükseltilmesinde söz konusu olan başarısızlıklar ile yolsuzlukla mücadeledeki yetersizlikler, Şevardnadze'ye karşı sürdürülen ve neticeye kavuşturulan yaygın protestoların en mühim gerekçeleri olarak gösterilmektedir. Daha fazla bilgi için bkz: Cornell, 2007: 6.

⁷⁰ Cornell ve Nilsson, 2009: 252.

⁷¹ Cornell, 2007: 7-8.

⁷² Cornell ve Nilsson, 2009: 253.

⁷³ Mitchell, 2006: 670-675.

⁷⁴ Gerrits ve Bader, 2016: 300-310; Natoli, 2010: 390-410.

⁷⁵ Ekinci, 2019: 103-108.

⁷⁶ Bowker, 2011: 200.

saldırıları düzenlemiş; bu saldırılar sonrasında Abhaz, Oset ve Gürcü halkları arasındaki toplumsal kutuplaşmalar artmış ve yeni bir çatışma atmosferi Gürcistan'da belirlemiştir.⁷⁷ Çatışma iklimi, Rusya Federasyonu'nun Kafkasya coğrafyasında sürdürdüğü askeri tatbikatlar esnasında Güney Osetya'da yer alan Gürcü köylerini topçu ateşine tutması sonrasında nihai olgunluğuna erişmiş; Tiflis yönetiminin Güney Osetya'ya askeri operasyon başlatmasıyla Rus-Gürcü savaşı hâline dönüşmüştür.⁷⁸

Gürcü ordusunun 7 ve 8 Ağustos günlerinde gerçekleştirdiği taarruzlar, savaşın ilk saatlerinde bazı Oset köylerinin Gürcüler tarafından ele geçirilmesine yardımcı olsa da Rusya'nın desteklediği Osetler, beş gün süren savaşın ardından Gürcü güçlerini Güney Osetya'dan tamamen çıkarmıştır.⁷⁹ Güney Osetya'da süren savaşı fırsata dönüştüren Abhazlar, Abhazya sınırları içerisinde Tiflis yönetiminin hâkimiyetindeki tek yerleşim yeri olan Kodori Vadisi'ni ele geçirmiştir.⁸⁰ Gürcü tarafı adına net bir yenilgiyle sonuçlanan savaş sonrasında, Rusya Federasyonu ile Abhazya ve Güney Osetya arasındaki siyasi ve iktisadi bağlar daha da sıkışmıştır.⁸¹ Savaşın ve Gürcü hezimetinin sorumlusunun Abhaz ve Oset özerkliğine düşmanca tavır takınan Sakaşvili yönetimi olduğunu ilan eden Rusya Federasyonu, Batılı devletlerin Kosova'nın bağımsızlığını tanımalarına cevap niteliğinde bir hamle yapmış; hem Abhazya hem de Güney Osetya'yı 26 Ağustos 2008 tarihinde bağımsız devlet olarak tanımıştır.⁸² Bu tanıma ve takiben gelen diğer birkaç tanıma, bir sonraki bölümde etraflı bir şekilde açıklanacağı üzere, Abhazya'ya BM üyeliğiyle elde edebileceği egemen devlet statüsünü kazandırmamış; anayasal ve uluslararası düzlemde Gürcistan Cumhuriyeti'ne bağlı özerk bir bölge olan Abhazya'yı sözde devlet hâline getirmiştir.⁸³

2008 savaşından sonra siyasi, ekonomik ve askeri açıdan Rusya'ya daha da bağımlı hâle gelen Abhaz yönetimi, hem Aleksandr Ankvab (2011-2014) hem de Raul Hacimba (2014-2020) liderliğindeki dönemlerde Moskova yanlısı politikaları yoğunlaştırmış; Tiflis yönetimi ile etkin ve dinamik siyasi ilişki kurmaktan kaçınmıştır.⁸⁴ Küresel koronavirüs salgınının öncü günlerinde, 22 Mart 2020 tarihinde düzenlenen seçimler sonrasında göreve gelen Aslan Bjaniya liderliğindeki Abhaz yönetimi ise, Sohum ve Tiflis arasındaki izolasyonun yumuşatılması ve ilişkilerin geçirgen hâle gelmesi için yeni arayışlar peşinde olduğunu gösterir nitelikte demeçler vermektedir.⁸⁵

Salgının ilk dönemlerinde tanı testlerine erişim, vaka sayılarının kaydı ve duyurulması, tedavi ve tedbir için gerekli tıbbi yardım malzemesinin temin edilmesi gibi hususlarda yetersiz kalan Abhaz yönetimi, 27 Mart 2020 tarihinden itibaren salgının bulaş hızını kontrol altına almak için sert tedbirleri uygulamaya koymuştur.⁸⁶ Abhaz devlet bütçesinin neredeyse yarısını oluşturan Rus yardımlarından, salgının yıpratıcı etkilerinin yoğun bir şekilde yaşandığı 2020 yılında çok fazla istifade edemeyen Abhaz yönetimi için koronavirüs salgını ekonomik açıdan

⁷⁷ Allison, 2008: 1147.

⁷⁸ Nagashima, 2019: 190.

⁷⁹ Allison, 2008: 1147-1148.

⁸⁰ Bowker, 2011: 200.

⁸¹ Souleimanov, vd., 2018: 74-78.

⁸² Aublaa, 2018: 317; Noutcheva, 2020: 15; Sarıkaya, 2011: 3.

⁸³ Bu çalışmanın yayına hazırlandığı tarihe kadar Abhazya'yı bağımsız bir devlet olarak tanıyan BM üyesi devletler şunlardır: Nauru, Nikaragua, Rusya, Suriye Arap Cumhuriyeti ve Venezuela. Abhazya'nın tanınması üzerine daha fazla detay için bknz: Aublaa, 2018: 313-319.

⁸⁴ Fuller, 2020; Kolstø, 2020: 144.

⁸⁵ Istrate, 2020.

⁸⁶ de Wall, 2020.

çeşitli zorlukları beraberinde getirmiştir.⁸⁷ 2012 yılında Rusya'dan 300 milyon Amerikan Doları mali destek alan Abhazya, 2020 yılında 140 milyon Amerikan Doları mali desteği gecikmeli olarak temin edebilmiştir.⁸⁸ Rus mali desteğindeki azalma bir taraftan bütçe krizlerini ortaya çıkartmış, diğer taraftan kamu görevlilerinin aylarca maaş almadan kamu hizmetlerini görmelerine neden olmuştur.⁸⁹ Abhazya'nın milli gelirinin üçte birini oluşturan turizm gelirlerinin de salgın döneminde sekteye uğraması, ekonomik sorunların giderilmesinde içsel dinamiklerin geliştirilmesini engellemiştir.⁹⁰ Salgınla mücadele kapsamında 27 Mart 2020 tarihinde sınırlarını kapatan Abhaz yönetimi, Rus turistlerin bölgeye erişimini yeniden sağlamak için 1 Ağustos günü sınırları yeniden açmış; ancak insan dolaşımına getirilen serbestiyet, günlük vaka sayılarının ve vefatların hızlı bir şekilde yükselmesiyle sonuçlanmıştır.⁹¹

Abhazya'da istihdam edilen sağlık personelinin yüzde 80'den fazlasının 60 yaş ve üzeri kişilerden oluşması ve yerel sağlık sistemindeki teknik yetersizlikler, salgının yönetimini zorlaştırmış; Rusya tarafından sağlanan tıbbi yardım malzemeleri de yetersiz kalmıştır.⁹² Bu süreçte ortaya çıkan bazı etkileşimler, Gürcü-Abhaz ilişkilerinin geleceği açısından yeni bir sayfanın açılmasına imkân verecek türdendir.⁹³ Gürcistan Cumhurbaşkanı Salome Zurabişvili ve diğer Gürcü yöneticiler, salgınla mücadele sürecinde Abhazya'ya destek olmak üzere BM kuruluşlarının aktif rol almasını rica etmiş; Gürcistan üzerinden bölgeye sağlanacak yardımların Gürcü otoritelerince engellenmeyeceğini duyurmuştur.⁹⁴ Bu çağrılar uluslararası platformlarda karşılık bulmuş; önemli miktarda tıbbi yardım malzemesi, Amerika Birleşik Devletleri Uluslararası Kalkınma Ajansı'nın sponsorluğunda ve Dünya Sağlık Örgütü'nün öncülüğünde Gürcistan üzerinden Abhazya'ya ulaştırılmıştır.⁹⁵ Ek olarak; Abhaz halkının Gürcü hastanelerinde tedavi görmesi için prosedürleri kolaylaştıran Gürcü hükümeti, Abhazya sınırına yakın bir Gürcü şehri olan Rukhi'de yeni bir hastane açarak Abhazların Gürcü sağlık hizmetlerinden istifade edebilmesi için arzulanan adımları atmıştır.⁹⁶ Salgınla mücadelede en önemli aşamalardan biri olan tedavi süreçlerine ilişkin olarak da Gürcü-Abhaz etkileşimi sağlanmış; Abhaz doktorlar ile Gürcistan'ın Kutaisi şehrinde görev yapan Gürcü doktorların tedaviye dair birbirlerine danışabileceği çevrim içi platformlar BM Kalkınma Programı sponsorluğunda oluşturulmuştur.⁹⁷

Abhaz ve Gürcü yetkililer arasında salgın döneminde vuku bulan ve karşılıklı güvenin tesis edilmesine yardımcı olacak etkileşimler, Gürcü halkı tarafından da desteklenmektedir. Kafkasya Araştırma Merkezi tarafından 2020 yılında yapılan bir araştırmaya göre; Gürcü halkının yüzde 90'ı, salgınla mücadele kapsamında Abhazya'ya yapılan yardımların devam etmesi gerektiğini savunmaktadır.⁹⁸ Söz konusu yardımlar, Abhaz toplumunun yeni lideri Bjaniya tarafından da olumlu karşılanmaktadır.⁹⁹ Fiili ayrılığın tesis edilmesinden sonra geçen uzun süre sonrasında ivedi bir normalleşmeyi ve halklar arasındaki ihtilafın derhâl ortadan kalkmasını

⁸⁷ Kucera, 2020a.

⁸⁸ Hauer, 2020.

⁸⁹ Tsvizhba, 2020.

⁹⁰ Kucera, 2020b.

⁹¹ Kucera, 2020c.

⁹² Hauer, 2020.

⁹³ de Wall, 2020.

⁹⁴ Dumbadze, 2020.

⁹⁵ de Wall, 2020.

⁹⁶ de Wall, 2020; Hauer, 2020.

⁹⁷ Hauer, 2020.

⁹⁸ Hauer, 2020.

⁹⁹ Anjaparidze, 2020; Istrate, 2020.

hayatın olağan akışına uygun görmeyen Bjaniya; bölgesel güvenlikten elektrik üretimine, ulaşımdan salgınla mücadeleye kadar pek çok konuda iki barışçıl komşu olarak Abhazya ve Gürcistan'ın iş birliği yapmasının isabetli olacağını belirtmiştir.¹⁰⁰ Mevzu bahis alanlarda iş birliklerinin kurulabilmesi için iki toplum arasında karşılıklı güvenin net bir şekilde tesis edilmesi gerekliliği aşikârdır. Konfederal yönetimin sağlayacağı imkân ve kabiliyetler marifetiyle bahsi geçen karşılıklı güven ortamına kavuşulması ve Gürcü-Abhaz ihtilafının kalıcı çözümüne ulaşılması ihtimal dâhilindedir. Söz konusu imkân ve kabiliyetler, konfederal yönetimin bir sonraki bölümde tanıtılmasından sonra mukayeseli analizler eşliğinde sunulacaktır.

2. Konfederal Yönetimin Temel Nitelikleri

Bir devletin kurulabilmesi için temel düzeyde ülke, millet ve egemenlik şeklinde üç unsurun varlığı aranmaktadır.¹⁰¹ Anayasal bir kavram olarak egemenlik; biri ampirik diğeri yargısal olmak üzere iki ana anlam ihtiva etmektedir.¹⁰² Ampirik anlamda egemenlik, bir toprak parçası üzerinde en üstün buyurma gücünü başka bir kişi, teşkilat yahut yapının kabulüne dayalı olmaksızın kullanabilme yetisi olarak ifade edilmektedir.¹⁰³ Bir gücün ampirik açıdan egemen olarak kabul edilebilmesi için bir toprak parçasına, bu toprak parçası üzerinde yaşayan kalıcı bir nüfusa, söz konusu toprak parçası ve nüfus üzerinde etkili olan bir otoriteye ve dış müdahaleleri veya kontrolleri engelleyecek bağımsızlığa sahip olması gerekmektedir.¹⁰⁴ Yargısal açıdan egemenlik ise, bir devletin devletlerarası hukuk açısından egemen statü elde etmesiyle açıklanmaktadır.¹⁰⁵ Söz konusu statüyü elde etmek için devletin sadece ampirik tanımlamanın dört şartına sahip olması yetmemekte, ampirik egemenliğinin uluslararası toplumu temsil eden BM tarafından da ayrıca kabul edilmesi gerekmektedir.¹⁰⁶

Egemenlik, modern anlamda tanımlanırken hem ampirik hem de yargısal anlayışın dikkate alınmasını gerekli kılan melez bir bakış açısına ihtiyaç duymaktadır.¹⁰⁷ Abhazya ve Güney Osetya gibi yerlerde tesis edilen devlet teşkilatlanmaları egemenliğin ampirik şartlarını taşıyor olsa da, ampirik egemenliğin uluslararası toplum tarafından yargısal tanınması vuku bulmadığından ötürü devletlerarası düzlemde egemen devlet olarak kabul görmeleri mümkün değildir.¹⁰⁸ Mevzu bahis düzlemde sözde devlet olarak algılanan bu teşkilatlanmalar, ampirik egemenliklerini yargısal boyuta taşıyabilmeleri için nihai anlamda BM üyesi olmaları gerekmektedir.¹⁰⁹ Bu üyelik, BM Genel Kurulu'nun BM Güvenlik Konseyi tarafından önerilen aday devletin BM'ye katılımını üçte iki çoğunlukla onaylamasıyla söz konusu olmaktadır.¹¹⁰ Alternatif olarak; BM Güvenlik Konseyi daimi üyeleri arasında sıralanan Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Birleşik Krallık, Çin, Fransa veya Rusya tarafından ampirik egemenliği tanınan aday devletlerin de diğer daimi üyelerin hiçbirinin ilgili karara muhalefet şerhi koymaması kaydıyla BM üyesi olabilmesi ihtimal dâhilindedir.¹¹¹ Bu durum, daimi üyelerin birinin dahi BM üyesi

¹⁰⁰ Anjaparizde, 2020; de Wall, 2020; Hauer, 2020.

¹⁰¹ Gözler, 2018: 4.

¹⁰² Crawford, 1976: 110; MacCormick, 1999: 4-13.

¹⁰³ Conversi, 2016: 485-489; Hakyemez, 2004: 2-5.

¹⁰⁴ Ichijo, 2009: 155-161.

¹⁰⁵ Keating, 2012: 9-15; Lapidoth, 1992: 328-336.

¹⁰⁶ Bhandari, 2014: 330-333; Crawford, 2006: 3-10.

¹⁰⁷ Dugard ve Raič, 2006: 95-100.

¹⁰⁸ Kohen, 2006: 2-4.

¹⁰⁹ Dugard, 1987: 35.

¹¹⁰ Raič, 2002: 5.

¹¹¹ Pavković ve Radan, 2007: 36.

olmasına karşı çıktığı aday devletin yargısal egemenliğini kazanamamasına ve netice itibarıyla sözde devlet olarak varlığını sürdürmesine sebep olmaktadır.¹¹²

Sözde devlet nitelendirmesinden kurtulmak için yargısal egemenliğin muhakkak elde edilmesi gerekliliği, devletlerarası hukuk doktrinde çeşitli eleştirilere tabi tutulmaktadır. Söz konusu doktrinde önemli bir yer tutan izhari kuram (*declaratory theory*), 1933 tarihli Devletlerin Hak ve Görevlerine Dair Montevideo Sözleşmesi kaynaklı ampirik şartların sağlanmasını egemenliğin elde edilmesi için yeterli görmektedir.¹¹³ İzhari kurama göre; ampirik şartları sağlayan Abhazyaya, egemen bir devlet olarak kendisini tanıyan Nikaragua, Rusya ve Venezuela gibi devletlerle ikili yahut çoklu diplomatik ilişkiler sürdürebilir. BM üyeliğinden yoksunluk, not edilen devletlerle ilişkilerin sürdürülmesi noktasında Abhazyayı engellemeyeceği için, egemenlik özelinde olumsuz bir nitelendirmenin yapılması da izhari kurama göre yersizdir.¹¹⁴

İzhari kuramın kayda geçirilen temel iddiasını reddeden ve öğretide yer alan yapıcı kuram (*constitutive theory*), BM üyeliği noksanlığının bazı diplomatik ilişkilerin yürütülmesini önlemeyeceğini kabul etmektedir.¹¹⁵ Bu noktada önemle vurgulamak gerekir ki, yürütülen bazı ilişkilerin mevcudiyeti, ampirik egemenliğini elde etmiş devlet teşkilatlanmasını, yargısal egemenliğini tesis etmiş bir devletle eşit statüye taşımamaktadır.¹¹⁶ Bu teşkilatlanma, her ne kadar kendisini tanıyan devletlerle diplomatik ilişki yürütebilir olsa da, uluslararası kuruluşlar nazarında devletlerarası hukukun somut bir süjesi hâline gelememektedir.¹¹⁷ Bir başka deyişle, BM sözleşmelerine taraf olamayan, BM kararlarına katılamayan, uluslararası kuruluşlarda temsilcilik bulunduramayan ve bu kuruluşların işlevsel kılınmasında resmî rol oynayamayan teşkilatlanmaların, tüm belirtilenlerde payı olan ve yargısal egemenliğini BM üyeliğiyle elde etmiş devletlerle eşit statüde olduğunu ileri sürmek zordur.¹¹⁸ Bu zorluk, yargısal egemenliğini tesis edemeyen devlet teşkilatlanmaları için egemenlik iddiasında bulunma noktasında da aynen caridir.¹¹⁹

Konfederalleşme, devletlerin egemenliğine ampirik veya yargısal açıdan hâlel getirmeden birlikler oluşturmalarına imkân vermektedir.¹²⁰ Söz konusu birlikler, iki veya daha fazla devletin siyasi ve iktisadi anlamda devletlerarası düzlemde etkili olma gayelerinin yanı sıra ortak savunma ve dış politika ajandaları oluşturma hedeflerini gerçekleştirmek için de ete kemiğe büründürülebilmektedir.¹²¹ Birlikler, konfederal bileşenlerin tümünün sınırları dâhilinde hukuki anlamda geçerli ve bağlayıcı olan yazılı temel antlaşmalarla inşa edilmektedir.¹²² Bu antlaşmalar; savunma, uluslararası ilişkiler, iç ve dış ticaret gibi alanlarda konfederal bileşenlerin aralarında iş birlikleri yapmak ve tamamının katılımıyla ortak politikalar geliştirmek üzere konfederasyonun merkezi teşkilatlanmasına sınırlı yetkilendirmeler yapmaktadır.¹²³ Konfederal

¹¹² Kolçak, 2020b: 152; Pavković, 2011: 308.

¹¹³ Eckert, 2002: 21-23.

¹¹⁴ Ediger, 2018: 1679-1680.

¹¹⁵ Crawford, 2006: 4.

¹¹⁶ Eckert, 2002: 23-24.

¹¹⁷ Ediger, 2018: 1680-1681.

¹¹⁸ Vidmar, 2012: 361.

¹¹⁹ Gerek izhari gerekse yapıcı kurama dair kapsamlı bilgi için bkz: Lauterpacht, 1944: 385-458; Talmon, 2005: 101-181.

¹²⁰ Ducháček, 1985: 46; Perry, 2015: 497.

¹²¹ Elazar, 1995a: 6; Stevens, 1977: 182.

¹²² Lister, 1996: 33; Wolff, 2011: 1785.

¹²³ Wirt, 1982: 111; Wolff, 2013: 32.

bileşenlerin yetki alanını tanımlama hususunda ise oldukça cömert davranan mevzu bahis antlaşmalar, bileşenlerin egemen devlet statüsünü tanıyarak ve diledikleri yahut gerekli gördükleri zaman diğer bileşenlere bildirerek birlikten çıkma haklarını garanti altına alarak konfederasyonları aralarında sıkı siyasi ve iktisadi bağlar bulunan bağımsız devletlerin ligi hâline getirmektedir.¹²⁴

Konfederasyon üyesi devletler, sınırları dâhilinde bağlayıcılığını kabul ettikleri temel antlaşmalar tarafından teşri, icrai ve kazai yetkilerle donatılmakta; kendi kamu ve özel hukuk alanlarını dış müdahale olmadan inşa etmek üzere serbest bırakılmaktadır.¹²⁵ Bu serbestiyet, konfederal bileşenler ile konfederasyonun merkez teşkilatlanması arasında bir hiyerarşik ilişkinin kurulmasını engellemekte; bileşenlerin ampirik ve yargısal anlamda egemenliklerini tüm boyutlarıyla pratiğe dökmelerine imkân vermektedir.¹²⁶ Üye devletler, diğer egemen devletlerle yahut İsviçre kantonları gibi anayasal düzlemde yetkilendirilen federe devletlerle devletlerarası antlaşmalar imzalayabilmekte; bu antlaşmaları kabul edip kendi ülkesi sınırları içerisinde yürürlüğe koyabilmektedir.¹²⁷ Üye devletlerin egemen statüsü, bu devletleri bağımsız yahut bağlantı devleti olarak kabul eden BM tarafından da tanınmakta ve bu tanımayla birlikte konfederasyon üyeleri, uluslararası seviyede diğer devletlerle eşit aktörler olarak statüsel varlığını sürdürebilmektedir.¹²⁸

Egemen devletler, uluslararası ekonomik birliklerin ve siyasi teşkilatların sayısının arttığı 20'nci yüzyılın ikinci yarısından itibaren konfederalleşme faaliyetlerine hız vermiştir.¹²⁹ Afrika Birliği, Avrupa Birliği, Güneydoğu Asya Uluslar Birliği, Karayipler Topluluğu gibi devletlerarası oluşumlar, temel köşe taşlarını konfederal nitelikler üzerine inşa ederek küresel anlamda konfederalleşmeye ivme kazandırmıştır.¹³⁰ Söz konusu birlikler, üyelerinin egemenliklerini güvence altına almakla birlikte, dinamik ve etkili yönetim araçlarını ulusötesi karakterlerle pratiğe dökerek konfederalleşmeye bütün kıtalarda popülerlik kazandırmıştır.¹³¹

3. Gürcü-Abhaz İhtilafının Çözümü İçin Konfederalleşme Önerisi

Ampirik anlamda egemenliğin şartlarını taşımakla birlikte, bu şartların mevcudiyetini yargısal düzlemde uluslararası topluma günümüz itibarıyla kabul ettiremeyen Abhazya'nın konfederal formüller marifetiyle yargısal egemenliğini temin edebilmesi ihtimaller dâhilindedir. Yargısal egemenlik için nihai aşamanın BM üyeliğinin elde edilmesi olduğunu yukarıda ifade etmiştik. Söz konusu üyelik, mutlak bağımsız devlet statüsüne erişimle kazanılabilmektedir. Ancak, mutlak bağımsızlık (*outright independence*) BM üyeliği için muhakkak varlığı aranan bir şart değildir.¹³² Konfederal antlaşmaların bir ürünü olarak tezahür eden bağlantı devlet statüsü (*associate statehood*) de BM üyeliği için yeterli görülmektedir.¹³³ Mevcut BM üyeleri arasında bir başka devletle konfederal antlaşmalar yapmış ve bu antlaşmalar çerçevesinde savunma,

¹²⁴ Ducháček, 1982: 129; Elazar, 1995b: 5.

¹²⁵ Suksi, 2013: 51-66.

¹²⁶ Stepan, 2013: 238-239; Watts, 1998: 121.

¹²⁷ Silverström, 2008: 259-271.

¹²⁸ Rezvani, 2014: 93; Rezvani, 2015: 269-296.

¹²⁹ Elazar, 1982: 5.

¹³⁰ Elazar, 1996: 349; Kolçak, 2020a: 219.

¹³¹ Elazar, 1987: 50-51; Elazar, 1997: 246; Kolçak, 2021: 24.

¹³² Baldacchino, 2018: 5-9; Benedikter, 2009: 294.

¹³³ Mautner, 1981: 298; Panke ve Gurol, 2020: 85.

uluslararası ilişkiler gibi alanlarda pek çok egemen yetkisinin kullanımını antlaşma tarafı devlete devretmiş üyeler bulunmaktadır.¹³⁴ Bu tip antlaşmalarla yetki devrettikleri devletin bağlantı devleti konumuna gelen söz konusu BM üyeleri, yerel anayasaları çerçevesinde kendi kamu ve özel hukuk alanlarını inşa edip geliştirebilmekte; diledikleri veya gerekli gördükleri hâllerde antlaşmaların geçerliliğini karşı tarafın rızasını almadan sonlandırabilmektedir.¹³⁵

Temel niteliklerini ifade etmiş olduğumuz konfederal antlaşmaların örnekleri pek çok devlet arasında mevcuttur.¹³⁶ BM üyesi Lihtenştayn Prensiği ile İsviçre Cumhuriyeti arasında imzalanan ve yürürlüğe konulan önemli sayıdaki iki taraflı antlaşmalarla Prenslük; savunma, uluslararası ilişkiler ve daha birçok alanda anayasal yetkilerinin kullanımını devrettiği Cumhuriyetin bağlantı devleti konumuna gelmiştir.¹³⁷ Prenslük ile Cumhuriyet arasında inşa edilen konfederal birliğin temeli, 1 Ocak 1924 tarihinde yürürlüğe giren Gümrük Birliği Antlaşması ile atılmıştır.¹³⁸ İnşa edilen konfederal birlik, sonraki yıllarda yürürlüğe konan Ortak Patent Koruma Antlaşması (1979), Ortak Para Birimi Antlaşması (1980) gibi çeşitli antlaşmalar aracılığıyla sayısız alanda iş birliği ve ortak politikalar üretmeye imkân sağlamakla birlikte, Lihtenştayn ve İsviçre arasındaki bütünleşmeyi de önemli ölçüde güçlendirmiştir.¹³⁹ Benzeri yöndeki güçlü kurumsal bağlar; (i) Monako Prensiği ile Fransa Cumhuriyeti, (ii) San Marino Cumhuriyeti ile İtalya Cumhuriyeti, (iii) Andorra Prensiği ile İspanya Krallığı ve Fransa Cumhuriyeti, (iv) Marşal Adaları Cumhuriyeti ile ABD, (v) Palau Cumhuriyeti ile ABD ve (vi) Mikronezya Federal Devletleri ile ABD arasında da hâlen yürürlükte bulunan konfederal antlaşmalar sayesinde varlığını sürdürmektedir.¹⁴⁰

Benzeri bir konfederal birlik, Abhazya ve Gürcistan arasındaki ihtilafın çözümü için de inşa edilebilir. Söz konusu birlik kapsamında Gürcistan'ın bağlantı devleti konumuna gelecek Abhazya, yargısal egemenliğini de bu birlik sayesinde kazanabilecektir. Bu kapsamda; Abhazya ve Gürcistan arasında inşa edilecek konfederal birliğin mevcut ihtilafı çözmekten ziyade fiili anlamda gözlemlenen Abhaz ayrılığının uluslararası düzlemde resmîyet kazanmasına gerekçe oluşturacağını iddia eden görüşler ileri sürülebilir. Bu noktada belirtmek gerekir ki; Abhazya ile konfederal birlikteliği kabul edecek Gürcistan, nihai anlamda Abhazya'nın egemenliğini tanımış olacaktır. Bu durum, Abhazya'nın kısa süre içerisinde yargısal egemenliğini kazanıp BM üyeliğini elde edebilmesine imkân verecektir. Söz konusu üyelik, Abhazya için net bir diplomatik kazanım olacaktır. Benzeri bir kazanımın Gürcistan için kısa vadede gerçekleşmesi zordur. Konfederal birliktelikler; yerel, bölgesel yahut ulusal bağlılıkları kısa vadede değiştirebilmekte pek mahir değildir. Ancak, söz konusu bağlılıklar uzun vadede karşılıklı güven ve ortak çıkarlar üzerine inşa edilen konfederal bağlılıklara dönüşebilmektedir. Bu dönüşüm, konfederal bileşenler veya müttefikler arasındaki birliğin uzun vadede birleşik tek devlet hâline gelmesine de yardımcı olabilmektedir. Konfederasyonların ilk örnekleri olan Alman, Amerikan,

¹³⁴ Lapidoth, 1997: 21-28; Maass, 2020: 21-29.

¹³⁵ Ankar, 2020: 40-48; Sarapuu ve Randma-Liiv, 2020: 57-64.

¹³⁶ Baldacchino ve Wivel, 2020: 4-7; Dumieński, 2014: 25.

¹³⁷ Bajon, 2018: 2-4; Veenendaal, 2015: 334-348.

¹³⁸ Manz-Christ, 2009: 5.

¹³⁹ Kolçak, 2017: 49-51; Rigamonti, 2011: 4-5.

¹⁴⁰ Corbett ve Connell, 2020: 344-345; Veenendaal, 2020: 152-158; Wivel, 2020: 101-104.

Flemenk ve İsviçre Konfederasyonları bu iddiayı kanıtlar niteliktedir. Not edilen dört konfederasyonun tamamı yerel, bölgesel veya ulusal bağılıkların uzun vadede konfederal bağılıklara dönüşmesiyle birlikte istikrarlı federasyonlara veya üniter devletlere dönüşmüştür.¹⁴¹

Yukarıda not edilen dört konfederasyonun tamamı güvenlik gerekçeleriyle oluşturulmuş birlikteliklerdir.¹⁴² Amerikan devletleri, kendi varlıklarını ve bağımsızlıklarını İngiliz saldırılarına karşı korumak maksadıyla Amerikan Konfederasyonu'nu kurmuştur.¹⁴³ Flemenk Konfederasyonu, İspanya ve Fransız Krallıkları tarafından kendilerine yöneltilen dış tehditlerden kurtulmayı amaçlayan egemen devletlerce ete kemiğe büründürülmüştür.¹⁴⁴ İsviçre Konfederasyonu, bölgede egemen varlığını sürdürmekle birlikte Avusturya Krallığı'nın dış tehditleri yüzünden devamlı zayıflayan devletlerce inşa edilmiştir.¹⁴⁵ Alman Konfederasyonu ise Napolyon sonrası Fransa'nın Alman toprakları üzerindeki istilacı tutumunu bertaraf etmek için teşkilatlanan bir birliktir.¹⁴⁶ Güvenlik eksenli bir bakış açısıyla şekillendirilen bu konfederasyonlar, zaman içerisinde geçirmiş oldukları ekonomik, siyasi ve sosyal bütünleşme süreçleriyle birlikte federasyonlara ve hatta üniter devletlere dönüşmüştür.¹⁴⁷

Flemenk Cumhuriyeti'nin batı eyaletlerini oluşturan Hollanda, Utrecht ve Zelanda, 16'ncı yüzyılın ikinci yarısında Cumhuriyetin doğu eyaletleri arasında yer alan Frizya, Gelderland, Groningen ve Overijssel'den etnik, kültürel ve dini anlamda çok farklı karakterel özellikler barındırmakta; bahsi geçen iki yaka arasında etno-kültürel çatışmalara bağlı olarak şekillenen husumetler ve karşıtlıklar mevcut bulunmaktaydı.¹⁴⁸ Doğu ve batı arasında net olarak gözlemlenebilen tek ortak özellik olan İspanyol Derebeyi İkinci Philip'e karşı hoşnutsuzluk, 16'ncı yüzyılın sonlarından itibaren eyaletlerin arasında bulunan bütün olumsuzlukların ortadan kalkmasına imkân sağlamıştır.¹⁴⁹ İspanyol saldırılarına karşı ortak koruma kalkanı oluşturmak için konfederal yöntemlerle birleşen eyaletler, güvenlik endişelerinin hafızalardan silinmesiyle beraber artan ekonomik potansiyeller eşliğinde geçmiş dönemden bakiye kalan etno-kültürel sorunlarının tamamını çözmüştür.¹⁵⁰ Eşit temsile dayalı bir şekilde inşa edilen Flemenk Konfederasyonu, bileşenler arasındaki husumetlerin giderilmesi sonrasında günümüzde varlığını sürdüren ve siyasi teşkilatlanma yapısı açısından bir üniter devlet olan Hollanda Krallığı'nın da temel köşe taşlarını döşemiştir.¹⁵¹

Napolyon sonrası Almanya'nın siyasi ve sosyolojik yapısına bakıldığında 16'ncı yüzyıl Hollanda'sına benzer bir iklimle karşılaşılmaktadır. 1815 yılında kurulan Alman Konfederasyonu öncesi dönemde Konfederasyonun temel bileşenleri olan Bavyeralılar, Renanyalılar ve Saksonlar arasında sert siyasi kutuplaşmalar ve etno-kültürel husumetler mevcut bulunmaktaydı.¹⁵² 18'inci yüzyılın sonlarından itibaren güçlenen Alman romantizmden önemli ölçüde etkilenmekle birlikte, Konfederasyonun kurulmasıyla somut anlamda ete kemiğe büründürülen ortak

¹⁴¹ Kolçak, 2020a: 222.

¹⁴² Lister, 1996: 23.

¹⁴³ Kolçak, 2020a: 222.

¹⁴⁴ Lister, 1996: 23.

¹⁴⁵ Kolçak, 2020a: 222.

¹⁴⁶ Lister, 1996: 12.

¹⁴⁷ Kolçak, 2020a: 222.

¹⁴⁸ Lister, 1996: 12-13.

¹⁴⁹ Kolçak 2020a: 222.

¹⁵⁰ Lister, 1996: 13.

¹⁵¹ Kolçak, 2020a: 222.

¹⁵² Kolçak, 2020a: 222.

Alman kimliği, Bismarck tarafından Konfederasyon bileşenleri arasındaki husumetlerin giderilmesinde önemli rol oynamış; konfederalleşmenin bir ürünü olarak ortaya çıkan federal karşılıklı güven ilkesi (*Bundestreue*) ile günümüz Almanya Federal Cumhuriyeti'nin temelleri atılmıştır.¹⁵³ Alman federe devletlerinin (*Länder*) eşit statüsüne anayasal kimlik altında hukuki güvence sağlayan söz konusu ilke, Alman Federal Anayasa Mahkemesi içtihatları çerçevesinde de modern dönemde dinamik bir şekilde savunulmaktadır.¹⁵⁴ Totaliterizm sonrası Almanya'nın politik kültürünün oluşturulmasında en önemli aktör olarak gösterilen ilke; yerel, bölgesel yahut ulusal kimliklerin altını çizerek objektif bir Alman milleti tasavvur etmekten ziyade subjektif millet anlayışına dayanan ve ortak acılar ile ortak gelecek beklentilerine vurgu yapan anayasal vatanperverlik kavramını ön plana çıkarmaktadır.¹⁵⁵ Konfederalleşme sürecinin temel meyvelerinden biri olan federal karşılıklı güven ilkesi ve bu ilkenin bir uzantısı olarak devlete sadakat borcunun ifa edilmesinde subjektif unsurlara atıf yapan vatanperverlik tanımlaması, güçlü ve istikrarlı federal Alman sisteminin şekillendirilmesinde temel aktörler olarak kabul edilmektedir.¹⁵⁶

İsviçre Konfederasyonu da Flemenk ve Alman örneklerine benzer bir tarihi altyapı üzerine inşa edilmiştir. Konfederasyonun ete kemiğe büründürülmesinden önce bu teşkilatlanmayı oluşturan şehir ve dağ kantonlarının niteliksel olarak tek ortak özellikleri, Avusturya Habsburg Hanedanlığı ve diğer dış güçler tarafından kendilerine yöneltilen güvenlik tehditleridir. Etnik, kültürel, dilsel ve dini yönden çok farklı özelliklere sahip olan ve aralarında bu özelliklerden kaynaklı çeşitli problemler mevcut bulunan kantonlar, güvenlik kaygılarını bertaraf etmek amacıyla tamamladıkları konfederalleşme süreci sonrasında kantonal farklılıklardan kaynaklı kutuplaşmaları bir kenara bırakmış; siyasi, sosyal ve ekonomik gelişmeler sonrasında yerel, bölgesel ve ulusal bağlılıklar, konfederal birlikteliğe dönüşmüştür. 1999 İsviçre Anayasası uyarınca bir konfederasyon olarak isimlendirilen ve siyasi teşkilatlanması açısından bir federasyon olan günümüz İsviçre devleti, bu birlikteliğin bir uzantısı olarak şekillenmiştir.¹⁵⁷

Son örnek olarak; Amerikan Konfederasyonu da benzeri bir içerikle karşımıza çıkmaktadır. Konfederalleşme öncesi dönemde varlığını sürdüren Amerikan devletleri arasında çeşitli etno-kültürel husumetler ve siyasi çekişmeler bulunmaktaydı. Yeni İngiltere ve Virjinya arasında söz konusu olan düşmanlıklar ile birlikte konfederal bileşenler olarak kayıtlara geçen on üç Amerikan devletinin tamamında farklı sosyal ve dini özellikler ön plana çıkmaktaydı. Uzun süreli İngiliz sömürü döneminin ürünü olarak beliren ve Amerikan devletlerinin her biri için ayrı kimliklerin şekillenmesine sebebiyet veren mevzu bahis farklılıklar ve husumetler, güvenlik odaklı konfederalleşme süreciyle birlikte unutulmuştur. Yerel, bölgesel ve ulusal bağlılıklar, Amerikan Konfederasyonu'nun kurulması sonrasında yerini konfederal birlikteliğe bırakmış; güçlü ve istikrarlı Amerikan federasyonu, bu birliktelik üzerine inşa edilmiştir.¹⁵⁸

İlk konfederasyon örneklerinin incelenmesi sonrasında net olarak şunu söyleyebiliriz: Güvenlik endişeleriyle kurulmuş olan ve bileşenleri arasında sıkı bağlar bulunmayan konfederasyonlar; yerel, bölgesel ve ulusal bağlılıkların süreç içerisinde konfederal birlikteliklere dönüşmesiyle beraber siyasi teşkilatlanma açısından tek devlete evrilebilmektedir. Söz konusu evrilme

¹⁵³ Kymlicka, vd., 1997: 32.

¹⁵⁴ Kolçak, 2020a: 222.

¹⁵⁵ Kymlicka, vd., 1997: 33

¹⁵⁶ Kolçak, 2020a: 222-223.

¹⁵⁷ Kolçak, 2020a: 222-223.

¹⁵⁸ Kolçak, 2020a: 223; Lister, 1996: 11-33.

süreci, Benelüks Birliği için de ihtimaller arasında yer almaktadır. Avrupa entegrasyonunun öncüleri arasında sıralanan Belçika, Hollanda ve Lüksemburg devletlerinden oluşan Benelüks Birliği, kendilerine has konfederalleşme sürecini uzun yıllardır sürdürmektedir.¹⁵⁹ Gümrük birliği amacıyla kurulan Benelüks Birliği, ilerleyen yıllarda gümrük birliğinin halefi olarak ekonomik birliğe ve daha sonrasında da ekonomik birliğin halefi olarak bir konfederasyona evrilmiştir.¹⁶⁰

Benelüks Birliği'nin tarihi kökleri, İskandinav devletleri ile Belçika, Hollanda ve Lüksemburg arasında 1930'lu yıllarda kurulan ve mali temelli bütünleşme teşebbüsleri destekleyen Oslo İttifakı'ndan gelmektedir.¹⁶¹ Uluslararası düzlemde söz sahibi olan devletlerin İttifaka karşı sergilediği olumsuz tavır, İskandinavya ve Benelüks arasında geniş çaplı bir bütünleşmeyi İkinci Dünya Savaşı öncesinde engellemiştir.¹⁶² Savaş sürecinde bütünleşmeyi dar kapsamda uygulama kararı alan Benelüks devletleri, 21 Ekim 1943 tarihinde Londra'da Parasal Birlik Antlaşması'nı imzalayarak konfederalleşme yönünde ilk adımı atmıştır.¹⁶³ Antlaşma, 1946 yılında Benelüks devletlerinin ulusal yasama organları tarafından da kabul edilip onaylanmış ve bu çerçevede Hollanda Guldeni ile Belçika Frankı arasında döviz değişim oranları yeniden düzenlenmiştir.¹⁶⁴ Parasal birliğin devamı niteliğinde bir konfederalleşme işlemi olarak 1 Ocak 1948 tarihinde yeni bir antlaşma yürürlüğe girmiş ve Benelüks devletleri arasında gümrük birliği kurulmuştur.¹⁶⁵

Gümrük birliğini daha ileriye taşıyacak yeni bir bütünleşme süreci, 1940'lı yılların sonunda başlatılmış; 15 Ekim 1949 ve 18 Şubat 1950 tarihlerinde hukuki geçerliliğini kazanan antlaşmalarla özel tüketim vergilerinde birliği sağlayan ve Benelüks devletleri arasındaki ulusal sınırlardan geçişleri kolaylaştıran reformlar yapılmıştır.¹⁶⁶ 1952 ve 1953 yıllarında imzalanan ve yürürlüğe giren yeni antlaşmalarla mali borçların ödenmesinde Benelüks devletlerinin birbirine yardım etmesi hukuki anlamda güvence altına alınmış; ihracat ve ithalat düzenlemeleri dâhil olmak üzere ortak dış ticaret politikasının belirlenmesi için gerekli teşkilatlanmalar tamamlanmıştır.¹⁶⁷ 8 Temmuz 1954 tarihli Sermaye Hareketliliğinin Serbestiyeti Üzerine Antlaşma, 7 Haziran 1956 tarihli İş Gücünün Serbest Dolaşımı Üzerine Antlaşma ve 6 Temmuz 1956 tarihli Kamu Alımları Üzerine Protokol ile ekonomik birliğin temelleri atılmış; 3 Şubat 1958 tarihinde imzalanan ve 1 Kasım 1960 tarihinde yürürlüğe giren Benelüks Ekonomik Birliği'nin Kurulmasına Dair Antlaşma ile birliğin kurumsallaşması sağlanmıştır. Gümrük birliğinden ekonomik birliğe geçiş ise Benelüks bölgesinin tek ekonomik pazar hâline getirilmesiyle sağlanmıştır.¹⁶⁸ 1958 Antlaşması; sermaye, mal, insan ve hizmetlerin bütün Benelüks sınırları dâhilinde serbest dolaşımına izin vermekle birlikte ekonomik, mali, sosyal ve dış ticaret politikalarının belirlenmesinde Benelüks devletleri arasında koordinasyonun ve iş birliğinin dinamik bir şekilde sürdürülmesine cevaz vermiştir.¹⁶⁹

¹⁵⁹ Bursens ve Crum, 2010: 144-148.

¹⁶⁰ Casier, 2011: 237-239; Maes ve Verdun, 2005: 327-330.

¹⁶¹ Meijer, 2015: 71-73.

¹⁶² Jones, 2003: 3-9.

¹⁶³ Wouters ve Vidal, 2008: 8-20.

¹⁶⁴ Bu noktada ayrıca belirtmek gerekir ki, 25 Temmuz 1921 tarihli Brüksel Antlaşması ile Belçika ve Lüksemburg arasında bir ekonomik birlik kurulmuştur.

¹⁶⁵ Belkahla, 2017: 3-4.

¹⁶⁶ de Vries, 2008: 853-859.

¹⁶⁷ Zonneveld ve Faludi, 1997: 4-6.

¹⁶⁸ Cogen, 2015: 12-19.

¹⁶⁹ Witlox, vd., 2007: 325.

1958 Antlaşması, Benelüks devletleri arasında yoğun bir entegrasyon programının uygulanmasına imkân sağlamıştır.¹⁷⁰ Bu program, ulaşım ve posta ücret tarifelerini Benelüks sınırları dâhilinde standardize etmiş; ortak refah ve sosyal politikaların yürütülmesinde Benelüks devletleri arasındaki koordinasyonu güçlendirmiştir. Benelüks bölgesinde ulusal sınır kontrollerini düzenleyen mevzuat hükümlerini ilga edecek şekilde yeni kanunların Benelüks devletlerinde yürürlüğe girmesini sağlayan program; iletişim, kanalizasyon ve atık toplanması gibi altyapı işleri ile hava, su ve gürültü kirliliği başta olmak üzere çevreye ilişkin kamu hizmetlerinin yürütülmesinde de ortak politikaların belirlenmesine imkân sağlamıştır.¹⁷¹

50 yıllık hukuki geçerliliği olan 1958 Antlaşması, süreli bir düzenleme olarak 31 Ekim 2010 tarihinde mülga hâle gelecekti. Bu durum, Benelüks devletlerini yeni bir bütünleşme sürecine teşvik etmiş; 17 Haziran 2008 tarihli Benelüks Ekonomik Birliği'nin Kurulmasına Dair Antlaşmanın Değiştirilmesi Üzerine Antlaşma ile daha derin, güçlü ve geniş iş birliklerinin kurulması için hukuki dayanak oluşturulmuştur. 1 Ocak 2012 tarihinde yürürlüğe giren 2008 Antlaşması, süresiz bir hukuki düzenleme olarak konfederasyonu Benelüks Birliği olarak tanımlamış ve statüsünü daimi hâle getirmiştir (m.1).¹⁷² Çeşitli imtiyaz ve dokunulmazlıklardan yararlanmak üzere Birliğe uluslararası hukuki kişilik kazandıran ve Benelüks Birliği'ni bir konfederasyona dönüştüren 2008 Antlaşmasına göre; “Benelüks Devletleri, ortak çıkarlarını korumak ve halklarının refahını daha üst seviyeye taşımak için Birliği kurmuştur” (m.1). Birliğin gayesi 2008 Antlaşmasında şu şekilde tanımlanmıştır: “Bu Birliğin amacı, hem Birlik üyesi devletler arasında iş birliğini derinleştirmek ve geliştirmek hem de üyeler arasındaki dayanışmayı bütün seviyelerde güçlendirmek ve ilerletmektir” (m.2/1). 2008 Antlaşması, Birliğin temel hedeflerini şu şekilde not etmektedir: (i) Benelüks iç pazarını korumak ve geliştirmek; (ii) sürdürülebilir kalkınma ve çevrenin korunmasına yönelik ortak politikalar geliştirmek ve (iii) iç işleri ve adalet alanlarında politikalar geliştirecek ortak kurum ve kuruluşlar inşa etmek (m.2/2). Belirlenen hedefleri gerçekleştirmek üzere faaliyetlerini sürdüren Benelüks devletleri (Belçika, Hollanda ve Lüksemburg) ve konfederasyonun merkezi teşkilatı içerisinde yer alan Bakanlar Komitesi, Benelüks Konseyi, Benelüks Danışma Meclisi, Benelüks Adalet Divanı ve Benelüks Genel Sekreterliği; Benelüks Birliği'nin bütün bileşenlerinin daha sıkı kurumsal bağlarla birbirlerine bağlanması ve Birliğin bir federasyona evrilmesi için savunma politikaları ve kolluk güçlerinin yürüttüğü kamu hizmetleri çerçevesinde de çok taraflı antlaşmaları pratiğe dökme devam etmektedir.¹⁷³

Konfederal antlaşmaların ürünü olarak ortaya çıkan bağlantı devletler ile bu devletlerin anayasal ve kurumsal anlamda bağlantı kurdukları devletler arasında da benzeri bütünleşmecî operasyonların izlenmesi ihtimal dâhilindedir. Yukarıda ifade etmiş olduğumuz üzere, Lihntenştayn ile İsviçre arasındaki konfederalleşme süreci gümrük birliğinin kurulmasıyla başlamış; bu birlik, ilerleyen yıllarda ekonomik birliğe evrilmiştir. Ekonomik birliğin net bir konfederasyona evrilmesi ise adalet, dış politika, savunma ve mali konularda ortak karar alma mekanizmalarının kurulmasıyla gerçekleşmiştir. Önümüzdeki dönemde inşa edilecek ve kurumsal

¹⁷⁰ 1958 Antlaşması; 16 Mart 1971, 26 Ocak 1976 ve 16 Şubat 1990 tarihlerinde değiştirilmiştir.

¹⁷¹ Groenendijk, 2004: 153-161.

¹⁷² 2008 Antlaşmasınının 39/2'nci maddesine göre; Benelüks devletleri, Benelüks Genel Sekreterliği'ne Birlikten ayrılma isteklerini ilettikten üç yıl sonra Birlikten resmî olarak çıkabilir. Antlaşmanının 39/5'inci maddesi uyarınca Birlik üyelerinin 31 Ocak 2021 tarihi öncesinde Birlikten çıkma hakları bulunmamaktaydı.

¹⁷³ Söz konusu çok taraflı antlaşmaların kapsamlı analizi için bkz: Biscop, vd., 2013; Drent, vd., 2013; Drent, 2014; Drent, vd., 2014; van Nimwegen, 2017; Venema, 2020.

iş birliğini derinleştirip genişletecek ortak mekanizmalar, Lihtenştayn ve İsviçre arasındaki konfederal birlikteliği bir adım ileri taşımaya; Alman, Amerikan, Flemenk ve İsviçre Konfederasyonlarının tarihi sürecinde kayıtlara geçtiği gibi tek devlet çatısı altında birleşmeye imkân verebilir.

Gürcistan ve Abhazya arasında inşa edilecek muhtemel bir konfederal birliktelik de uzun vadede benzeri neticeleri beraberinde getirebilir. Karşılıklı güven ilkesi çerçevesinde şekillendirilen konfederal bağlılıklar ve bu bağlılıkların doğal bir uzantısı olarak vuku bulan ekonomik, siyasi ve sosyal bütünleşme süreçleri, nihai anlamda tek devlet çatısı altında birleşmeyle sonuçlanabilir. Tek devlet çatısı altında birleşmenin konfederal yöntemler dışında, askeri usuller kullanılarak da elde edilebileceğini iddia edenler olabilir. Mevzu bahis iddiaları güçlendirici bir unsur olarak 2020 Karabağ Savaşı ve neticeleri öne sürülebilir. 27 Eylül 2020 tarihinde başlayan ve 10 Kasım 2020 tarihinde Azerbaycan'ın zaferi ile sonuçlanan Karabağ Savaşı, Azerbaycan'a toprak bütünlüğünün büyük bir çoğunluğunu yeniden tesis etme imkânı vermiştir.¹⁷⁴ Benzeri bir askeri yöntemle Gürcistan'ın toprak bütünlüğünün de sağlanabileceğini iddia eden görüşlere karşı ilk etapta hatırlatılması gereken husus, Azerbaycan ile Gürcistan arasında net bir şekilde gözlemlenebilecek kapasite farklılıklarıdır.

Zengin petrol ve doğal gaz kaynaklarını son derece efektif bir şekilde kullanan Azerbaycan; bu kaynakları, Batılı devletlerin desteğini arkasına alarak Rusya Federasyonu dışındaki rotalar üzerinden dünya pazarlarına ulaştırmış; Rus inisiyatifinden kurtulmakla birlikte, dünya enerji piyasasında rol sahibi olan mühim bir aktör hâline gelmiştir. Rusya'nın dahi dikkate almak zorunda kaldığı bir aktör hâline gelen Azerbaycan, dış politikasında geniş çepçuruk bir hareket serbestiyeti elde etmiştir. Enerji piyasasından elde ettiği gelirin büyük bir bölümünü, Dağlık Karabağ bölgesinde çıkması muhtemel savaşın hazırlıkları için kullanan Azerbaycan yönetimi, milli ordusunun modernizasyonunu ihmal etmemiştir. Haydar Aliyev'in iktidar döneminde başlatılan ve Rusya'yı gücendirmeden diğer küresel güçlerle iyi ilişkiler kurmayı hedefleyen çok taraflı dış politika, İlham Aliyev döneminde de aynen uygulanmış; Dağlık Karabağ bölgesinde yaşanan Azeri mağduriyeti ve haksız Ermeni işgalinin devletlerarası düzlemde kamuoyuna doğru ve güçlü aktarımı sağlanmıştır. Diplomatik çabaları neticesinde pek çok devleti haklılığı konusunda ikna eden Azerbaycan, diğer birçok devletin de en azından muhalif tutum sergilemesinin önünde setler çekebilmiştir. Belirttiğimiz askeri ve diplomatik adımları atan Azerbaycan, hem kendisini askeri çözüm yöntemi uygulamaya en iyi şekilde hazırlamış hem de uluslararası konjonktürü bu yöntemin uygulanmasına hazırlamıştır. Bu hazırlıklar, askeri yöntemler marifetiyle işgal altındaki Azerbaycan topraklarının kurtarılmasına doğrudan katkı sunmuştur.¹⁷⁵

Azerbaycan'ın başarısının arka planını öz bir şekilde ifade ettikten sonra Gürcü potansiyelinin yetersizliğinden de ayrıca bahsetmek gerekmektedir. Gürcistan, Azerbaycan gibi zengin petrol yahut doğal gaz kaynaklarına sahip bir devlet değildir. Endüstriyel temele dayanan bir ekonomik gücü olmayan Gürcistan, uluslararası politikada özerk davranabilme kabiliyetinden de

¹⁷⁴ Karabağ sorununun güncel analizi ve 2020 Karabağ Savaşı'nın detaylı incelemesi için bkz: Mehmed, 2021: 124-137; Öğütçü ve Yılmaz, 2021: 162-191; Özdaşlı, 2021: 51-83; Öztopal, 2021: 216-232; Paşa, 2021: 192-215; Sarıkaya, 2021: 84-103.

¹⁷⁵ Azerbaycan'ın başarısının hazırlayıcı unsurlarının etraflı analizi için bkz: Kurt, 2021: 138-161; Özgen, 2021: 104-123.

yoksundur. Abhazya ve Güney Osetya gibi ihtilafların devam ettiği bölgelerde bir askeri yüzleşmeye hazır olmayan Gürcistan, askeri harcamalara ayırmış olduğu bütçesini azaltma eğilimindedir. 2007 yılı itibarıyla gayri safi yurt içi hasılasının yüzde 9'unu askeri harcamalara ayıran Gürcü yönetimi, bu oranı kademeli olarak azaltmış ve 2019 yılında söz konusu kalemdeki harcama oranını yüzde 2'nin altına indirmiştir.¹⁷⁶ Askeri modernizasyonu sağlayacak ve dış politikada özerk bir tutum sergileyebilecek ekonomik güce sahip olmayan Gürcistan için askeri yöntemlerle toprak bütünlüğünü tesis edebilme ihtimalini zayıflatan bir diğer husus, Abhazya ve Güney Osetya ile Rusya arasında mevcut bulunan sıkı bağlardır. Dağlık Karabağ meselesi dâhilinde altı çizilmesi gerekir ki, ayrılıkçı Ermeni topluluğunun arkasında dünyanın iki büyük nükleer gücünden biri olan ve Avrasya coğrafyasının en güçlü devleti olan Rusya yer almamaktaydı. Bu durum, 2020 Karabağ Savaşı'na giden yolda Azerbaycan yönetiminin Rus çıkarlarını gözeterik dengeli bir politika sürdürebilmesine imkân sağlamıştır. Benzeri siyasi ve diplomatik atmosferin Gürcü-Abhaz ihtilafı için de geçerli olduğunu söylemek mümkün değildir. Batı destekli bir devrimle iktidara gelen Saakaşvili yönetimi, Batı desteğine çok fazla güvenmiş ve Rus çıkarlarına aykırı bir politika takip etmiştir. Bu durum, Rusya'nın Gürcistan'a karşı sertleşmesine, Gürcü-Abhaz ve Gürcü-Oset ihtilaflarında Abhazlar ve Osetlerden yana net bir tavır takınmasına sebep olmuştur. 2008 yılındaki savaştan sonra kavileşen bu tutum, ilerleyen süreçte kurumsallaşmıştır. Kurumsallaşan ilişkiler ile ekonomik ve askeri anlamdaki yetersizlikler, Gürcistan'ın askeri yöntemler aracılığıyla toprak bütünlüğünü tesis edebilme ihtimalini net bir şekilde zayıflatmaktadır.¹⁷⁷

Askeri yöntemler kullanılarak Gürcistan'ın toprak bütünlüğünün yeniden tesis edilmesinin pratikte gerçekleşme ihtimalinin zayıflığı Gürcü halkı tarafından da görülebilmektedir. Kafkasya Araştırma Merkezi tarafından son yıllarda yapılan kamuoyu araştırmaları, Gürcü halkının toprak bütünlüğünün sağlanması için uzlaşma kültürüne dayalı yöntemlerden yana tavır takındığını göstermektedir. Abhazya ve Güney Osetya'nın Gürcistan'dan ayrılmasından ziyade bu bölgeleri dâhil edecek şekilde Gürcistan'ın toprak bütünlüğünün yeniden tesis edilmesini savunanlar, 2013 yılında Gürcü halkının yüzde 82'sine tekabül ediyorken; 2019 yılına gelindiğinde ilgili oran yüzde 87'ye yükselmiştir. 2013 yılında yapılan araştırmaya göre, Gürcü halkının yüzde 57'si toprak bütünlüğünün barışçıl müzakereler aracılığıyla sağlanmasını savunuyor; bu oran, 2020 yılı itibarıyla neredeyse yüzde 70'e ulaşmıştır.¹⁷⁸

Sonuç

Gürcü-Abhaz ihtilafının güncel durumunu tahlil eden çalışmamıza göre; koronavirüs salgını sonrası ortaya çıkan ılımlı atmosfer, iki toplum arasında karşılıklı güvenin tesisi için yeni imkânlar sunmaktadır. Söz konusu güvenin kısa süre içerisinde mutlak bir şekilde inşa edilmesi kolay değildir. Kökleşmiş husumetlerin ve kurumsallaşmış güvensizliğin bertaraf edilmesi meşakkatli bir süreç olarak değerlendirilebilir. Ancak, bu noktada ayrıca altını çizmek gerekir ki; küresel salgın döneminde atılan ve ikili ilişkilerin normalleşmesine katkı sunan hamleler, söz konusu çetin sürecin başarıyla tamamlanma ihtimalini güçlendirici niteliktedir.

¹⁷⁶ Kurt, 2021: 156.

¹⁷⁷ Gürcistan'ın ülkesel toprak bütünlüğünü askeri güç kullanımıyla yeniden tesis edebilme ihtimalinin kapsamlı analizi için bkz: Kurt, 2021: 138-161.

¹⁷⁸ Bahsi geçen araştırmaların teknik detayları ve diğer ayrıntıları ile bu araştırmalar üzerine genel değerlendirmeler için bkz: Hauer 2020; Sichinava, 2020.

Gürcistan ve Abhazya, konfederalleşme odaklı yeni bir anayasal düzen inşa ederek mevzu bahis sürecin başarıyla tamamlanmasını sağlayabilirler. Abhazya'nın mevcut ampirik egemenliğinin yanına yargısal egemenliğini de eklemesini sağlayacak olan konfederalleşme adımları, sadece Abhaz toplumunun menfaatine odaklanmış teşebbüsler şeklinde algılanabilir. Konfederalleşmenin kısa vadedeki çıktısı bu algıyı doğrulayabilir; ama uzun vadede tezahür edecek olan birçok potansiyel gelişme, iki toplum için birlikte yaşama ikliminin hâkim kılındığı yeni bir kamusal alan da oluşturabilir. Konfederalleşme adımlarıyla beraber iki toplum tarafından pratiğe dökülecek çeşitli iş birlikleri ve bütünleşmeci operasyonlar, kökleşmiş husumetlerin ve kurumsallaşmış güvensizliğin kademeli olarak yok olmasına ve netice itibarıyla bölgesel yahut ulusal bağlılıkların konfederal bağlılıklara dönüşmesine yardımcı olabilir. Konfederal bağlılıkların bir ürünü olarak ete kemiğe büründürülen karşılıklı güven atmosferi içerisinde hareket edecek olan iki topluluk, birliktelikçi ve bütünselci bir bakış açısıyla siyasi devlet teşkilatlanmalarını federal veya üniter bir yapıya evirebilirler. Alman, Amerikan, Flemenk ve İsviçre Konfederasyonlarının tarihi evrilme süreçleri ile Benelüks Konfederasyonu'nun günümüzde devam ettirdiği güncel dönüşüm süreci, bu iddianın pratikte gözlenme ihtimalinin ne kadar yüksek olduğunu kanıtlar niteliktedir.

Gürcü-Abhaz ihtilafını, güncel gelişmeler ışığı altında etraflıca analiz ederek ihtilafın çözümüne dair konfederalleşme temelli bir öneri sunan çalışmamız, ilgili literatüre önemli bir katkı sunma çabası içerisinde. Koronavirüs salgını sürecinde Gürcü ve Abhaz otoritelerinin sergilemiş olduğu ılımlı tavırlar, yeni Abhaz yönetiminin Gürcistan ile ikili ilişkilerini ilerletme ve pek çok alanda iş birliği yapma isteği, Gürcü devletinin güncel siyasi, ekonomik ve askeri yeterlilikleri ve Gürcü halkının ihtilafın çözümüne ilişkin barışçıl müzakere yöntemini öncelleyen yaklaşımı dikkate alındığında; konfederalleşme önerisinin tetkik edilebilir bir alternatif olduğu savunulabilir. Bu alternatifin tanıtımını yapan ve gerek teorik gerekse pratik boyutları hesaba katarak analizini gerçekleştiren çalışmamız, ilgili konuyu ve alternatifi sistematik bir şekilde irdeleyecek disiplinlerarası çalışmalarla daha da değerli kılınabilir. Çalışmamızın ortaya koyduğu önerinin uygulanabilirliği, Rusya Federasyonu'nun Avrasya ve Kafkasya politikaları, Rus-Gürcü ve Rus-Abhaz ilişkileri çerçevesinde önümüzdeki dönemde hazırlanacak çalışmalar tarafından etüt edilebilir. Bu çalışmalar, Gürcü-Abhaz ihtilafının temel dinamiklerinin Alman, Amerikan, Benelüks, Flemenk ve İsviçre örnekleri ile hem sosyolojik hem de siyasi ve hukuki açıdan mukayesesini yaparak konfederalleşmenin bahsi geçen örnekler üzerinde tesis etmiş olduğu etkinin benzerini, Avrasya veya Kafkasya coğrafyasında gerçekleştirebilme olasılığını ayrıca somutlaştırabilir.

KAYNAKÇA

Devletlerarası Antlaşmalar

Treaty between Belgium, Luxembourg and the Netherlands Concerning the Establishment and the Statute of a Benelux Court of Justice (31 March 1965) 924 U.N.T.S. 13176.

Treaty Establishing the Benelux Union (3 February 1958) 381 U.N.T.S. 5471 (as revised by the Treaty Revising the Treaty Establishing the Benelux Economic Union, 17 June 2008).

Anayasalar

The Constitution of Georgia (adopted on 24 August 1995 and entered into force on 17 October 1995).

The Federal Constitution of the Swiss Confederation (adopted on 18 April 1999 and entered into force on 1 January 2000).

Diğer Kaynaklar

Allen, William Edward (1971), *A History of the Georgian People*, London: Routledge.

Allison, Roy (2008), "Moscow Resurgent? Moscow's Campaign to 'Coerce Georgia to Peace'", *International Affairs*, 84/6, 1145-1172.

Anckar, Dag (2020), "Small States: Politics and Policies", *Handbook on the Politics of Small States*, (Ed. Godfrey Baldacchino-Anders Wivel), Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 38-54.

Anjaparidze, Zaal (2020), "Changes in the Separatist Abkhazian Government and Implications for Relations With Tbilisi", *Eurasia Daily Monitor*, 17/85, <https://jamestown.org/program/changes-in-the-separatist-abkhazian-government-and-implications-for-relations-with-tbi-lisi/> (Erişim Tarihi: 19.03.2021).

Artman, Vincent (2013), "Documenting Territory: Passportization, Territory, and Exception in Abkhazia and South Ossetia", *Geopolitics*, 18/3, 682-704.

Aublaa, Madina (2018), "Possible Challenges to the Republic of Abkhazia in the Focus of Trump Administration's Geopolitical Interests in the South Caucasus", *Kafkasya Çalışmaları*, 3/6, 307-324.

Bagdasaryan, Susanna-Petrova, Svetlana (2017), "The Republic of Abkhazia as an Unrecognized State", *Russian Law Journal*, 5/1, 98-118.

Bajon, Theò (2018), "Liechtenstein and the European Union: A Micro-Switzerland?", *Journal of Political Science and Public Affairs*, 6/4, 1-5.

Baldacchino, Godfrey (2018), "Mainstreaming the Study of Small States and Territories", *Small States & Territories*, 1/1, 3-16.

Baldacchino, Godfrey-Wivel, Anders (2020), "Small States: Concepts and Theories", *Handbook on the Politics of Small States*, (Ed. Godfrey Baldacchino-Anders Wivel), Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2-19.

Bayar, Murat (2021), "National Identity, Foreign Policy and Conflicts in Georgia", *The Changing Perspectives and 'New' Geopolitics of the Caucasus in the 21st Century*, (Ed. Serdar Yılmaz-Murat Yorulmaz), Ankara: Astana Yayınları, 35-48.

Belkahla, Mehdi (2017), *Benelux Court of Justice*, Luxembourg: Max Planck Institute.

Benedikter, Thomas (2009), *The World's Modern Autonomy Systems: Concepts and Experiences of Regional Territorial Autonomy*, Bolzano: EURAC Institute of Minority Rights.

Bennigsen, Alexandre-Wimbush, Enders (1986), *Muslims of the Soviet Empire: A Guide*, Bloomington: Indiana University Press.

Bhandari, Surendra (2014), "From External to the Internal Application of the Right to Self-determination: The Case of Nepal", *International Journal on Minority and Group Rights*, 21/3, 330-370.

Biscop, Sven-Coelmont, Jo-Drent, Margriet-Zandee, Dick (2013), *The Future of the Benelux Defence Cooperation*, The Hague: Netherlands Institute of International Relations.

Bowker, Mike (2011), "The War in Georgia and the Western Response", *Central Asian Survey*, 30/2, 197-211.

Braund, David (1994), *Georgia in Antiquity: A History of Colchis and Transcaucasian Iberia, 550 BC- AD 562*, Oxford: Clarendon Press.

Bursens, Peter-Crum, Ben (2010), "The Benelux Countries: How Politicization Upset a Pro-integration Coalition", *National Politics and European Integration: From the Constitution to the Lisbon Treaty*, (Ed. Maurizio Carbone), Cheltenham: Edward Edgar Publishing, 144-163.

Casier, Tom (2011), "The Bilateral Relations of the Benelux Countries with Russia: Between Rhetorical EU Engagement and Competitive Business Interests", *Journal of Contemporary European Studies*, 19/2, 237-248.

Cherkasov, Aleksandr-Koroleva, Larisa-Bratanovskii, Sergei-Valleau, Annick (2018), "The Abkhazian and Mingrelian Principalities: Historical and Demographic Research", *Bulletin of St. Petersburg University*, 63/4, 1001-1016.

Coene, Frederik (2009), *The Caucasus: An Introduction*, London: Routledge.

Cogen, Marc (2015), *An Introduction to European Intergovernmental Organizations*, Surrey: Ashgate.

Conversi, Daniele (2016), "Sovereignty in a Changing World: From Westphalia to Food Sovereignty", *Globalizations*, 13/4, 484-498.

Coppieters, Bruno (2002), "In Defence of the Homeland: Intellectuals and the Georgian-Abkhazian Conflict", *Secession, History and the Social Sciences*, (Ed. Bruno Coppieters-Michel Huysseune), Brussels: VUB Brussels University Press, 89-116.

_____, (2003), "War and Secession: A Moral Analysis of the Georgian-Abkhaz Conflict", *Contextualizing Secession: Normative Studies in Comparative Perspective*, (Ed. Bruno Coppieters-Richard Sakwa), Oxford: Oxford University Press, 187-212.

Corbett, Jack-Connell, John (2020), "Small States in the Pacific", *Handbook on the Politics of Small States*, (Ed. Godfrey Baldacchino-Anders Wivel), Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 343-360.

Cornell, Svante (2001), *Small Nations and Great Powers: A Study of Ethnopolitical Conflict in the Caucasus*, London: Routledge.

_____, (2007), *Georgia after the Rose Revolution: Geopolitical Predicament and Implications for U.S. Policy*, Carlisle: Strategic Studies Institute.

Cornell, Svante-Nilsson, Niclas (2009), "Georgian Politics since the August 2008 War", *Demokratizatsiya: The Journal of Post-Soviet Democratization*, 17/3, 251-268.

Crawford, James (1976), "The Criteria for Statehood in International Law", *British Yearbook of International Law*, 48/1, 93-182.

_____, (2006), *The Creation of States in International Law*, Oxford: Clarendon Press, 2. Baskı.

Cutts, Noelle (2007), "Enemies through the Gates: Russian Violations of International Law in the Georgia/Abkhazia Conflict", *Case Western Reserve Journal of International Law*, 40/1, 281-310.

de Vries, Jochem (2008), "Venturing into Unknown Territory: The Preparation and Formulation of the Second Benelux Structural Outline", *European Planning Studies*, 16/6, 853-876.

de Wall, Thomas (2020), "Can the Coronavirus Reset the Abkhazia Conflict?", *Carnegie Europe*, <https://carnegieeurope.eu/strategieurope/81436> (Erişim Tarihi: 18.03.2021).

Drent, Margriet (2014), *Sovereignty, Parliamentary Involvement and European Defence Cooperation*, The Hague: Netherlands Institute of International Relations.

Drent, Margriet-Homan, Kees-Zandee, Dick (2013), *Bold Steps in Multinational Cooperation: Taking European Defence Forward*, The Hague: Netherlands Institute of International Relations.

Drent, Margriet-Zandee, Dick-Casteleijn, Lo (2014), *Defence Cooperation in Clusters: Identifying the Next Steps*, The Hague: Netherlands Institute of International Relations.

Ducháček, Ivo (1982), "Consociations of Fatherlands: The Revival of Confederal Principles and Practices", *Publius: The Journal of Federalism*, 12/4, 129-177.

_____, (1985), "Consociational Cradle of Federalism", *Publius: The Journal of Federalism*, 15/2, 35-49.

Dugard, John (1987), *Recognition and the United Nations*, Cambridge: Grotius Publications.

Dugard, John-Raič, David (2006), "The Role of Recognition in the Law and Practice of Secession", *Secession: International Law Perspective*, (Ed. Marcelo Kohen), Cambridge: Cambridge University Press, 94-137.

Dumbadze, Ana (2020), "Georgian President Thanks WHO for Assisting Population in Abkhazia", *Georgia Today*, <http://www.georgiatoday.ge/news/20055/Georgian-President-Thanks-WHO-for-Assisting-Population-in-Abkhazia> (Erişim Tarihi: 19.03.2021).

Dumieński, Zbigniew (2014), *Microstates as Modern Protected States: Towards a New Definition of Micro-Statehood*, Auckland: Institute of International Affairs.

Eckert, Amy (2002), "Constructing States: The Role of the International Community in the Creation of New States", *Journal of Public and International Affairs*, 13/1, 19-39.

Ediger, Mikaela (2018), "International Law and the Use of Force Against Contested States: The Case of Taiwan", *New York University Law Review*, 93/6, 1668-1706.

Eissler, Eric (2013), "Can Turkey De-isolate Abkhazia?", *Turkish Policy Quarterly*, 12/3, 125-135.

Ekinci, Didem (2019), "İnşacılık, Kimlik, 'Üretilmiş' Vatandaşlar: Rusya'nın Abhazya ve Güney Osetya'da Vatandaşlık Politikaları", *Uluslararası İlişkiler*, 16/61, 97-109.

Elazar, Daniel (1982), "Confederation and Federal Liberty", *Publius: The Journal of Federalism*, 12/4, 1-14.

_____, (1987), *Exploring Federalism*, Tuscaloosa: University of Alabama Press.

_____, (1995a), *Federalism: An Overview*, Pretoria: Human Sciences Research Council Publishers.

_____, (1995b), "From Statism to Federalism: A Paradigm Shift", *Publius: The Journal of Federalism*, 25/2, 5-18.

_____, (1996), "Introduction: Using Federalism Today", *International Political Science Review*, 17/4, 349-351.

_____, (1997), "Contrasting Unitary and Federal Systems", *International Political Science Review*, 18/3, 237-251.

Ercan, Ayşe Beyza (2020), "XI. Yüzyıl Gürcistan Kralları ve Gürcistan'ın Siyasi Durumuna Genel Bir Bakış", *International Online Conference on Social Sciences Researches* (10-11 Aralık 2020, Trabzon), Trabzon: Avrasya Üniversitesi Yayınları, 250-265.

Erşan, Mesut (2017), "I. Dünya Harbinde Osmanlı Devleti ve Abhazya", *Vakanüvis: Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2/3, 144-162.

Fuller, Liz (2020), "Abkhazia's Divisive De Facto President Steps Down", *Abkhaz World*, <https://abkhazworld.com/aw/analysis/1602-abkhazia-s-divisive-de-facto-president-steps-down-by-liz-fuller> (Erişim Tarihi: 20.03.2021).

Gamakharia, Cemal-Akhaladze, Lia (2016), *Abhazya/Gürcistan: Tarih-Siyaset-Kültür*, İstanbul: Abhazya Bilim Adamları Desteği Vakfı.

Garb, Paula (2012), "Civil Society and Conflict Transformation in the Georgian-Abkhaz Conflict: Accomplishments and Challenges", *European Security*, 21/1, 90-101.

Gerrits, Andre-Bader, Max (2016), "Russian Patronage over Abkhazia and South Ossetia Implications for Conflict Resolution", *East European Politics*, 32/3, 297-313.

Gözler, Kemal (2018), *Devletin Genel Teorisi: Bir Genel Kamu Hukuku Ders Kitabı*, Bursa: Ekin Yayınevi, 9. Baskı.

Graalfs, Ulrike (2011), "The Georgian-Abkhaz Dialog And Second Track Diplomacy", *International Journal on World Peace*, 28/2, 35-43.

Groenendijk, Kees (2004), "Reinstatement of Controls at the Internal Borders of Europe: Why and Against Whom?", *European Law Journal*, 10/2, 150-170.

Hakyemez, Yusuf Şevki (2004), *Mutlak Monarşilerden Günümüze Egemenlik Kavramı: Doğuşu, Gelişimi, Kavramsal Çerçevesi ve Dönüşümü*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Hanf, Theodor-Nodia, Ghia (2001), *Georgia: Lurching to Democracy*, Baden-Baden: Nomos.

Hauer, Neil (2020), "Abkhazia, Georgia and COVID: An Opportunity from Crisis", *Middle East Institute*, <https://www.mei.edu/publications/abkhazia-georgia-and-covid-opportunity-crisis> (Erişim Tarihi: 18.03.2021).

Hewitt, George (1993), "Abkhazia: A Problem of Identity and Ownership", *Central Asian Survey*, 12/3, 267-323.

_____, (1999), "Abkhazia, Georgia and the Circassians (NW Caucasus)", *Central Asian Survey*, 18/4, 463-499.

_____, (2009), "Abkhazia and Georgia: Time for a Reassessment", *Brown Journal of World Affairs*, 16/2, 183-196.

_____, (2013), *Discordant Neighbours: A Reassessment of the Georgian-Abkhazian and Georgian-South Ossetian Conflicts*, Leiden: Martinus Nijhoff Publishers.

Hopf, Ted (2005), "Identity, Legitimacy, and the Use of Military Force: Russia's Great Power Identities and Military Intervention in Abkhazia", *Review of International Studies*, 31, 225-243.

Hunter, Shireen (2001), "Turkey, Central Asia, and the Caucasus: Ten Years after Independence", *Southeast European and Black Sea Studies*, 1/2, 1-16.

Ichijo, Atsuko (2009), "Sovereignty and Nationalism in the Twenty-first Century: The Scottish Case", *Ethnopolitics*, 8/2, 155-172.

Istrate, Dominik (2020), "Four Takeaways from Abkhazia's so-called Presidential Election", *Emerging Europe*, <https://emerging-europe.com/news/key-takeaways-from-abkhasias-so-called-presidential-election/> (Erişim Tarihi: 19.03.2021).

Jones, Erik (2003), *The Benelux Countries: Identity and Self-interest*, Bologna: John Hopkins Bologna Centre.

Keating, Michael (2012), "Rethinking Sovereignty: Independence-lite, Devolution-max and National Accommodation", *Revista d'Estudis Autònoms i Federals*, 16/1, 9-29.

Kohen, Marcelo (2006), "Introduction", *Secession: International Law Perspective*, (Ed. Marcelo Kohen), Cambridge: Cambridge University Press, 1-20.

Kolçak, Hakan (2017), "Associate Statehood for Scotland as the Way to Stay in both the United Kingdom and the European Union: The Liechtenstein Example", *Romanian Journal of European Affairs*, 17/1, 40-58.

_____, (2020a), "Confederal Agreements: A Proposal to Resolve Secession-related Minority Issues", *Necmettin Erbakan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 3/1, 208-232.

_____, (2020b), "Secession as Undesirable Scenario: Reasons for Unity", *Uluslararası Hukuk ve Sosyal Bilim Araştırmaları Dergisi*, 2/2, 147-163.

_____, (2021), "A Confederalist Demand to Transform the Liberal Discourse: A Comprehensive Analysis of International Minority Protection Regimes", *Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 7/1, 3-41.

Kolstø, Pål (2020), "Biting the Hand That Feeds Them? Abkhazia-Russia Client-Patron Relations", *Post-Soviet Affairs*, 36/2, 140-158.

Kucera, Joshua (2020a), "Abkhazia Leader Meets Putin Hoping for Russian Bailout", *Eurasianet*, <https://eurasianet.org/abkhazia-leader-meets-putin-hoping-for-russian-bailout> (Erişim Tarihi: 20.03.2021).

_____, (2020b), "Russian Tourists Flood into Newly Reopened Abkhazia", *Eurasianet*, <https://eurasianet.org/russian-tourists-flood-into-newly-reopened-abkhazia> (Erişim Tarihi: 20.03.2021).

_____, (2020c), "Abkhazia Calls for Volunteers to Help with COVID Outbreak", *Eurasianet*, <https://eurasianet.org/abkhazia-calls-for-volunteers-to-help-with-covid-outbreak> (Erişim Tarihi: 20.03.2021).

Kupatadze, Alexander (2012), "Explaining Georgia's Anti-corruption Drive", *European Security*, 21/1, 16-36.

Kurt, Selim (2021), "Donmuş Çatışma Çözümüne İki Farklı Yaklaşım: Azerbaycan ve Gürcistan", *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 7/1, 138-161.

Kymlicka, Will-Raviot, Jean-Lee, Steve (1997), "Living Together: International Aspects of Federal Systems", *Canadian Foreign Policy Journal*, 5/1, 1-50.

Lang, David Marshall (1966), *The Georgians*, London: Thames and Hudson.

Lapidoth, Ruth (1992), "Sovereignty in Transition", *Journal of International Affairs*, 45/2, 325-346.

_____, (1997), *Autonomy: Flexible Solutions to Ethnic Conflicts*, Washington: United States Institute for Peace Press.

Lauterpacht, Hersch (1944), "Recognition of States in International Law", *The Yale Law Journal*, 53/3, 385-458.

Lister, Frederick (1996), *The European Union, the United Nations, and the Revival of Confederal Governance*, London: Greenwood Press.

Lynch, Dov (2004), *Engaging Eurasia's Separatist States: Unresolved Conflicts and De Facto States*, Washington: United States Institute of Peace Press.

Maass, Matthias (2020), "Small States: Surviving, Perishing and Proliferating through History", *Handbook on the Politics of Small States*, (Ed. Godfrey Baldacchino-Anders Wivel), Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 20-37.

MacCormick, Neil (1999), *Questioning Sovereignty: Law, State and Practical Reason*, Oxford: Oxford University Press.

Maes, Ivo-Verdun, Amy (2005), "Small States and the Creation of EMU: Belgium and the Netherlands, Pace-setters and Gate-keepers", *Journal of Common Market Studies*, 43/2, 327-348.

Manz-Christ, Gerlinde (2009), *The Principality of Liechtenstein – Encounter with a Small State*, Vaduz: Government Spokesperson's Press and Information Office.

Mautner, Menachem (1981), "West Bank and Gaza: The Case for Associate Statehood", *Yale Journal of International Law*, 6/2, 297-360.

McNeill, Terry (1997), "Humanitarian Intervention and Peacekeeping in the Former Soviet Union and Eastern Europe", *International Political Science Review*, 18/1, 95-113.

Mehmed, Ayten (2021), "Arap Devletlerinin İkinci Karabağ Savaşı'na Yönelik Tutumu", *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 7/1, 124-137.

Meijer, Erik (2015), "The Radical Left in Benelux", *Socialism and Democracy*, 29/3, 71-80.

Mikhelidze, Nona (2009), "After the 2008 Russia-Georgia War: Implications for the Wider Caucasus", *The International Spectator*, 44/3, 27-42.

Mitchell, Lincoln (2006), "Democracy in Georgia since the Rose Revolution", *Orbis*, 50/4, 669-676.

Nagashima, Toru (2019), "Russia's Passportization Policy toward Unrecognized Republics: Abkhazia, South Ossetia, and Transnistria", *Problems of Post-Communism*, 66/3, 186-199.

Natoli, Kristopher (2010), "Weaponizing Nationality: An Analysis of Russia's Passport Policy in Georgia", *Boston University International Law Journal*, 28/2, 389-417.

Noutcheva, Gergana (2020), "Contested Statehood and EU Actorness in Kosovo, Abkhazia and Western Sahara", *Geopolitics*, 25/2, 449-471.

Öğütçü, Büşra-Yılmaz, Muzaffer Ercan (2021), "Dağlık Karabağ Sorununda Uluslararası Arabuluculuk", *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 7/1, 162-191.

Öz-Döm, Özge (2017), "Soviet Nationalities Policy: The Impact on Central Asia", *Journal of Social Sciences*, 10/2, 195-216.

Özdaşlı, Esmé (2021), "İkinci Karabağ Savaşı'nda Ermenilerin Sivillere Yönelik Saldırılarının Uluslararası İnsancıl Hukuk Açısından Değerlendirilmesi", *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 7/1, 51-83.

Özgen, Cenk (2021), "44 Günün Ardından: 2020 Karabağ Savaşı'nın Askeri Açısından Analizi", *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 7/1, 104-123.

Özsağlam, Muhittin Tolga (2020), "Sınırlı Tanınan Abhazya Cumhuriyeti ve Rusya'nın Abhazya'daki Rolü", *Kafkasya Çalışmaları*, 6/11, 1-22.

Öztopal, Mustafa Kemal (2021), "Azerbaycan ile İlişkileri Bağlamında Türkistan Devletlerinin Dağlık Karabağ Konusundaki Tutum ve Tepkileri", *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 7/1, 216-232.

Panke, Diana-Gurol, Julia (2020), "Small States: Challenges and Coping Strategies in the UN General Assembly", *Handbook on the Politics of Small States*, (Ed. Godfrey Baldacchino-Anders Wivel), Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 83-97.

Paşa, Elnur (2021), "Karabağ Sorunu: Tarihi Gerçekler, Jeopolitik Çıkarlar ve Çözüm Süreci", *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 7/1, 192-215.

Pavković, Aleksandar (2011), "Recursive Secession of Trapped Minorities: A Comparative Study of the Serb Krajina and Abkhazia", *Nationalism and Ethnic Politics*, 17/3, 297-318.

Pavković, Aleksandar-Radan, Peter (2007), *Creating New States: Theory and Practice of Secession*, Hampshire: Ashgate.

Perry, Valery (2015), "Constitutional Reform in Bosnia and Herzegovina: Does the Road to Confederation Go through the EU?", *International Peacekeeping*, 22/5, 490-510.

Popescu, Nicu (2011), "The EU and Civil Society in the Georgian-Abkhaz Conflict", *The European Union, Civil Society and Conflict*, (Ed. Nathalie Tocci), London: Routledge, 28-49.

Potier, Tim (2001), *Conflict in Nagorno-Karabakh, Abkhazia and South Ossetia: A Legal Appraisal*, The Hague: Kluwer Law International.

Raič, David (2002), *Statehood and the Law of Self-Determination*, Leiden: Martinus Nijhoff Publishers.

Rayfield, Donald (2012), *Edge of Empires: A History of Georgia*, London: Reaktion Books.

Rezvani, David (2014), *Surpassing the Sovereign State: The Wealth, Self-rule and Security Advantages of Partially Independent Territories*, Oxford: Oxford University Press.

_____, (2015), "Partial Independence Beats Full Independence", *Territory, Politics, Governance*, 4/3, 269-296.

Rigamonti, Cyrill (2011), "The New Swiss Patent Litigation System", *Journal of Intellectual Property, Information Technology and E-Commerce Law*, 2/1, 3-17.

Sarapuu, Külli-Randma-Liiv, Tiina (2020), "Small States: Public Management and Policy-making", *Handbook on the Politics of Small States*, (Ed. Godfrey Baldacchino-Anders Wivel), Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 55-69.

Sarıkaya, Yalçın (2011), "Georgian Foreign Policy after the August 2008 War", *Karadeniz Araştırmaları*, 31, 1-16.

_____, (2021), "İran'ın İkinci Karabağ Savaşı Tutumu: Takke Düştü Kel Göründü", *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 7/1, 84-103.

Sichinava, David (2020), "Georgians Increasingly Open to Compromise with Abkhazia and South Ossetia", *Open Caucasus Media*, <https://oc-media.org/features/datablog-georgians-increasingly-open-to-compromise-with-abkhazia-and-south-ossetia/> (Erişim Tarihi: 20.03.2021).

Silverström, Sören (2008), "The Competence of Autonomous Entities in the International Arena: With Special Reference to the Aland Islands in the European Union", *International Journal on Minority and Group Rights*, 15/2, 259-271.

Souleimanov, Emil (2013), *Understanding Ethnopolitical Conflict: Karabakh, South Ossetia, and Abkhazia Wars Reconsidered*, London: Palgrave Macmillan.

Souleimanov, Emil-Abrahamyan, Eduard-Aliyev, Huseyn (2018), "Unrecognized States as a Means of Coercive Diplomacy? Assessing the Role of Abkhazia and South Ossetia in Russia's Foreign Policy in the South Caucasus", *Southeast European and Black Sea Studies*, 18/1, 73-86.

Sönmezoğlu, Faruk-Güneş, Hakan-Keleşoğlu, Erhan (2017), *Uluslararası İlişkilere Giriş*, İstanbul: Der Yayınları, 7. Baskı.

Stepan, Alfred (2013), "A Revised Theory of Federacy and a Case Study of Civil War Termination in Aceh, Indonesia", *Power Sharing in Deeply Divided Places*, (Ed. Joanne McEvoy-Brendan O'Leary), Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 231-252.

Stevens, Michael (1977), "Asymmetrical Federalism: The Federal Principle and the Survival of the Small Republic", *Publius: The Journal of Federalism*, 7/4, 177-203.

Stewart, Susan (2003), "The Role of the United Nations in the Georgian-Abkhazian Conflict", *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*, 4/2, 1-31.

Suksi, Markku (2013), "Explaining the Robustness and Longevity of the Aland Example in Comparison with Other Autonomy Solutions", *International Journal on Minority and Group Rights*, 20/1, 51-66.

Talmon, Stefan (2005), "The Constitutive Versus the Declaratory Theory of Recognition: Tertium Non Datur?", *The British Yearbook of International Law*, 75/1, 101-181.

Toft, Monica (2001), "Multinationality, Regions and State-building: The Failed Transition in Georgia", *Regional & Federal Studies*, 11/3, 123-142.

Trier, Tom-Lohm, Hedvig-Szakonyi, David (2010), *Under Siege: Inter-ethnic Relations in Abkhazia*, London: Hurst.

Tsurtsunia, Zaza (2020), "Gürcistan'da Rus 'Yumuşak Gücü' Tarihi (XIX-XX. Yüzyıl)", *Türkiye Rusya Araştırmaları Dergisi*, 3, 94-115.

Tsvizhba, Asmat (2020), "Abkhaz State Employees may not Receive Salaries in June and July", *Sputnik*, <https://sputnik-abkhazia.ru/Abkhazia/20200611/1030308423/Abkhazskie-byudzhetni-ki-mogut-ne-poluchit-zarplatu-v-iyune-i-iyule.html> (Erişim Tarihi: 17.03.2021).

van Nimwegen, Stephan (2017), "The Need for the Netherlands and Belgium to Further Integrate Police Cooperation: An Example for Europe?", *New Journal of European Criminal Law*, 8/3, 323-333.

Veenendaal, Wouter (2015), "A Big Prince in a Tiny Realm: Smallness, Monarchy, and Political Legitimacy in the Principality of Liechtenstein", *Swiss Political Science Review*, 21/2, 333-349.

_____, (2020), "Politics of the Four European Microstates: Andorra, Liechtenstein, Monaco and San Marino", *Handbook on the Politics of Small States*, (Ed. Godfrey Baldacchino-Anders Wivel), Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 150-167.

Venema, Agnes (2020), "The Sum of All Friends: Improving Cross-border Intelligence Sharing in Europe - The Case of the Benelux", *The International Journal of Intelligence, Security, and Public Affairs*, 22/1, 5-19.

Vidmar, Jure (2012), "Explaining the Legal Effects of Recognition", *International & Comparative Law Quarterly*, 61/2, 361-387.

Wakizaka, Keisuke (2020), "Rogers Brubaker'in Diaspora-Anayurt-Konuk Eden Ülke İlişkileri Teorisi Çerçevesinde Gürcistan'daki Osetler, Abhazlar ve Çeçen-Kistleri Yorumlamak", *Türkiye Rusya Araştırmaları Dergisi*, 3, 116-143.

Watts, Ronald (1998), "Federalism, Federal Political Systems, and Federations", *Annual Review of Political Science*, 1/1, 117-137.

Wirt, Frederick (1982), "The Tenacity of Confederacy: Local Service Agreements in the Family of Governments", *Publius: The Journal of Federalism*, 12/4, 103-127.

Witlox, Frank-Dullaert, Wout-Jourquin, Bart (2007), "Fostering Transport and Logistics Research in the Benelux Countries", *Transportation Planning and Technology*, 30/4, 325-329.

Wittig, Timothy (2009), "Financing Terrorism along the Chechnya-Georgia Border, 1999-2002", *Global Crime*, 10/3, 248-260.

Wivel, Anders (2020), "Small States in Europe", *Handbook on the Politics of Small States*, (Ed. Godfrey Baldacchino-Anders Wivel), Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 99-112.

Wolff, Stefan (2011), "Post-conflict State Building: The Debate on Institutional Choice", *Third World Quarterly*, 32/10, 1777-1802.

_____, (2013), "Conflict Management in Divided Societies: The Many Uses of Territorial Self-governance", *International Journal on Minority and Group Rights*, 20/1, 27-50.

Wouters, Jan-Vidal, Maarten (2008), *Towards a Rebirth of Benelux?*, Leuven: Leuven Centre for Global Governance Studies.

Zonneveld, Wil-Faludi, Andreas (1997), "Vanishing Borders: The Second Benelux Structural Outline", *Built Environment*, 23/1, 4-13.

Zürcher, Christoph (2007), *The Post-Soviet Wars: Rebellion, Ethnic Conflict, and Nationhood in the Caucasus*, New York: New York University Press.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı: Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan eder.

Çıkar Çatışması Beyanı: Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAREN YAYIN İLKELERİ

Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (KAREN), Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü tarafından 2015 ve 2016’da yılda bir sayı; 2017’den itibaren Haziran ve Aralık aylarında olmak üzere yılda iki sayı olarak yayımlanan açık erişimli bir dergidir.

Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi’nin yayın dili Türkçedir. Ancak yayın ilkelerine uygun olmak şartıyla her sayıda derginin üçte bir oranını geçmeyecek şekilde, İngilizce ve Rusça yazılmış “araştırma makalesi”, “derleme”, “editöre mektup” ve “kitap yorumları” türünden metinler de değerlendirmeye alınır.

Gönderilen makalenin başka bir dergi/kitapta yayımlanmamış ve yayımlanmak üzere başvurulmamış olması gerekmektedir. Ancak daha önce bilimsel bir toplantıda sunulmuş bildiriler, bu durum belirtilmek şartıyla kabul edilebilir.

Yazılar, *DergiPark* sistemi üzerinden gerekli işlemler yapılarak gönderilmelidir. Yazarlar, *DergiPark* sistemi üzerinden ad ve soyadı ile birlikte akademik unvanı, görev yaptığı kurumu, yazışma ve e-posta adresini, telefon ve varsa faks numaralarını eksiksiz olarak belirtmelidirler. Yazarlar bu sistem üzerinden yazılarının durumunu ve hakem raporlarını kendilerinin oluşturacağı bir şifre ile görebilirler.

Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi’ne yayımlanmak üzere gönderilen her makale, yayın kurulu ve editörler tarafından incelenir. Makaleler, yayın kurulunun önerileri doğrultusunda seçilen en az iki hakem tarafından değerlendirilir. Hakemlere yazar adı, yazarlara da hakem adı bildirilmez. Ayrıca derginin yayımlanmış sayılarında hakem listesine yer verilmez.

Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz ise yazı üçüncü bir hakeme gönderilir veya yayın kurulu, hakem raporlarını inceleyerek nihai kararı verebilir. Yazarlar, hakem ve yayın kurulunun eleştiri ve önerilerini dikkate alırlar. Yayına kabul edilmeyen yazılar, yazarlarına iade edilmez.

Hakem raporları doğrultusunda düzeltilmek üzere yazarlarına gönderilen yazılar, gerekli düzeltmeler yapıldıktan sonra *DergiPark* sistemi üzerinden en geç 15 gün içinde tekrar dergiye ulaştırılır. Düzeltilmiş metin, gerekli görüldüğü durumlarda, değişiklikleri isteyen hakemlerce tekrar incelenebilir.

Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi’nde yayımlanan makalelerdeki bilgiler, görüşler ve değerlendirmeler yazarlara ait olup Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi’nin resmî görüşü niteliğini taşımaz.

Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi’nde yayımlanması kabul edilen yazıların telif hakkı, Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü’ne devredilmiş sayılır.

Yazı ve fotoğraflardan kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

KAREN yazarlardan herhangi bir makale işlem ücreti talep etmemektedir.

Yazarlara Yönerge

A. Yazım Kurallarına İlişkin Esaslar

Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi'ne gönderilecek yazılarda 10 punto (dipnotlarda 8 punto) Sitka Text yazı fontu kullanılmalıdır.

Makalelerde kullanılacak kısaltmalarda Türk Dil Kurumu Yazım Kılavuzu esas alınmalıdır.

Makale içerisinde bulunan Helence ya da diğer özel karakterler için New Athena Unicode / Minion Pro Display fontu kullanılmalıdır.

Ana başlıklar hariç, makale içerisinde bulunan ara başlıklarda her kelimenin ilk harfi büyük olmak şartıyla küçük harf kullanılmalı ve koyu (bold) yazılmalıdır.

Makale özeti 150-300 kelime aralığında olmalı; makalede en az 3, en çok 5 tane anahtar kelimeye yer verilmelidir. Türkçe makalenin özeti Türkçe ve İngilizce; Türkçe haricindeki makalenin özeti ise hem kendi yazım dili ile hem de Türkçe ve İngilizce olmalıdır.

Dipnotlar her sayfanın altında, makalenin başından sonuna kadar sayısal süreklilik izlenecek şekilde verilmelidir. Metinde kullanılan dipnotlar; yazar soyadı, yayın tarihi ve sayfa numarası şeklinde kısaltılarak verilmelidir. Kaynakça bölümü makalenin sonunda yer almalı ve metinde kullanılan kısaltmalar burada açıklanmalıdır.

Makale sonunda araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı, Çatışma Beyanı ve varsa Destek ve Teşekkür Beyanına yer verilmelidir.

B. Kaynakça ve Dipnot Gösterimi

• Tek Yazarlı Kitaplar

Kaynakça: Umar, Bilge (1992), *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

Dipnot: Umar, 1992: 127.

Kaynakça: Watson, Alaric (2003), *Aurelian and the Third Century*, London and New York: Routledge.

Dipnot: Watson, 2003: 135.

• İki ya da Daha Fazla Yazarlı Kitaplar

Kaynakça: Yıldırım, Ali ve Şimşek, Hasan (2013), *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Dipnot: Yıldırım ve Şimşek, 2013: 45-49.

Kaynakça: Topaloğlu, Bekir-Yavuz, Y. Şevki-Çelebi, İlyas (1998), *İslam'da İnanç Esasları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

Dipnot: Topaloğlu, vd., 1998: 32.

• Kitap Bölümü/ Edit Edilmiş Kitapta Bölüm

Kaynakça: Ágoston, Gabor (2017), "Osmanlı'da Top, Tüfek ve Tabur", *Osmanlı'da Ateşli Silahlar ve Askeri Devrim Tartışmaları*, (Çev. ve Yay. Haz. Kahraman Şakul), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 147- 168.

Dipnot: Ágoston, 2017: 152-153.

Kaynakça: Köse, Osman (2007), "Rusların Samsun'u Bombardımanı (1915)", *Geçmişten Geleceğe Samsun*, II. Kitap, (Ed. Cevdet Yılmaz), Samsun: Samsun Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 96-101.

Dipnot: Köse, 2007: 99-100.

• **Tez**

Kaynakça: Taylan, Hasan Hüseyin (2003), *Köy Ailesinde Aile İçi İlişkiler: Selçuklu Köyü Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Dipnot: Taylan, 2003: 25.

Kaynakça: Ada, Hüsnü (2011), *Osmanlı Devletinin Hizmetinde İlk Modern Osmanlı Sivil Toplum Örgütü: Osmanlı Hilâl-ı Ahmer Cemiyeti (1868-1911)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

Dipnot: Ada, 2011: 35.

• **Makale**

Kaynakça: Toksoy, Ahmet (2007), "Celal ed-din Harezmsah'ın Gürcistan'daki Faaliyetleri", *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9/1, 137-150.

Dipnot: Toksoy, 2007: 142.

Kaynakça: Seyhan, Köksal (2000), "Yunus Emre'nin Bir Şiirinde Şehir Alegorisi." *Türklük Bilgisi Araştırmaları Journal of Turkish Studies*, 24/II, 231 - 280.

Dipnot: Seyhan, 2000: 242-243.

• **Kongre/Sempozyum/Bildiri**

Kaynakça: Demir, Muzaffer (2009), "Antik Dönemde Bir Doğu Karadeniz Kavmi: Khalybler", *Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu*, 9-11 Ekim 2008, Giresun, I, 67-85.

Dipnot: Demir, 2009: 75-77.

Kaynakça: Özsait, Mehmet (2000), "İlkçağ Tarihinde Trabzon ve Çevresi", *Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri (6-8 Kasım 1998, Trabzon)*, Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, 35-45.

Dipnot: Özsait, 2000: 38.

Kaynakça: Cunbur, Müjgân (1995), "Klâsik Edebiyatımızda Nevruz", *Türk Kültüründe Nevruz Uluslararası Bilgi Şöleni Sempozyumu Bildirileri*, 20-22 Mart 1995, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 37-51.

Dipnot: Cunbur, 1995: 46.

• **Bir Yazarın Aynı Yılda Yayınlanmış Birden Fazla Yayınına Atıf**

Kaynakça: Tezcan, Mehmet (2012a), "İpek Yolu ve XIV. Yüzyıla Kadar İpek Yolu Ticaretinde Trabzon'un Yeri", *Klasik ve Ortaçağ Dönemlerinde Karadeniz ve Kafkasya*, Trabzon: Serander Yayınları, 17-48.

Dipnot: Tezcan, 2012a: 19.

Kaynakça: Ballesteros-Pastor, L. (2011a), "Beyond the Tanais: Tacitus and Quintus Curtus", *Ancient West and East*, 10, 43-47.

Dipnot: Ballesteros, 2011a: 45.

• Çevirisi Yapılmış Yayınlar

Kaynakça: King, Charles (2008), *Karadeniz*, (Çev. Zülal Kılıç), İstanbul: Kitap Yayınevi.

Dipnot: King, 2008: 35.

• Gazete

İkdam, 8 Kasım 1918, No: 7809: 2.

Akyol, Taha (28 Şubat 2005), “Sosyal Bilim Ödülleri”, *Milliyet*: 5.

Başcı, Erdem (26 Mayıs 2015), “Merkez bankası Faiz Ödemelerine Başlıyor” *Haber Türk*: 4.

Panicker, Jobin (17 Temmuz 2014), “The Gunmen Shot Deat at ‘Draw the Prophet Muhammad’ Contest in Texas”, *The Guardian*: 3.

• Ansiklopedi Maddesi

Kaynakça: Kallek, Cengiz (2007), “Okka”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. XXXIII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 338-339.

Dipnot: Kallek, 2007: 340.

Elektronik Kaynaklar**• İnternette Yayınlanan Dergide Makale**

Kaynakça: Botalov, Sergei G. (2007), “The Asian Migrations of the Alans in the 1st Century AD”, *AWE*, 6.43-56.

http://poj.peetersleuven.be/content.php?url=issue&journal_code=AWE&issue=0&vol=6 (23.09.2011).

Dipnot: Botalov, 2007: 44.

Kaynakça: Polat, Süleyman (2014), “Kuyucu Murat Paşa’nın Celali Seferi Finansmanı”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXIX/2, 563-603. http://www.egeweb2.ege.edu.tr/tid/dosyalar/XXIX-2_2014/TIDXXIX-2-2014-08.pdf (12.05.2016).

Dipnot: Polat, 2014: 566.

• Yazarı Belli Olmayan Makale

“Küreselleşme Sürecinde Ulus Devletin Önemi”, (14 Nisan 2014). <http://www.dmy.info/ulus-devlet-nedir>.

• Yazarı ve Tarihi Belli Olmayan Makale

“Tonyukuk” (t.y.), Wikipedia. 15 Aralık 2015 tarihinde şu kaynaktan alınmıştır. <http://tr.wikipedia.org/wiki/Tonyukuk>. “Black Sea” (n.d), in Wikipedia. Retrived 15 October 2015. http://en.wikipedia.org/wiki/Black_Sea.

• Sözlü Kaynak

Kaynakça: Mustafa Acar, Balıkesir/İvrindi-Mallica Köyü 1962, İlkokul, Esnaf.

Dipnot: Mustafa Acar, Balıkesir/İvrindi-Mallica Köyü 1962, İlkokul, Esnaf.

• Film ya da Belgesel

Martin, P. (Producer) & Benson, J. (Director), *The Forger* [Film]. Columbia Pictures

• **Arşiv Belgesi**

Kaynakça: Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Dipnot: Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Hariciye Nezareti (HR). Siyasi Kısım (SYS), 2899/6.

BOA, DH.İ.UM, 81-1/1-19.

Kaynakça: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

Dipnot: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30.0.18.01/1.13/13.5.1.

BCA, 30-18-1-1 / 2-33-12.

Kaynakça: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi

Dipnot: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE), İstiklal Harbi Katalogu (İSH), 33/75.

Kaynakça: The National Archives, Foreign Office

Dipnot: The National Archives [TNA], Foreign Office [FO], 371/9132/E.10072.

FO, 371/18373/R2627/228/7.

Kaynakça: TBMM Zabıt Ceridesi

Dipnot: TBMM Zabıt Ceridesi (ZC), Devre 1, İçtima 4, C. 28, 8 Nisan 1923, 345-356.

ZC, Devre 1, İçtima 1, 8 Nisan 1923, 351.

C. Etik Kurallara Uygunluk

- Yayımlanmak üzere KAREN'e gönderilen çalışmalar daha önce yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere başka bir yere gönderilmemiş olmalıdır.
- Çalışmalarda ICMJE (International Committee of Medical Journal Editors) tavsiyeleri ile COPE (Committee on Publication Ethics)'un editör ve yazarlar için uluslararası standartları dikkate alınmalıdır.
- Bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygunluk durumu, Üniversitelerarası Kurul Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi'nin 4. maddesi, TÜBİTAK Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu Yönetmeliği'nin 9. maddesi ve Yükseköğretim Kurulu Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi'nin 6. maddesinde yer alan hükümler çerçevesinde değerlendirilmektedir.
- "Etik Kurul Kararı" gerektiren klinik ve deneysel insan ve hayvanlar üzerindeki çalışmalar için etik kurul onayı alınmış olmalı ve bu onay çalışmada belirtilerek belgelendirilmelidir.

GUIDELINE OF THE KAREN

Journal of Black Sea Studies (KAREN) is an open access journal that was published annually in 2015 and 2016; starting from the year 2017, it publishes scientific studies twice a year, one in June and one in December.

The publishing language of KAREN is Turkish. However, “Articles”, “A Letter to the Editor” and “Compilations” submitted in English and Russian are considered for publication, not to exceed one third of an issue.

In order for any article to be published in KAREN, it should not have been previously published or accepted to be published elsewhere. Papers presented at a conference or symposium may be accepted for publication if clearly indicated so beforehand.

The papers can be submitted to KAREN through *DergiPark* by becoming a member. The authors are to provide their full names, academic titles, institutions, correspondence and e-mail addresses, phone and fax numbers during submission. Peer-reviewing process can also be followed carrying out membership login from the same page.

Papers submitted to KAREN are first examined by the Editorial Board and then are subject to peer review and sent to at least two independent referees. Peer reviewers are asked to give their opinion on a number of issues pertinent to the scientific and formal aspects of a paper, and to judge the papers on grounds of originality and urgency. The names are kept anonymous and the final decision for publication is sent to the authors within three-month time.

In case one referee report is negative while the other is favourable, the article may be forwarded to a third referee for further evaluation or alternatively the board, based on the contents of the reports may feel confident to make a final decision. The authors are to consider the criticism, suggestions and corrections offered by the referees and by the editorial board. If they disagree, they are entitled to counter present their views and justifications. Final decision rests with the editorial board. Articles which are not accepted for publication are not returned to their authors.

When a manuscript is corrected according to the suggestions of the referees and the editorial board, it has to be re-submitted to KAREN through *DergiPark* system within 15 days. The corrected manuscript can be re-examined by the referees if necessary.

The royalty rights of the accepted articles are considered transferred to the Institute of Black Sea Studies. Any views expressed in this publication are the views of the authors and are not the views of KAREN.

Quotations from articles including pictures are permitted with full reference to the article.

Article Processing Charges (APC)

KAREN **do not charge authors** an APC.

Instruction for Authors**A. Writing Rules and Principles**

The manuscripts should be written in Sitka text format, and the size of the text should be 10 points (the size of the footnotes should be 8 points).

In terms of spelling and punctuation, except for special cases where the paper or the subject requires, Spelling Book of Turkish Language Association should be taken as a basis.

For Hellenic and other special characters, New Athena Unicode/Minion Pro Display point form must be used.

Except from the main titles, only the first letters of each word of headings within the manuscript should be capitalized and written in bold.

At the beginning of the article, there should be an abstract consisting of minimum 150 and maximum 300 words; and 3 to 5 key words. If the manuscript is written in Turkish the abstract will be written in both Turkish and English. If the manuscript is written in another language, the abstract will be in Turkish, English and the language in which the manuscript is written.

The footnotes should be given at the end of the article. References used in the texts are shown as; the author's surname, date of publication and page (and if used figure or plate) number. References to which are cited in the manuscript only should be given place in the References section at the end of the manuscript; and abbreviations which are used in the text must be explained here.

At the end of the article; "Contribution Rate Statement by Researchers", "Conflict Statement" and "Support and Acknowledgment Statement" if exists, should be included.

B. Sample Bibliography and Method of Citing References Bibliography

• Book by a Single Author

Bibliography: Umar, Bilge (1992), *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

Footnote: Umar, 1992: 127.

Bibliography: Watson, Alaric (2003), *Aurelian and the Third Century*, London and New York: Routledge.

Footnote: Watson, 2003: 135.

• Book by two or More Authors.

Bibliography: Yıldırım, Ali ve Şimşek, Hasan (2013), *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Footnote: Yıldırım ve Şimşek, 2013: 45-49.

Bibliography: Topaloğlu, Bekir-Yavuz, Y. Şevki-Çelebi, İlyas (1998), *İslam'da İnanç Esasları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

Footnote: Topaloğlu, vd., 1998: 32.

• Chapter Book/Chapter in an Edited Work

Bibliography: Ágoston, Gabor (2017), "Osmanlı'da Top, Tüfek ve Tabur", *Osmanlı'da Ateşli Silahlar ve Askeri Devrim Tartışmaları*, (Trans. and Prepared by Kahraman Şakul), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 147- 168.

Footnote: Ágoston, 2017: 152-153.

Bibliography: Köse, Osman (2007), "Rusların Samsun'u Bombardımanı (1915)", *Geçmişten Geleceğe Samsun*, II. Kitap, (Ed. Cevdet Yılmaz), Samsun: Samsun Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 96-101.

Footnote: Köse, 2007: 99-100.

• Thesis/Dissertation (MA, PhD)

Bibliography: Taylan, Hasan Hüseyin (2003), *Köy Ailesinde Aile İçi İlişkiler: Selçuklu Köyü Örneği*, Unpublished Master's Thesis, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Footnote: Taylan, 2003: 25.

Bibliography: Ada, Hüsni (2011), *Osmanlı Devletinin Hizmetinde İlk Modern Osmanlı Sivil Toplum Örgütü: Osmanlı Hilâl-ı Ahmer Cemiyeti (1868-1911)*, Unpublished Doctoral Dissertation, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

Footnote: Ada, 2011: 35.

• Article

Bibliography: Toksoy, Ahmet (2007), "Celal ed-din Harezmsah'ın Gürcistan'daki Faaliyetleri", *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9/1, 137-150.

Footnote: Toksoy, 2007: 142.

Bibliography: Seyhan, Köksal (2000), "Yunus Emre'nin Bir Şiirinde Şehir Alegorisi." *Türklük Bilgisi Araştırmaları Journal of Turkish Studies*, 24/II, 231 - 280.

Footnote: Seyhan, 2000: 242-243.

• Conference Paper/Congress/Symposium (Published)

Bibliography: Demir, Muzaffer (2009), "Antik Dönemde Bir Doğu Karadeniz Kavmi: Khalybler", *Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu*, 9-11 Ekim 2008, Giresun, I, 67-85.

Footnote: Demir, 2009: 75-77.

Bibliography: Özsait, Mehmet (2000), "İlkçağ Tarihinde Trabzon ve Çevresi", *Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri (6-8 Kasım 1998, Trabzon)*, Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, 35-45.

Footnote: Özsait, 2000: 38.

Bibliography: Cunbur, Müjgân (1995), "Klâsik Edebiyatımızda Nevruz", *Türk Kültüründe Nevruz Uluslararası Bilgi Şöleni Sempozyumu Bildirileri*, 20-22 Mart 1995, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 37-51.

Footnote: Cunbur, 1995: 46.

• Citation for an Author with More than one Cited Publication within the Same Year

Bibliography: Tezcan, Mehmet (2012a), "İpek Yolu ve XIV. Yüzyıla Kadar İpek Yolu Ticaretinde Trabzon'un Yeri", *Klasik ve Ortaçağ Dönemlerinde Karadeniz ve Kafkasya*, Trabzon: Se-rander Yayınları, 17-48.

Footnote: Tezcan, 2012a: 19.

Bibliography: Ballesteros-Pastor, L. (2011a), "Beyond the Tanais: Tacitus and Quintus Curtus", *Ancient West and East*, 10, 43-47.

Footnote: Ballesteros, 2011a: 45.

• Translated Works

Bibliography: King, Charles (2008), *Karadeniz*, (Trans. by Zülal Kılıç), İstanbul: Kitap Yayınevi.

Footnote: King, 2008: 35.

• **Newspapers /News**

İkdam, 8 Kasım 1918, No: 7809: 2.

Akyol, Taha (28 Şubat 2005), “Sosyal Bilim Ödülleri”, *Milliyet*: 5.

Başcı, Erdem (26 Mayıs 2015), “Merkez bankası Faiz Ödemelerine Başlıyor” *Haber Türk*: 4.

Panicker, Jobin (17 Temmuz 2014), “The Gunmen Shot Deat at ‘Draw the Prophet Muhammad’ Contest in Texas”, *The Guardian*: 3.

• **Encyclopedia article**

Bibliography: Kallek, Cengiz (2007), “Okka”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. XXXIII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 338-339.

Footnote: Kallek, 2007: 340.

Electronic Sources

• **Journal Article Published on the Internet**

Bibliography: Botalov, Sergei G. (2007), “The Asian Migrations of the Alans in the 1st Century AD”, *AWE*, 6, 43-56.

http://poj.peetersleuven.be/content.php?url=issue&journal_code=AWE&issue=0&vol=6 (23.09.2011).

Footnote: Botalov, 2007: 44.

Bibliography: Polat, Süleyman (2014), “Kuyucu Murat Paşa’nın Celali Seferi Finansmanı”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXIX/2, 563-603.

http://www.egeweb2.ege.edu.tr/tid/dosyalar/XXIX-2_2014/TIDXXIX-2-2014-08.pdf (12.05.2016).

Footnote: Polat, 2014: 566.

• **Author Indefinite Article**

“Küreselleşme Sürecinde Ulus Devletin Önemi”, (14 Nisan 2014). <http://www.dmy.info/ulus-devlet-nedir>.

• **Article without author and date**

“Tonyukuk” (t.y.), Wikipedia. 15 Aralık 2015 tarihinde şu kaynaktan alınmıştır. <http://tr.wikipedia.org/wiki/Tonyukuk>. “Black Sea” (n.d), in Wikipedia. Retrived 15 October 2015. http://en.wikipedia.org/wiki/Black_Sea.

Oral Source

Bibliography: Mustafa Acar, Balıkesir/İvrindi-Mallıca Köyü 1962, İlkokul, Esnaf.

Footnote: Mustafa Acar, Balıkesir/İvrindi-Mallıca Köyü 1962, İlkokul, Esnaf.

• **Film or Documentary**

Martin, P. (Producer) & Benson, J. (Director), *The Forger* [Film]. Columbia Pictures

• **Archives**

Bibliography: Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Footnote: Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Hariciye Nezareti (HR). Siyasi Kısım (SYS), 2899/6.

BOA, DH.İ.UM, 81-1/1-19.

Bibliography: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

Footnote: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30.0.18.01/1.13/13.5.1.

BCA, 30-18-1-1 / 2-33-12.

Bibliography: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi

Footnote: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE), İstiklal Harbi Katalogu (İSH), 33/75.

Bibliography: The National Archives, Foreign Office

Footnote: The National Archives [TNA], Foreign Office [FO], 371/9132/E.10072.

FO, 371/18373/R2627/228/7.

Bibliography: TBMM Zabıt Ceridesi

Footnote: TBMM Zabıt Ceridesi (ZC), Devre 1, İçtima 4, C. 28, 8 Nisan 1923, 345-356.

ZC, Devre 1, içtima 1, 8 Nisan 1923, 351.

C. Compliance with Ethical Rules

- The papers submitted to KAREN should not already been published or been submitted to another journal.
- Authors should adhere to ICMJE (International Committee of Medical Journal Editors) recommendations and COPE (Committee on Publication Ethics)'s international standards for editors and authors.
- Compliance with the principles of scientific research and publication ethics is evaluated within the framework of the provisions of Article 4 of the Inter-University Council Scientific Research and Publication Ethics Directive, Article 9 of Regulations of the TUBITAK Committee on Research and Publication Ethics and Article 6 of the Higher Education Council Scientific Research and Publication Ethics Directive.
- Ethical committee approval should be obtained for studies on clinical and experimental human and animals requiring “Ethics Committee Decision” and this approval should be stated and documented in the paper.